

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**SÜNNET’TE ve GELENEĞİMİZDE CENÂZE MERASİMLERİNİN
BİRBİRİNE UYGUNLUĞU MESELESİ
(BİNGÖL ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REMZİ HANSU

VAN – 2007

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**SÜNNET'TE ve GELENEĞİMİZDE CENÂZE MERASİMLERİNİN
BİRBİRİNE UYGUNLUĞU MESELESİ
(BİNGÖL ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
REMZİ HANSU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. HARUN REŞİT DEMİREL

VAN - 2007

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri **ANABİLİM DALI**,
Hadis **BİLİM Dalı'nda** YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan :

Üye (Danışman) :

Üye :

Üye :

Üye :

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

--- / --- / 2007

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	IV
1. GİRİŞ	1
1.1. KONUNUN ÖNEMİ ve AMACI	1
1.2. ARAŞTIRMANIN METODU ve KAYNAKLARI	2
2. SÜNNET'E GÖRE CENÂZE MERASİMLERİ	5
2.1. CENÂZE KAVRAMININ SÖZLÜK ve TERİM ANLAMI.....	5
2.2. ÖLÜM ANINDA YAPILAN İŞLEMLER	5
2.3. ÖLDÜKTEN SONRA YAPILAN İŞLEMLER	7
2.3.1. ÖLÜYÜ YIKAMAK ve KEFENLEMEK	7
2.3.2. CENÂZE NAMAZI	10
2.3.3. CENÂZENİN TAŞINMASI ve DEFNEDİLMESİ	14
2. 4. ÖLÜYE TELKİNDE BULUNMAK	17
2. 4. 1. ÖLMEK ÜZERE OLAN HASTALARA TELKİNDE BULUNMAK	18
2. 4. 2. DEFİNDEN SONRA KABİRDE TELKİNDE BULUNMAK	20
2. 5. ÖLÜLERE KUR'AN OKUMA.....	28
2.5.1. ÖLÜLERE KUR'AN OKUNABİLECEĞİNE DAİR RİVAYETLER.....	28
2.5.2. RİVAYETLERİN TAHLİLİ.....	30
2.5.2.1. Senet Yönünden	30
2.5.2.2. Metin Yönünden	38
2.5.3. ÖLÜLERE KUR'AN OKUMA MESELESİ HAKKINDA GÖRÜŞLER.....	40
2.5.3.1. Sahabe ve Tabiîn Uygulamaları	40
2.5.3.2. Mezheplerin Görüşü.....	41
2.5.4. ÜCRETLE KUR'AN OKUMA MESELESİ	47
2.6. TEMEL İBADETLERİN ÖLÜ ADINA YAPILMASI	50
2.6.1. BEDENİ İBADETLERİN DURUMU	50
2.6.1.1. Dua ve İstiğfâr	50
2.6.1.2. Namaz İbadetinin Durumu	52
2.6.1.3. Oruç İbadetinin Durumu	55
2.6.2. MÂLÎ İBADETLERİN DURUMU	63
2.6.2.1. Vasiyyet	63
2.6.2.2. Zekât ve Sadaka	65
2.6.2.4. Keffâretler	72
2.6.3. HEM BEDENÎ HEM MALÎ İBADETLERİN DURUMU	74
2.6.3.1. Hac ve Umre	74
2.6.4 TEMEL İBADETLER İÇİN FİDYE VERMEK	78
2.6.4.1. Iskat	78
2.6.4.2. Devir.....	85
2.7. BELİRLİ GÜN ve GECELERDE ÖLÜ İÇİN YAPILAN HAYIRLAR	88
2.8. TAZİYE	89
2.8.1. TAZİYE KAVRAMININ SÖZLÜK ve TERİM ANLAMI	89
2.8.2. ÖLÜ İÇİN AĞLAMAK.....	92
2.8.4. TAZİYE ESNASINDA İKRAMLAR	98

3. KABİR ZİYÂRETİ.....	100
3.1. KABİR ZİYARETİNİN TARİHİ GELİŞİMİ ve MEŞRUIYETİ.....	100
3.2. ZİYARET ÇEŞİTLERİ.....	105
3.2.1. AKRABA ve TANIDIK KİŞİLERİN KABİRLERİNİ ZİYARET ...	105
3.2.2. PEYGAMBERLERİN, SALİHLERİN ve VELİLERİN KABİRLERİNİ ZİYARET	106
3.2.3. HAK VE BÂTİL ZİYARETLER	109
3.3. KABİR ZİYARETİNDE KADININ DURUMU.....	110
3.4. KABİR ZİYARETİNİN ADABI	113
3. 5. KABİR ZİYARETLERİNDE GÖRÜLEN YANLIŞ HAREKETLERİN KAYNAĞI ve SEBEPLERİ	120
4. GELENEĞİMİZDE CENÂZE MERASİMLERİ (BİNGÖL ÖRNEĞİ)..	132
4. 1. BİNGÖL'ÜN KONUMU ve TARİHİ	132
4.2. BİNGÖL' DE CENÂZE MERÂSİMLERİ.....	133
4.2.1. CENAZENİN YIKANMASI ve KEFENLENMESİ.....	135
4.2.2.CENÂZE NAMAZI.....	137
4.2.3. DEFİN İŞLEMİ.....	137
4.2.4. ISKAT ve DEVİR	141
4.3.TAZİYE ve TAZİYENİN YAPILDIĞI MEKÂNLAR	142
4.4. ÖLÜYE AĞLAMA.....	145
4.4. İKRAMLAR ve ÖLÜ İÇİN YAPILAN HAYIRLAR	146
4.5. KABİR ve TÜRBE ZİYARETİ.....	147
4.6. SÜNNET'TE ve BİNGÖL GELENEĞİNDE CENÂZE MERASİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	151
5. SONUÇ.....	163
6. KAYNAKLAR	166
7. ÖZET.....	180

ÖNSÖZ

İnsan, maddeten kâinatın küçük bir parçası olmasına rağmen mânen büyük bir değer taşır. Kur'an-ı Kerîm'de insanın Yüce Yaratıcı'nın halifesi olduğu, meleklerin ta'zim ve hürmetini kazandığı, evrendeki mevcut imkânların onun emrine verildiği belirtilmektedir. Çünkü insan akıl, düşünce ve yetenekleriyle kendisini, çevresini ve yaratanını tanımak ile yükümlü bir canlıdır. Bu kadar değer atfedilen insanın, ölüm ile yok olmaması gerekir. İslam inancına göre ölüm, maddî şartların çevrelediği fânî hayattan ebediyete geçişi sağlamak için işleyen bir mekanizmadır. Ölüm, Allah ile münasebetini kesmeyen insanlar için saadetlerle dolu yeni ve ebedî bir hayatın başlangıcıdır. Ölüm, tartışmaya imkân bırakmayan bir hakîkât, inanan insan için ebedî dirilişin müjdesidir. Bu sebeple, İslam kültüründe ölen kişiye değer atfedilir ve kendisi için bazı dini ve örfî merasimler düzenlenir. Cenazesinin yıkanması, beyaz kefene büründürülmesi, cenâze namazının kılınması ve cenâzenin defnedilmesi gibi maddî ve manevî temizlikle yola koyulur.

İnsanın bu ulvî yolculuğunda onu yalnız bırakmamak, kendisi için son vazifeyi icra etmek, geriye kalan Müslümanlar için dinî ve insanî bir görev olarak kabul edilmektedir. Elbette ki, bir hadis araştırmacısı olarak konuyu fıkıh açısından ele almak bizim görevimiz değildir. Temel hedefimiz, cenaze, taziye ve kabir ziyareti ile ilgili mevcut hadisleri tespit ederek, daha çok tartışmalı hadislerin senet ve metin açısından tahlilini yapmaktır. Yine İslam âlimlerinin bu hadisleri nasıl anladıklarını tespit etmek hadisleri anlamaya farklı bir boyut kazandıracığından, hem hadisçilerin, hem de zaman zaman mezhep imamlarının ve fakihlerin görüşlerine de yer vererek, bu bilgileri Bingöl'deki uygulama kültürü ile karşılaştırmaktır. Toplumsal uygulamayı sünnetle karşılaştırmak bizim için önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu kadar önemli bir uygulamayı dinî ve örfî (dinî olmayan) yönden inceleyip karşılaştırmamızın konuya farklı bir boyut kazandıracığı kanısındayım.

Araştırmamız giriş ve üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sünnet'e Göre Cenâze Merasimleri; ikinci bölümde, Kabir Ziyareti; üçüncü bölümde de Bingöl'deki Cenaze Merasimleri ve Bunların Sünnet'e Uygunluğu konusu mukayeseli bir şekilde işlenmiştir.

Bingöl merkez ve merkeze bağlı ilçelerde cenâze merasimlerini de konu edinen bu çalışmamızda, halk dindarlığının önemli bir yönünü oluşturan cenâze merasimlerine açıklık getirmeye çalıştık. Saha araştırması bağlamında yerinde gözlem ve mülakat gibi tekniklerin yardımıyla elde ettiğimiz verileri, objektif bir yaklaşımla yorumlamaya ve anlamlandırmaya gayret ettik.

Çalışmamızın vucüt bulmasında benden yardım ve ilgilerini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Harun Reşit Demirel'e, ayrıca bazı konularda fikirlerinden istifade ettiğim değerli arkadaşım Murat Kaya'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Remzi HANSU
29.09. 2007

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.s.	: Aleyhi Selam
b.	: Bin
bsk.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazret
Hızr.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milattan Önce
Nu.	: Numara
Nşr.	: Neşriyat
Ö.	: Ölüm
r.a.	: Radiyallahü Anha
Sade.	: Sadeleştiren
s.a.s.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
SÜİF	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şrh.	: Şerh
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkîk
Terc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

1. GİRİŞ

1.1. KONUNUN ÖNEMİ ve AMACI

İlahi olsun veya beşeri olsun bütün inanç sistemlerinde ölen akraba veya din kardeşleri için, gerek ölümden önce gerekse ölümden sonra icrâ edilen bir takım faaliyetler mutlaka vardır. Bunlardan bir kısmı ölünün yakınlarına, bir kısmı da ölünün kendisine yönelik son görevleridir. Nitelikleri farklı olmakla birlikte, mahiyet itibarıyla bu son görevlerde hedeflenen, Yaratıcı'nın cenâzeyi affetmesi ve ona iyi muâmelede bulunmasıdır.

İslam inancında her doğanın mutlaka tadacağı ölüm karşısında, Allah'ın huzuruna tertemiz bir bedenle göndermek adına, ölünün yıkanmasından tutun da Cenâb-ı Hakk'ın onu affetmesi için definden sonra dua edilmesine, borçlarının ödenmesinden cenâze namazına varıncaya kadar geride kalan mü'minlere İslam dini birçok görevler yüklemiştir. Fakat Müslümanlar, yakınlarına ya da kardeşlerine olan aşırı sevgilerinden ötürü bu görevlerle yetinmemişler, onların bağışlanması için daha fazlasını yapmaya yönelmişlerdir. Ama bu yöneliş, yeni kültür ve geleneklerle karşılaşma, menfaat temini ve bilgisizlik gibi unsurlarla birleşince zamanla Müslümanları çok farklı istikametlere sevk etmiştir. Bütün bunlara bir de toplumsal baskı eklenince, devirden hazır hatimlere, mevlitten muayyen gün ve gecelere varıncaya kadar çok çeşitli uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan toplumda görülen bazı yanlış uygulamalar bahane edilerek ölünün arkasından yapılan her türlü amelin bid'at ve hurafe olduğu da ileri sürülmektedir. Hz. Peygamber, vefât eden akraba ve arkadaşlarına karşı nasıl bir tutum sergilemiştir? Sahabe ve tâbiün nesillerinin ölüm karşısındaki duygu ve düşünceleri nasıl olmuştur? Dirilerin yaptığı hiçbir ibâdetten ölümlerin faydalanamayacağı şeklindeki iddianın geçerli dînî dayanakları var mıdır? Bu tür sorulara, konuya ilişkin hadislerin ve sahabe uygulamalarının tahrir ve kaynak değerleri tesbit edilerek cevap verilmesi durumunda: İslam inanç manzumesi içerisinde Müslümanların, vefât eden yakınlarının arkasından yapmaları gereken ibâdetlerin neler olduğu ortaya çıkacak ve dinin aslında olmadığı halde sonradan dine sokuşturulan bir takım bid'at ve hurafelerin ayıklanması kolaylaşacaktır.

İşte böyle bir konuyu seçip çalışmaktaki amacımız, geride kalanların, vefât eden yakınlarına yardım edebilmek amacıyla yapabilecekleri ibâdetlerin neler olduğunu tespit ederek toplumda sağlıklı bir İslam anlayışının oluşmasına katkıda bulunmaktır. Araştırmamız, ölünün arkasından yapılabilen ve yapıldığı takdirde ona faydasının olacağı umulan ibadetler ve görevler ile Hz. Peygamber'in sağlığında ve sahâbe dönemlerinde bulunmadığı halde günümüzde Bingöl ve çevresinde yaygın olan bir takım uygulamalara işaret etmektir. Bu yüzden çalışmamızın adı: *“Sünnet'te ve Geleneğimizde Cenaze Merasimlerinin birbirine Uygunluğu meselesi (Bingöl Örneği)”* şeklinde belirlenmiştir.

Ayrıca Peygamberimiz dönemindeki taziye uygulamaları ile geleneğimiz (Bingöl) de taziye uygulamaları arasındaki benzerlikleri ve farklı olan yönleri tespit ederek, ortaya çıkan bu farklı uygulamaların sosyal, ekonomik ve psikolojik nedenlerini tespit etmektir. Temelde cenaze merasimlerine bağlı işlerde İslam âlimleri ve mezhep imamı arasındaki görüş farklılıklarının nedenlerini ortaya koymayı amaçladık. Araştırmamızda dinin emrettiği doğruları tespit ederek, bu tespitlerin sosyal hayata katkı sağlayacağını umuyoruz.

Sünnet'te ölümlere Kur'an'ın okunup okunmayacağını ayet ve hadisler ışığında, geleneğimizde ise bu uygulamanın nasıl devam ettiğini, ne gibi olumlu veya olumsuzlukların ortaya çıktığının tespiti yapılacaktır. İskat ve devrin Sünnetteki yeri nedir? Geleneğimizde ise bu uygulamanın nasıl yapıldığını ifade edeceğiz. Sünnette kabirleri ziyaret etmenin varlığı varsa amacı nedir? Kabir ziyareti nasıl yapılmalıdır? Bu konuların yanı sıra geleneğimizde kabir ziyaretinin amacı ve bu ziyaretin nasıl yapıldığı belirtilecektir.

Özellikle 16. yüzyıldan itibaren tabiat bilimlerinin baş döndürücü bir şekilde ilerlemesi ve teknolojiye dönüşmesi ile birlikte sosyal hayat hızla sekülerleşmeye başlamış ve din olabildiğince yaşanan hayattan dışlanmaya çalışılmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak da insanların din ile olan ilişkisi, doğum, evlenme ve ölüm gibi durumlarda icra edilen bir takım törenlerle sınırlı hale gelmiştir. Dolayısıyla dine olmayan bir takım ritüellerin dine girmesi, seküler hayata tamamıyla kendisini kaptıran insanların ancak yakınlarından birisinin ölümüyle ölümü hatırlayabilmelerine yol açmış, insanlar da vicdanen rahat edebilmeleri için dindeki asıl merasimlerle birlikte bir takım hurafeleri cenaze merasimleri adı altında dine sokarak kendilerini tatmin etmeye çalışmışlardır.

1.2. ARAŞTIRMANIN METODU ve KAYNAKLARI

Konumuzun hareket noktasını, geleneğimizde (Bingöl Örneğinde) cenazenin arkasından icra edilen bir takım uygulamaların sünnete uygunluğu ve sünnetten ayrılan yönlerini tespit etmek olarak belirledik. Konu Hz. Peygamber ve arkadaşlarının ölen kimsenin arkasından yaptıkları ibadetlerin tespiti olunca, kullanılacak başlıca kaynakların da Hadis Edebiyatı'nın aslî kaynakları olması kaçınılmazdır.

Öncelikle konu ile ilgili temel kaynaklara ulaşma bu kaynakları tarama, okuma, inceleme, araştırma, tartışma ve yorumlama süreci takip edilerek elde edilen bulgular, eleştirel bir bakış açısıyla karşılaştırılarak incelenecektir. Hadis kitaplarında mevcut hadisler toplanarak konularına göre sistematize edilip, senet ve metin açısından incelenmesi yapılarak bir sonuca varılacaktır. Ayrıca gerek hadis metinleri gerekse hadis ravileri ile ilgili diğer eserlere de değinmek suretiyle çalışmanın içeriği zenginleştirilecektir.

Klasik Hadis Edebiyatı'nın mevcut kaynakları ve sonraki dönemlerde hadis alanında yapılan çalışmalar arasında konumuzla doğrudan ilgili müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Ancak araştırmamızın birinci kısmı olan "Sünnet'e Göre Cenaze Merasimleri" bölümüyle yakından ilgisi olan bazı eserler de yok değildir.

Bunların başında İbnü'l- Cevzî'nin (v.597/1211) *Kitâbu'r-rûh* adlı risalesi, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *et-Tezkira fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira* ve Suyûtî'nin (v.911/1505) *Şerhu's-sudûr fî ahvâli'l-kubûr* isimli eserleri vardır. Fakat her üçünde de rivayetler senet ve metin yönünden herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmaksızın ağırlıklı olarak kabir ahvali üzerinde durulmuştur. Süleyman Toprak tarafından yapılan *Ölümden Sonraki Hayat* isimli çalışma da aynı niteliklere haizdir. Ayrıca Yusuf Acar, *Rivâyet İlimleri Açısından Hayattakilerin Yaptığı İbâdet ve Kırâatten Ölümlerin Faydalanması Meselesi* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2001) adlı çalışması tezimize önemli bir katkı sunmuştur.

Çalışmamızın üçüncü kısmını oluşturan Geleneğimizdeki Cenaze Merasimleri (Bingöl Örneği) bölümü yerel bir konu olması hasebiyle bu güne kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Doğan Karasu' nun "*Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*" adlı eseri ile 10–11 Haziran 2006 tarihinde yapılan I. Bingöl Sempozyumu'nda Lamia Levent'in "*Kutsalın Tezahür Biçimi ve Kutsalla Kurulan Bir İlişki Biçimi Olarak Ziyaret Fenomeni*" ve Abdurrahman Ensari'nin "*Bingöl'de Taziye Geleneği*" adlı tebliğleri, çalışmamız sırasında dikkate alınmışlardır. Ayrıca Bingöl'de on bir yıl imamlık ve vaizlik gibi görevlerde bulunmam hasebiyle, uygulamanın içerisinde fiili olarak bulunmam ve bilirkişilerle yaptığım mülakat ve gözlemlerim üçüncü bölüm için esin kaynağı olmuştur.

Araştırmamız, konuyla ilgili olan hadislerin masâdır-ı asliye denilen kaynaklardan tespit edilmesi, bu rivâyetlerin senet ve metin itibariyle tahrirci ve söz konusu hadislerin pratiğe yani fıkha yansımalarına işaret etmek suretiyle oluşmuştur. İhtilafli konularda tespit edebildiğimiz rivâyetleri, hadisçilerin isnad ve metin tenkidleriyle ilgili koymuş oldukları kriterler çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutarak, eleştirel bir yaklaşımla sahih olanlarla olmayanlarını ayırmaya çalıştık. Yaptığımız tahliller sonucunda delil teşkil edebilecek rivâyetleri tercih ederken diğerleri hakkındaki tereddütlerimizi de ifade ettik. Çalışma hacminin daha fazla genişlememesi için bir hadis hakkında âlimlerin ittifakı kessin ise hadisin tahririni çalışmamıza aktarmayı uygun görmedik. Bazılarında da bir veya iki muhaddisin kanaatini belirttik. Hadislerin gerek aidiyetlerini tespit etme noktasında ve gerekse hadislere hüküm verirken, hadis tahrir usulünde kullanılan ıstılahları orijinal şekliyle muhafazaya etmeye gayret ettik Fakat söz konusu kavramların anlamlarında hadisçiler arasında tam bir birliğin oluşmadığı kanaatindeyiz. Bu itibarla Hadis ıstılahlarıyla ilgili kavramları "*Suphi es-Salih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*" (Çev.: M.Yaşar Kandemir), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 1997.)"adlı eserinde ıstılahlara yüklenen anlamları göz önünde bulundurarak kullandık.Tahricte kullandığımız ıstılahların tanımlarına birkaç örnek olması açısından *Ferd-i Mutlak*; Târikleri çok olsa bile tek râvînin infirâd ettiği hadîstir. *Mütâbi'î*: Râvîsine, hadîs tahrîc edilmeye elverişli olan başka bir râvînin muvâfakat ettiği ve bu ikinci râvînin o hadîsi şeyhinden veya daha üstteki birinden yaklaşık sözlerle rivâyet ettiği hadîstir. *Mütâbaat*: Bir sahâbîden nakledilen hadisin, tâbiinden itibaren farklı tariklarla rivayet edilmesine denir. *Şâhid*: Her hangi bir sahâbîden nakledilen rivâyetin, ister aynı lafızlarla isterse aynı anlamı ifade eden farklı lafızlarla başka bir sahâbîden nakledilmesi durumunda söz konusu bu ikinci rivayete denir.

Dipnot gösterilirken klasik hadis kaynakları, müelliflerinin adları, eserleri ayrıntılı bir şekilde; sonraki dipnotlarda meselâ: *Buhârî*'nin bulunduğu ikinci dipnotta *es-Sahîh* şeklinde eseri yazılmamıştır. Belirli bir eser ile ismi özdeşleşmiş olan bir hadisçinin farklı bir kitabı kullanılması durumunda ise eser adı belirtilmiştir. Örneğin *Kütüb-ü tis'a* sahipleri dipnotlarda yalnızca yazar adlarıyla ifade edilmiş, ama meselâ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i söz konusu olunca kitap adı da yazılmıştır. Yine Beyhakî (v.458/1065) Abdurrezzâk (v.211/826) ve Ebû Ya'lâ denilince sırasıyla *es-Sünen*, *el-Musannef*, *el-Müsned* anlaşılabileceğinden ayrıca kitap adları verilmemiştir.

2. SÜNNET'E GÖRE CENÂZE MERASİMLERİ

2.1. CENÂZE KAVRAMININ SÖZLÜK ve TERİM ANLAMI

Cenâze; Arapça kökenli bir kelime olup “جَنَازَة، يَجْنِز، جَنْز” fiilinden türemiştir. Çoğulu “الْجَنَائِز”dir. Örtme, toplama, na's ve ölü manasına gelir.¹ Daha çok insan na'sı için kullanılır. Ruhun bedeni terk etmesi haline ölü ya da cenaze denir.² İslam geleneğinde ölmek üzere olan kişiye *muhtazar*, öldükten sonraki haline *cenâze*, cenâze için yapılması gereken hazırlıklara *techîz*, yıkanmasına *gasl*, yıkandıktan sonra kefenlenmesine *tekfin*, tabuta konulup namazının kılınacağı yere *musalla* ve daha sonra kabrine nakledilmesine *teşyi*, kabre konulmasına da *defin* denilmiştir.³

2.2. ÖLÜM ANINDA YAPILAN İŞLEMLER

İslam dininde ruhun bedeni terk etmesi, onun yok olması anlamına gelmez. Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî sünnetine ve ana fıkıh kitaplarına dayanılarak tespit edilen ahkâma göre ölmek üzere bulunan kişi, mümkünse yüzü kibleye gelecek şekilde sağ yanına çevrilir. Veya başı hafifçe yükseltilip ayakları kibleye doğru uzatılarak sırt üstü yatırılır. Bu işlem, muhtazarın korku ve ümit arasında ruhunu teslim etmesine yardımcı olunması için İslam'a göre güzel davranışlardan sayılır. Önceden vasiyetini yapmamışsa vasiyetini yapar.⁴

Allah'ın, kuluna karşı hüsnü zanna sahip olması bakımından son nefesine kadar bir defa لا اله الا الله محمد رسول الله “La ilahe illallah Muhammed'un Resulullah” (kelime-i tevhid'i) getirerek güzel bir amelde bulunması, güzel bir davranıştır. Yanında bulunanlardan sevdiği biri, kelime-i tevhid getirerek hastanın duyacağı şekilde söylemesine imkân sağlamalıdır. Çünkü Peygamberimiz'in (s.a.s.):

لَقْتُوَا مَوْتَاكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Ölülerinize kelime-i tevhidi (lâ ilâhe illallah) telkin ediniz.”⁵ hadîsi şerifinin de bu mânâda olduğunu söyleyebiliriz. Tirmizî (v.279/892)'ye göre bu hadis *hasen garib- sahihtir*. Ölüye telkin okumak başlığı altında telkin konusunu inceleyeceğimiz için burada kısa kesiyoruz.

¹ İbn Manzur el Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, II, 1. baskı, Beyrut, 1996, 383; İbrâhîm, Mustafa ve bşk., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, I, İstanbul, 1989, 140.

² Fikret Karaman, “Cenaze Defni ve Kabir ziyareti üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi*, XXXV-2, Ankara, 1999, 21.

³ Mehmet Şener, “Cenâze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1993, 353.

⁴ Şener, a.g.m., VII, 354-355.

⁵ Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmi'u's-sahih*, (Thk.: Muhammed Fu'âd Abdülbâkî), II, İstanbul, ts. , Cenâiz, 1; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen*, (Thk.: Muhammed Fu'âd Abdülbâkî), III, İstanbul, Cenâiz, 7; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Thk.: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), II, Riyad, ts., Cenâiz, 20; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b.Şuayb el-Horasânî, *Sünen*, I-VIII, İstanbul, 1981, Cenâiz, 5; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es- Sünen*, Cenaiz, 3; Ahmed b. Hanbel b. Muhammed, *el-Müsned*, III, İstanbul, 1982, Cenâiz, 3.

Ölüm halindeki hastanın yanında “Yasin” sûresinin okunması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber’in, “*Ölülerinize (Yasin’i) okuyunuz.*”⁶ hadisinin ölülere Yasin sûresini okumayı tavsiye ettiğini, yine ölmek üzere olan kişileri de kapsamı içine aldığı kabul edilmiştir. Ölmek üzere olanların yanında Kur’an okuma konusu, ölülere Kur’an okuma başlığı altında incelenecektir.

Hasta, ruhunu teslim ettikten sonra göz kapakları ve ağzı kapatılarak çenesi bağlanır. Başka bir durumda ise, sırt üstü yatırılır ve elleri iki yana uzatılır. Elbisesi bu sırada çıkarılır ve üzeri boylu boyunca örtülür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) vefatında üzeri şeritli “*hibre*” denilen bir örtü ile örtülmüştür. Ölünün karnının şişmemesi ve görüntüsünün çirkinleşmemesi için karnı üzerine demir gibi ağır bir madde konulması uygun görülür. Yanında güzel koku bulundurmak veya etrafını buhur ile tütsülemek tavsiye edilmiştir. Daha sonra defin için hazırlıklara başlanır, meşru ve ciddi bir mazeret yoksa onu uzun süre bekletmek doğru değildir. Hatta techiz ve tekfin işlemlerinin sür’atle tamamlanarak defin hususunda acele edilmesi bile tavsiye edilmiştir.⁷

Hanefiler’e göre yıkanıcaya kadar, Şâfîler’e göre ise defnedilinceye kadar ölünün yanında Kur’an okumak mekruhtur.⁸ Cahiliye döneminde ileri gelenlerden biri öldüğü zaman kabileler haberciler gönderip: “Filan öldü, Araplar mahvoldu.” gibi ifadelerle ölüm haberini vermeyi, yaka paça yırtarak ağlamayı âdet haline getirmişlerdi. Bu konuda Abdullah (r.a.) Hz. Peygamber’den şöyle rivayet eder: “*Cahiliyenin adetlerinden olan ağıt yakmaktan sakınınız.*”⁹ Tirmizî *Sünen*’inde Abdullah’tan rivâyet edilen bu hadisin *hasen-garip* olduğunu ifâde eder.¹⁰ Başka bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s.) yine şöyle buyurur: “*Yanaklarını yumruklayan, yakasını yırtan ve cahiliye davasında bulunan bizden değildir.*”¹¹ Hadislerde de ifade edildiği, gibi Peygamberimiz bu tür ölüm ilanlarını yasaklamıştır.¹² Ancak bir kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer Müslümanları haberdar etmek, onların cenâze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla duyuru yapmakta sakınca görülmemiş, hatta bu tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber’in, Habeş Kralı Ashame’nin ölümü ile Mute savaşı’nda şehid düşen Zeyd b. Hârise, Ca’fer b. Ebû Tâlib (v.8/629) ve Abdullah b. Revâha’nın şehâdetlerini ashabına duyurduğu bilinmektedir. Fakat bu konuda maksadın dışına çıkılmaması, ölüm ilânının övgü ve övünme gibi davranışlara vesile yapılmaması gerekir. Öte yandan, sabretmenin daha güzel olduğu belirtilmekle birlikte, aşırıya kaçmamak şartıyla ölü

⁶ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20; Nesâî, *Amelü’l-yevm ve’l-leyle*, (Thk.: Hammâde Fârûk), I-II, 2. baskı, Beyrut, 1985, Cenâiz, 58; İbni Mâce, Cenâiz, 4; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 26–27; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, Beyrut, ts., 383.

⁷ Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (Trc.: A.Efe, B.Eryarsoy, H.F.Ulus, A.Ural, Y.V.Yavuz, N.Yıldız), III, 2. baskı, İstanbul, 1992, 17.

⁸ Şener, a.g.m., VII, 354.

⁹ Tirmizî, Cenâiz, 10.

¹⁰ Tirmizî, Cenâiz, 10.

¹¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi’u’s-sahih*, I-VIII, İstanbul, 1979, Cenâiz, 39; Nesâî, Cenâiz, 17, 19; İbn Mâce, Cenâiz, 51.

¹² Tirmizî, Cenâiz, 12.

için ağlamakta da bir sakınca yoktur.¹³ Ölüye ağlama konusu teferruatlı bir şekilde “Ta’ziye” başlığı altında işleneceği için burada buna değinmiyoruz.

Ölen kişinin borcu varsa en kısa sürede -mümkünse namazı kılınmadan- ödenmesi veya borcuna kefil olunması, yine vasiyeti varsa bekletilmeden yerine getirilmesi veya terekeden vasiyet miktarının ayrılması müstehaptır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurur:

المؤمن معلقة بدينه حتى يقضى عنه

“Mü’minin ruhu, borcu ödeninceye kadar ona bağlı kalır.”¹⁴; yine başka bir hadisinde

ما حق امرئ مسلم له مال ان يبيت ليلتين الا ووصيته مكتوبة عنده

“Malı bulunan bir müslümanın vasiyeti yazılmış olarak yanında bulunmadıkça, bir iki gece yatması caiz değildir.”¹⁵ buyurmuştur. Tirmizî Sünen’inde bu hadisin *hasen sahih* olduğunu belirtmiştir¹⁶. Ölene ait borcun bir an önce ödenmesiyle ilgili¹⁷ bu hadisler vasiyyet konusunda elden geldiğince acele edilmesinin önemini vurgulamaktadır.¹⁸ Bizler bu konuyu “Vasiyet” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde inceliyeceğimiz için buna ayrıntılı bir şekilde burada değinmiyoruz.

2.3. ÖLDÜKTEN SONRA YAPILAN İŞLEMLER

Ölünün, yakınları ve Müslümanlar üzerinde dört hakkı vardır. Yakınlarının ve Müslümanların bu hakları yerine getirmesi farz-ı kifayedir.¹⁹ Bu haklar ölüyü hazırlama yani ölüyü yıkama, kefenleme, namazını kılma, cenazesini taşıma, ölüyü defnetme ve cenâzeyle katılmadır.²⁰

2.3.1. ÖLÜYÜ YIKAMAK ve KEFENLEMEK

Cenazenin yıkanması farz-ı kifâyedir.²¹ Bu konuda çocukla yetişkin arasında fark yoktur.²² Savaşta şehid düşenler yıkanmaz. Yanan ve suda boğulan kişilerin, yıkandıkları takdirde vücutlarının parçalanması söz konusu ise yıkanmayıp üzerlerine sadece su dökülür. Bu da zararlı olacaksa mümkün olduğu takdirde teyemmüm ettirilir. Ölen erkek erkek tarafından, kadın kadınlar tarafından yıkanır.

¹³ Şener, a.g.m., VII, 354.

¹⁴ Tirmizî, Cenâiz, 72.

¹⁵ Buhârî, Vasâyâ, 1; Müslim, Vasiye, 1; Cenâiz, 5; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 1; Tirmizî, Vasâyâ, 3; a.y., Cenâiz, 5; Nesâî, Vasâyâ, 1; İbn Mâce, Vasâyâ, 2.

¹⁶ Tirmizî, Vasâyâ, 3.

¹⁷ Tirmizî, Cenâiz, 76; İbn Mâce, Sadakat, 12; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., V, 11.

¹⁸ Şener, a.g.m., VII, 354–355.

¹⁹ Zuhaylî, a.g.e., III, 20.

²⁰ Şener, a.g.m., VII, 354–355.

²¹ Zuhaylî, a.g.e., III, 20.

²² İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, II, Beyrut, ts., 453-464.

Öyle ki, Müslüman bir erkek ölünün cenâzesini yıkamak için bir kâfir kişi ile yabancı bir Müslüman kadın bulunsa cumhura göre kâfir yıkamalıdır. Kadının yıkanması hususuna gelince; yabancı bir kadın kocadan daha evladır.²³ Eşlerin birbirini yıkaması konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefîler, nikah bağı kesildiği için erkeğin ölen eşini yıkayamayacağını ifade ederler. Cumhur ve Şâfiîler, eşlerin bir birini yıkamalarını caiz görerek şu delilleri getirirler:

عن عائشة قالت رجع رسول الله صلى الله عليه وسلم من البقيع فوجدني وأنا أجد صداعا في رأسي وأنا أقول وا رأساه فقال بل أنا يا عائشة وا رأساه ثم قال ما ضرك لو مت قبلي ففقت عليك فغسلتك وكفنتك وصليت عليك ودفنتك

Hiz. Aişe (r.a.)şöyle demiştir: “Hz. Peygamber(a.s.)Baki’deki (bir cenaze’den) dönmüştü. Benim başıma ise çok şiddetli bir ağrı bulunuyor: “Vay başım!” diye sızlanıyordum. Hiz. Peygamber (a.s.): “Belki benim vay başıma!” buyurdu. Benden önce ölsen, sana bir zarar olmaz. Ben seni yıkar, kefenler sonra üzerine namaz kılar ve defnederdim.”²⁴

عن عائشة قالت لو كنت استقبلت من أمري ما استدبرت ما غسل النبي صلى الله عليه وسلم غير نسائه

Yine Hiz. Aişe (r.a) şöyle derdi: “Geçmişte kalan durumla bugün karşılaştaydık, Resulullahı (s.a.s.) sadece zevceleri yıkardı.”²⁵

Hiz. Ali Hiz. Fatıma’yı (r.a.) yıkamıştır. Hiz. Ebu Bekir de kızı Esma’ya kendisini yıkamasını vasiyet etti. Hiz. Ebu Bekir öldüğünde kızı onun vasiyetini yerine getirdi.²⁶ Bu deliller, bize erkeklerin ve bayanların birbirlerini yıkayabileceğinin caiz olduğu sonucuna götürüyor.

Küçük çocukları karşı cins de yıkayabilir. Cünüp kişilerin ve hayız halindeki kadınların cenâze yıkaması mekruh kabul edilmiştir. Su bulunmadığı takdirde cenazeye teyemmüm ettirilir.²⁷

Cenazenin yıkanacağı yerin kapalı olması ve burada cenazeyi yıkayanla yardımcılarının başkasının bulunmaması gerekir. Cenazeyi en yakın akrabası veya onun görevlendireceği ehil bir kişi yıkar. Mümkünse ayakları kibleye gelecek şekilde tenişir üzerine yatırılan cenazenin göbekte diz kapağı arası örtülü bulundurulur. Önce ele bir bez sarılarak cenazenin tahareti yapılır, sonra temyiz çağı geçmişse namaz abdesti aldırılır. Ağzına ve burnuna su verilmez. Parmağa bir bez sarılarak dudakları, dişleri, burun delikleri ve göbeği meshedilir. Ceset sabunlu ılık su ile iki defa yıkanır, ardından hafifçe kaldırılarak karnı sıvazlanır ve bir şey çıkarsa temizlenir. Bundan sonra kâfur vb. güzel koku ilâve edilmiş su ile üçüncü defa

²³ Zuhaylî, a.g.e., III, 21.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, Cenâiz, 9.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, Cenâiz, 9.

²⁶ Zuhaylî, a.g.e., III, 21.

²⁷ Şener, a.g.m., VII, 355.

yıkanır. Aslolan ölüyü temizleninceye kadar yıkamaktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) kızı için şöyle buyurmuştur:

اغسلنها وترا. ثلاثا أو خمسا أو أكثر من ذلك ان رأيتن. واغسلنا بماء وسدر. واجعلن في الآخرة كافورا أو شينامن كافور. فإذا فرغتن فأذنتني .

“Onu bir, yahut üç, yahut beş, yahut daha fazla yıkayınız. Onu sidr ve suyla son defada da kafur veya kafur gibi bir şeyle yıkayın. Bu sizin bileceğiniz bir iştir.”²⁸ Tirmîzi bu hadise *sahih-hasen* hükmünü vermiştir.

Ölünün saçı sakalı taranmayıp olduğu gibi bırakılır. Şafiî, Malikî ve Hanbelîlere göre cenazenin karnını sıvazlama işi abdestten önce yapılır. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra cenaze havlu veya bezle silinip kurulanır, sonra da kefenlenir.²⁹

Cabir (r.a.) Peygamberimiz (s.a.s.) den şöyle bir hadisi rivayet eder:

إذا كفن احدكم أخاه فليحسن كفنه

“Sizden biri Müslüman kardeşini kefenlediği zaman kefenini güzel yapsın.”³⁰ Tirmizî de Ebu Katâde’den şu lafızla rivayet etmiştir:

إذا ولي احدكم أخاه فليحسن كفنه “Sizden biri kardeşinin velisi olduğu zaman kefenini güzel yapsın.”³¹ Tirmizî *Sünen* adlı eserinde bu hadise *garib-hasen* demiştir.³² Sünnete uygun kefen erkek için üç, kadın için beş parçadan oluşur. Hz. Aişe (r.a.) şöyle rivayet eder:

كفن النبي صلى الله عليه وسلم في ثلاثة أثواب بيض يمانية ، ليس فيها قميص ولا عمامة.

“Resulullah (a.s.) beyaz yemeni bir kumaş içinde üç kat kefenlenmiştir. Bu elbisede gömlek ve sarık yoktu.”³³ Tirmîzi hadis hakkında *sahih-hasen* hükmünü vermiştir.

Erkeğin cesedine sarılacak ilk parça yakasız, yensiz ve dikişsiz bir gömlek (kamîs) olup omuzdan ayaklara kadar uzanır. Onun üstüne gelecek parça baştan ayağa kadar uzanan bir örtü (izâr), en üst kat ise ondan biraz daha uzun olan bir başka örtüdür (lifâfe). Kefeni oluşturan bu parçalar hazırlandıktan sonra mümkünse güzel bir koku ile kokulandırılır. Yıkayıp kurulan cenazeye önce gömlek giydirilir, elleri iki yana bırakılır. Saçına, sakalına, secde azaları olan alnına, burnuna, ellerine,

²⁸ Buhârî, Cenâiz, 8; Müslim, Cenâiz, 12; Tirmizî, Cenâiz, 15.

²⁹ Şener, a.g.m., VII, 355.

³⁰ Müslim, Cenâiz, 15.

³¹ Tirmizî, Cenâiz, 19.

³² Tirmizî, Cenâiz, 19.

³³ Buhârî, Cenâiz, 24; Müslim, Cenâiz, 13; Tirmizî, Cenâiz, 20.

diz kapaklarına ve ayaklarına kâfur veya benzeri güzel bir koku sürülür. Şafîî, Malîkî ve Hanbelîlerde cenazenin ağzına, burnuna, kulaklarına, hatta avret yerine kokulu pamuk konur ve avret yeri enli bir bezle sarılır. Hanefîlere göre de avret yerleri hariç belirtilen yerlere pamuk konmasında bir sakınca yoktur. Bu işlemlerden sonra kefenin ikinci parçası örtülür, daha sonrada üçüncü parça ile vücudu sarılır. Üst kat kefenin baş ve ayak tarafları birer bezle bağlanır ve daha sonra kabirde çözülür. Taşınırken kefenin açılmaması için kabirde çözülmek üzere belinden de bir kuşakla bağlanır. Kadının kefenlenmesinde ise gömlek giydirdikten sonra başörtüsüyle başı ve yüzü örtülür. Kefenin ikinci ve üçüncü parçaları sarıldıktan sonra da kefenin açılmaması için göğüs örtüsü, enlemesine göğüsle göbek arasına gelecek şekilde kuşak gibi sarılır. Bu örtünün dize kadar olacağı, kefenin ikinci ve üçüncü parçaları arasında bağlanacağına dair görüşler de vardır. Kefenleme sırasında yapılacak diğer işler, erkek için yapılanların aynıdır. Bu kefenleme şekilleri sünnete uygun olanlardır. Erkeğin kefeninin iki, kadının kefeninin üç parça olması da caizdir ki buna: “kefen-i kifâye” denir. Bütün vücudu kaplayan herhangi bir örtü, zaruret halinde kefen olarak yeterlidir. Buna da “kefen-i zaruret” adı verilir. Kefenin beyaz renkte olması menduptur.³⁴ İbn Abbas, Hz. Muhammed’den (s.a.s.) şöyle rivayet eder:

البسوا من ثيابكم البياض فانها من خير ثيابكم . وكفنوا فيها موتاكم

“Beyaz elbise giyiniz. O elbiselerin en hayırlısıdır. Ölülerinizi beyaz kefenle kefenleyiniz.”³⁵ Tirmizî geçen hadisin şerhinde bu hadise *sahih-hasen* demiştir.

Kefenin çok kaliteli bir bez olması gerekmiyor. Fakat çok kalitesiz bir bezde uygun değildir. Zira Hz. Ali (r.a.) Peygamberimiz’den (s.a.s.) şöyle rivayet eder: “Kefenlerde pahalıya kaçmayın. Çünkü kefenin çok kısa bir sürede değeri kaybolacaktır.”³⁶ Ebû Dâvûd Sünen’inde bu hadisin hasen olduğuna hükmetmiştir.³⁷

2.3.2. CENÂZE NAMAZI

Cenâze namazını kıldırmak Müslümanlar üzerinde farzı kifayedir.³⁸ Hanefî mezhebine göre namazı kılınacak cenazenin müslüman olması, cesedinin tamamının veya çoğunun mevcut bulunması, yıkanmış veya teyemmüm ettirilmiş olması gerekir. Namaz esnasında cenâzenin eller üzerinde, omuzlarda veya binek üzerinde tutulması caiz değildir. Kılacakların önünde hazır bulunmayan (gâib) cenaze üzerine namaz kılınmaz. Hz. Peygamber’in Habeş Necâşîsi Ashame’nin namazını kılması, Hanefî ve Mâlikîler’e göre Resûlullah’ın şahsına ait bir husustur. Şafîî ve Hanbelî fakihleri ise cenâze başka bir yerde de olsa gıyabında namazının kılınabileceğini kabul ederler. Delil olarak Ebu Hureyre’den rivayet edilen şu hadisi getirirler:

³⁴ Şener, a.g.m., VII, 355.

³⁵ Tirmizî, Cenâiz, 18.

³⁶ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 34.

³⁷ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 34.

³⁸ Haskefî, Muhammed Alâuddîn, *ed-Dürü’l-Muhtar* (İbn Âbidîn Hâşiyesi ile birlikte basım), I, Beyrut, 1979, 811- 814.

أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى على النجاشي فكبر أربعاً

“Hz. Muhammed (s.a.s.) Habeş kralı Necaşî’nin üzerine namaz kılarak dört tekbir getirdi.”³⁹ Tirmîzi bu hadise *sahih-hasen* hükmünü vermiştir.

Ayrıca Şafîiler ile Malikîler namaz esnasında, cenazenin el veya omuz üzerinde tutulması yahut bir binek üzerinde bulunmasında sakınca görmezler. Hanefiler dışındaki mezheplere göre şehitler yıkanmadan ve namazları kılınmadan defnedilir. Ama namazlarının kılınacağı görüşündedirler. Âsîlerin ve yol kesenlerin namazlarının kılınıp kılınmayacağı konusu ihtilâflıdır. Şafîî, Malikî ve Hanbelîlere göre bunlar yıkanır, kefenlenir ve namazları kılınır; Hanefilere göre ise bunlar yıkanır, kefenlenir, fakat namazları kılınmadan defnedilirler. Öte yandan Ebû Yusuf’a göre intihar edenlerin de cenaze namazı kılınır.⁴⁰

Birden fazla cenâze için tek namaz kılmak caiz ise de her biri için ayrı ayrı kılmak daha faziletli kabul edilmiştir. Eğer tek namaz kılınacaksa cenâzeler yan yana veya arka arkaya dizilir. Cenâze namazını kıldırmadaki yetki sırası mezheplere göre farklıdır. Hanefilere göre birinci derecede yetkili devlet başkanıdır, daha sonra sırasıyla onun vekili durumunda olan vâli, kadı, onun tarafından görevlendirilen kimseler, mahalle imamı ve nihayet ölen şahsın yakın akrabalarıdır. Şafîiler, yakın akrabaları birinci derecede yetkili sayarlar. Malikî ve Hanbelîlere göre ise ölünün, namazını kıldırmasını vasiyet ettiği kişi birinci derecede yetkilidir. Ardından devlet başkanına, onun vekiline ve nihayet yakın akrabaya sıra gelir. Hanefilere göre cenâze namazı bir defa kılınır, ikinci defa kılınması mekruhtur. Malikîlere göre bir defa cemaatle kılınmışsa tekrarı mekruh, fakat cemaat halinde kılınmamışsa iadesi menduptur. Şafîî ve Hanbelîlere göre ise cenâze namazını daha önce kılmayan kişilerin kılması caizdir. Herhangi bir sebeple namazı kılınmadan defnedilen cenâzenin namazı, cesedi henüz bozulmadığı kanaati devam ettiği sürece kabri başında kılınır. Güneş doğarken, batarken ve zeval vaktinde cenâze namazının kılınması Hanefilerce mekruh, Malikî ve Hanbelîlerce haram kabul edilmiştir. Şafîiler ise bütün vakitlerde kılınabileceğini belirtmişlerdir. Hanefilerle Malikîlere göre yağmur vb. bir mazeret yoksa cenâze namazı cami içinde kılınmaz.⁴¹ Şafîî ve Hanbelîler bunda bir sakınca görmezler. Delil olarak Hz. Aişe’den şu hadisi gösterirler:

صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على سهيل بن بيضاء في المسجد

“Peygamberimiz (s.a.s.) Süheyl b. Beyda’nın cenâze namazını mescidde kıldı.”⁴² Tirmizî *Sünen*’inde bu hadisin *hasen* hadis olduğu şeklinde kanaatini belirtmiştir.⁴³ Bazı ilim ehli bununla amel etmiştir. İmam Malik’e göre mescitte cenâzenin üzerinde namaz kılınmaz. İmam Şafîî, geçen hadisi delil göstererek mescitte cenazenin üzerinde namaz kılınabileceğini söyler.

³⁹ Tirmizî, Cenâiz, 37.

⁴⁰ Şener, a.g.m., VII, 355.

⁴¹ Şener, a.g.m., VII, 355

⁴² Tirmizî, Cenâiz, 44; Müslim, Cenâiz, 11; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20.

⁴³ Tirmizî, Cenâiz, 44.

Diğer namazlar için söz konusu olan tahâret, kibleye dönmek gibi hususlar cenâze namazında da şarttır. Namazı bozan şeyler cenaze namazını da bozar.⁴⁴

Zaruret ve ihtiyaç durumları hariç yasak vakitlerde namaz kılınmamalıdır. Zira Ukbe b. Âmir şöyle rivayet eder:

ثلاث ساعات كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهانا ان نصلى فيهن ، أو نقبر فيهن موتانا: حين تطلع الشمس بازغة حتى ترتفع ، وحين يقوم قائم الظهيرة حتى تميل ، وحين تضيف الشمس للغروب حتى تغرب.

“Üç saat vardır ki, Hz. Peygamber(s.a.s.) bu vakitlerde namaz kılmanızı ve ölülerimizi defnetmemizi yasakladı. Güneş doğarken bir mızrak boyu yükselineceye kadar, Güneş tam tepe noktasına geldiği zaman, zevâle gelinceye kadar, Güneşin sararma vaktinden güneş batıncaya kadar.”⁴⁵ Tirmîzi Sünen adlı eserinde bu hadisin sahih-hasen olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Bazı sahabeler bu hadisle amel etmişlerdir. İbn Mübârek cenâze namazının bu vakitlerde kılınmasını mekruh görmüştür. Hadisin bu manada anlaşılması gerekir. İmam Şafiî bu vakitlerde cenâze namazının kılınmasında da hiçbir beis olmadığını söyleyerek kanaatini bildirmiştir.⁴⁷

Cenâze namazını kıldırarak olan imam Hanefîlere göre cenâzenin göğsü hizasına durur. Diğer mezhepler, cenâzenin erkek ve kadın oluşuna göre bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Delillerinden biri Semure b. Cündüb’ün Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber loğusa iken ölmüş bir kadının cenâze namazında bulunma rivayetidir:

أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى على امرأة فقام وسطها

Hz. Peygamber(a.s.) kadının orta hizasında bulunarak namazı kıldırması.”⁴⁸

Ebu Gâlib el-Hannat da şöyle demiştir:

صليت مع أنس بن مالك على جنازة رجل فقام حيال رأسه ثم جاءوا بجنازة امرأة من قريش فقالوا يا أبا حمزة صل عليها فقام حيال وسط السرير فقال له العلاء بن زياد هكذا رأيت النبي صلى الله عليه وسلم قام على الجنازة مقامك منها ومن الرجل مقامك منه قال نعم فلما فرغ قال احفظوا

“Enes b. Malik ile beraber bir erkek cenazesin de bulundum. Enes’in (r.a.) cenazenin başı hizasında durdu. Bu cenâze kaldırıldıktan sonra bir kadın cenazesi getirildi. Onun da namazını kıldırıldı, fakat onun orta hizasında durdu. Alâ b. Ziyad el-Alevî de aramızda bulunuyordu. Alâ, Enes’in (r.a.) erkek ve kadın cenâzelerinde farklı yerlerde durduğunu görünce: “Ey Ebu Hamza! Resulullah (s.a.s.) da erkek ve

⁴⁴ Şener, a.g.m., VII, 355–356.

⁴⁵ Tirmizî, Cenâiz, 41; Nesâî, Cenâiz, 21; İbn Mâce, Cenâiz, 30,

⁴⁶ Tirmizî, Cenâiz, 41.

⁴⁷ Şener, a.g.m., VII, 355–356.

⁴⁸ Tirmizî, Cenâiz, 41.

kadınların cenazelerinde senin durduğun yerlerde mi dururdu?” dedi. Enes de: “Evet” dedi. Ayrıldığında da bunu bu şekilde öğrenin dedi.”⁴⁹

İmam, cenâzenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre niyet edip yüksek sesle tekbir alır. Cemaat de aynı şekilde niyet eder ve imamla birlikte tekbir alır. Hanefîlere göre İmam ve cemaat Sübhâneke duasını sessizce okurlar. Şafiîlerle Hanbelîlerde Sübhâneke yerine Fatiha suresi okunur. Cenaze namazında Fatiha suresinin okunacağına dair getirdikleri deliller aşağıdaki hadisi şeriflerdir:

عن ابن عباس ان النبي صلى الله عليه وسلم قرأ على الجنازة بفاتحة الكتاب.

İbn Abbas (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.s.) şöyle rivayet eder: *“Peygamberimiz (s.a.s.) cenâzenin üzerinde Fatihayı okudu.”⁵⁰* Tirmizî’ye göre hadisin isnadı kuvvetli değildir. Hadisin isnadında geçen İbrahim b. Osman, aslında Ebu Şeybetül Vâsıtî’dir. Dolayısıyla bu hadise “*münkerül hadis*” demiştir. *“Cenâzenin üzerinde Fatiha süresini okumak sünnettendir.”* sözünün İbn Abbas’a ait olduğunu, doğru olanın da böyle olması gerektiğini ifade ederler. Yine konuyla ilgili Talha’dan (r.a.) şöyle bir hadis daha nakledilmektedir:

عن طلحة قال: صليت خلف ابن عباس على جنازة , فقرأ بفاتحة الكتاب , لتعلم أنها سنة

“Abdullah b. Abbas’ın (r.a.) arkasında bir cenaze namazı kıldım ve O, Fatiha suresini okudu. Sonra da “Onun sünnet olduğunu öğrenin diye böyle okudum.” dedi.”⁵¹

Tirmizî, bu hadîse *sahîh-hasen*, hükmünü verdikten sonra birçok sahabe ve tâbiîn uygulamalarının bu yönde olduğunu ve Şâfiî, Ahmed ve İshak gibi âlimlerin de bu hadisle amel ettiklerini, ama Süfyan es-Sevrî ve Kûfelilerin hadisi almadıklarını ilâve etmektedir.⁵² Abdurrazzâk da Tirmizî gibi İbn Mes’ud (r.a.) başta olmak üzere pek çok sahabe ve tabiînin söz konusu uygulamadan yana olduklarını aktarmaktadır.⁵³ Beş ayrı sahabeden gelen konuyla ilgili rivayetler isnad yönünden problemsizdir.

Cenâze namazında Fâtihâ süresinin okunması gerektiğini ifâde eden pek çok hadîsin olduğunu ve İbn Abbâs’ın (v.68/687) bunu halka, bir rükün olarak öğrettiğini dile getirdiğini görüyoruz. Nitekim Şafiî ve Hanbelî mezhepleri, cenâze namazında Fâtihâ süresinin okunmasını bir rükün olarak kabul etmişler ve Fâtihâ’sız cenâze

⁴⁹ Tirmizi, Cenâiz, 41.

⁵⁰ Tirmizî, Cenâiz, 39.

⁵¹ Buhârî, Cenâiz, 65; Tirmizî, Cenâiz, 39; Nesâî, Cenâiz, 77; İbn Mâce, Cenâiz, 22; Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemâm es-San’ânî, *el-Musannef*, (Nşr.: A’zamî Habîbur-Rahmân), 2. baskı, III, Beyrut, 1983, 489; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef Fi’l-Ehâdis ve’l-âsâr*, (Nşr.: Hût Kemal Yûsuf), 1. baskı, II, Beyrut, 1989, 492-493; Bağavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd, *Şerhu’s-Sünne*, (Thk.: Muavvâd Ali Muhammed- Âdil Ahmed Abdulmevcûd), 1. baskı, III, Beyrut, 1992, 246.

⁵² Tirmizî, Cenâiz, 39.

⁵³ Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 489.

namazının geçerli olamayacağını ileri sürmüşlerdir.⁵⁴ Hanefîlere göre Cenâze namazının amacı, ölüye dua etmektir. Cenâze namazında Fâtiha yerine Sübhâneke duasını okumayı uygun görürler. Zâten Hanefîlerin dışındaki mezheplere göre ölü için duâ etmek de bir rükündür. Cenâze namazının bizzat kendisi ve içerisindeki dualar tamamen cenâzeyle yönelik olduğuna göre bu namazda Fâtiha sûresinin okunması da ister duâ olarak kabul edilsin isterse kıraat olarak vasıflandırılсын tamamen ölüye yöneliktir. Yâni cenâze namazında Fâtiha okunmak sûretiyle, o cenâzeyle Allah'ın iyi muâmele etmesi arzu edilmektedir. Duâda da amaç aynıdır.⁵⁵

Bundan sonra Hanefî ve Malikîlere göre eller kaldırılmadan ikinci tekbir alınır. Şafîîlerle Hanbelîler her tekbirde ellerini kaldırır. Bu tekbirden sonra “Allâhümme salî” ve “Allâhümme bârik” dualarını, üçüncü tekbirin ardından me'sûr dualardan birini okumak daha güzel ve kabule daha şâyân görülmüştür. Bu dualardan biri şudur: Avf b. Mâlik Peygamberimizden şöyle bir duâ ezberlediğini rivayet eder:

اللهم اغفر له, وارحمه, وعافه, وعف عنه, وأكرم نزله, ووسع مدخله, واغسله بالماء والثلج, والبرد, ونقه من الخطايا كما ينقى الثوب الأبيض من الدنس, وأبدله دارا خيرا من داره, وأهلا خيرا من أهله, وأدخله الجنة, وقفه فتنه القبر وعذاب النار.

“ Allah'im, onu bağışla, ona acı, onu günahlardan muaf kıl, onu affet. Makamını iyi, kabrini geniş eyle. Onu su, kar ve buzla yıka, beyaz elbisenin kirden arınması gibi onu günahlardan arındır. Onu dünyadakinden daha hayırlı bir yurt, daha hayırlı ehil ve aile ver. Onu cennete koy, Kabir fitnesinden ve cehennem azabından koru.”⁵⁶ Bu duayı bilmeyenler başka bir dua okuyabilirler. Dördüncü tekbir alındıktan sonra sağa ve sola selâm verilir. Hanefîlere göre her iki tarafa selâm verilmesi vacip olduğundan ellerin de sol tarafa selâm verildikten sonra bırakılması uygundur. Diğer üç mezhepte ise sadece sağa selâm verilmesi vaciptir. Cenâze namazı için cemaat şart değildir, bir kişinin kılınmasıyla bile farz yerine getirilmiş olur. Namaz başladıktan sonra cemaate katılan kimseler, eksik kalan tekbirleri imam selam verdikten sonra dua okumaksızın peş peşe alıp namazlarını tamamlarlar.⁵⁷

2.3.3. CENÂZENİN TAŞINMASI ve DEFNEDİLMESİ

Cenâzenin taşınması farz-ı kifâyedir.⁵⁸ Ebu Hüreyre (r.a.) Peygamberimiz (s.a.s.) den şöyle rivayet eder:

حق المسلم على المسلم خمس رد السلام وعبادة المريض واتباع الجنائز وإجابة الدعوة وتشميت العاطس

⁵⁴ Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b.Haccâc*, II, Beyrut, 1981, 22; Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtac ilâ ma'ri-feti me'âni'l Minhac*, (Thk.: Muavvad Ali Muhammed-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), II, Beyrut, 1994, 22; İbn Kudâme, *a.g.e.*, I, 485.

⁵⁵ Şener, *a.g.m.*, VII, 356.

⁵⁶ Müslim, Cenâiz, 26; Nesâî, Cenâiz, 52; Ahmed b Hanbel, *a.g.e.*, VI, 23. San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr el-Yemenî, *Sübülüs-Selâm Şerhü Bilûğül-Merâm Min Cem'i Edilletil Ahkâm*, II,1.baskı, Beyrut, 1998, 215.

⁵⁷ Şener, *a.g.m.*, VII, 356.

⁵⁸ Haskefî, *a.g.e.*, 811- 814.

“Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı beştir; Selam verdiğiinde selamını almak, hastaları ziyaret etmek, cenazenin arkasından gitmek, davet edenin davetine gitmek, aksıran kişiye yerhamukellah demek.”⁵⁹ Yine başka bir hadisi şerifte:

إذا رأيتم الجنازة فقوموا فمن تبعها فلا يقعد حتى توضع

“Cenâzeyi gördüğünüz zaman onun için ayağa kalkın. Cenâzeye katılanlar ise yerine konuluncaya kadar oturmasınlar.”⁶⁰ buyurmuşlardır. Hadislerden de açıkça anlaşıldığı gibi müslümanın diğer bir müslüman kardeşinin cenazesine katılması farzdır.

Hanefî ve Hanbelîlere göre sünnete uygun olan şekil, tabutun dört kişi tarafından taşınmasıdır. Şafiîlere göre bu şekilde taşınması caiz olmakla birlikte biri önde, ikisi arkada olmak üzere üç kişi tarafından taşınması efdaldır. Malikîler ise bunun için belli bir sayının bulunmadığını, iki, üç veya dört kişinin cenazeyi taşıyabileceğini belirtmişlerdir. Cenazeyi teşyi eden kimsenin tabutu, her taraftan taşınmasının sünnet olduğuna dair rivayette Ebu ubeyde b. Abdullah b. Mesud babasından şöyle rivayet eder:

من اتبع جنازة فليحمل بجوانب السرير كلها فإنه من السنة ثم إن شاء فليطوع وإن شاء فليدع

“Her kim bir cenâzeyi takip ederse cenâzenin konulduğu tabutun(salın)her tarafından taşısın. Çünkü bu sünnettir. Sonra dilerse gönüllü olarak taşımaya devam etsin, dilerse bıraksın.”⁶¹ Hadisini dikkate alan fâkihler, bunun en uygun şeklinin, tabutu önce sağ omuzla önden, sonra arkadan, daha sonra sol omuzla önden, sonra arkadan bir müddet taşımak olduğunu belirtmişlerdir. Bu sırada cenazenin arkasından veya önünden sessizce yürünür. Cenazenin musallaya ve kabristana taşınmasına katılmak (teşyi etmek) ise sünnettir. Çünkü Ebu Sâlim’den rivâyet edildiğine göre:

رايت النبي صلى الله عليه وسلم و ابا بكر وعمر يمشون امام الجنازة.

“Hz. Peygamber (a.s.) ile Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in cenâzenin önünde yürüdüklerini gördüm.”⁶² Bu hadis dört farklı tarikle rivayet edilmiştir. Sened zincirinde Sâlim’in babası, Sâlim, Zührî ve Süfyan b. Uyeyne geçmektedir. Diğer bir târikte Enes, İbn Şihab, Yunus b. Yezid, Muhammed b. Bekr, Muhammed b. Müsna ve Ebu Musa geçmektedir. Tirmizî hadisin sıhhatini Muhammed’e sorar. Muhammed de hadisin senedinde geçen Muhammed b. Bekrin hata yaptığını ifade eder. Bu hadisi Yunus’un Zühri’den rivayet ettiğini söyler. Zühri ise Sâlim’in babasının cenâzenin önünde yürüdüğünü, Sâlim’in ise kendisine haber verdiğini söyler. Muhammed

⁵⁹ Buhârî, Cenâiz, 2.

⁶⁰ Buhârî, Cenâiz, 39.

⁶¹ İbn Mâce, Cenâiz, 15.

⁶² Tirmizî, Cenâiz, 26; İbn Mace, Cenâiz, 16.

haberini böyle olması halinde doğru olacağını ifade eder.⁶³ Muğîre b. Şu'be'den rivayet edildiğine göre:

أن النبي صلى الله عليه وسلم : الراكب خلف الجنازة ، ولما شئ حيث شاء منها ، وطفل يصلى عليه.

“Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Binek üzerinde katılanlar cenâzenin arkasından, yaya olarak katılanlar önünde, sağ veya solundan ona yakın olarak yürümelidir. Düşük çocuğun üzerine namaz kılınır.”⁶⁴ Tirmizî, Sünen’inde hadisi verdikten sonra bu hadise *sahîh-hasen*, hükmünü vermiştir.⁶⁵ Yüksek sesle Kur’an okumak veya zikir yapmak mekruh kabul edilmiştir. Uzaklığı sebebiyle cenâzeyi kabristana araba ile götürmekte bir sakınca yoktur. Küçük çocuğun cenazesini yalnız bir kişi elleri üstünde taşıyabilir.⁶⁶

Ölünün zarar görmemesi için techiz işlemlerinde acele etmek sünnettir. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

أسرعوا بالجنازة، فإن يكن خيراً تقدموها إليه. وإن يكن شراً تضعوه عن رقا

“Cenâzeyi defnetmekte acele ediniz. Eğer bu ölü iyi bir kişi ise, bu bir hayırdır. Onu (bir an evvel kabirlerdeki) hayır ve sevabına ulaştırmış olursunuz. Eğer bu cenâze iyi bir kişi değilse, bu da bir şerdir. Onu omuzlarınızdan çabuk indirip korsunuz.”⁶⁷ Tirmizî Sünen’inde bu hadise *sahih-hasen* hükmünü vermiştir.⁶⁸ Hadiste kastedilen sür’at, ölüm kesinleştikten sonra gasl, techiz ve tekfin gibi işlemlerde acele yapmaktır. Ancak bu davranış, diğer insanlara haber vermeye ya da cenâze namazı ve nakli için cemaatin toplanmasına mani olacak kadar telaşlı ve aceleye getirilen davranışlar olmamalıdır.⁶⁹ Bununla beraber kendi memleketine veya başka bir yere nakil sebebiyle defnin geciktirilmesi de mümkündür. Nakil konusunda mezhepler iki farklı görüş benimsemişlerdir. Hanefî, Malikî ve Hanbelî fâkihleri belirli şartlarla cenâzenin naklini caiz görmüşlerdir. Hanefilere göre cenâzenin vefat ettiği yerde defnedilmesi müstehap olmakla birlikte, cesedin bozulup kokması tehlikesi bulunmuyorsa başka bir yere naklinde sakınca yoktur. Gasbedilmiş bir yere defnedilmiş olması, defnedildiği yerin daha sonra şüf’a ile alınması gibi haller dışında definden sonra cenâzenin nakli haramdır. Malikîler ise nakil sırasında cesedin bozulup dağılması, cenazeye saygısızlık edilmemesi ve naklin belli bir fayda sağlaması şartıyla definden önce ve sonra bunu caiz görmüşlerdir. Kabrin su altında kalmasını önlemek, sâlih kişilerin kabristanına veya mukaddes beldelere, ailesi ve yakınlarının ziyaret edebileceği yakın bir yere defnetmek nakil için muteber mazeretlerdir. Hanbelîlere göre de mukaddes yerlere veya sâlih kişilerin kabristanına defnedilmesi gibi meşru bir maksatla ve cesedin bozulup kokmamasından emin olunması şartıyla definden önce de sonra da cenâzenin nakli câizdir. Başka yerlerde

⁶³ Tirmizî, Cenâiz, 26.

⁶⁴ Tirmizî, Cenâiz, 42.

⁶⁵ Tirmizî, Cenâiz, 42.

⁶⁶ Şener, a.g.m, VII, 356.

⁶⁷ Buhârî, Cenâiz, 51.

⁶⁸ Tirmizî, Cenâiz, 30.

⁶⁹ Karaman, Fikret, a.g.m., *Diyanet İlmî Dergi*, 22-23.

vefat eden sahabelerden bazılarının Medine'ye getirilip defnedilmesi bu hususun meşruiyetine delil teşkil etmektedir. Şafilelere gelince, cesedin bozulmamasından ve kokmamasından emin olunsa bile, cenazenin bulunduğu yerden başka bir yere nakledilmesi haram, bir görüşe göre de mekruhtur. Ancak yakın yere nakledilmesi veya Mekke, Medine ve Kudüs civarında vefat eden bir kişinin yıkanıp namazı kılındıktan sonra kokmayacağından emin olduğu takdirde, adı geçen yerlere götürülüp defnedilmesi caizdir. Definden sonra ise bir zaruret olmadıkça nakil haramdır.⁷⁰

Cenâzenin kabre konulmasına gelince; ölü, kabre öncelikle yakın akrabaları tarafından ve kabrin ayak tarafından yavaşça indirilir. Ölüyü kabre koyan kişinin: (بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ) “*Bismillah ve ala milleti Resûlillah*” demesi sünnettir. İbn Ömer’ den (r.a.) rivâyet edildiğine göre:

ان النبي صلى الله عليه وسلم كان اذا أدخل الميت القبر قال مرة : بسم الله وبالله على ملة رسول الله.

“Hz. Peygamber (s.a.s.) ölü kabre konulunca bir defa şöyle buyurdu: “ *Allah Tealâ’nın ismi ile ve Resulullah’ın (s.a.s) milleti üzerine seni defn ediyoruz.*”⁷¹ Buyurmuştur. Tirmizî, *Sünen* adlı eserinde bu hadise *hasen-garip* demiştir.⁷² İbn Hıbban ile Hâkim de *sahih* demişlerdir.

Ayrıca kadının cenâzesini en yakın mahremi yoksa diğer akrabaları, bunlarda yoksa yakın komşuları kabre indirir. Cenâze, kible ile doksan derecelik bir açı oluşturacak şekilde uzunlamasına kazılan yere, sağ yanına yatırılmak ve yüzü kibleye getirilmek suretiyle konur. Cenâze kabre konularak kefenin baş ve ayak bağları çözülür. Ölü kabre konulduktan sonra Lahdin üstü kerpiç, tahta, perde vb. malzemelerle kapatıldıktan sonra toprakla örtülür. Cenâze defnedildikten sonra kısa bir süre bekleyip ölü için dua etmek müstehap kabul edilmiştir.⁷³

2. 4. ÖLÜYE TELKİNDE BULUNMAK

Telkinin sözlük anlamı, anlatmak, birine bilmediği bir şeyi öğretmek, kavratmak ve aklına sokmak, sıkça tekrarlayıp belletmektir.⁷⁴

Fukahânın terim olarak kullandığı “telkin” de sözlük anlamından farklı bir şey değildir. Günümüzde telkin denince anlaşılan, definden sonra kabrin başında bilinen şekliyle yapılan uygulamadır. Fakat telkin bundan ibaret değildir. Zira ölmek üzere olan Müslümanların yanında da telkin söz konusudur. Aslında telkin uzak doğu geleneğindeki hipnoz öğretisiyle kısmen de olsa benzerlik arz ediyor. Burada her iki

⁷⁰ Şener, a.g.m, VII, 356.

⁷¹ Tirmizî, Cenâiz, 54; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 65; İbn Mâce, Cenâiz, 38.

⁷² Tirmizî, Cenâiz, 54

⁷³ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 69.

⁷⁴ İbn Manzûr, a.g.e., XIII, 390; Feyyûmî Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu’l-münir*, Beyrut, 1990, 213.

telkini de ayrı ayrı ele alarak şer'i bir nassa/delile dayanıp dayanmadıklarını ve dindeki yerlerini tespit etmeye çalışacağız.

2. 4. 1. ÖLMEK ÜZERE OLAN HASTALARA TELKİNDE

BULUNMAK

Bitkisel hayatta olmayan, söyleneni anlayıp tekrar edebilecek durumda olan bir ölüm hastasına, yakınlarından uygun olan birisinin belli aralıklarla telkin yapmasının sünnet olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.⁷⁵ Zira hem Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlü sünneti hem de sahabenin uygulaması çok açık bir şekilde bu telkinin sünnet olduğunu ifade etmektedir.

Ebû Sâid el-Hudrî (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu nakletmektedir:

لَقِنُوا مَوْتَكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

“Ölülerinize, *Lâ ilâhe illâllah* sözünü telkin ediniz.”⁷⁶ Bu hadis Ebû Hureyre,⁷⁷ Muâz b. Cebel⁷⁸ ve Âişe (r.a.)⁷⁹ gibi on iki ayrı sahâbiden birbirine yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir. Hadisin sübûtunda ve sıhhatinde hiçbir şüphe yoktur.

Hadiste geçen “*mevtâkum*” kelimesinin hakikat değil mecaz olduğu, yani ölmek üzere olanların kastedildiği, Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen rivayetten anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyette yukarıdaki metnin hemen arkasından:

من كان آخر كلامه لا إله إلا الله عند الموت دخل الجنة يوماً من الدهر، وإن أصابه قبل ذلك ما أصابه

“...Ölüm anında kimin son sözü *Lâ ilâhe illâllah* olursa bir gün cennete girecektir. O güne kadar bir takım musibetler gelse bile.” şeklinde bir metin gelmektedir.⁸⁰

⁷⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, I, 304, 305; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe* (İbn Hacer'in Telhis'i ve Râfî'i'nin Fethu'l-azîz'i ile birlikte basım), V, Dimeşk, ts, 114–115; a.y., *el-Ezkâr*, 120–121; İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, II, Beyrut, ts, 102; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, IV, Mısır, 1966, 286; Karaman, Hayreddîn, *Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken*, 3. baskı, Ankara, 1988, 27.

⁷⁶ Müslim, Cenâiz, I, 2; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20; Tirmizî, Cenâiz, 7; Nesâî, Cenâiz, 4; İbn Mâce, Cenâiz, 3; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 3; Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, IV, 1. baskı, Beyrut, 1987, 224; Beyhakî, *a.g.e.*, III, 383; İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, (Thk.: Zâhid Muhammed İbrâhîm), III, Beyrut, 1992, 3; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 446.

⁷⁷ Müslim, Cenâiz, 2; İbn Mâce, Cenâiz, 3; Beyhakî, *a.g.e.*, III, 383; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 4; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 446; Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsne'd*, (Thk.: Hüseyin Selim Esed), XI, 1. baskı, Beyrut, 1992, 44.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, I, 1. baskı, Beyrut, 1990, 503.

⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 446; Nesâî, Cenâiz, 4.

⁸⁰ Tirmizî, Cenâiz, 7; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 4; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, V, 77; Heysemî, *Mevâridü'z-zamân ilâzevâidi İbn Hıbbân*, (Thk.: Esed Hüseyin Selim-Köşk Abdûh Ali), II, 1. baskı, Beyrut, 1990, 463.

Müslim (v.261/875) ve İbn Mâce'nin (v.273/886) rivayetlerinde mevcûd olmayan bu fazlalığı İbn Hıbbân (v.354/965) tahrir etmiştir. İsnâddaki Muhammed b. İsmail el-Fârisî dışındaki râviler sikadır. O zatı da İbn Hıbbân sikâtına almıştır.⁸¹ Diğer taraftan İbn Hıbbân ve Bezzâr'ın merfû' olarak rivayet ettikleri bu ziyade, Abdurrazzâk'ın rivayetinde mevkuf olarak geçmektedir.⁸² Fakat Bezzâr, merfû' olmasının daha doğru olduğunu ileri sürmüştür.⁸³ Her iki durumda da söz konusu bu ziyade, hadisin başındaki *mevtâkum* kelimesinde kastedilenin, ölmek üzere olanlar olduğunu göstermektedir.⁸⁴

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edilen bu hadisin bir bölümü müstakil olarak Muâz b. Cebel'den de (r.a.) nakledilmiştir. Onun bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة

“Kişi son sözünde la ilahe illallah derse cennete girer.”⁸⁵ dediğini işittim demiştir. Buhârî bu hadisi, hadis olduğunu söylemeksizin bâb başlığı olarak kullanmış ayrıca rivayet etmemiştir.⁸⁶ Hadisi, Hâkim *sahih* kabul etmiş ve Zehebî de ona katılmıştır. İsnaddaki Sâlih b. Ebî Ureyb'in mechûl olduğunu söyleyen İbnü'l-Kattân hadîsi, *muallal* bulurken⁸⁷ İbn Hacer, bu zâtın en az üç kişiden ve bundan da beşten fazla kişinin rivâyette bulunduğunu ve İbn Hıbbân'ın da bu râviyi sika olarak gördüğünü söylemiştir.⁸⁸ İbn Hacer'in bu kanaati, bu zâtın Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin hadîs nakletmiş olmalarıyla⁸⁹ güçlenmektedir. Dolayısıyla Hâkim'in, hadîsi sahîh olarak kabul etmesinin doğru olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak; koma halinde olmayan, söyleneni anlayıp cevap verebilecek durumda olan ölüm hastalarının, mü'min olarak ölmelerine yardım edebilmek amacıyla onu zorlamaksızın yanı başında *Lâ ilâhe illâllah* şeklinde telkinde bulunmak sünnettir. Ölmek üzere olan mü'min kişinin durumu göz önünde bulundurulmalı, kelime-i tevhid'i telkin ederken rahatsız olmaması, nefretin oluşmaması için çok tekrarlamamak, bağırarak, hastaya “Sende söyle!” diye teklifte ve ısrarda bulunmamak gerekir.⁹⁰

⁸¹ İbn Hıbbân, *es-Sikat*, IX, 78; İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 77. İbn Hacer, bu zat hakkında herhangi bir hüküm vermemiştir.

⁸² Abdurrezzâk, *a.g.e.*, III, 387.

⁸³ Heysemî, *a.g.e.*, II, 464.

⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 20; Tirmizî, *Cenâiz*, 7; Hâkim, *a.g.e.*, I, 503; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 247; Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Târihu Bağdâd ev medînetü's-selâm*, X, Beyrut, ts, 335.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 233; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 20; İbn Kettan'a göre hadisin sened zincirinde Salih b. Ebi Ğarib'in durumu bilinmediğinden hadisi illetli olarak kabul etmiştir. İbn Hıbbân'a göre zikri geçen ravi güvenilirdir.

⁸⁶ Buhârî, *Cenâiz*, 1.

⁸⁷ Umârî, Ebu'l-Feyd Ahmed b. Muhammed b. Sıddîk el-Huseynî, *el-Hidâye fî tahrîci ehâdisi'l-Bidâye*, (Thk.: Şellâk Adnan Ali), IV, 1.baskı, Beyrut, 1987, 288.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, IV, 1. baskı, Haydarâbâd, 1325, 398.

⁸⁹ Mizzî, Ebu'l- Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 3.baskı, Beyrut, 1988, XIII, 73.

⁹⁰ Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1978, 61.

2. 4. 2. DEFİNDEN SONRA KABİRDE TELKİNDE BULUNMAK

Ölü kabre konulup defin işlemleri tamamlandıktan sonra imamın ya da cemaatten birisinin ölünün başucuna geçerek “*Ey filan oğlu filan!...*” şeklindeki birtakım sözlerle yapılan uygulama olarak karşımıza çıkan kabirdeki telkîn, asırlardır bir taraftan meşrûiyeti tartışılırken bir taraftan da toplum tarafından uygulanagelmıştır. Araştırmamızın bu kısmında kabirdeki telkinin sünnet, sahabe uygulamaları ve fıkıh karşısındaki durumunu ele alacağız.

Cenâzenin kabre konulup üzerinin örtülmesinden sonra Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hemen oradan ayrılmadığını, kabrin başında bir müddet kalarak cemaate: “*Kardeşiniz için Allah’tan af dileyin ve sorguyu şaşırmadan cevaplandırmasını isteyin. Çünkü şu anda sorgulanmaktadır.*”⁹¹ buyurduğu rivayet edilir. Dolayısıyla cenâzeyi kabre koyma işlemi bittikten sonra bir müddet orada kalmak, cenâzenin günahlarının bağışlanmasını beklemek, affedilmesi ve sorgudan yüzünün akıyla çıkması için Allah’tan, ölünün bağışlanmasını istemek sünnettir.

Bu işlemlerden sonra yapılan telkine gelince, müstehap olduğunun belirtilmesinden tutun da bid’at olduğunun söylenmesine kadar birbirinin tam zıddı görüşler ileri sürülmüştür. Bütün bu görüşleri ve delillerini birlikte ele alıp değerlendirdikten sonra bir sonuca varmaya çalışacağız.

Ebû Umâme (v.86/705) (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

عن سعيد بن عبد الله الأزدی قال: شهدت أبا أمامة وهو في النزع فقال: إذا أنا مت فصنعوا بي كما أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نصنع بموتانا , أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: إذا مات أحد من إخوانكم فسويتم التراب على قبره فليقم أحدكم على راس قبره ثم ليقل: يا فلان بن فلان! فإنه يسمعه فلا يجيب, ثم يقول: يا فلان بن فلان! فإنه يستوي قاعدا, ثم يقول: يا فلان بن فلان! فإنه يقول: ارشدنا رحمك الله ولكن لا يشعرون, فليقل: أذكر ما خرجت عليه من الدنيا شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا عبده ورسوله, وأنت رضى الله ربنا وبالإسلام دينا وبمحمد نبيا وبالقرآن إماما, فإن منكرا ونكيرا يأخذ واحد منهما بيد صاحبه ويقول: انطلق بنا ما نقعد عند من قد لقن حجته. فيكون الله حجيجه دونهما. فقال رجل: يا رسول الله! فإن لم يعرف أمه؟ قال: فينسبه إلى حواء, يا فلان بن حواء.

Tabîinden Sâid b. Abdillâh el-Ezdî, Ebû Umâme el-Bâhilî’yi son nefesinde gördüğünü ve onun şöyle dediğini nakletmektedir: “*Ben öldüğüm zaman, Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) ölülerinize yapmamızı emrettiği şeyleri bana da yapın. Hz. Peygamber(s.a.s.) bize emretti: “Kardeşlerinizden birisi öldüğü ve kabrinin üzerini toprakla düzlediğiniz zaman içinizden birisi kabrinin başucuna durup şöyle desin:*

⁹¹Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Itkî, *el-Müsneid*, (Thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, II, 1.baskı, Dimeşk, 1988, 91:Ebû Dâvûd, Cenâiz, 73; Hâkim, *a.g.e.*, I, 526. Hadis hakkında Ebû Dâvûd sükût ederken Hâkim isnâdın, şeyhaynın şartlarını taşıdığını, dolayısıyla sahîh olduğunu söylemiştir. Hâkim’in görüşüne Zehebî de katılmıştır. Bezzâr ise, söz konusu hadîsin yalnız bu tarikla nakledildiğini söylemekle yetinmiştir.

“Ey filan kadının oğlu filan!” Çünkü kabirdeki ölü söylenenleri duyar ama cevap veremez. Sonra tekrar: Ey filan kadının oğlu filan!” desin. Buna karşılık o kabirdeki ölü: “bizi aydınlat Allah da seni bağışlasın.” der. Ama siz bunu algılayamazsınız. Daha sonra da şöyle desin: “Dünyadan ayrılırken sahip olduğun inancını hatırla! Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet et! Zaten sen Rab olarak Allah’ı kabul etmiştin.” İşte o zaman Münker-Nekir melekleri birbirinin ellerinden tutarak: “Haydi buradan gidelim, kendisine delillerin telkin edildiği kimsenin yanında durmayalım.” der. Allah, o iki meleğe karşı o ölünün savunucusu olur. Bunun üzerine bir adam! “Ey Allah’ın Elçisi! Peki, ölünün annesi bilinmezse?” Cevaben Hz. Peygamber (s.a.s.): “Havva’ ya nisbet edilerek ey Havva’nın oğlu/kızı deyiniz, buyurmuşlardır.”⁹²

Taberânî (v.360/971) tarafından rivayet edilen bu haberi, benzer lafızlarla Hıla’î de (v. 492/1099) *el-Fevâid* adlı eserinde rivayet etmiştir.⁹³ Bu iki kaynağın dışında söz konusu haberin tahrîc edildiği bir üçüncü kaynağa rastlayamadık.

Sahâbî râvîsi Ebu Umâme olan hadîsin, mevcut kaynaklara göre iki tarîki vardır. Her iki tarîkte de ikinci tabakadaki râvî Saîd b. Abdillâh el-Ezdî’dir. Fakat her iki varyantta da bu zâtın adı farklı olarak görünürken Hıla’î’nin rivâyetinde bu zât, Câbir b. Saîd el-Ezdî şeklinde geçmektedir. İbn Ebî Hâtim ise aynı zâtı, Saîdü el-Ezdî olarak tercümesini vermiş ve hakkında herhangi bir cerh ya da ta’dilden söz etmeksizin Ebû Umâme’den rivâyette bulunduğunu belirtmekle iktifâ etmiştir.⁹⁴ Bu hadisin dışında bu zâtın nakledilen başka da bir rivâyet olmadığından bu şahıs *mechûlû’l-hâl* dir. Bu iki râvînin dışında her iki tarîkte de ortak olan bir râvî yoktur.

Heysemî, Taberânî’nin rivayetini zikrettikten sonra, “İsnatta tanımadığım râvîler vardır.” diyerek,⁹⁵ bu rivayetin zayıf olduğunu ilâve etmiştir. İsnaddaki Muhammed b. İbrahim b. Alâ el-Hımsî hakkında da İbn Adîy (v.365/975) *münkeru’l-hadis*;⁹⁶ Dârakutnî (v.385/995) ve Ebû Nuaym (v.430/1039) *kezzâb*⁹⁷ derken; İbn Hibbân (v.354/965) da *yadau’l-hadis* olduğunu ifâde etmiştir.⁹⁸ İsmâil b.Ayyâş dışındaki râvîler, Heysemî’nin de dediği gibi meçhûldürler. Dolayısıyla hadîs, Taberânî’nin tarîkiyle uydurmadır demesek bile *münkerdir*, *şedîdû’d-da’fır*. Hıla’î’nin târîki de öbüründen farklı değildir. Utbe b. Seken dışındaki râvîlerin kim oldukları belli olmadığından haklarında herhangi bir cerh ya da ta’dil de yoktur. O

⁹² Taberânî, Ebu’l- Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-kebîr* (Thk.: Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), VIII, 3. baskı, Beyrut, 1985, 249-250.; a.y., *Kitâbu’d-duâ*, (Thk.: Muhammed Saîd Buhârî), III, 1.baskı, Beyrut, 1987, 1367-1368.

⁹³ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdis ed-da’ife ve’l-mevdûa ve eseruhâ es-seyyi’ fi’l-ümme*, III, 2. baskı, Riyad, 1988, 64.

⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er- Râzî, *el-Cerhu ve’ta’dil*, IV, 1. baskı, Beyrut, 1952,76.

⁹⁵ Heysemî, Ebu’l-Hasen Nûreddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau’z-zevâid ve menbau’l-fevvâid*, III, Beyrut, 1987,48.

⁹⁶ İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi’r-ricâl*, (Thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad- Abdulfettâh Ebu’s-sünne), VII, Mekke, 1997, 544.

⁹⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXIV, 325-326.

⁹⁸ İbn Hibbân, *a.g.e.*, II, 301.

zât hakkında da Dâraikutnî; *metrûkû'l-hadîs*, derken Beyhakî; *vâhin mensûbûn ile'l-vad* şeklinde kanaat belirtmiştir.⁹⁹

Hadîsi Abdülhak el-İşbîlî (v. 581/1185), Kurtubî, İbn Hacer (v.852/1448) ve Suyûtî gibi pek çok âlim eserlerine alarak konuyla ilgili açtıkları babların altına birinci sırada dercetmişlerdir.¹⁰⁰ Bunlardan İbn Hacer daha da ileri giderek hadîsin isnâdının sâhih olduğunu ve şâhidlerinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ İbnü's-Salâh (v.643/1245) ise, kendisine söz konusu telkîn ve hadîsin sorulması üzerine: “*Büluğ çağına geldikten sonra ölenlere telkîni tercîh ederiz ve onu uyguluyoruz. Zîrâ bunu Horasan âlimlerinden bir cemaât söylemiştir. Her ne kadar isnâdı kuvvetli olmasa da bize Ebû Umâme'den hadis nakldilmiştir. Fakat söz konusu hadîs, hem şâhidlerle hem de Şam halkının eskiden beri bu hadisle amel etmiş olmalarıyla güçlenmektedir...*”¹⁰² şeklinde cevâp vermiştir. İmâm Nevevî de İbnü's-Salâh'ın sözlerini nakletmiş ve hadisi zikrettikten sonra: “*Bu hadîs her ne kadar zayıf olsa da yine de göz önünde bulundurulmalı, hesâba katılmalıdır. Diğer taraftan muhaddisler ve başka âlimler, fedâil, terğîb ve terhîb hadîslerini değerlendirirken müsâmaha göstermişler, fazla sert davranmamışlardır. Üstelik bu hadîs, şâhidlerle güçlenebilmektedir...*”¹⁰³ diyerek İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'den farklı düşünmediğini göstermiştir.

İbnü'l-Kayyım (v.751/1350) ise hadîsin merfû' olmadığını söyledikten sonra İbnü's-Salâh ve diğer muhaddislerin şâhid olarak ileri sürdükleri maktû' haberleri zikretmiştir.¹⁰⁴ Ama Zeynüddîn el-İrâkî (v.806/1403) hadîsin isnâdının zayıf olduğunu söylemiş ve herhangi bir şâhid ya da mütâbaattan bahsetmemiştir.¹⁰⁵ Elbânî (v.1999), bütün bu görüşleri biraz da eksik bir biçimde aktardıktan sonra San'ânî'nin ilgili hadîse dâir: “*Güvenilir âlimlerin sözlerinden çıkan sonuç, hadîsin zayıf olduğudur. Bu hadisle amel etmek bid'attır. Onunla amel edenlerin çokluğuna da aldanılmamalıdır.*”¹⁰⁶ şeklindeki kanaatini öne çıkarmış ve “*Bu hadîs, uydurma olmasa da bana göre münkerdir.*” diyerek son sözünü söylemiştir.¹⁰⁷

Ebû Umâme hadîsinin şâhidi olarak ileri sürülen rivâyetlere gelince, bunların tamamı tâbiînin sözleri ve tesbitleridir. Zîrâ bu konuda Ebû Umâme hadîsinden

⁹⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Dîvânü'd-duafâ' ve'l-metrûkîn*, (Nşr.: Meyyis Halîl), II, 1.baskı, Beyrut, 1988, 143; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, IV, 16.

¹⁰⁰ Abdülhak, Ebû Muhammed Abdurrahmân el-İşbîlî, *Kitabu'l-Âkıbe*, (Thk.: İsmâil Muhammed b. Hasen), 1. baskı, Beyrut, 1995, 254; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *et-Tezkira fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, (Thk.: Hicâzî Saka Ahmed), I, Beyrut, 1986, 132; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'î'l-Kebîr*, (Nşr.: Nizârü'l-Bâz), II, 1. baskı, Mekke, Riyâd, 1997, 699; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, (Thk.: Yusuf Ali Bedîyî), 2. baskı, Beyrut, 1992, 154.

¹⁰¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 699.

¹⁰² İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrîrî, *Fetâvâ ve Mesâilü İbni's-Salâh fî't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl*, (Thk.: Kala'cı Abdulmu'tî Emîn), I, 1.baskı, Beyrut, 1986, 261.

¹⁰³ Nevevî, *a.g.e.*, V, 304.

¹⁰⁴ İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ı'bâd*, (Thk.: Arnavût Şuayb-Arnavût Abdulkâdir), I, 25. baskı, Beyrut, 1991, 523-524.

¹⁰⁵ İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm, *el-Muğni an hamli'l-esfâr fî tahrîci-mâ fî'l-ihyâ mine'l-ahbâr*, (Thk.: Eş-Şehhât et-Tahhân-Abdullah el-Minşâvî), X, Mansûra, 1996, 178.

¹⁰⁶ San'ânî, *a.g.e.*, II, 578.

¹⁰⁷ Elbânî, *a.g.e.*, II, 64.

başka merfû' bir haber yoktur. Dolayısıyla usûl açısından burada bir şâhiden bahsedilemez. Bir başka deyişle tâbiîn sözleri ya da uygulamaları, merfû' bir haberin teknik açıdan şâhidi olmaz. Fakat bu demek değildir ki, bunların hiçbir faydası yoktur. Aksine tâbiînin bir konudaki tesbitleri, o konunun aslının olduğunu, sonradan ortaya çıkmadığını gösterir.

Tâbiînden Râşid b. Sa'd (v. 108/726), Damura b. Habîb (v.130/747) ve Hakîm b. Umeyr 'den (v.136/753) nakledildiğine göre şöyle demiştir:

إذا سوي على الميت قبره وا نصرف الناس عنه كانوا يستحبون ان يقول للميت عند قبره : يا فلان! قل لا اله الا الله , أ شهد ان لا اله الا الله ثلاث مرات , يا فلان ! قل: ربي الله ود بني الإسلام ونبي محمد صلى الله عليه وسلم , ثم ينصرف .

“Sahâbe, cenâze kabre konup da kabrin üzeri düzeltildiği ve insanların da oradan uzaklaştığı bir sırada, kabrindeki ölüye şöyle seslenilmesini güzel görürlerdi. Ey filan! ‘Allah’tan başka ilah yoktur ve ben Allah’tan başka ilah olmadığına inanıyorum de(üç defa). Ey filan! Rabbim Allah, dinim İslâm ve Peygamber’im de Muhammed dir (s.a.s.) diye söyle. Sonra da oradan ayrılır.”¹⁰⁸

Haberin, Saîd b. Mansur (v.227/842) tarafından *es-Sünen*’de rivâyet edildiği muhaddislerce ifade edilmiş olmasına rağmen yayımlanan bölümde¹⁰⁹ bu rivâyete rastlayamadık. Bundan dolayı ikinci kaynaklarla yetinmek durumundayız. Râşid b. Sa'd ve Damura b. Habîb’in *sika*,¹¹⁰ Hakîm b. Umeyr’in de *sadûk*¹¹¹ olmalarına karşın ikinci kaynakların hiçbirisinde Saîd b. Mansûr ile aralarındaki râvîlerden bahsedilmemektedir. Diğer taraftan gerek Ebû Umâme hadîsinin râvîlerinin tamamı, gerekse bu üç tâbiînin Şamlı olması, Nevevî’nin dediği gibi¹¹² Şam halkının ilk dönemlerden itibâren kabirlerde telkîn uygulamasını yapageldiklerini göstermektedir.

Nevevî ve İbn Hacer, Sahâbî Amr b. el-Âs’ın (v. 43/663) ölüm döşğinde iken yanındakilere yaptığı vasiyeti de Ebû Umâme hadîsiyle aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Söz konusu vasiyetinin son bölümünde Amr b. el-Âs şöyle buyuruyor:

فإذا أنا مت فلا تصحبني نائحة ولا نار, فإذا دفنتموني فشنوا على التراب شنا, ثم أقيموا حول قبري قد ر ما تنحر جزور ويقسم لحمها حتى استأ نس بكم وأ نظر ما ذا أراجع به رسل ربي

“...Ben öldüğüm zaman hiçbir ağıtçı ve hiçbir ateş arkamdan gelmesin, beni takip etmesin. Beni defnettığınız zaman üzerime toprak serpiniz. Sonra da sizlerle yerime ulaşmam ve rabbimin elçilerini nasıl karşılayacağımı onlara nasıl cevap

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b.Abdilhalîm, *Münteka'l-ahbâr*, IV, Riyad, 1978, 89; İbnü'l-Kayyım, *Zâdü'l-meâd*, I, 523; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 699; Suyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 154. Dört müellif de hadisi Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'ine azvetmişlerdir.

¹⁰⁹ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, (Thk.: Saîd b. Abdillâh).

¹¹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, XVII, 400–401; Mizzî, *a.g.e.*, XIII, 316.

¹¹¹ Mizzî, *a.g.e.*, VII, 199,200.

¹¹² Nevevî, *a.g.e.*, V, 304; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 89.

vereceğimi görmem için kabrimin etrafında bir devenin kesilip de etinin paylaştırılabileceği kadar bir zaman durun.”¹¹³ Bundan başka, “Kardeşinizin sorguyu eksiksiz atlatabilmesi için ona duâ edin...” şeklindeki tespit hadîsini de şâhid olarak hem Nevevî hem de İbn Hacer zikretmişlerdir.¹¹⁴

Definden sonra telkîn yapmak ile ilgili buraya kadar verdiğimiz teknik bilgilerden anlaşılan odur ki, konuyla ilgili Hz. Peygamber’e (s.a.s.) isnâd edilen tek bir hadîs vardır. Ebû Umâme’nin yaptığı bu rivâyet *münker* yâni çok zayıftır. Fakat bunun yanında hadîsin ihtiva ettiği anlamda bir telkîn uygulamasının daha birinci asırdan itibaren varolduğunu ortaya koyan birkaç tane tâbiî tespiti vardır. Nevevî’nin de söylediği gibi daha sahabe nesli tamamen bu dünyâdan ayrılmadan Şam’da yaygınlaşan bu uygulama, yaşayan bir sünnet hâlinde yüzyıllardır devâm edegelmiştir. İşte gerek hadîs usûlü gerekse şerh edebiyâtının köşe taşları diyebileceğimiz İbnü’s-Salâh, Nevevî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi muhaddisler, söz konusu merfû’ haberin zayıf olmasına karşın telkînin *Fedâil-i a’mâl*’dan olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan dolayı tespit hadîsi ve Amr b. Âs’ın vasiyeti ile Şam halkının ilk asırdan itibaren bu hadisla amel etmiş olmasının, söz konusu haberi güçlendirdiğini ve bu gibi konularda fazla sert olunmamasını, aksine toleranslı yaklaşılmasını ifade etmişlerdir.¹¹⁵ Bu görüş, Şâfiî mezhebinin görüşü olarak kabul görmüş ve İbn Abdisselâm (v.660/1261) dışındaki Şâfiî fakihleri, definden sonra telkîn yapmayı da sünnet olarak telakkî etmişlerdir.¹¹⁶

İbn Abdisselâm telkin hakkında düşüncesini şöyle ifade eder: *Peygamberin bu konudaki sünneti gömme sırasında canlılara yapılan telkindir. Böylece onlara ölümü hatırlatmış oluyor. Bu uygulama bu alandaki uygulamadan ne kadar farklıdır. Bu konudaki sünnet ne kadar güzel ve bidat ne kadar çirkindir.*¹¹⁷ Öyleyse hayatı boyunca tebliğ kulak vermemiş, uyarılara hep sırt çevirmiş kimsenin, ölüm anında da iman ve İslâm’a meyli olmamışsa, o kimseye, o esnadaki telkin fayda vermez. Allah: “ Sürekli kötülükleri işleyip de ancak kendilerine ölüm geldiğinde birisinin: “ Ben şu anda tövbe ettim demesi tövbe değildir! Kâfir olarak ölmek üzere olanları ki de kabul edilecek tövbe değildir! İşte onlar, kendilerine can yakıcı bir azap hazırladığımız kimselerdir!”¹¹⁸ şeklinde buyurmuştur. Ayetlerden anlaşılan O ki, ölüm esnasındaki imanın bir geçerliği yoktur. Bu tür kişilere kabri başında yapılan telkin de fayda vermez. “Görenle görmeyen, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak eşit değildir; Yaşayanlarla ölümler de eşit değildir. Sadece Allah dilediği kimseye işittirebilir, sen kabirdekilere işittiremezsin! Sen sadece bir uyarıcısın.”¹¹⁹ Ayetlerini de delil getirerek telkinin bid’at olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰

¹¹³ Müslîm, İman, 192.

¹¹⁴ Nevevî, *a.g.e.*, V, 304; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 699.

¹¹⁵ İbnü’s-Salâh, *Fetâvâ*, I, 261; Nevevî, *a.g.e.*, V, 304; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 699; Suyûtî, Şerhu’s-sudûr, 154.

¹¹⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhyâ ulûmi’-d-dîn*, XV, 1. baskı, Beyrut, 1989, 178; Şirbinî, *a.g.e.*, II, 60.

¹¹⁷ İbn Abdisselâm, Muhammed Ahmed, *el-Fetâvâ*, (Thk.: Abdurrahmân b. Abdufettâh), 1. baskı, Beyrut, 1986, 72.

¹¹⁸ Nisa, 4/18.

¹¹⁹ Fatır, 35/19–23.

¹²⁰ İbn Abdusselâm, *a.g.e.*, 96.

Bu konuda delil olarak getirilen hadis, İmam İbn-i Kayyım'ın eserinde¹²¹ belirttiği gibi sahih değildir. İmam-Nevevi ve başkaları da telkin hadisini zayıf görmüşler.¹²² San'ânî'de (v.1182/1768) eserinde¹²³ bu görüşe katılmıştır.

İbn Kudâme (v.620/1223), öldükten sonraki telkînin hükmüne dâir Hanbelî imamlarından yalnızca bir görüş bulabildiğini, onun da el-Esrem'in (v.273/886) Ahmed b. Hanbel'den (v. 241/855) yaptığı rivâyet olduğunu belirtmiştir.¹²⁴ Esrem, İbn Hanbel'e, cenâze defnedildikten sonra adamın birisinin kabrin başına durarak "*Ey filan oğlu filan...!*" şeklinde yapılan uygulamayı sormuş ve şu karşılığı almıştır: "*Şamlılardan başka bunu yapan birisini görmedim. Onlar, Ebu'l-Muğîre öldüğü zaman bir adam kabrin başına gelerek bunu yapmıştı. Ebu'l-Muğîre, Ebû Bekr b. Ebî Meryem'den hocalarının bunu yaptıklarına dâir nakiller yapmaktaydı. İsmâîl b. Ayyâş da telkînle ilgili birtakım haberler (Ebû Umâme hadîsini) rivâyet etmiştir.*"¹²⁵

İbn Teymiyye (v. 728/1327) ise, söz konusu telkîni Horasan bölgesi Şâfiî âlimlerinin güzel gördüklerini ama Şâfiî'nin kendisinden bu konuda herhangi bir fetvânın nakledilmediğini belirttikten sonra Ebû Umâme, Vâsile b. el-Eska' ve daha başka sahâbîlerin bunu yaptıklarını, Hanbelî fukahâsının da bunu müstehap olarak gördüklerini söylemiştir. Son olarak da doğrusu, telkînin câiz olduğunu ama revâtib bir sünnet olmadığını ifâde etmiştir.¹²⁶ Hanbelîlerin genel görüşü ise, telkînin müstehap olduğudur.¹²⁷

İmâm Mâlik'in, kabirdeki telkîni mekrûh olarak değerlendirdiğini¹²⁸ belirtilmesine rağmen Abdülhak ve İmam Kurtubî gibi Mâlikî âlimleri, bunu câiz görmüşler ve Endülüs'teki uygulamanın bu yönde olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹²⁹

Hanefîlere gelince, telkîn konusunda onların üç ayrı görüşte oldukları görülmektedir. Bu üç görüşü: sorgu için rûhun geri dönmesinden dolayı câizdir; câiz değildir; ne yapılması emredilir, ne de yapanlar engellenir şeklinde özetlemek mümkündür.¹³⁰ Zeyla'î'nin eserine hâşiye yazan Ahmed Şelebî (v.947/1540) ise, söz konusu telkînin câiz olduğu şeklindeki görüşün ehli sünnete âit olduğunu, aksi yöndeki kanaâtin de Mûtezileye âit olduğunu¹³¹ söyleyerek bir genellemede bulunmuştur. Fakat *Durrû'l-Muhtâr* metninde, "*Ölünün defnedilmesinden sonra*

¹²¹ İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd fi heydi hayri'l-ı'bâd*, I, 206.

¹²² Abdusselam, *Kur'an Niçin İndirildi?*, (Thk.: Muhmut Mehdi el-İstanbulî, Trc.: H. Rahman Açar), Ankara, 1995, 72.

¹²³ Sanânî, *Sübülüs-Selâm*, II, 161.

¹²⁴ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 385.

¹²⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 385; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 139.

¹²⁶ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû'u fetâvâ*, (Nşr.: Abdurrahmân b. Mahmûd), XXIV, Riyâd, 1978, 299.

¹²⁷ Alûsî, Nu'man b. Mahmûd, *el-Âyatü'l-beyyinât fi ademîemâ'i'l-emvât inde'l-hanefiyyeti's-sâdât*, (Thk.: Elbânî Muhammed Nâsruddîn), 4.baskı, Beyrut, 1985, 63; İbnü'l-Kayyim, *er-Rûh*, (Thk.: Ârif el-Hac), 1.baskı, Beyrut, 1988, 31.

¹²⁸ Alûsî, *el-Âyatü'l-beyyinât*, 63–64; (Şeyh Ali el-Mâlik'in *Kifâyetü't-tâlibi'r-Rabbânî* adlı eserinden naklen)

¹²⁹ Abdülhak, *el-Âkıbe*, 254–255; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 133–134.

¹³⁰ Zeylâ'î, Fahrüddîn Osmân b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, I, Bulak, 1313, 234.

¹³¹ Zeylâ'î, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 234; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr ale'd-dürri'l-Muhtâr Şerh Tenvîri'l-ebşâr*, I, Beyrut, 1978, 797.

talkîn yapılmaz. Ama yapanlar da engellenmez. Cevhera'da telkînin ehl-i sünnetin yanında meşrû' olduğu ifâde edilmiştir." denilmiş ve İbn Âbidîn (v.1252/1836) de bu görüşün kuvvetli olduğunu ifâde etmiştir.¹³² Ömer Nasûhi Bilmen (v.1971) ise, mezkûr telkînin meşrû' olduğu ve mutat hâle geldiği kanaatindedir.¹³³

Konuyla ilgili haberlerin isnâd değerlendirmelerinden sonra gerek muhaddislerin gerekse fukahânın konuyla ilgili kanaatleri gözden geçirildiği zaman görülecektir ki, kabri başında ölüye bilinen şekliyle telkîn yapmak sünnet değildir. Şâfiî fakihlerinden başka bunu söyleyen de olmamıştır. Ama bunun yanında telkînin bid'at olduğunu söylemenin de doğru bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz. Zîrâ Elbânî gibi isnâd tenkîdinde çok şiddetli davrananlar dahî mezkûr merfû' habere uydurma diyememişlerdir. Dolayısıyla birinci asırdan itibaren Şam'dan Endülü's'e kadar olan İslâm coğrafyasında tatbîk edilen telkîne bid'at demenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Cenâzenin defnedilmesinden onun için duâ edilmesini Hz. Peygamber (s.a.s.) salık vermiştir:

كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا فرغ من دفن الميت وقف عليه فقال : استغفروا لأخيكم وسلوا له بتثبيت , فإنه الآن يسئل.

"Hz. Peygamber(s.a.s.), cenâze defnedildikten sonra kabrin başucunda durdu ve : 'Kardeşiniz için Allah'tan af dileyin ve sorguyu şaşırmadan cevâplandırmasını isteyin. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir.' buyurmuştur."¹³⁴ Habeşistan Kırallı Necâşî'nin ölüm haberini alan Hz. Peygamber (s.a.s.), ashâbından onun için duâ etmelerini istemiştir.¹³⁵ Aynı şekilde Ca'fer b. Ebî Tâlib gibi pek çok sahâbî vefât ettikleri zaman Allah Rasûlü (s.a.s.) hem kendileri onlar için duâ etmiş, hem de arkadaşlarına bunu tavsiye etmiştir.¹³⁶

İnsanın, rûhunu teslim ettikten sonra dünyâ ile ilişkisinin tamâmen kesilmediğini, aksine Hz. Peygamber (s.a.s.) dirilerin yaptıkları birtakım hareketlerden haberdâr olduğunu haber vermektedir:

ان العبد اذا وضع في قبره وتولى عنه أصحابه انه ليسمع قرع نعالهم

Enes b. Mâlik (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kul kabrine konulduktan sonra dostları başucundan ayrılırken onların

¹³² İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, I, 797.

¹³³ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük İslâm İlmihâli*, İstanbul, 1986, 342.

¹³⁴ Bezzâr, *a.g.e.*, II, 91; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 73; Hâkim, *a.g.e.*, I, 526. Hadîs hakkında Ebû Dâvûd sükût ederken Hâkim isnâdın, şeyhaynın şartlarını taşıdığını, dolayısıyla sâhîh olduğunu söylemiştir. Hâkim'in görüşüne Zehebî de katılmıştır. Bezzâr ise, söz konusu hadîsin yalnız bu tarikle nakledildiğini söylemekle yetinmiştir.

¹³⁵ Müslim, *Cenâiz*, 63.

¹³⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Munî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Nşr.: Abbâs İhsân), IV, Beyrut, 1968, 39-40.

ayak seslerini duyar...’’¹³⁷ Ebû Hureyre’den de (r.a.) nakledilen bu hadîsin isnâdının *sahih* olduğu hususunda ittifâk vardır.¹³⁸

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) Bedir harbinden sonra müşriklerin ölümlerine hitâben yaptığı konuşma, kabirdeki ölümlerin tamamen dünya ile ilişkilerinin kesilmediğini ve onlara çürüyüp toprak olmuş gözüyle bakılmamasını salık vermektedir.

Ömer b. Hattab, İbn Ömer ve Ebû Talha (r.a.) gibi ondan fazla sahâbeden nakledildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.s.), Bedir savaşından sonra müşrik ölümlerine şöyle seslenmiştir:

فجعل ينادي بأسمائهم وأسماء آبائهم وقد جيفوا، يا أبا جهل بن هشام ويا عتبة بن ربيعة ويا وليد بن عتبة ! أيسركم أنكم أطعمتم الله ورسوله ؟ فإننا قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقاً ، فهل وجدتم ما وعدكم ربكم حقاً ؟ (قال) فسمع عمر قول النبي صلى الله عليه وسلم فقال : يا رسول الله ما تكلم من أجساد لا أرواح لها ؟ وهل يسمعون يقول الله ؟ [إنكم لا تسمع الموتى] ؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ولذي نفس محمد بيده ما أنتم بأسمع لما أقول منهم ، والله انهم الآن ليعلمون ان الذي كنت أقول لهم لهو الحق (وفي رواية : انهم ليسمعون) ، غير انهم لا يستطيعون ان يردوا على شياً .

“...Hiz. Peygamber (s.a.s.) Bedir günü savaştan sonra Kureyş’in ileri gelenlerinden savaşta ölen yirmi dört kişinin cesedlerinin bir araya gömülmesini emretti. Bunun üzerine o cesetler Bedir’deki kör bir kuyuya atıldılar...Zaferin üçüncü günü Hiz. Peygamber o kuyunun başında durdu ve; Ey Hişâm’ın oğlu Ebû Cehl! Ey Rabiâ’nın oğlu Utbe! Ey Rabîa oğlu Şeybe! ve Ey Utbe oğlu Velid! Allah’a ve Rasûlüne boyun eğmiş olsaydınız bu inanç sizi sevindirir miydi? Biz, Rabbimizin bize va’dettiğinin aynısına kavuştuk, siz de Allah’ın va’dettiğinin gerçek olduğunu gördünüz mü?” Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) bu konuşmasını sahâbe duymuş ve Ömer (r.a.) : “Ey Allah’ın Elçisi! Kendilerinde hiçbir hayat eseri olmayan şu cesetlere ne söylüyorsun, onlar duyabilirler mi? Allah, ‘Sen ölümlere duyuramazsın’¹³⁹ buyurmuyor mu? deyince, Hiz. Peygamber (s.a.s.) : “Muhammed’in hayatı elinde olan Allah’a yemin ederim ki, benim söylediklerimi siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Onlar şu anda benim söylediklerimin gerçek olduğunu anladılar. Onlar şu anda beni duyuyorlar ama bana cevap vermeye güçleri yetmiyor.”¹⁴⁰

Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) nisbetinde hiçbir tereddüdün olmadığı bu üç rivâyetten anlaşılan odur ki, kabre konan ölümler dirileri duyabilmekte ve onlardan yardım beklemektedirler. Böylece ölümlerin, dirileri duyamayacağı gerekçesiyle telkînün bid’at olduğunu söylemenin mesnedsiz olduğu anlaşılmış olmaktadır.

¹³⁷ Müslim, el-Cenne ve sıfâtü naîmihâ, 70; Buhârî, Cenâiz, 67; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27; Nesâî, Cenâiz, 109; Bezzâr, a.g.e., I, 413; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., III, 378; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., II, 347; Bağavî, a.g.e., III, 278–279.

¹³⁸ Bağavî, a.g.e., III, 279.

¹³⁹ Neml, 27/80; Rum, 30/52.

¹⁴⁰ Müslim, el-Cenne ve Sıfâtü naîmihâ, 76–78; Buhârî, Megâzi, 8; Nesâî, Cenâiz, 117; Ahmed b. Hanbel, I, 26–27; III, 140, 145, 219.263.287; IV, 29; Ebû Ya’lâ, a.g.e., I, 130; III, 21; Taberânî, a.g.e., V, 29.

Konuyu İbn Teymiyye'nin, Hanefîler ve Hanbelîlerin konuyla ilgili görüşlerinin özeti mâhiyetindeki sözleriyle noktalamak istiyoruz: “*Doğrusu şudur ki, telkîn câizdir. Revâtîp bir sünnet değildir. Telkîn yapanlar kınanmamalı ve yapmayanlar da yapmaya zorlanmamalıdır.*”¹⁴¹

2. 5. ÖLÜLERE KUR’AN OKUMA

Kur’an-ı Kerim dirilere rahmet, şifa ve okunması da sevap olan Allah’ın kelimidir. Bu konuda Hz. Peygamber’den (s.a.s.) oldukça fazla rivâyet olduğundan bir tane hadisi vermekle iktifa edeceğiz.

Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

من قرأ حرفاً من كتاب الله فله به حسنة ، ولحسنة بعشر أمثالها ، لا أقول الم حرف ولكن ألف حرف ولام حرف ، وميم حرف.

“Allah’ın Kitâb’ından bir harf okuyana bir hasene vardır. Bir hasene ise, on kat olarak yazılır. Ben ‘Elif-Lâm-Mim’ bir harftir demiyorum. Fakat ‘Elif bir harf, ‘Lâm’ bir harf ve ‘Mim’ bir harftir.”¹⁴² Kur’an-ı Kerim’in ölümlü varlıklara indirildiği konusu Kur’an tarihi kadar eskidir. Hz. Peygamberin yakın çevresi ve arkadaşlarından ölenler olduğu vakit Peygamberimiz onlara Kur’an okumuş mudur? Ya da Kur’an’ın ilk muhatapları olan sahabenin böyle bir uygulaması olmuş mudur? Kur’an, ölümlere de rahmet ve şifa olması için okunabilir mi? Ölümlere Kur’an okunabileceğine ya da okunan Kur’an’ın sevabının onlara bağışlanabileceğine dair Hz. Peygamber’den (s.a.s.) veya sahabeden (r.a.) sözlü olsun fiili olsun, herhangi bir nakil mevcut mudur? Yoksa bazılarının dediği gibi tamamen hurafe ve batıl inanç mıdır? İşte bütün bu soruların cevabını bu satırlardan itibaren ele alarak inceleyeceğiz.

2.5.1. ÖLÜLERE KUR’AN OKUNABİLECEĞİNE DAİR RİVAYETLER

Ma’kıl b. Yesâr (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

إِقْرُوا (يسن) على موتاكم

“Ölülerinize (Yasin’i) okuyunuz.”¹⁴³ Başka bir hadiste Ebû Zer ve Ebu’d-Derdâ (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

ما من ميت يموت فتقرأ سورة يسن الا هون الله عليه

¹⁴¹ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, XXIV, 299.

¹⁴² Tirmizî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 16; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, VI, 118.

¹⁴³ Ebû Dâvûd, *Cenaiz*, 20; Nesâî, *Amelü’l-yevm ve’l-leyle*, (Thk.: Hammâde Fârûk), I-II, 2.baskı, Beyrut, 1985, 58; İbni Mâce, *Cenaiz*, 4; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 26–27, Beyhakî, *a.g.e.*, III, 383.

“Ölüm hastalığına yakalanıp da yanında Yâsin suresi okunan kimsenin ölüm ağırlığını Allah hafifletir.”¹⁴⁴ Yine Hz. Âişe’nin, babası vasıtasıyla Allah Rasûlünden (s.a.s.) şöyle rivâyet ettiği öne sürülmüştür:

من زار قبر والديه أو أحدهما يوم الجمعة فقرأ يسن غفر له

“Cuma günü anne-babasının veya ikisinden birinin kabrini ziyaret eden ve Yâsîn sûresini okuyan kimse bağışlanır.”¹⁴⁵ Ayrıca kabirlerde Kur’an okumakla ilgili Hz. Ali târikiyle gelen ve Rasûlüllah’e (s.a.s.) nisbet edilen bir başka rivayette şöyledir:

من مر على المقابر فقرأ فيها قل هو الله أحد إحدى عشرة مرة ثم وهب أجره اموات أعطي من الأجر بعدد اموات

“Mezarlığa uğrayan ve orada ihlas sûresini on bir defa okuyarak sevabını ölümlere bağışlayan kimseye orada bulunan ölümlerin sayısı kadar sevap verilir.”¹⁴⁶ Yine başka bir hadiste Enes’in (r.a.) bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من دخل المقابر فقرأ سورة يسن خفف عنهم وكان له بعدد من فيه حسنات

“Kim mezarlığa girip de Yâsin sûresini okursa orada bulunan ölümlerin azâbını hafifletir. Okuyana da o kabristandakilerin sayısınca iyilik yazılır.”¹⁴⁷ Bir diğer hadiste de Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur.

¹⁴⁴ Deylemî, Ebû Şür’a Şîrûyeh el-Hemedânî, *el-Firdevs bi me’sûri’l-hitâb*, (Thk.: Besyûnî Zağlûl), IV, 1.baskı, Beyrut, 1986, 32; Ali el-Muttakî hadisi, Ebû Nuaym’ın da tahrîc ettiğini söylemektedir. Ama kitap adı belirtilmediğinden mevcut eserlerinde söz konusu hadisi bulamadık. bkz. Müttakî, Alâuddîn Ali b. Hüsâmüddîn el-Hindî, *Kenzu’l-ummâl fî süneni’l akvâl ve’l-efâl*, I-XV, Beyrut, 1979,563.

¹⁴⁵ İbn Adiy, *a.g.e.*, V, 1801; Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, (Thk.: Kûsrevî Hasen), II, 1. baskı, Beyrut, 1990, 323; Zebîdî, *İthâfu’s-sâdeti’l-müttakîn bi şerhi İhyâi ulûmi’d-dîn*, XIV, Beyrut, 1989, 272; Bu hadisi Râfî’î, İbnü’n-Neccâr, Deylemî ve Ebu’ş-Şeyh’in da tahrîc ettiklerini belirtmektedir. Fakat deylemî, bu hadisi değil Ebû Hureyre hadisini rivâyet etmiştir ki, o da söz konusu hadisten çok farklıdır. bkz. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 495. Bunların dışında Abdulğani el-Makdisî’nin de aynı hadisi tahrîc ettiğini Elbânî dile getirmiştir. bkz. (Elbânî, *Silsile-tül-ehâdisi’d-da’ife*, I, 66. Abdulğani el-Makdisî’nin “es-Sünen”adlı eserinin, II, 91’den naklen.)

¹⁴⁶ Suyûtî, *Câmi’u’l-ehâdisi’l-Câmi’s-sağîr ve’l-Câmi’i’l-kebîr*, (Thk.: Sakr Abbâs Ahmed-Abdulcevâd), VII, Beyrut, 1994,389; Müttakî, *Kenzu’l-ummâl*, XV, 655. Her iki müellif de bu hadisi Râfî’î’nin *et-Tarih*’inde tahrîc ettiğini söylemektedirler. Elbânî ise, Hallâl’ın *fevâidü’l-İhlâs*’ında tahrîc ettiğini ilâve etmiştir. bkz. *Elbânî, Silsiletü’l-ehâdisi’d-da’ife*, III, 452.

¹⁴⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, I,102.; a.y., *et-Tizkâr fî efdali’l-ezkâr*, (Thk.: Arnavût Abdulkâdir) 2. baskı, Dimeşk, 1979, 261; Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Abdirrahmân, *el-Fetâva’l-hadisîyye*, (Thk.: Ali Rızâ Abdullâh), 1.baskı, Dimeşk, 1995, 192 (Dârekutnî ve Ebû Bekr el-Makdisî’ ye azvederek); İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 425.

إذا مات أحدكم فلا تحبسوه , وأسرعوا به الى قبره , وليقرأ عند رأسه بفاتحة الكتاب
وعند رجليه بخاتمة البقرة في قبره

“İçinizden birisi öldüğü zaman onu durdurmayın. Onu kabre koymakta acele ediniz. Sonra da ölünün kabrinin başucunda durarak Fâtiha sûresini, ayak ucunda da Bakara sûresinin sonunu içinizden birisi okusun.”¹⁴⁸

2.5.2. RİVAYETLERİN TAHLİLİ

2.5.2.1. Senet Yönünden

Ma’kıl b. Yesâr (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

إَقْرَؤْا (يسن) على موتاكم

“Ölülerinize (Yasin’i) okuyunuz.”¹⁴⁹

Tayâlisî (v. 241/819), Ebû Ubeyd (v.224/ 839), İbn Ebî Şeybe (v.235/ 849) ve İbn Hanbel gibi *Kütüb-i sitte* öncesi muhaddislerin eserlerinde yer alan bu hadisi, sünen sahipleri de rivayet etmişlerdir. Hadisin sekiz ayrı mütâbî’i vardır. Fakat hadisi, sahâbeden sadece Ma’kıl b. Yesâr’ın rivayet etmiş olması ve beşinci tabakaya kadar bu durumun devam etmesi, söz konusu rivayetin *Ferd-i mutlak* ya da bir başka ifadeyle *garîb-i mutlak* olduğunu göstermektedir. Beşinci tabakada iki ravi vardır: Abdullah b. el-Mubârek (v.181/797) ve Yahya el-Kettân (v.198/813). İbn Hıbbân dışındaki muhaddislerin tamamı hadisi Abdullah b. Mubârek tarikiyle rivayet etmişlerdir.

Heysemî (v.807/ 1405) hadisin ravilerinin, sahîhin ricâlinden olduğunu söyleyerek isnada sahîh hükmünü vermiştir.¹⁵⁰ Ayrıca sünenlerde yer alan hadisin; hadisin tamamı değil bir bölümü olduğuna işaret etmiştir.¹⁵¹ Hadisi rivayet eden Ebû Dâvûd, hadisin hükmü hakkında sükût etmiştir. Hakkında sükût ettiği hadislerin *sâhih* olduğunu bizzat kendisi söylediğinden¹⁵² ona göre hadis, delil olmaya elverişlidir. Hâkim’ de (v. 405/1014) aynı şekilde sükût etmiş ve Zehebî de ona katılmıştır.¹⁵³

¹⁴⁸ Taberânî, *a.g.e.*, XII, 340; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, (Thk.: Besyûnî Zağlûl), VII, 1. baskı, Beyrut, 1990, 16; Bağavî, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, (Thk.: Müftü Abdulğaffâr), III, 1.baskı, Karaçi, 1413, 388.

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20; Nesâî, *Amelü’l-yevm ve’l-leyl*, 58; İbni Mâce, Cenaiz, 4; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 26–27; Beyhakî, *a.g.e.*, III, 383.

¹⁵⁰ Heysemî, *a.g.e.*, VI, 314; Ahmed b. Hanbel, aynı hadisi üç ayrı tarikla rivayet etmiş, bunlardan birinin isnâdın da meçhul bir râvi kullanılmıştır. İşte Heysemî, bu tariki zayıf olarak addetmiştir.

¹⁵¹ Heysemî, *a.g.e.*, VI, 314; Taberânî ve Ahmed b. Hanbel, bu hadisi başka bir hadisin içerisinde tahrir etmelerinin dışında müstakil olarak da rivâyet etmişlerdir.

¹⁵² Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî Vasfî Sünenihi* (Makdisî ve Hâzimî’nin Risâle’leriyle birlikte), (Thk.: Abdulfettâh Ebu Gudde), 1.baskı, Halep, 1997, 38.

¹⁵³ Hâkim, *a.g.e.*, I, 752.

Diğer taraftan İbn Kettan (v. 628/ 1230), üç açıdan hadisin mualllel olduğunu ileri sürerek hadisi zayıf addetmiştir.¹⁵⁴ Ona göre hadisin illeti; bâzı tariklerinde *mevkûf* bazılarında ise *merfû* olarak rivayet edilmiş olması, Ebû Osman ve babasının *meçhûlû'l -hâl* olması ve isnâdında *ızdırâb* bulunmasıdır. Dârakutnî'nin de İbn Kattân'ın kanaatinde olduğunu ve hadisin isnadının *zayıf* olarak gördüğünü Ebû Bekr İbnü'l -Arabî (v.543/1148) nakletmiştir.¹⁵⁵

Hâkim, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve başkalarının hadisi *mevkûf* olarak rivâyet ettiklerini ama Abdullah b. el-Mubârek'in, hadisi *merfû* olarak kabul ettiğini ve doğrusunun da bu olduğunu söylemektedir. Aclûnî de (v.1162/1749) hadisin *merfû* olduğunu belirttikten sonra İbn Hibbân'ın hadisi sahih kabul ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁵⁶ Bütün bu söylenenleri birlikte değerlendirdiğimiz ve biraz sonra vereceğimiz hadislerin şahidliğini de¹⁵⁷ göz önünde bulundurduğumuz vakit hadisin *hasen* olduğu kanaati ağır basmaktadır. Nitekim Şevkânî'nin vardığı sonuç da budur.

Hadisin ifade ettiği anlam üzerinde de muhaddisler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Hibbân *Sahih*'inde “Ölülerinize Yasin okuyunuz.”hadisini zikrettikten sonra, Ebu Hatim'den naklen “*Bununla ölmek üzere olan kimsenin kastedildiğini (men hadarathu el-meniyye) söyler. Peygamberimiz, ölünün üzerine Kur'an okunmasını kastettiği şeklinde görüş bildirmiştir.*”¹⁵⁸ Hatip eş-Şirbini(977/1570) ve İbni Rif'at (v.710/1310); hadisten “*Kabir üzerine (Yasin) okumanın anlaşılmadığı, ölüm anında (Yasin) okumanın kastedildiği*”¹⁵⁹ görüşünde birleşirler.

Hadisi rivayet eden musannıfların bir kısmı bu rivayeti, sekerâtül mevt halinde olan kişiye yapılabilecek işlemlerle ilgili bablarda ele alırken,¹⁶⁰ diğer bir kısmı ise, istirca (İnnâ lillâh) dan sonra bu hadise yer vermişlerdir.¹⁶¹ Özellikle Ebû Dâvûd, bab başlıklarında belli bir sıra takip etmiş ve “*istirca' / innâ lillâh*” ile “*ölünün üzerini örtmek*” bablarından sonra söz konusu babı açmıştır. Dolayısıyla Ebû Dâvûd, hadiste ifade edilen *mevtâ* kelimesinden, ölmek üzere olanların değil ölmüş olanların kastedildiği kanaatindedir. Hadisin zahiri anlamı da zaten bu yöndedir. Şâfiî fakihlerinden Muhıbbu't-Taberî (v.694/1295) de bu hadisin zahiri anlamını alarak ölüden kastedilenin, ruhu bedeninden ayrılan kimse olduğunu ve hadisin, ölmek üzere olan kimselere hamledilmesinin hiçbir dayanağının olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁶² İmam Şevkânî (v.1250/1834) ise, “*Lafız ölüler hakkında nasıtır. Bu*

¹⁵⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 650. (İbn Kattândan naklen)

¹⁵⁵ İbn Hacer, *a.g.e.* , II, 650 (Ebû Bekr İbnü'l -Arabî'den naklen)

¹⁵⁶ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâh, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I, 3.baskı, Beyrut, 1988, 161.

¹⁵⁷ Ayrıca Bûsîrî, Bezzâr'ın bu hadisin Ebu Hureyre'den de bir şahidini rivayet ettiğine işaret etmiştir. (bkz. Bûsîrî, *Muhtasarü İthâfî's-sâdeti'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşara*), (Thk.: Kûsrevî Hasan Seyyid, VIII, Beyrut, 1996, 411.

¹⁵⁸ İbn Hibbân, *el-İhsân fî Takrîbî İbn Hibbân*, VI, 269–271, Beyrut, 1988; Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, 62.

¹⁵⁹ Şirbînî, *a.g.e.*, I, 330.

¹⁶⁰ İbn Mâce, Cenâiz, 24; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 3.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24.

¹⁶² İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 650; İbn Alevî, Muhammed b. Alevî el-Mekkî el-Hasenî, *Tahkîku'l -a'mâl fî mâ yenfe'u'l-meyyite mine'l-a'mâl*, Kâhire, ts, 23; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 22.

*lafzın, ölmek üzere olan dirilere taşınması mecazdır ki, mecaza ancak bir kârineyle varılabilir.*¹⁶³ diyerek hadisten anlaşılması gerekenin hakikat olduğuna dikkat çekmektedir. Ebû Dâvûd şârihi Sehâranpûrî (v. 1346/1927), bazı müteahhir âlimlerin, haberin zahirini aldıklarını belirtmiş ama isim vermemiştir.¹⁶⁴

Söz konusu hadisin geçtiği her yerde onu hem isnad yönünden kuvvetlendirebilecek bir şâhid, hem de hadisin anlaşılmasını kolaylaştıracak bir açıklama olması için zikredilen iki hadise daha burada değinmek gerekecektir. Bunlardan ilki Ebû Zer ve Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) birlikte Hz. Peygamber'den yaptıkları rivayettir. Bu iki sahabenin bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ فَتَقْرَأَ عَنْدهُ سُورَةُ يَسْنَ إِلَّا هُوَ اللَّهُ عَلَيْهِ

“Ölüm hastalığına yakalanıp da yanında Yâsin suresi okunan kimsenin ölüm ağırlığını Allah hafifletir.”¹⁶⁵

Merfû' olarak rivâyet edilen¹⁶⁶ hadisin isnadında Mervân b. Sâlim vardır ki çok zayıftır. Cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğunluğu tarafından, *metrûkû'l-hadis*, *münkerûl-hadis* olarak nitelendirilmiş sadece İbn Ebî Hâtim *yüktebü hadîsühû* şeklinde görüş bildirmiştir.¹⁶⁷ İbn Mâce, bu râviden iki tane hadis rivayet etmiştir.

Bûsîrî (v.840/1436) ve İbn Hacer gibi muhaddisler, bu hadisin, *zayıf* olduğunu belirtmekle birlikte, yukarıdaki hadisin şahidi olabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁸

Şâhid olarak gösterilen ikinci hadis ise, Hz. Ali'nin Rasûlullah'dan (s.a.s.) yaptığı ileri sürülen rivâyettir. “*Yâ Ali! Yâsin süresini oku. Çünkü Yâsin suresinde on ayrı bereket vardır...*” şeklinde uzun bir hadisin sonunda Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Ölüm hastalığında olan bir kimsenin yanında Yâsin'i okursan ona ölümü hafifletir.*”¹⁶⁹ İmam Bûsîrî, hadisin isnadının zincirleme zayıf olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁰

¹⁶³ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 22.

¹⁶⁴ Sehâranfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, (Thk.: Kandehevî M. Zekeriyâ Yahyâ, XIV, 1.baskı, Kâhire,1988, 84.

¹⁶⁵ Deylemî, Ebû Şûr'a Şîrüh el-Hemedânî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (Thk.: Besyûnî Zağlûl), IV, 1.baskı, Beyrut, 1986, 32; Ali el-Muttakî hadisi, Ebû Nuaym'ın da tahrîc ettiğini söylemektedir. Ama kitap adı belirtilmediğinden mevcut eserlerinde söz konusu hadisi bulamadık. (bkz. Müttakî, Alâuddîn Ali b. Hüsâmuddîn el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l akvâl ve'l-efâl*, I-XV, Beyrut, 1979, 563.)

¹⁶⁶ İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliyye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, (Thk.: A'zamî Habîburrahmân), I, Beyrut, 1993, 192.

¹⁶⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXVII, 394 .

¹⁶⁸ Bûsîrî, *Muhtasarü İthâfi's-sâde*, III, 99; İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, II, 650; San'ânî, *a.g.e.*, II, 537.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 362. İbn Hacer, bu hadisi Hâris b. Ebû Usame'nin *el-Müsned* 'inde tahrîc ettiğini söylemesine söz konusu esere ulaşma imkânımız olmadığından bu nisbetle yetinmek zorundayız.

¹⁷⁰ Bûsîrî, *el-Müstezâd min İthâfi'l-hıyarati'l-mehera bi Zevâidi'l-mesânîdi'l-aşara*, (Nşr.: Eşref Salâh Ali), IX, 1. baskı, Mekke, 1997, 19.

Sonuç olarak: “Ölülerinize Yâsin sûresini okuyunuz.” hadisi her nekad bir tek sahabeden rivayet edilmişse de bu hadisin ifade ettiği anlamda üç ayrı sahabeden başka hadisler nakledilmiştir. Şahid olarak zikr edilen bu hadislerin her üçü de zayıftır. Fakat zayıf olmaları bunların tamamen işe yaramadığı anlamına gelmez. Zira hiç kimse bunların uydurma olduğunu söylememiştir. Aksine bu hadisler, bu konunun aslının olduğunu gösterirler. Fakat hadisin metninden elde edilen anlam sarih değildir. Dolayısıyla hadisteki lafız, ölüler hakkında nasıttır. Ve bu anlamı almaya hadisin metninde bir engel söz konusu değildir. Diğer taraftan ölmek üzere olanlara da i'tibârı mâ yekûn (geleceğin nazar-ı dikkate alınması) tarîkıyla meyyit denilebilmektedir. Fakat bu mecazdır. Mecâza gitmek için bir karîne gerekir ki, o karîne de Ebû Zer hadisinde mevcuttur. O halde “Ölülerinize Yâsin sûresini okuyunuz.” hadisini, ölmek üzere olanlara, hem ölmüş bulunanlara Yâsin okunabileceğine hamledilebilir.

من زار قبر والده أو أحدهما يوم الجمعة فقرأ يس غفر له

Hiz. Âişe'nin, babası vasıtasıyla Allah Rasûlü' den (s.a.s.) şöyle rivâyet ettiği öne sürülmüştür: “Cuma günü anne-babasının veya ikisinden birinin kabrini ziyaret eden ve Yâsin sûresini okuyan kimse bağışlanır.”¹⁷¹

İsnadlı olarak rivayet edilen bu hadisin bir tek târikî vardır. Adı geçen kaynakların tamamında isnad şöyledir. Ebû Mes'ûd Yezîd b. Hâlid el-İsbahânî, Amr b. Ziyâd, Yahyâ b. Süleym, Hişâm b. Urve, Urve, Âişe, Ebû Bekr (r.a.) şeklindedir. İbn Adiy hadisi naklettikten sonra: “Bu isnadla bu hadis batıldır, aslı yoktur, Amr b. Ziyâd hadis hırsızdır, bu hadisin dışında sika ve hadis uydurucularından hadis çalmıştır, bu zat hadis uydurmakla itham edilmiştir.”¹⁷² demek suretiyle hadisin hükmünü ortaya koymuştur. Zehebî, ve Dârekutni de söz konusu zât hakkında vaddâ' diyerek İbn Adiy'e katılmışlardır.¹⁷³ Mevzuat kitaplarının hemen hemen tamamında yer alan bu hadisin uydurma olduğu konusunda ittifak vardır.¹⁷⁴ Bu kaynakların büyük bir bölümünde hadisin uydurma olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁵

Bütün bu teknik bilgilerden ortaya çıkan sonuç, Hiz. Âişe (r.a.) hadisinin mevzû' olduğudur. Bu anlamda başka bir hadis de vârid değildir. Çok iyimser bir

¹⁷¹ İbn Adiy, a.g.e., V, 1801; Ebû Nuaym, a.g.e., II, 323; Zebîdî, *İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, XIV, Beyrut, 1989, 272; Bu hadisi Râfî'î, İbnü'n-Neccâr, Deylemî ve Ebu's-Şeyh'in da tahrir ettiklerini belirtmektedir. Fakat Deylemî, bu hadisi değil Ebû Hureyre hadisini rivayet etmiştir ki, o da söz konusu hadisten çok farklıdır. (bkz. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 495.) Bunların dışında Abdulğani el-Makdisî'nin de aynı hadisi tahrir ettiğini Elbânî dile getirmiştir. (bkz. Elbânî, *Silsile-tül-ehâdisi'd-da'ife* I, 66. Abdulğani el-Makdisî'nin “es-Sünen” adlı eserinin, II, 91'den naklen.)

¹⁷² İbn Adiy, a.g.e., V, 1801.

¹⁷³ Zehebî, *Tertîbü'l-Mevdû'ât li'bni'l-Cevzî*, (Nşr.: Zağlûl Besyûnî) 1. baskı, Beyrut, 1994, 302; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, IV, 365.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen, *el-Mevdû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfû'ât*, (Thk.: Boyacılar Nûruddîn) III, 1. baskı, Riyâd, 1997, 555; Suyûtî, *el-Le'âlî'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevdû'a*, II, Beyrut, ts, 440; İbn Arrâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzihu's-şerî'ati'l merfû'a ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevdû'a*, (Thk.: Abdulvehhâb Abdullatîf) II, 2. baskı, Beyrut, 1981, 373; Elbânî, a.g.e., I, 66.

¹⁷⁵ Elbânî, a.g.e., I, 65; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevdû'a*, (Thk.: Yemânî Abdurrahmân b. Yahyâ), 3. baskı, Beyrut, 1987, 244.

yaklaşımına Âişe (r.a.) hadisi şedîdû'd-dâ'f kabul edilebilir ki, tek başına fedâili-â'mal konularında bile yine delil olmaz.

Kabirlerde Kur'an okumakla ilgili Hz. Ali târikiyle gelen ve Rasûlüllah'a (s.a.s) nisbet edilen bir başka rivayette şöyledir:

من مر على المقابر فقرأ فيها قل هو الله أحد إحدى عشرة مرة ثم وهب أجره اموات أعطي من الأجر بعدد اموات

Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Mezarlığa uğrayan ve orada *ihlas* süresini on bir defa okuyarak sevabını ölümlere bağışlayan kimseye orada bulunan ölümlerin sayısı kadar sevap verilir.”¹⁷⁶ Hadis Râfi’î (v.623/1226) ve Muhammed el-Hallâl (v.439/1047) tarafından tahrir edilmiştir.

İsnâdî açısından hadis çok fazla tenkide uğramıştır. İbn Hâcer ve Zehebî isnâddaki Abdullah b. Âmir’in (v.324/936) babasından yaptığı rivayetlerin uydurma olduğunu kaydetmektedirler. Ama aynı satırlarda İbn Şâhîn ve başka muhaddislerin, kendisinden hadis aldıklarını da ilave etmişlerdir.¹⁷⁷ İmam Suyûtî ise, mevzûâtına yaptığı zeyl içerisine bu hadisi de katmıştır.¹⁷⁸ Aclûnî hadisi Râfi’î’nin *Târîh*’inde Hz. Ali’den merfû olarak tahrir ettiğini belirttikten sonra sükût etmiş ve isnad hakkında hiçbir şey söylememiştir.¹⁷⁹ İmam Zebîdî de (v.1205/1790), *İhyâu ulûmi’-d-dîn* şerhinde söz konusu hadisi zikretmiş fakat Aclûnî gibi o da hüküm vermemiştir. İmam Sehâvî de (v.902/1496) Kurtubî ve Deylemî (v.505/1115), hadîsini, Abdullah b. Ahmed b. Âmir tarikıyla rivâyet etmişlerdir. Ama hem bu zât hem de hadîsi kendisinden aldığı babası kezzâbdırlar. Şâyet bu hadîsin aslı olsaydı bu konudaki tartışmalarda bir delil olurdu. Fakat bu durum da ihtilafları sona erdiremez.

Sonuç olarak *İhlas* süresinin kabirde on bir defa okunabileceğini gösteren bu rivâyet, mevcut kaynaklara göre sâdece Abdullah b. Ahmed b. Âmir et-Tâî’den (v.324/936) rivâyet edilmiştir. Bu zât da hadisi babasından almıştır. Söz konusu bu râvî hakkında hiçbir müsbet görüş serdedilmemiş, aksine İbnü’l –Cevzî, Suyûtî ve İbn Arrâk gibi muhaddisler bu zâtın hadislerini mevzûatlarına alarak *mevzu* saymışlardır.¹⁸⁰ Hattâ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûat*’ında dört ayrı yerde bu zâtın hadislerine yer vermiş ve her defasında bu zâtın, ehl-i beyten bir çok hadis rivayet ettiğini ama tamamının batıl ve uydurma olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹ Hatîbü’l-Bağdâdî (v.463/1071) ise bu zâtın tercemesinde herhangi bir hüküm vermemiş sâdece ehli beyten rivayetlerinin olduğuna ve ümmî olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla bu hadîs de bu tarikla mevzûdur. Başka bir tarîkı da bilinmemektedir.

¹⁷⁶ Suyûtî, *Câmi’u’l-ehâdisi’l-Câmi’s-sağîr ve’l-Câmi’i’l-kebîr*, (Thk.: Sakr Abbâs Ahmed-Abdulcevâd) VII, Beyrut, 1994, 389; Müttakî, *Kenzu’l-ummâl*, XV, 655. Her iki müellif de bu hadisi Râfi’î’nin *et-Tarih*’inde tahrir ettiğini söylemektedirler. Elbânî ise, Hallâl’ın *fevâidü’l-İhlâs*’ında tahrir ettiğini ilâve etmiştir. (bkz. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’l-da’ife*, III, 452).

¹⁷⁷ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, III, 104.; a.y., *Divânu’l-duafâ*, II, 23; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 252.

¹⁷⁸ Elbânî, *a.g.e.*, III, 452. (Suyûtî’nin “*Zeylû’l-ehâdisi’l-Mevdû’a*, 144. sayfasından naklen).

¹⁷⁹ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 282.

¹⁸⁰ İbnü’l Cevzî, *el-Mevdû’ât*, I, 187; Suyûtî, *el-Leâli’l-masnû’a*, I, 431; İbn Arrâk, *Tenzîhu’s-Şerî’â* II, 10.

¹⁸¹ İbnü’l Cevzî, *a.g.e.*, I, 187.; III, 113, 114, 172, 247.

Kabirde Kur'an okunabileceğini gösteren hadislerden birisi de Enes b. Mâlik (r.a.) den nakledilen hadistir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من دخل المقابر فقرأ سورة يسن خفف عنهم وكان له بعدد من فيه حسنات

Enes'in (r.a.) bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Kim mezarlığa girip de Yâsin sûresini okursa orada bulunan ölümlerin azâbını hafifletir. Okuyana da o kabristandakilerin sayısınca iyilik yazılır.*”¹⁸²

İmam Sehâvî'ye Ebû Bekr el-Makdisî'nin *Cüz'ün fihi vüsûlü'l-kırâât ile'l-meyyit* isimli kitabında yer alan yukarıdaki hadisin hükmü sorulmuş o da hadisi Dârekutnî'nin rivayet ettiğini ve Kurtubî'nin de hadisi Taberânî'ye nisbet ettiğini ama kendisinin bulamadığını söylemiştir. Hadisin isnadı hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.¹⁸³ Kurtubî ise hadisi, *et-Tezkira'* sında Enes (r.a.) Taberânî'ye azvederken *et-Tizkâr*'ında Ebû Hureyre'den (r.a.) Sa'lebî'ye nisbet etmiştir. Suyûtî'de hadisi *Şerhu's-Sudûr* adlı eserinde zikretmiş ve Ebû Bekr el-Makdisî'nin bu hadisi senediyle birlikte Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyet ettiğini söylemiştir.¹⁸⁴ Bu durumda hadis iki sahabeden nakledilmiştir. Fakat Dârekutnî ve Taberânî'nin mevcut eserlerinde bu hadise rastlayamadık. Elbânî ise, Taberânî'nin rivayetini bulduğunu söz konusu bu rivayetin muallal olduğunu iddiâ etmektedir.¹⁸⁵

Hadisin bilinen isnadı ise şöyledir: Muhammed b. Ahmed er-Reyhânî, Eyyûb b. Müdrîk, Ebu Ubeyde, Hasan ve Enes b. Mâlik (r.a.) merfû' olarak nakletmiştir.¹⁸⁶ Eyyûb b. Müdrîk hakkında Yahyâ b. Mâin *Kezzab*, İbn Ebi Hâtim, Nesâî ve Darâkutnî *metrûk* derken İbn Hıbbân da bu zâtın Mekhûl'u görmediği halde ondan uydurma hadisler naklettiğini söylemiştir.¹⁸⁷ Ahmed b. Yezîd ile Ebû Ubeyde ise *meçhuldürler*.¹⁸⁸ Oğlu Muhammed b Ahmed (v.276/889) ise *Saduktur*.¹⁸⁹ demişlerdir.

Sonuç olarak; mevcut kaynaklara ve isnada göre hadis *Mevzudur*. Çünkü isnâdında “*Kezzâb*” olarak nitelendirilen bir râvî vardır. Bu hâliyle bu söz Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilemez ve bununla istidlâlde bulunulmaz.

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

¹⁸² Kurtubî, *et-Tezkira*, I, 102.; a.y., *et-Tizkâr fî efdali'l-ekzâr*, (Thk.: Arnavût Abdulkâdir), 2. baskı, Dimeşk, 1979, 261; Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdîrahmân, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, (Thk.: Ali Rızâ Abdullâh), 1. baskı, Dimeşk, 1995, 192. (Dârekutnî ve Ebû Bekr el-Makdisî' ye azvederek); İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 425.

¹⁸³ Sehâvî, *a.g.e.*, 192.

¹⁸⁴ Suyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 404.

¹⁸⁵ Elbânî, *a.g.e.*, III, 398.

¹⁸⁶ Elbânî, *a.g.e.*, III, 397.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 488; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, Beyrut, 1963, 293.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 325.

¹⁸⁹ Bağdâdî, *a.g.e.*, IX, 372. (Darakutnî ve Ahmed b. Hanbel'den naklen)

إذا مات أحدكم فلا تحبسه، وأسرعوا به إلى قبره، وليقرأ عند رأسه بقا
تحة الكتاب وعند رجله بخاتمة البقرة في قبره.

“İçinizden birisi öldüğü zaman onu durdurmayın ve onu kabrine koyma konusunda acele ediniz. Sonra da içinizden birisi ölünün başucuna durarak Fatiha suresini, ayakucunda da Bakara suresini okusun.”¹⁹⁰

Merfû’ olarak rivayet edilen bu hadisin isnâdını, Heysemi¹⁹¹ senetteki Yahya b. Abdullah el-Bâbülettî’nin (v.218/833)¹⁹² zayıf olduğu gerekçesiyle bu hadisi zayıf olarak nitelendirmiştir. Söz konusu bu râvînin yanında seneddeki Eyyûb b. Nehîk de aynı şekilde cerhedilmiştir.¹⁹³ Fakat bu iki râvînin hakkında söylenenleri hep birlikte düşündüğümüzde isnâdın zayıflığının, *Yesîru’l-da’f* olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Tebrîzî (v.737/1336), Beyhakî’nin bu hadisi tahrîc ettikten sonra şöyle dediğini nakletmektedir: “Doğrusu bu hadis mevkuftur.”¹⁹⁴ Fakat Beyhakî’nin hadis hakkında söylediği şeyi bu anlamda anlamak mümkün değildir. Çünkü Beyhakî: “Bildiğim kadarıyla bu hadis yalnızca bu isnadla yazılmıştır. İçinde söz konusu kıraatın geçtiği hadis, İbn Ömer’e mevkuף olarak bize rivâyet olunmuştur.”¹⁹⁵ şeklinde zayıf bir görüş bildirmiş ve kuvvetli olanını tercih etmiştir. Zira *Mevküf* dediği rivayeti, temrîd edatıyla söyleyerek isnadını da vermemiştir. Bu cümleden çıkarılması gereken anlam, bu hadisin mevkuף olduğu değil, ayrıca hadisin mevkuף olarak vârid olduğudur. Zira İbn Ömer’in (r.a.) aynı lafızlarla fetva vermesi mümkündür. Çünkü onun böyle anlaşılmasını gerektiren başka hadisler vardır.

¹⁹⁰ Taberânî, *a.g.e.*, XII, 340; Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 16; Bağavî, *a.g.e.*, III, 388.

¹⁹¹ Heysemi, *a.g.e.*, III, 47.

¹⁹² Yahyâ b. Bâbülettî, (v.218/833), Evzâ’î’nin (v.158/775) torunudur. Görmediği halde Evzâ’î’den semâ’ yoluyla rivayette bulunmasından dolayı cerhedilmiştir. İbn Hacer’in bu zâta zayıf demesi de sırf bu sebebe müsteniddir. bkz. Buhârî, *et- Târihu’l-kebîr*, (Thk.: Umeyr b. Abdîrahmân-Ubeyd b. Firûz), VIII, Beyrut, ts., 288; Mizzi, Ebu’l -Haccâc Cemâleddîn Yûsuf, *Tehzîbü’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf) XXXI, 3. baskı, Beyrut, 1994, 411; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, (Thk.: Muhammed Avvâme) 3. baskı, Halep, 1991, 593; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 127. Adli eserinde aynı sebepten dolayı bu râviyi, “*Mecrûhîn*” ine almıştır. Fakat aynı yerde, “Bu râvî tek başına hadis rivayet eder ve bu rivayeti de sika râvîlerin rivayetine muhalif olmaz ise ya da muvafık olursa bu şekildeki rivayetine i’tibâr edilir.” diyerek zayıflığın derecesini açıklamıştır. bkz. İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, III, 127.

¹⁹³ Buhârî, Eyyûb b. Nehîk’i *Târih*’ine almış ama herhangi bir hüküm vermemiştir. İbn Ebî Hâtim bu zât hakkında Ebû Zûr’a’nın münkeru’l-hadîs dediğini naklettikten sonra kendi görüşünün de aynı yönde olduğunu ifâde etmiştir. İbnü’l-Cevzî de aynı kanaattedir. Fakat İbn Hıbbân, *es-Sikât*, I, Haydarâbâd, 1979, 213 sayfa söz konusu râviyi *Sikât*’ına alarak tevsik etmiştir. bkz. Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, I, 425; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 259; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ebî’l-Hasen , *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, (Thk.: Ebu’l-Fidâ Abdullâh) I, 1. baskı, Beyrut, 1986, 132.

¹⁹⁴ Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah el-Hatîb, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, (Hzr.: Saîd Muhammed el-Lehhâm), III, Beyrut, 1991, 388.

¹⁹⁵ Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, VIII, 16.

Sahabeden Leclâc (r.a.) (120/738)¹⁹⁶ oğluna vasiyette bulunurken şöyle demiştir:

عن عبد الرحمان بن العلا بن اللجلاج عن أبيه عن جده قال : قال لي
أبي يا بني ! إذا أنا مت فألحدني , فإذا وضعتني في لحدي ققل : بسم الله وعلى ملة
رسول الله , ثم سن على الثري سنا , ثم اقرأ عند رأسي بفاحة البقرة وخاتمتها , فإني
سمعت رسول الله يقول ذلك.

“Oğulcuğum! Ben öldüğüm zaman beni mezara göm. Beni mezarıma koyduğün zaman şöyle söyle; Bismillâhi ve alâ milleti Rasûlillâh. Sonra da üzerime toprak atarak onu düzle. Daha sonra ise, başucumda Bakara süresinin baş tarafını ve son kısmını oku. Zîrâ ben Hz.Peygamber’in (s.a.s.) böyle dediğini duydum.”¹⁹⁷

Heysemî, hadîsın isnadındaki râvilerin tamamının sikâ olduğuna hükmetmiştir.¹⁹⁸ Hadisin ricalinden yalnızca Abdurrahman b. Atâ üzerinde tereddüt edilmiş ama İbn Hıbbân bu zâtı *Sikât*’ına almıştır.¹⁹⁹ Tirmizî’nin de kendisinden hadis aldığı bu râvî hakkında İbn Hacer, *makbûl*, derken²⁰⁰ İbn Ebî Hâtim (v.317/929) ve Zehebî (v.748/1347) gibi âlimler ise tercemesini vermekle yetinmişler, herhangi bir hüküm vermemişlerdir.²⁰¹ İsnatta başka da bir illet tesbit edilmiş değildir. Şu halde bu isnad, *hasen* derecesindedir. Yahyâ b. Mâîn de (v.233/847) bu hadîsi delil olarak kabûl etmiştir.²⁰²

Fakat hadisin sonu Taberânî’de سمعت رسول الله يقول ذلك lafızlarıyla verilirken diğer eserlerde سمعت ابن عمر veya فأنى رأيت ابن عمر يستحب ذلك şeklinde nakledilmiştir. Bu durumda hadis, Taberânî’ye göre merfû’ iken diğer rivayetlere göre hükmen merfû’ olmaktadır. Çünkü Abdullah b. Ömer (r.a.)’nın Hz. Peygamber (s.a.s.)’den bu konuda her hangi bir işaret olmadan fetva vermesi düşünölemeyeceği noktasından hareketle söz konusu ikinci rivayetinde

¹⁹⁶ Ebu’l-Alâ b. Âmir el-Leclâc, 50–60 yaşlarında Müslüman olan ve 120 yaşlarında iken vefat eden Şam’lı bir sahâbîdir. Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî bu sahâbeden rivayette bulunmuşlardır. Ayrıca Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, (Thk.: Hatîb Muhıbbüddîn) 3. baskı, Kâhire, 1986. adlı eserinde bu sahâbîden rivayette bulunmuştur. bkz. Mizzi, *Tehzîbü’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, XXIV, 245; İbnü’l-Esir, Ebu’s-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü’l-Gâbe*, IV, Kahire, 1385, 520.

¹⁹⁷ Taberânî, *a.g.e.*, XIX, 220–221; İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasen, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, (Thk.: Umerî Ömer b. Ömer Garâme), XXXXX, 1. baskı, Beyrut, 1995, 292; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 56; Zeylâ’î, *Nasbu’r-râye*, II, 302. Fakat İbn Asâkir, Beyhakî, ve Hallâl سمعت ابن عمر yerine سمعت رسول الله şeklinde rivâyet etmişlerdir. Hallâl’ın söz konusu rivayeti için bkz. Derviş, Abdullah Muhammed, *Buğyetü’r-râid fî tahkiki Mecma’i’z-zevâid ve menbat’l-fevâid*, III, Beyrut, 1994, 161; Elbânî, *Ahkâmü’l-cenâiz ve bida’uhâ*, 1.baskı, Beyrut, 1969, 13. (her ikisi de Hallâl’ın *el-Kıraât inde’l-kubûr*, II, 25 v.d. adlı eserinden –yazma-naklen)

¹⁹⁸ Heysemî, *a.g.e.*, III, 47.

¹⁹⁹ İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VIII, 90.

²⁰⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, 348.

²⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 272; Zehebî, *el-Kâşif fî ma’rifeti men lehû rivâyeh fî’l-kütübi’s-sitte*, (Thk.: Avvâme Muhammed-Nemru’l-Hatîb Ahmed), I, Cidde, 1992, 639.

²⁰² Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 56.

²⁰³ Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 56.

²⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXXX, 292.

merfû’ olması uzak değildir. Zirâ hadis usulüne göre, ictihad ve kıyas alanlarına girmeyen ve sadece nakille bilinebilen meselelerde mevkuf haberler *merfû*’ hükmündedirler. Bundan dolayı aralarında hiçbir *ızdırab* veya *teâruz* yoktur. Hatta her ikisi de aynı anlamda olması ve hasen derecesinde²⁰⁵ bulunması sebebiyle bir birlerinin mütâbî’i sayılırlar ve her biri diğerini kuvvetlendirir.

2.5.2.2. Metin Yönünden

Kur’an’ın ölülere okunmasına ilişkin gerek Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gerekse sahâbeden ondan fazla hadîs nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu rivâyetlerin biri dışında tamamının hicrî dördüncü asırdan itibaren yoğun bir şekilde hadis kaynaklarına girdiği görülmektedir. Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî’den, imamların sonuncusu olan Nesâî’ye (303/915) kadar olan dönemdeki muhaddislerin hiçbirisi eserlerinde bu konuda herhangi bir hadis rivayet etmemişlerdir. Daha çok Hallâl, Taberânî, Beyhakî ve Deylemî gibi müteahhir muhaddisler bu tür rivayetlere eserlerinde yer vermişlerdir.

İlk hadis mecmualarından itibaren belli başlı hadis kitaplarının çoğunda yer alan hadîs, “*Ölülerinize Yâsîn sûresini okuyunuz.*” hadisidir. Fakat hadisin râvisi Ma’kıl b. Yesâr’dan (r.a.) itibaren beşinci tabakaya (Abdullah b. Mubârek –Yahyâ el-Kattân) kadar râvîler hep tek kalmıştır. Bu yönden *garîb-i mutlak* olan hadîs, sıhhat açısından ise problemsizdir.

Metin açısından hadis, muhaddisler arasında iki şekilde anlaşılmıştır. Hadisin muharricleri İbn Mâce ve İbn Hıbbân bu hadisi, muhtadâr/ ölmek üzere olanlarla ilgili bablarda²⁰⁶ nakletmişlerdir. Bu müelliflerin eserleri fıkıh konularına göre düzenlendiğinden İbn Mâce ve İbn Hıbbân’ın, hadîsi, bu yönde anladıklarını göstermektedirler. Zâten İbn Hıbbân, rivâyetinin hemen arkasından metnin böyle anlaşılması gerektiğini açıkça ifâde etmiştir. Merfû’ haberlerle birlikte sahâbe ve tâbî’in fetvâları ve uygulamalarına çok fazla yer veren Abdurrazzâk ile İbn Ebî Şeybe de hadîsi, muhtadârla ilgili bablarda nakletmişler ve öldükten sonraki kiraate dair bâb dahî açmamışlardır. İbn Ebî Şeybe (v.235/849) ise muhtadar için açtığı bâbta bu hadisle birlikte R’ad ve Bakara sûrelerinin de sahabe tarafından okunduğunu aktarmaktadır.²⁰⁷ Beyhakî de aynı bâbta hadisi zikrederken Hâkim, Yasin sûresinin fâziletiyle ilgili bölümde rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd ise hadîsi, “ölüm haberi karşısında *‘innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn*” demek konusu ve “*cenâzenin üzerinin örtülmesi*” bâblarından sonra açtığı “*ölünün yanında Kur’an okumak*”²⁰⁸ şeklinde ki bâbda rivâyet etmiştir. Sünenler için söylediğimiz aynı bilgiyi burada da uyguladığımız zaman Ebû Dâvûd’un, hadisin metnindeki *على موتاكم* cümlesinden kastedilenlerin, ruhunu teslim edenler olduğu kanaatini edindiği anlaşılır. Abdulhak el-İşbilî (v.581/1185) İmam Kurtubî, Tîbî (v.743/1342), Münâvî (v.1031/1622) ve Abdurrahmân el-Bennâ (1378/1958) gibi muhaddisler hadîsin hem ölmek üzere olanlara hem de ruhunu teslim etmiş olan

²⁰⁵ Nevevî, *el-Ezkâr min kelâm-i seyyidi’l- ebrâr*, İstanbul, 1955, 137; Heysemî, *a.g.e.*, III, 47.

²⁰⁶ İbn Mâce, *Cenâiz* 4; İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, V, 3.

²⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 445.

²⁰⁸ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 22, 23, 24.

ölülere ihtimalli olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁹ İmam Nevevî ise, muhtadârın yanında Kur'ân okumanın müstehap olduğunu söylerken bu hadisi zikretmektedir.²¹⁰ Şâfiî fakihlerinden Muhibbu't-Taberî ve İbn Rif'ât'ın hadîste kastedilenin ölmüş bulunanlar olduğu ve hadîsin muhtadara hamledilmesinin hiçbir dayanağının olmadığı şeklindeki görüşlerine İbn Hacer de katılmıştır.²¹¹ San'ânî ise, bu yöndeki diğer rivâyetlerle birlikte değerlendirildiği vakit hadîsin, muhtadara hamlinin daha doğru olduğu kanaatindedir.²¹²

Şevkânî de Muhibbü't-Taberî ve İbn Rif'ât gibi düşünerek hadisteki lafzın ölüler hakkında nass olduğunu, bu lafzın ölmek üzere olanlara taşınmasının ise mecâza girdiğini ve hakîkati terk edip mecâza gitmenin bir karineye ihtiyaç duyduğunu söyleyerek hadisten anlaşılması gerekenin hakikat olduğunu ifâde etmiştir.²¹³

Hz. Peygamber' den (s.a.s.) sözlü olarak vârid olan ikinci hadis ise İbn Ömer'in (r.a.)'nın “İçinizden birisi öldüğü zaman onu durdurmayın. Onu kabre koymakta acele ediniz. Sonra da ölünün kabrinin başucunda Fâtîha sûresini, ayak ucunda da Bakara sûresinin sonunu içinizden birisi okusun.”²¹⁴ hadisidir. Hem *merfû*' hem de *mevkûf* olarak rivayet edilen bu hadisin isnâdı da zayıftır. Fakat Taberânî'nin rivâyetindeki Leclâc (r.a.) hadîsi, “Oğulcuğum! Ben öldüğüm zaman beni mezara göm. Beni mezarıma koyduğün zaman şöyle söyle; Bismillâhi ve alâ milleti Rasûlillâh. Sonra da üzerime toprak atarak onu düzle. Daha sonra ise, başucumda Bakara sûresinin baş tarafını ve son kısmını oku. Zîrâ ben Hz. Peygamber (s.a.s.)'in böyle dediğini duydum.”²¹⁵ Leclâc'ın (r.a.) bu hadîsi, İbn Ömer (r.a.)'in bu *merfû*' hadisini güçlendirmektedir. Her iki rivâyetin de hem *merfû*' hem de *mevkûf* olarak nakledilmiş olması herhangi bir *ızdırab* meydana getirmez. Zîrâ hadîsin sahabî ravileri bir defasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözünü aktarmış ve başka bir keresinde de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) o hadisiyle aynı fetvayı kendileri vermiş olabilir. Diğer taraftan söz konusu hadislerin konusu ictihad ve rey sahasının dışında tamamen nakille bilinebilen bir alana aittir. Bu yönde bir fetvâyı sahabenin, sırf kendi görüşüne dayanarak vermesi düşünülemez. Dolayısıyla hadisin *mevkûf* olan varyantı da *hükmen merfû*'dur.

Bu iki hadisin dışında konuyla ilişkin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen haberlerin uydurma olduğu açıktır. Kabirlerde Kur'ân okunabileceğine dair Aişe, Ebû Bekr, Ebû Hureyre, Ali ve Enes (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbet

²⁰⁹ Kurtubî, *et-Tezkira*, I, 102; Abdulhak, *el-Âkıbe*, 225; Sâ'âtî, *Bülûğu'l-emânî*, VIII, 101; Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feydu'l-Kadîr şerh Câmi'i's-sağîr min ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, II, 1.baskı, Beyrut, 1938, 65; a.y., *Şerhu't-Tibî alâ Mişkâtî'l-Mesâbih*, III, 340.

²¹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 115–116.

²¹¹ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 650.

²¹² San'ânî, *a.g.e.*, II, 537.

²¹³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, IV, 22.

²¹⁴ Taberânî, *a.g.e.*, XII, 340; Beyhakî, *Şuabu'l-ıman*, VII; Bağavî, *a.g.e.*, III, 388.

²¹⁵ Taberânî, *a.g.e.*, XIX, 220–221; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXXX, 292; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, IV, 56; Zeylâ'î, *a.g.e.*, II, 302. Fakat İbn Asâkir, Beyhakî, ve Hallâl سمعت رسول الله yerine سمعت ابن عمر şeklinde rivâyet etmişlerdir. Hallâl'ın söz konusu rivayeti için bkz. Dervîş, *Buğyetu'r-râid*, III, 161; Elbânî, *a.g.e.*, 13, (her ikisi de Hallâl'ın “*el-Kiraât unde'l-kubûr*, II, 25” adlı eserinden naklen alınmıştır.)

edilen haberlere göre Allah Rasûlü (s.a.s.) her Cuma günü ebeveynin kabirlerini ziyaret ederek Yâsin okunmasını, kabristana varan kişinin onbir ihlas okumasını ve mezarlıkta Yâsin okuyup da sevabının ölümlere bağışlanması durumunda her iki tarafa da yarar sağlayacağını bildirmektedir. Fakat elimizdeki kaynaklara göre bu yöndeki haberlerin hiçbirisinin isnadı sağlam değildir. Hatta zayıf bile değildir. Hepsinin isnadında asgarî bir kezzâb vardır. Sonuç itibariyle söz konusu bu haberler, hadîs diye uydurulmuş sözlerdir. Mevcut kaynaklara ve isnadlara göre verilebilecek hüküm budur.²¹⁶

Fakat İbn Ömer (r.a.) ve Leclâc (r.a.), cenâzeyi kabre koyduktan sonra Kur'an okumanın bir sahabe uygulaması olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca İmâm Şâ'bî'nin, "*Medînelîler, ölümlerinin yanında Bakara Sûresini okurlardı.*" şeklindeki rivâyeti ve bu haberdeki *el-Meyyit* lafzını açıklar mahiyetteki "*Bir cenâzeleri vuku' bulduğu vakit Medînelîler, onun kabrini sık sık ziyâret ederler ve onun için Kur'an okurlardı.*" rivâyeti, ölümlere Kur'an okuma uygulamasının asrı saâdette var olduğunu güçlendirmektedir.

Sonuç olarak ölümlere Kur'an okunabileceğini gösteren pek çok merfû' hadisten yalnızca iki tanesi istidlâle elverişlidir. Diğer merfû' haberler ise mevzudur. Bunların dışında ölümlere Kur'an okumanın bir sahabe uygulaması olduğunu gösteren rivayetler de vardır. Tahrîcini yaptığımız sahâbe fetvâları ve tâbiînin sahâbe hakkındaki gözlemleri bunu göstermektedir. Dolayısıyla hadis açısından konu yeni değildir. Yâni Ölümlere Kur'an okuma uygulamasının, sonradan ortaya çıkmış bir bid'ât olarak değerlendirilemeyeceğini düşünüyoruz.

2.5.3. ÖLÜMLERE KUR'AN OKUMA MESELESİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

2.5.3.1. Sahabe ve Tabiîn Uygulamaları

Konuyla ilgili merfû' hadisleri değerlendirirken Leclâc (r.a.) vasiyetini nakletmiştik. İsnâd açısından problemsiz olan söz konusu bu haberde, cenâzeyi kabre koyduktan sonra Kur'an okunması tenbih edilmekte ve bu uygulamanın Hz. Peygamber' den (s.a.s.) gelen bir uygulama olduğu belirtilmektedir.

Abdullah b. Ömer'in (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aktardığı hadisten başka kendi uygulamasının da bu yönde olduğunu gösterir fetvâsını, Beyhakî'nin naklettiğini söylemiştik. İbn Ömer'in (r.a.) ölümlere Kur'an okunmasını müstehap olarak gördüğüne dair bu fetvayı, ölümlerin durumuyla ilgili özel bir kitap te'lif eden Abdülhak el-İşbîlî,²¹⁷ Kurtubî,²¹⁸ Hallâl,²¹⁹ ve Suyûtî,²²⁰ gibi âlimler eserlerinde delil olarak zikredilmiştir.

²¹⁶ Yusuf Acar, *Rivâyet İlimleri Açısından Hayattakilerin Yaptığı İbâdet ve Kıraatten Ölümlerin Faydalanması Meselesi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2001,139.

²¹⁷ Abdülhak, *el-Akıbe*, 255.

²¹⁸ Kurtubî, *et-Tezkira*, I, 102.

İmam Suyutî, *el-Câmi'* adlı eserinde Hallâl'in şöyle bir rivâyette bulunduğunu belirtmektedir:

عن الشعبي قال : كانت الأنصار إذا مات لهم الميت إختلفوا إلى قبره فيقرأون له القرآن

Tâbiînden İmam Şa'bi (109/727): “Medineliler, içlerinden birisi öldüğü zaman sık sık onun kabrini ziyaret ederler ve onun için Kur'an okurlardı.”²²¹ şeklinde Şâbi bize Medinelilerin uygulamasını haber vermektedir. Suyûtî, bu haber için herhangi bir isnâd vermemiştir. Sözün sahibi olan Şa'bî için onu tanıyanlar: “Zamanın en büyük sikâ, fâkih, ve muhaddisidir. İbn Abbas kendi zamanında ne ise Şâ'bi de aynı konumdadır.” diyerek beş yüz kadar sahâbeyi gören Şâ'bî'yi övmüşlerdir.²²² Fakat Şa'bi ile hadisi tahrir eden Hallal arasında dört tabakanın olması ve mevcut kaynaklarda bu aradaki râvilerin belirsizliği yüzünden söz konusu hadisin isnadı hakkında bir yargıya varmak mümkün değildir. Diğer taraftan Şa'bî'nin bu sözünü, benzer lafızlarla İbn Ebî Şeybe de rivayet etmiştir. Buna göre Şa'bî şöyle demiştir:

كانت الأنصار يقرأون عند الميت بسورة البقر

“Medineliler, ölünün yanında Bakara Sûresini okurlardı.”²²³ Bu haberin isnâdında Hafs b. Ğıyâs ve Mücâhid b. Sa'd vardır ki, bunlardan birincisi sikâ,²²⁴ ikincisi ise makbûldür.²²⁵ İbn Adiy, Mücâhid'in Şa'bî tarîkiyle yaptığı rivâyetlerin Sâlih olduğunu söylemiştir. Bu isnadla haber hasendir. Dolayısıyla Hallâl'in yaptığı rivayetin aslının olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.5.3.2. Mezheplerin Görüşü

Ebu Hanife, ölünün çocukları, yakın akrabası ve talebeleri okursa, o zaman okunan Kur'an'ın sevabı ölüye gider der ve delil olarak da Hz. Peygamber'in şu hadisini nakleder: Ebû Hüreyre (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

إذا مات الإنسان إنقطع عمله إلا من ثلاثة: إلا من صدقة جارية، أو علم ينفع به، أو ولد صالح يدعوه له

“İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.”²²⁶ Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen bu rivâyet, on dört ayrı tarik ile nakledilmiştir. Bunlardan sâdece Buhârî, İnsan kelimesi yerine عبد kelimesini ve İbn

²¹⁹ Suyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 403 (Hallâl'in “*el-Câmi'*”inden naklen)

²²⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, 403.

²²¹ Suyûtî, *a.g.e.*, 403.

²²² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 67.

²²³ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 445.

²²⁴ Mizzî, *a.g.e.*, VII, 56.

²²⁵ İbn Adiy, *a.g.e.*, VIII, 168; Mizzî, *a.g.e.*, XXVII, 219.

²²⁶ Müslim, *Vesaya*, 3; Nesaî, *Vesaya*, 8; Ebu Dâvud, *Vesaya*, 14; İbn Abidin, *Resail*, s. 150 vd.

Hanbel'in zikrettiğine göre Hemmam b. Münebbih de **أحد كم** lafzını getirmiştir. Geriye kalan on iki varyantta da lafız aynıdır. Bu rivâyetin, gerek sened gerekse metin yönünden sıhhati tartışma konusu yapılmamıştır. Dolayısıyla hadis sahihtir. Ayrıca hadisin beş şahidi vardır.

İbn Hıbban, İbn Huzeyme (v. 311/ 923) ve İbn Mâce de Ebû Katâde'den (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmişlerdir:

خير ما يخلف الرجل من بعد ثلاث: ولد صالح يدعوله فيبلغه دعاؤه, صدقة جارية تجرى فيبلغه أجرها, أو علم يعمل به من بعده.

“Kişinin kendisinden / ölümünden sonra geriye bıraktığı şeylerin en hayırlısı şu üç şeydir: Onun için duâ eden evlât. Zira çocuğun ebeveynine yaptığı dua onlara ulaşır. Devam eden sadaka ki devam ettiği sürece mükafâtı sahibine ulaşır. Bir de kendisinden sonra amel edilen ilim.”²²⁷ İbn Mâce, bu hadîsi iki ayrı senedle rivâyet etmiştir. Bûsîrî,²²⁸ ve Münzirî²²⁹ her iki rivâyete de sahih hükmünü vermişlerdir. Heysemî²³⁰ senede *İbn Lehîa olduğundan dolayı* hadisi zayıf kabul eder.

Başka bir hadiste Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Mü'mine ölümünden sonra amel ve hasenatından gerekecek olanlar şunlardır: Öğretip yaydığı ilim, geriye bıraktığı sâlih evlât, miras bıraktığı Mushaf, yaptığı mescit, yolcular için yaptırdığı konaklama yeri veya akıttığı nehir, sıhhatli zamanında malından ayırdığı sadaka, İşte bunların hepsi ölümünden sonra ona lâzım olur.”²³¹

Sonuç olarak Hanefiler, sevabını ölüye bağışlamak için ibâdet niyetiyle hiçbir maddi menfaat beklemeden ve almadan okunan Kur'an'ı Kerim'den hâsıl olan sevap, bağışlanan ölünün ruhuna vâsıl olur. Diğer ibadetlerde olduğu gibi bunun da şartı, karşılığında para alınmamasıdır.²³² Kabirde ölümlere Kur'an okumanın câiz olduğunu ve okunan Kur'an'ın sevabının bağışlanması durumunda bunun ölüye ulaşacağını söylemişlerdir.²³³ Kabrin yanında Kur'an okuyucularına Kur'an okutmak mekruh değildir. Hanefî fıkıh kitaplarının hemen hemen tamamında konuya ilişkin şu metin yer almaktadır: “Kişi, namaz oruç, zekât, hac ve Kur'an okumak gibi bir ameli yapar da sevabını başkasına bağışlarsa-bunu hangi niyetle yaparsa yapsın- bu yapılan

²²⁷ ; İbn Hıbbân, *Mukaddime*, 93; İbn Mâce, *Mukaddime*, 20.

²²⁸ Bûsîrî, *Zevâid*, *Mukaddime*, 64.

²²⁹ Münzirî, *et-Terğîb*, I, 75.

²³⁰ Heysemî, *a.g.e.*, I, 171.

²³¹ İbn Mâce, *Mukaddime*, I, 88–89.

²³² Karaman, Hayreddîn, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, 79; İbn Abidîn, *Reddül-Muhtar Ale'd -Dürr'l -Muhtâr*, I, 451.

²³³ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri, *el-Bahru'r-râik şerh Kenzi'd-dekâik*, (İbn Âbidîn Hâşiye'si ile birlikte baskı), III, 3. baskı, Beyrut, 1993, 63; Meydânî, Abdulğani, el-Ğanîmî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, I, İstanbul, ts., 138; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, I, 844; Şurunbülâlî, Hasan b. Ammâr b. Ali, *Merâkı'l-felâh bi imdâdî'l-Fettâh şerhu Nûri'l-izâh*, (Thk.: İbn Uveyda Salâhuddîn Mahmûd), Beyrut, 1995, 224; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 142, 143; Merğînânî, Burhâneddin Ebu'l -Hasan Ali b. Ebu Bekr el-Ferğânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedî*, I, Beyrut, ts., 142; Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Bidâye fî şerhi'l-Hidâye*, (Nşr.: Mevlevî Muhammed Ömer), III, Beyrut, 1980, 844, 845.

*bağış yerine ulaşır ve kendisine bağış yapılan kimse bundan yararlanır. Ölü veya diri olması da fark etmez”.*²³⁴

Mâlikîler ise, duânın dışındaki bedenî ibâdetlerin ölüye ulaşmayacağını söylemişlerdir. Onlara göre muhtadların yanında Kur’ân okunabilir ama gerek defin sırasında gerekse definden sonra ölülere Kur’an okunmaz. Zîrâ okunacağına dâir seleften herhangi bir fetvâ nakledilmemiştir.²³⁵

Hanbelîler de Hanefîler gibi düşünerek ölülere Kur’an okunmasını câiz görmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel, kabirlerde Kur’an okunmasının bid’at olduğunu söylemiş daha sonra ise bu fetvasından dönmüştür.²³⁶

Şâfiîler ise, Zekat ve oruç fidyesi gibi ölü nâmına yapılan ibâdetlerin ölüye fayda vereceği, ama Kur’an okumak ve namaz kılmak gibi bedenî ibadetlerin sevabının ölüye ulaşmayacağı kanaatindedirler.²³⁷ Fakat İbn Abdisselâm dışında hicrî altıncı asırdan itibaren Şâfiî fukahası da Hanefîlerin görüşünü benimsemiş ve ölülere Kur’an okunabileceğini söylemişlerdir. İmâm Gazzâlî’den sonra İbnü’s-Salâh,²³⁸ Nevevî,²³⁹ Muhıbbü’t-Taberî,²⁴⁰ İbnü’r-Rif’at,²⁴¹ İbn Hacer, Suyûtî,²⁴² ve Şîrbînî’nin²⁴³ de içinde bulunduğu müteahhir Şâfiî ulemâsının tamamına yakını, ölülere Kur’an okunabileceğini kabul etmişlerdir. Hattâ İmâm Nevevî, “*Ashâbımız şöyle dedi; Mezarlığı ziyaret eden kimsenin öncelikle kabirlere selâm vermesi, sonra da hem ziyaret ettiği kimselere hem de bütün Müslümanlara duâ etmesi ve Kur’an’dan kolayına gelen yerleri okuduktan sonra ölülere dua etmesi müstehaptır.*”²⁴⁴ dedikten sonra, bu görüşün bizzat İmâm Şâfiî’nin ve Şâfiî ulemâsının görüşü olduğunu kesin bir dille belirtmiştir. *el-Ezkâr’ında ise, İmâm Şâfiî ve arkadaşlarının, “Ziyâretçilerin, kabirde Kur’an’dan bir bölüm okumaları müstehaptır. Şâyet Kur’an’ın tamamını okurlarsa/hâtim yaparlarsa daha güzel olur.*”²⁴⁵ dediklerini naklederek bilinenin aksine Şâfiî’nin görüşünün müsbet yönde olduğunu ifade etmiştir. Kendinden önceki âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini değerlendirdikten sonra kendi kanaatini ortaya koyan Şîrbînî de, insanların uygulamasının bu yönde olduğunu ve Müslümanların güzel gördüğü her şeyin, Allah katında da güzel olacağını söyleyerek ölülere Kur’an okumanın müstehap olduğu şeklindeki kanaatini beyan etmiştir.²⁴⁶ Şevkânî de diğer müteahhir ulemâ gibi ölülere Kur’an okunabileceğini ve bunun sevâbının ölüye ulaşacağını söylemiştir.²⁴⁷

²³⁴ Aynî, *a.g.e.*, III, 844, 845.

²³⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, II, 2. baskı, Dımeşk, ts., 551.

²³⁶ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 424.

²³⁷ Şîrâzî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Ali el-Fîrûzâbâdî, *el-Mühezzebe fî fıkhı'l-İmâm eş-Şâfiî*, I, Beyrut, ts., 464.

²³⁸ Şîrbînî, *a.g.e.*, V, 445.

²³⁹ Nevevî, *el-Ezkâr*, 137; a.y., *el-Mecmû'*, V, 311.

²⁴⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 650; Şîrbînî, *a.g.e.*, II, 5.

²⁴¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 650.

²⁴² Suyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 402–403.

²⁴³ Şîrbînî, *a.g.e.*, II, 5; V, 445.

²⁴⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 311.

²⁴⁵ Nevevî, *el-Ezkâr*, 137.

²⁴⁶ Şîrbînî, *a.g.e.*, IV, 110–111.

²⁴⁷ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 52.

Sonuç olarak cumhûr-u fukahâ, Kur'an-ı Kerim'in ölümlere okunabileceğini kıraatın sevâbının bağışlanması durumunda bu sevâbın ölümlere ulaşacağı ve ölümlerin bu sevaptan yararlanabileceği kanaatindedir. Sâdece İmâm Mâlik bu görüşe katılmamaktadır.

Buraya kadar olan bölümde, ölümlere Kur'an okunabileceğini ve ölümlerin kendilerine bağışlanan kıraat sevabından yararlanacağını ifade eden âlimlerin görüşlerini aktardık. Şimdi de hem erken dönemlerde hem de son zamanlarda Kur'an-ı Kerim'in, ölümlere hiçbir sürette okunamayacağını, okunsa bile faydasının olmayacağını savunan âlimlerin görüşlerini aktaracağız.

Böyle düşünenlere göre; Kur'an hayatta olan, işiten, gören ve kavrayabilenler için indirilmiş dünya hayatıyla ilgili bir kılâvuzdur. O, ölümlere hitap etmiyor, onların da ondan yararlanma zaman ve imkânları kalmamıştır artık, Kur'an'ı Kerim den şu ayetleri delik getirirler *“Sen ölümlere duyuramazın.”*²⁴⁸ Yine *“Sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin.”*²⁴⁹ Allah Teala: *“Hiçbir kimse başkasının vebalini yüklenmez ve insan için kendi çalıştığından başkası yoktur. Ve onun çalıştığı yarın (kıyamette) görülecektir.”*²⁵⁰ *“Günahkâr hiçbir nefis başkasının günahını yüklenmez. Yükü ağır basan kimse, onun bir kısmının alınmasına çağırırsa da kendisinden bir şey alınmaz isterse çağırmanın yakını olsun.”*²⁵¹ *“O gün kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür.”*²⁵² *“Babanın çocuğunun yaptığından dolayı ceza göremeyeceği bir günden çekinin.”*²⁵³ *“...Sizler ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.”*²⁵⁴ *“Herkesin kazandığı iyiliğin sevabı kendine, yaptığı fenalığın zararı da yine kendisinedir.”*²⁵⁵ *“Her insanın sadece kendi kazancının rehin tutulduğunu;”*²⁵⁶ *gökleri ve yeri önemli bir amaç için; her insanın kendi yaptıklarıyla değerlendirilmesi ve hiç kimsenin haksızlığa uğramaması için yarattığını”*²⁵⁷ ifade eden bu ayetleri delil getirmişlerdir. Bu ve benzeri ayetlerden anlaşılıyor ki cennet ya da cehennem, insanın ahiretteki yerini kendi eliyle kazanması ve hiç kimseye en ufak bir haksızlık edilmemesi için bu geçici hayat yaratılmıştır, diyerek okunan Kur'an'ı Kerim'in faydasız olacağını söylemişlerdir.

Akrabaların, eş ya da dostların, ölümlerin ardından yapacakları ve sevaplarına sevap katacak, onları azaptan kurtaracak, sâlih amellerini artırıcı herhangi bir iyilik yapmaları da Kur'an-ı Kerim'de söz konusu değildir. Kim dünya hayatında ne yaparsa, Allah katında ancak onu bulacaktır.²⁵⁸ Kur'an'ı Kerim'de olan, sadece

²⁴⁸ Rum, 30/52.

²⁴⁹ Fatır, 35/22.

²⁵⁰ Necm, 53/38–41.

²⁵¹ Fatır, 35/18.

²⁵² İnfitar, 82/19.

²⁵³ Lokman, 31/33.

²⁵⁴ Yasin, 36/54.

²⁵⁵ Bakara, 2/286.

²⁵⁶ Tur, 52/21; Müddesir, 74/38.

²⁵⁷ Casiye, 45/22.

²⁵⁸ Bakara, 2/110; Müzemmil, 73/20.

ölünün vasiyetlerinin yerine getirilmesi, borçlarının ödenmesi,²⁵⁹ onun için hayır dua edip Allah'tan bağışlanmasını dilemektir.²⁶⁰

Her konuda olduğu gibi bu konuda da Kur'an'dan hemen sonra başvurulacak ikinci önemli kaynak Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetidir. Peygamberimiz (s.a.s.): *"Amel ediniz. Çünkü ben, Allah'tan gelecek bir şeyi sizden savamam."*²⁶¹ demektedir.

Hadisleri taradığımızda, orada da ölünün cenaze namazına iştirak etmek, defnedilirken hazır bulunmak, varsa vasiyetini yerine getirmek ve borcunu ödemek, hayır ile yâd etmek, onun için hayır dua etmek, Allah'tan bağışlanmasını dilemenin dışında bir vecibeye rastlayamadık. Bilhassa evlatlarının ve sevenlerinin ölü için yapmaları önemle tavsiye edilen bir iyilik de onun dostlarını ziyaret etmek, sevip de görüp gözettiği insanları görüp gözetmektir.²⁶²

Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatta iken zaman zaman Baki Mezarlığını ziyaret edip ölümler için dua ettiğine dair birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır.²⁶³ Ancak orada, Fatiha suresi de dâhil, Kur'an okuduğu veya ashabına, ölümleri için Kur'an okumaları ve sevabını bağışlamaları konusunda tavsiyede bulunduğu dair sahih hiçbir rivâyet bulunmamaktadır. Resûlullah'ın (s.a.s.) ölümler için, mezarlıkta veya mezarlık dışında Kur'an okuduğuna dair sahih bir hadis mevcut değildir. Peygamberimiz (s.a.s.): *"Evlerinizde Bakara süresini okuyunuz, onları kabirlere çevirmeyiniz."*²⁶⁴ buyurmuştur. Ölümlere fayda versin diye Kur'an okunması meşru olsaydı, Peygamberimiz bu hadisi buyurmazdı. Çünkü kabirler Kur'an okuma ve namaz kılma yeri değildir. Sahabeden birinin, Resûlullah (s.a.s.)'ın vefatı esnasında veya vefatından sonra kabrinde durup Kur'ân okuduğu hiç duyulmamıştır. Sahih hadis kitaplarında buna dair bir bilgide yer almamaktadır! Böyle bir şey olsaydı, yani ölümler için Kur'an okumak caiz ve faydalı olsaydı, Sahabe-i Kiram, canlarından daha çok sevdikleri Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun için bol bol Kur'an ukuyup hatimler indirmezler miydi? Aynı şekilde sahabenin de Nebi (s.a.s.) hayatta iken veya öldükten sonra mezarlıkta, ne kendi ölümleri için ne de Resûlullah için Kur'an okudukları, hatim indirdikleri ve sevabını bağışladıkları hususunda sahih bir rivayet bulunmamaktadır.

Reşit Rıza (1354/1935 İbn Hacer'in Kur'an'dan bir bölüm okuyan ve duasında *"Allah'ım! Okuduğumun sevabı ile Efendimiz Resulullah (s.a.s.)'in şerefini artır."* diyen kimse hakkında: *"Bu sonraki okuyucuların ortaya çıkardığı bir şeydir, bu konuda seleften varid olmuş bir şey bilmiyorum."* sözünü nakletmiştir.²⁶⁵

²⁵⁹ Nisa,4/11, 12.

²⁶⁰ İbrahim, 14/41;Haşr, 59/10.

²⁶¹ Buhârî, Vasaya, 11.

²⁶² Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, 469–561; İbni Mace, *Sünen*, I, 461–524; Nevevî, *Riyazu's- Salihin*, (Trc.: K. Burslan, H. Hüsnü Erdem), II, 9. baskı, Ankara, 227–310.

²⁶³ İbn Mace, *Cenaiz*, 46–47.

²⁶⁴ Müslim, *Salatü'l-Müsafirîn*, 29.

²⁶⁵ Abdusselam, *a.g.e.*, 39.

Mutezile'ye mensup olanlar, dua ve sadaka da dahil olmak üzere ölüye dirilerin yaptığı hiçbir şeyin fayda vermeyeceği iddiasındadırlar. Delil olarak da Allah'ın hükmünün değişmeyeceğini ve herkesin kendi yaptıklarından sorumlu tutulacağını haber veren bu âyet'e göre: *"İnsana kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*²⁶⁶ ve; şu ayeti genelleştirerek hiçbir şeyde sevabın ulaşamayacağı şeklinde görüş bildirirler. Yine onlar *"Siz, ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz."*²⁶⁷ ve *"Herkesin kazandığı hayrın sevabı kendine, yaptığı fenalığın zararı da yine kendinedir."*²⁶⁸ ayetlerini de kendilerine delil olarak kullanmaktadırlar.

Nefislerine uyup keyiflerince yaşayan ve hazırlıklarını yapmayanların halini Kur'an-ı Kerim şöyle tasvir etmektedir: *"Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatinca (tekrar tekrar) şöyle diyeceklerdir: Rabbim, beni (dünyaya) geri gönder, tâ ki ben zâî ettiğim (ömriim) mukabilinde iyi amel (ve hareket) de bulunayım. Hayır hayır, onun söylediği bu söz (hakikatte) boş laftan ibarettir. Önlerinde ise diriltip kaldırılacakları güne kadar bir ara hayat (berzah) vardır."*²⁶⁹

Sonuç olarak ister Hz. Peygamber 'e (s.a.s.) nisbet edilsin, isterse sahâbeye (r.a.) nispet edilsin hicrî dördüncü asrın ikinci yarısına kadar bir araya getirilen sünnet malzemesi içerisinde, *"Ölülerinize Yâsîn okuyunuz."* hadîsi dışında konuyla ilgili başka bir haber mevcut değildir. Tâbiînin büyüklerinden olan İmam Şa'bî'nin, *"Medineliler, ölülerine Bakara sûresini okurlardı."*²⁷⁰ şeklindeki tespiti de yukarıdaki merfû' haberin, sahabe tarafından uygulanışını haber vermekten başka bir şey değildir. Bu târihten itibaren ise, *Kütübü-tis'a* da dahil olmak üzere önceki hadis külliyyatında yer almayan pek çok rivâyetin, hadis kaynaklarına girdiği görülmektedir. Sayıları onu bulan bu rivayetlerden sadece ibn Ömer (r.a.) ile Leclâc (r.a.) hadisleri isnad açısından istidlâle elverişlidir.

Bu rivâyetler çerçevesinde ölülere Kur'an okumanın sünnet olduğunu söylemek mümkün değildir. Zâten şimdiye kadar hiçbir İslam âlimi bunun sünnet olduğunu söylememiştir. Fakat ölülere Kur'an okumanın tamamen bid'at olduğunu söylemenin de yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zîrâ Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Ölülerinize Yâsîn okuyunuz."* hadîsi ve bu tavsiyesinin sahâbe tarafından uygulanması üzerinde hiçbir şüphe yoktur. Bu hadîsi ve sahâbe uygulamasını, ölmek üzere olan dirilere /muhtadara hasretmek de tamamen bir yorumdur. Böyle bir anlamın çıkarılabilmesi için hadîsin vürüd sebebine ya da bir açıklamaya ihtiyaç vardır ki, bunların hiçbirisi yoktur. Aksine İbn Ömer (r.a.) ve Leclâc'ın (r.a.) uygulamaları hadisteki (mevtâküm) kelimesinin mutlak olarak kullanıldığını göstermektedir. Diğer taraftan hicrî dördüncü asırdan sonra fukahâ arasında, herhangi bir dünyevî menfaat beklemeksizin ölüye bağışlanmak üzere ibâdet niyetiyle okunan Kur'an'ın sevâbının ölüye ulaşacağı konusunda icmâa varan bir ittifâk vardır.

Fakat araştırmamızın şu satırlarına kadar olan kısmından da anlaşılacağı gibi sünnet açısından ölü adına yapılabilecek en faydalı ameller sadaka, duâ ve kamu

²⁶⁶ Necm, 53/39

²⁶⁷ Yâsîn, 36/54

²⁶⁸ Bakara, 2/286.

²⁶⁹ Mü'minûn, 29/99-100.

²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., II, 445.

yararına yapılacak hayırlar ve tesisler olduğu halde, bunlar zamanla unutulmuş ve bu gün bunların yerini devir, hatim ve mevlid almıştır. Kur'an-ı Kerim'in ölümlere okunması konusunda o kadar ileri gidilmiştir ki, âdetâ bu alanda özel bir sektör doğmuş ve hayatında hiç Kur'an okumayan ve Kur'an'ın içeriğinden habersiz olan insanlar ölür ölmez, adına hatim ve mevlid programları düzenlenir hale gelmiştir. Müslümanların büyük bir kısmının gözündeki artık Kur'an, hastalara ve ölümlere okunan bir kitap durumuna düşmüştür. Bu bir sapmadır. Zirâ Kur'an'ın muhatapları dirilerdir.

Diğer taraftan bu toplumsal yanılğı ve aşırılıktan hareketle Kur'an'ın, ölümlere okunmayacağını, okunsa bile kesinlikle onlara hiçbir faydasının olmayacağını ileri sürmek de ikinci bir yanlıştır. Kanaatimizce bir yanlış düzeltirken başka bir yanlışa düşmenin temelinde ise, muallak bir düşünce yapısı vardır. On dört asırlık bir zaman dilimini yok sayarak Kur'an'ı anlamaya çalışmanın başka bir sonucu da olamaz zaten. Bir uygulamanın toplumsal olmanın ya da örf haline gelmesinin mutlak olarak doğru olduğunu iddia etmiyoruz. Ama dördüncü asırdan itibaren fâkihiyle muhaddisiyle ulemânın icmâa varacak derecede bir ittifakından bahsediyoruz.

2.5.4. ÜCRETLE KUR'AN OKUMA MESELESİ

Sevap, yaptıklarının karşılığı olarak insana dönen mükâfattır. Ceza da sevabın kendisi olduğu tasavvuru ile sevap olarak isimlendirilmiştir. Ceza, ister iyi iş olsun, ister kötü, hepsi için kullanılmakla beraber çoğunlukla iyi işlerde kullanılır.²⁷¹ Allah Teala Kur'an'da, ihlâs ile yapılan hiçbir ibadetin karşılıksız bırakılmayacağını;²⁷² her kişinin kazandığının, kendisine tam olarak ödeneceğini; kimsenin haksızlığa uğratılmayacağını vaat etmiştir.²⁷³ Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah, yapılan hayırlı işlerin ihlâs ile yapılanından hoşnut olur. Kendisi için yapılan ibadetten başkasını kabul etmez"*.²⁷⁴ Kaldı ki, Allah rızasını kazanmanın dışında ibadete ikinci bir maksat ilave edilirse şirk sayılır. Bu da ibadet kavramının ruhuna aykırı olacağı için ondan sevap beklenmez. Çünkü Allah, ilahlık vasfında olduğu gibi ibadette de kendisine ortak koşulmasını kesin olarak reddetmiştir: *"De ki, Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine yaptığı ibadete kimseyi ortak etmesin!"*²⁷⁵ Hattab'ın oğlu Ömer'den nakledildiğine göre Nebi (s.a.s.) şöyle demiştir: *"Ameller niyetlere göre değerlendirilir. Her kişi neye niyet etmişse, eline sadece o geçer. Kim Allah ve Resûlü'ne kavuşmayı niyet ederek hicret etmişse, hicreti de Allah ve Resûlü'ne olur; kimin hicreti de kavuşmak istediği bir dünya, nikâhlamak istediği bir kadın içinse, onun hicreti de hicret ettiği maksada olmuş olur."*²⁷⁶

²⁷¹ Isfahânî, Râğıb, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Fadl, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 2. baskı, 1454, SVB madd.

²⁷² Bakara, 2/ 112; Al-i İmran, 3/57; Nisa, 4/114.

²⁷³ Ali- İmran, 3/25.

²⁷⁴ Buhârî, Cihad, 15; Nesai, Cihad, 25.

²⁷⁵ Kehf, 19/110.

²⁷⁶ Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarîh Tercemesi*, (Trc.: Ahmed Naim), Ankara, 1970, 1, 50. (Metin; İbn Abidin, *Resail*, I, 167 den naklen)

Kur'an okumak da, Allah ile beraber olmak ve onun keliması ile konuşmak, kavramak, düşünmek ve ayetleri idrak etmek; itikat, ahlak, ibadet ve beşeri ilişkilerde yaşama faaliyeti olarak bir ibadettir. İbadet şartlarını taşıdığı müddetçe karşılıksız bırakılması mümkün değildir.

Allah Teala Kur'an'da, gecenin belli vaktinde uyanıp Allah'ın ayetlerini okuyan, okuduklarını düşünen ve bu yüzden gözleri yaşlarla dolan mü'minlerden övgü ile söz etmiştir.²⁷⁷

Buhârî'nin *Sahih*'inde Resûlullah'ın (s.a.s.) : “ *Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir.* ”²⁷⁸ buyurduğu da bilinmektedir. Ebu Hüreyre'nin (r.a.) naklettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “ *Bir grup insan, mescitte oturur, Allah'ın kitabını okur ve aralarında müzakere ederek öğrenirlerse üzerlerine sekinet iner, onları rahmet kaplar ve melekler üzerlerine kanatlarını gererler.* ”²⁷⁹

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Kur'an, anlaşılmak, vermek istediği mesaj ve manaları kavramak ve Allah'a kulluk yolunda onun rehberliğinden istifade etmek maksadı ile okunur, buna da maddi-manevi herhangi bir menfaat temini düşüncesi eklenmezse, bu faaliyet asla karşılıksız bırakılmayacaktır. İşte bu yüzden denilebilir ki, sadece Allah rızası için yapılan ve riya vb. maksatlar karıştırılmayan ibadetlerden sevap umulur.

Fakat Kur'an, bu düşünceler olmadan, sadece lafzını acele okuyup hatim indirmek ve sevabını bedelli-bedelsiz birilerine göndermek maksadı ile veya bu gibi bir takım toplumsal kaygılar basit düşüncelerle okunursa, bunlar ibadette ihlâsı ortadan kaldıracığı ve riya anlamına geleceği için böyle bir okuyuştan sevap beklenilmemelidir.

Bir kişi dünya menfaati için Kur'an okuduğunda, kendisi için dahi sevabı olmuyorsa, para karşılığında okuduğu kimsenin ruhuna neyi hediye edecektir? Para ile Kur'an okutturan kişi bu durumu bilse, okuyana, hiç ücret öder mi?²⁸⁰

Kaldı ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) ücret mukabili Kur'an okumayı dilencilik olarak görmüş ve ashabını bundan men etmiştir. İmran b. Huseyn'den nakledildiğine göre: “ *Rasûlullah'ı (s.a.s.) şöyle derken işittim: “Kim Kur'an okursa ecrini Allah'tan istesin. Zira öyle topluluklar gelecek ki, Kur'an okuyacaklar ve ücretini de insanlardan isteyeceklerdir.* ”²⁸¹ Benzeri başka bir hadiste şu ilave vardır: “ *Onların, Ahirette hiçbir alacağı kalmayacaktır.* ”²⁸²

²⁷⁷ Al-i imran, 3/113; İsra, 17/78

²⁷⁸ Buhârî, Fedailü'l Kur'an, 15.

²⁷⁹ Tirmizi, Kıraat, 29, 45.

²⁸⁰ İbn Abidin, a.g.e., I, 171.

²⁸¹ Tirmizi, Fedailü'l-Kur'an, 20; Ahmed b.Hanbel, a.g.e., III, 428, 444; IV, 432, 439; Şevkânî, a.g.e., V, 322.

²⁸² Ebû Dâvûd, Fedailul Kur'an, 139.

Allah, Kur'an'da, Ehl-i Kitabın âlimlerini de uyarak şöyle demiştir: “Benim ayetlerimi az bir paha ile satmayın, benden korkun!”²⁸³ bu ikaza rağmen Allah'ın ayetlerini para mukabili satan müslümanların akıbetleri düşünölmeye değmez mi?

Yine Allah'ın ayetlerini, para karşılığı ya da üç kuruşluk dünya menfaati uğruna satan Ehl-i kitabın Allah tarafından nasıl azarlandığı da Kur'an'da açıkça şöyle belirtilmiştir. “Ey iman edenler! Şüphe yok ki hahamlardan ve rahiplerden pek çoğu, insanların mallarını haksız yere yemekte ve Allah'ın yoluna mani olmaktadırlar. Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanları can yakıcı bir azap ile müjdele! O gün biriktirdikleri altınlar ve gümüşler, cehennem ateşinde kızdırılır ve onların alınları, böğürleri ve sırtları onlarla dağlanırken: “İşte, kendiniz için biriktirdikleriniz bunlardır! Haydi, tadın biriktirdiklerinizin acısını!” denilir.”²⁸⁴ Acaba hahamlarla ve rahiplerle aynı işi yapan lokal (yerel) hatta ulusal din önderleri bu gün hala yok mudur? Ayrıca bu bid'ata devam eden müminlerin, bu yoldan para kazanmak isteyen simsarlara imkân tanımış olmaları sebebiyle altına girdikleri vebal de pek küçümseenecek bir vebal olmasa gerektir!

İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Âkif, Ersoy gibi gerçek aydınlar bu durumun vehâmetini, her ortamda manzum ve nesir yazılarında dile getirmeye çalışmaktan geri durmamışlardır. Mehmed Akif Kur'an hakkında; “Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına” şeklindeki gelenekçi yaklaşım taraftarlarını eleştir mekten de geri durmayarak bu durumu şöyle ifade etmiştir.²⁸⁵

“Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına,

Yahut üfler geçeriz, bir ölünün toprağına,

İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için.”

Sonuç olarak “İndirilen kitaplar ve getirilen dinler, halka eksiksiz açıklanmak ve günlük hayatı ona göre düzenlenmek içindir. Esas ve prensipleri açıklanmayan, bir takım çıkarlar uğruna hükümleri gizli tutulan bir kitap veya din, amacından saptırılmış olur. Bu da Allah'a karşı saygısızlığın en büyüğü, nankörlüğün en kötüsüdür” diyen Celal Yıldırım, Allah Teala'nın Ehli kitap hakkında indirdiğı şu ayeti celileyi Kur'an ehli için de yorumlanmaktadır²⁸⁶: “Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden ‘muhakkak ki, onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, ondan hiçbir şeyi gizlemeyeceksiniz!’ diye kesin söz almıştı. Ne var ki, onlar verdikleri bu sözü kulak –ardı ettiler de önemsiz bir paha ile onu sattılar. Ona mukabil satın aldıkları şey ne kötüdür !”²⁸⁷

²⁸³ Bakara, 2/41.

²⁸⁴ Tevbe, 9/34–35.

²⁸⁵ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İst., 1987,144.

²⁸⁶ Duman, a.g.e., 286.

²⁸⁷ Ali-İmran, 3/187.

Günümüz dindar geçinenlerinden bir kısmının, Kur'an'ı ölümlere okumak, onu süs eşyası olarak duvarlara asmak gibi bir anlayış içine girmesi çok düşündürücüdür. Çünkü Kur'an bu düzeye getirildiği gün ıslah hedefinden saptırılmış olur.²⁸⁸

Parayla okumanın Kur'an ehlini bir biçimde dinden uzaklaştırdığı da ayan beyan gözükmemektedir. Çünkü akıllı ve şuuru yerinde olan hiçbir dindar kişi, Allah'ın ayetlerini para ile satıp da Kur'an'ı bir meta durumuna düşürmez. Eğer birileri bunu yapıyorsa, dinlerinden ne ölçüde taviz verip uzaklaştıkları, onların ahlak ve hayat tarzlarına bakılarak gözlemlenebilir.

— Burada son sözü de, ücretle Kur'an okuma meselesini adeta kendisiyle savaşılmaması icap eden bir cihat konusu kabul edip bu hususta inananları uyarmak için büyük çabalar sarf eden İbn Abidin'e bırakmak istiyoruz. O, "*Mecmu'atü Resail-i İbn Abidin*" isimli eserinde şöyle demiştir: "*Kur'an ve benzeri zaruret olmayan ibadetlerin İsti'cari batıl olduğu gibi bunları vasiyet etmek de batıldır. Buna rağmen sırf gelenekselleştiği için bunlara cevaz veren ve batıl zanna dayanarak yetimlerin, ihtiyaç sahiplerinin ve fakir varislerin mallarını yemek (ne korkunç bir şeydir)!*"

2.6. TEMEL İBADETLERİN ÖLÜ ADINA YAPILMASI

Ölümle birlikte ehliyetten ortadan kalktığından bütün teklifler düşer. İnsan artık acizdir. Allah'ın, kulunu deneme süresi sona ermiş ve kulun âhiret yurdu için yapabileceği hiçbir şey kalmamıştır. Dünyada yaptıklarıyla baş başa kalacaktır. Allah (c.c.) ayet-i kerimde "*Kendi ellerinizle işleyegeldiğiniz (günahların) karşılığıdır bu; yoksa Allah asla kullarına haksızlık yapmaz!*"²⁸⁹ buyurmaktadır. Bundan dolayı Kur'an ve sünnet, insanları sürekli hayatta ve sıhhatli iken ibâdet ve iyi işler yapmaya teşvik etmiş ve insanın yarına kendi elleriyle gönderdiği şeyleri sorgulamasını istemiştir.²⁹⁰

Geride kalanların, ölümleri için ibâdet yapıp yapmayacakları, bu şekilde yapılacak ibâdetlerden ölümlerin faydalanıp faydalanmayacağı ve başkaları tarafından yapılan bu ibâdetler sâyesinde ölünün borçtan kurtulup kurtulmayacağı konuları öteden beri tartışılmıştır. Daha ziyâde fıkıh ve kısmen de kelâm bilim dallarında yapılan bu tartışmaların odağında elbette Kur'an ve sünnetten bir takım naslar vardır.

2.6.1. BEDENİ İBADETLERİN DURUMU

2.6.1.1. Dua ve İstiğfâr

Âlimler ölünün dua ve istiğfardan faydalanacağı konusunda ittifak halindedirler. Mesela, "*Allah'ım! Onu bağışla, ona rahmet et.*" gibi yapılan dualardan ölünün faydalanabileceği konusunda ittifak halindedirler. Bu görüşlerini şu ayet ve hadislerle dayandırmaktadırlar: Allah Tealâ buyuruyor ki: "Muhacirler ve Ensar'dan sonra gelen insanlar derler ki: "*Ey Rabb'imiz ! Bizi ve bizden önce iman*

²⁸⁸ Duman, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, III, Ankara, 2006, 76.

²⁸⁹ Enfâl, 8/51.

²⁹⁰ Ebû Dâvûd, *vasâyâ*, 3; Tirmizî, *Vasâyâ*, 7.

*etmiş olan kardeşlerimizi mağfiret et, bağışla, inananlar için kalbimizde kin ve nefret/gıll bırakma. Rabb'imiz, acıyacak olan ve merhamet edecek olan sadece sensin!"*²⁹¹ Bu âyet-i kerime, dua ve istiğfarın faydalı olacağına delâlet etmektedir. Cenab-ı Hakk, daha önce iman edip te bu dünyadan ahirete göçmüş olan kardeşleri için istiğfar eden mü'minleri övmüştür. Eğer istiğfarın ölümlere bir faydası olmasaydı, Allah Teâlâ ayetinde ölmüş kimselere istiğfar edenleri övmezdi. Bir başka ayette de Hz. İbrahim'in (a.s.) hatırası olarak şöyle bir dua örneği verilmiştir: *"Rabb'imiz, beni bağışla; hesap gününde annemi, babamı ve tüm müminleri mağfiret et!"*²⁹², *"Kendi günahın, müminlerin ve mümine kadınların günahları için mağfiret dile."*²⁹³ ve Hz. Nuh'un dilinden: *"Rabbim! Beni, anne-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla..."*²⁹⁴ gibi ayetler, diri ve ölü mü'minlere duâ edildiğini, edilmesi gerektiğini ifade eden nasslar ve cenaze namazı, duâ ve istiğfârın ölümlere fayda vereceğini ispat etmektedir.²⁹⁵

Sahabelerden biri: *"Ey Allah'ın Resûlü, anne ve babamın vefatlarından sonra da onlara iyilik yapma imkânı var mı, ne ile onlara iyilik yapabilirim?"* diye sorar Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Evet vardır. Onlara dua, onlar için Allah'tan istiğfar (günahlarının affedilmesini) talep etmek, onlardan sonra –vasiyetlerini yerine getirmek, anne ve babasının akrabalarına karşı da sıla-i rahmi ifa etmek, anne ve babasının dostlarına ikramda bulunmaktır."*²⁹⁶ diye buyurur. Bu da, dua ve istiğfarın ölümlere fayda vereceğini göstermektedir.²⁹⁷

Dua konusunda ölünün uzakta ve yakında bulunması fark etmez. Yapılan duanın ölüye fayda vereceğine kesin olarak inanmak lazımdır.²⁹⁸ Nitekim Peygamberimiz (s.a.s.) de zaman zaman kabirlere uğrar ve dua ederdi. Süleyman b. Büreyde'nin babasından rivayet ettiği bir haberde Resulullah'ın (s.a.s.) ashabına, kabristana vardıklarında şöyle demelerini öğrettiği bildirilmektedir: *"Selam size ey gerçek dünyanın mü'min ve müslüman sakinleri! İnşallah biz de yakında size katılacağız. Allah'tan size ve bize afiyetler vermesini dilerim"*.²⁹⁹ Hz. Aîşe (r.a.), Resulullah'ın kendi yanında kaldığı zaman, gecenin sonunda Medine-i Münevvere'deki Baki' mezarlığına çıkıp şöyle dediğini haber veriyor: *"Selâm size ey mü'min kavimler yurdunun sakinleri! Yarın vaki olacak diye va'dolunageldiğiniz şey sizlere gelmiştir. Sizler, ölüm ile yeniden dirilme arasındaki müddette bekliyorsunuz. Biz de inşallah size kavuşacağız Ey Allah'ım! Baki'u'l –Garkad ahalisini mağfiret eyle."*³⁰⁰

İbn Abbas (r.a.) da, Resulullah'ın (s.a.s.) Medine mezarlığına uğrayıp yüzünü mezarlara dönerek şöyle dediğini haber vermektedir: *"Allah'ın selâmı üzerinize ey*

²⁹¹ Haşr, 59/10.

²⁹² İbrahim, 14/41.

²⁹³ Muhammed, 47/ 79.

²⁹⁴ Nuh, 71/28.

²⁹⁵ Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, 78–79.

²⁹⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 107.

²⁹⁷ Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, 107

²⁹⁸ Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 98-100.

²⁹⁹ Müslim, Cenâiz, 35; İbn Mâce, Cenâiz, 36.

³⁰⁰ Müslim, Cenâiz, 102; Nesaî, Cenâiz, 103; İbn Mace, Cenâiz, 36; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 79; İbn. Mace, Cenâiz, 36; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 375; V, 353, 360.

kabristan ahalisi! Allah sizi de, bizi de affetsin. Siz önden gidenlersiniz, biz de ardınızdan geleceğiz (sizi takip edeceğiz.)”³⁰¹ buyurmuştur. Tirmizi Sünen’de bu hadisin hasen bir hadis olduğunu ifade etmiştir.³⁰² Hz. Peygamber (s.a.s.), eşi Ebu Seleme vefat ettiğinde ona dua etmiştir. Bunun gibi Avf b. Malik hadisinde Peygamber efendimizin cenâze namazını kıldırıldığı her ölü için dua ettiği rivayet edilmiştir. Resulullah’ın (s.a.s.)“*Cenâze namazına durduğunuzda ölü için içtenlikle dua edin!*”³⁰³ hadisini ve kendisinin cenâze namazında okuduğu şu duayı da burada ölüler için yapılacaklara bir misal olarak verebiliriz: “*Allah’ım, bizden hayatta olanları, ölmüşleri, küçüklerimizi, büyüklerimizi, şu anda burada bulunanlarımızı, burada bulunmayanlarımızı, erkeklerimizi ve kadınlarımızı bağışla! (...) ‘Allah’ım, özellikle bu meyyit, eğer iyilik sahibi biri ise, onun iyiliğini artır; değil, kötü bir insan ise, kötülüklerinden ve onu cezalandırmaktan vazgeç! Acıyanların en merhametlisi olan Allah’ım, bu şahsa merhametinle muamele et ve onu güven, müjde, iyilik ve yakınlık ortamına kavuştur.*” Hadisleri değerlendiren Mutezile mezhebinin bazı alimleri dışındaki diğer İslam alimleri yapılan duanın faydasının ölüye ulaşacağını ifade ederler.

Mutezile mezhebine mensup olanlar ise dua ve sadaka da dahil olmak üzere ölüye dirilerin yaptığı hiçbir şeyin fayda vermeyeceği iddiasındadırlar.³⁰⁴ Delil olarak da Allah’ın hükmünün değişmeyeceğini ve herkesin kendi yaptıklarından sorumlu tutulacağını haber veren şu âyetleri getirirler: “*İnsana kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*”³⁰⁵ Bu âyeti delil olarak genelleştirerek hiçbir şeyde sevabın ulaşamayacağı şeklinde görüş bildirirler. Başka bir ayette: “*Siz, ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.*”³⁰⁶ buyurmuşken bir başka ayette ise: “*Herkesin kazandığı hayrın sevabı kendine, yaptığı fenalığın zararı da yine kendinedir.*”³⁰⁷ buyurmuştur.

Sonuç olarak İslam âlimlerinin tamamına yakını ölünün dua ve istiğfardan faydalanacağı görüşündedirler.³⁰⁸

2.6.1.2. Namaz İbadetinin Durumu

Farsça bir kelime olan namazın Arapçadaki karşılığı salâttır. Lugatte, duâ ve istiğfar anlamlarında kullanılan salât, Allah’a nisbet edildiği zaman rahmet/acıma, meleklerle nisbet edildiği zaman istiğfar, insanlara ve cinlere nisbet edildiği zaman ise, secde ve rukû’ anlamlarına gelir. Namazın bu şekilde isimlendirilmesi, içerisinde duâ, yalvarma, af dileme ve yaratıcıya ta’zim bulunmasındandır.³⁰⁹ Terim olarak namaz/salât, niyet edilmek sûretiyle tekbîr ile başlayıp selâm ile tamamlanan özel eylem ve sözlerdir.³¹⁰

³⁰¹ Tirmizî, Cenâiz, 59.

³⁰² Tirmizî, Cenâiz, 59.

³⁰³ Ebû Dâvûd, Cenaiz, 60; İbn Mace, Cenaiz, 23.

³⁰⁴ Duman, *a.g.e.*, 290-298.

³⁰⁵ Necm, 53/39

³⁰⁶ Yâsîn, 36/54

³⁰⁷ Bakara, 2/286.

³⁰⁸ İbn Abidin, *a.g.e.*, I, 844 v.d. ; İbnu’l Hümmam, *a.g.e.*, I,473; Şirbînî, *a.g.e.*, III, 69-70.

³⁰⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 464.

³¹⁰ Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, *el-Mevsû’a*, XXVII, 51.

Tembellik ve umursamazlık nedeniyle namaz kılmayan ve üzerinde namaz borcu olduğu halde ölen kimse için geride kalanlar, o borç olarak kalan namazlarını ödeyebilirler mi? Ölü adına namaz kılınabilir mi? Kılınırsa ölü borçtan kurtulur mu? Ya da kişi kıldığı namazın sevabını ölüye bağışlarsa bu sevaptan ölü istifade edebilir mi?

Haccâc b. Dînâr, Hz. Peygamber'den şunu nakletmektedir: *“Bir adam, Allah Resûlüne gelerek: Ey Allah'ın elçisi! Sağlıklarında hep hizmette bulunduğum ebeveynime ölümlerinden sonra bağlılığımı nasıl ifâde edebilirim?”* şeklinde bir soru sormuş ve cevâben Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

ان من البر بعد البر أن تصلي عليهما مع صلاتك وأن تصوم عنهما مع صيامك وأن تصدق عنهما مع صدقتك.

*“Hayatlarında gösterilen hürmetten başka ölümlerinden sonra göstereceğin saygı; kendi namazınla birlikte onlara da namaz kılman, kendi orucunla birlikte onlar adına da oruç tutman ve kendin için verdiğin sadakayla birlikte onlar adına da sadaka vermendir.”*³¹¹ İmam Müslim bu hadisi, kitabının giriş bölümünde sened tenkîdi yaparken örnek olarak zikretmiştir. Muhammed b. Abdillâh b. Kuhzâz, Tâlekânî ile Abdullah b. Mubârek arasındaki bu hadis ile ilgili kritiği şöyle nakletmektedir:

“Eba Abdірrahmân! Bu hadis hakkında görüşün nedir?”

Bu hadîsi kimden duydun?

Şihâb b. Hırâş'dan

O sikadır. Peki, o kimden?

Haccac b. Dinar'dan

O da sika. Ya o kimden?

Hz. Peygamber'den(s.a.v)

*Ya Ebâ İshak (Tâlekânî)! Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Haccac arasında, hayvanların boyunlarının kırılacağı kadar çok uzun mesâfeler vardır.*³¹²

Mevcut kaynakların tamamında bu hadis, Haccac b. Dînâr'dan nakledilmektedir. Bu zat hakkında, cerh ve ta'dil âlimleri sikâ ile sâdûk arasında farklı hükümler vermişlerdir.³¹³ Fakat Haccac b. Dînâr, ne sahâbî ne de tâbiîdir. İbn

³¹¹ Müslim, *Mukaddime*, 4 ;Vâsitî, Eslem b. Sehl er-Rezzâz, *Târîhu Vâsıt*, (Thk.: Avvâd Korkeys), 1. baskı, Medîne, ts., 188; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, III, 59; Bağdâdî, *a.g.e.*, III, 363; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XXIV, 308; Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, 108; Zeydan, *a.g.e.*, XI, 191. Bu hadisi Dârakutnî'nin rivâyet ettiğini söylemelerine karşın Sünen'inde bulamadık.

³¹² Müslim, *Mukaddime*, 4.

³¹³ Mizzî, *a.g.e.*, V, 435; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 159.

Hacer'in tespitine göre yedinci tabakadan, yâni etbâu't-tâbiînün büyüklerindendir.³¹⁴ Dolayısıyla bu isnâda tâbiî ve sahâbî olmak üzere iki ravî peşpeşe düşmüştür. Seneddeki bu çeşit kopukluklar, mu'dal hadis olarak adlandırılır ve zayıf olarak kabûl edilir.³¹⁵ Şu halde yukarıda metnini verdiğimiz hadis zayıf bir hadistir. Muhaddislere göre zayıf hadis, ne îtikâd ve ibâdetlerde ne de ahkâm konusunda hüccet kabul edilir. Birtakım şartlarla sâdece amellerin fâziletlerini anlatmaya yönelik va'z ve irşâd gibi fedâil-i a'mâl alanında, zayıf hadisten yararlanılabilir.³¹⁶

Diğer taraftan *Kitâbu's-sıyam* bölümünde Mâlik, İbn Ömer'den zayıf bir senetle (belâğ sîgasıyla) şu fetvâyı rivâyet ediyor:

أنه بلغه أن عبد الله بن عمر كان يسئل: هل يصوم أحد عن أحد أو يصلي أحد عن أحد؟ فيقول: لا يصوم أحد عن أحد ولا يصلي أحد عن أحد؟

“Mâlik'e ulaştığına göre İbn Ömer'e şöyle bir soru sorulmuştur: Bir kimse başka birinin yerine oruç tutabilir mi? Ya da birisi başka birinin yerine namaz kılabilir mi? Bunun üzerine İbn Ömer: “Hiç kimse, başka birinin yerine oruç tutamaz ve yine hiç kimse, başka birinin yerine namaz kılamaz.” şeklinde cevap vermiştir.”³¹⁷

Diğer yandan böyle önemli bir konuda Hz. Peygamber'den (s.a.s.), İbn Ebi Şeybe hadîsi³¹⁸ dışında başka bir hadîsin rivâyet edilmemiş olması da dikkate alınması gereken başka bir noktadır.

İbn Abdilber (v.463/1071) İmam Mâlik'in İbn Ömer'den rivâyet ettiği hadîsin şerhinde şöyle demektedir: “İster farz, ister sünnet, isterse tatavvu olsun hiç kimse, ölü olsun diri olsun hiç kimsenin yerine namaz kılamayacağı konusunda âlimlerin icmâ'ı vardır. Bu konuda hiçbir ihtilaf yoktur.”³¹⁹

Fıkıh usulcülerini de, namazın bedenî bir ibadet olduğunu ve namazda hedeflenen faydadan yalnızca fâilinin yararlanabildiğini söyleyerek bedenî ibâdetlerde niyâbetin geçerli olamayacağını belirtmişlerdir.³²⁰

³¹⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 153.

³¹⁵ Hâkim, *Ma'rîfetü ulumi'l-hadîs*, (Thk.: Mu'zam Hüseyin), Beyrut, ts., 36; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, (Thk.: İtr Nûruddîn), Beyrut, 1986, 52; Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (Thk.: Hâşim Ahmed Ömer), 2. baskı, Beyrut, 1986, 37.

³¹⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*, (Thk.: Uveydâ Salah Muhammed), I, Beyrut, 1996, 111; Suyutî, *Tedribü'r-râvî*, I, 298.

³¹⁷ Mâlik, *Muvatta*, Sıyâm, 43.

³¹⁸ Müslim, *Mukaddime*, 4; Vâsîfî, *a.g.e.*, 188; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, III, 59 ; Bağdâdî, *a.g.e.*, III, 363; İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XXIV, 308; Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, I, 108; Zeydan, *el-Mufasssal*, XI, 191. Bu hadisi Dârakutnî'nin rivâyet ettiğini söylemelerine karşın *Sünen*'inde bulamadık.

³¹⁹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, Kahire, 1972, 210.

³²⁰ İbn Abdisselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 99; Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs es-Sanhacî, *Envâru'l-burûk fî envâ'ı'l-furûk*, II, Kâhire, 1347, 205; Şâtubî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Gırnâtî,

Çünkü; Namaz bedenî bir ibadettir ve dinin aslı ile farz olmuştur. Gerek hayatta, gerekse öldükten sonra bunda vekâlet ve niyabet caiz değildir. Nitekim bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Hiçbir kimse başka bir kimse adına namaz kılamaz, oruç tutamaz. Fakat onun adına her güne karşılık bir müd yiyecek fakirlere yedirir.*”³²¹ Dolayısıyla hiç kimse ölmüş bir kişinin hayatta iken kılmadığı namazlarını onun yerine kılamaz. Nevevi ise ölünün kaza namazlarını ve ölü adına nafile namazları kılmak gibi ibadetlerin sevabı ölüye ulaşmaz, demiştir.³²²

Ölmüş olan kişinin yerine bir başkasının yapacağı ibadetler, bunu caiz kabul edenlere göre bile ölüyü aynen kendisi yapmış gibi yüzde yüz mes’uliyetten kurtarmaz. Sadece bir ibadetin yapılıp, sevabının ölüye bağışlanmasının cevazına delalet eder. Yoksa sağlığında fırsat elde iken bu ibadeti terk eden ve bu halleri üzerine ölenlerin hesapları elbette Allah’a kalmıştır. Bu yapılan ibadetlerin fâili, şüphesiz sağ olan kişidir ve yaptığı ibadet kendisindir. Sadece bu ibadetten elde edeceği sevabı bir başkasına bağışlamaktadır. Bu, ölünün üzerindeki asıl borcun düşmesi değil, yapılan hayırlı ameli yapıp da bağışlayanın sevabından istifade etmesidir. Umulur ki Cenab-ı Hakk, bu sevap nedeniyle onun bir kısım azabını hafifletir veya derecesini yükseltir.

Sonuç olarak insanın, ister ölü ister diri olsun başka birinin yerine ya da adına, farz, sünnet veya nezir hangi nevi olursa olsun namaz kılabileceği konusunda Hz. Peygamber’den (s.a.s.) veya sahâbeden herhangi bir sahîh veya hasen hadîs vârid değildir. Namazdan maksat, Allah’a yönelmek, O’nu ta’zim etmek, huzurunda boyun eğmek ve her an O’nu anmak suretiyle kalbi diri tutmaktır. Niyabet ise bu anlama tamamen zıttır. Dolayısıyla hiç kimse ölü yada diri adına veya onun yerine namaz kılamaz. Kılssa bile başkasının zimmetinden o namaz sakıt olmaz.

2.6.1.3. Oruç İbadetinin Durumu

Farsça bir kelime olan orucun Arap dilindeki karşılığı *Savm*’dır. Savm sözlükte, bir şeyden geri durmak, kendini tutmak, alıkoymak, yiyeceklerden geri durmak, hareketsiz ayakta kalmak, rüzgârın dinmesi, her türlü konuşma, yürüyüş ve yiyecekten geri durmak gibi anlamlara gelen bir mastardır.³²³ Terim olarak ise oruç, tutmaya ehil olan kimselerin, niyet ederek fecr-i sadıktan güneşin batışına kadar, hükmen ya da hakikaten orucu bozan şeylerden kaçınmalarıdır.³²⁴

Üzerinde Ramazan’a ait kaza orucu bulunduğu halde ölen kimse ile ilgili iki husus söz konusudur:

1- Hastalık, sefer ve oruç tutmaktan âciz olmak gibi özürler sebebiyle üzerinde oruç borcu varken ölenler için herhangi bir şey gerekmez. Bunların

el-Muvâfakât fî usûli’ş-şerî’a, (Şrh.: Dırâz Abdullah- Dırâz Muhammed Abdullâh), II, Beyrut, ts. , 173.

³²¹ Zeylâ’î, *a.g.e.*, II, 463.

³²² Nevevi, *Ezkar*, 258.

³²³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 350.

³²⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, I, 162; Şirbînî, *a.g.e.*, II, 139.

günahkâr olmaları da söz konusu değildir. Çünkü bu, ölünceye kadar yerine getirme imkânını elde edemediği bir farzdır.

2- Oruç borcu olan kişi oruçlarının kazasını yapma imkânını elde ettikten sonra ölmüşse velisi onun için oruç tutamaz. Yani ölünün kaza orucunu tutmak fakihlerin çoğunluğuna göre vacip değildir.

Bedenî bir ibâdet olması sebebiyle, şartlarını taşıyan her mükellefin, farz olan Ramazan orucunu ya da nezretmek suretiyle üzerine vâcip kıldığı nezir orucunu bizzat tutması gerekir. Bu tür oruçları edâ edemeyen ve kazasını da yapamadan ölen kişilerin üzerinde bu ibadetler, bir borç olarak kalır. Bu durumda olan kimselerin yakınları ya da dostları, onun yerine oruçlarını kaza edip edemeyeceği veya kazaya kalan oruçlarının yerine fidye vererek ölünün zimmetinden oruç borcunun düşüp düşmeyeceği konuları, öteden beri tartışıl原因lmış ve hep gündemde olmuştur. Tartışmaların odağında ise hadisler vardır. Konuyla ilgili hadislerin tahriri ve kaynak değerinin ortaya konması, bu tartışmanın sıhhati açısından son derece önemlidir.

Hiz. Âişe (r.a.), Hiz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle rivayet etmektedir:

من مات وعليه صيام, صام عنه وليه

“Kim üzerinde oruç borcu olduğu halde öliirse, onun yerine velisi tutar.”³²⁵ Hadîs, lafızda hiçbir değışiklik olmaksızın dört ayrı mütâbi’ ile rivayet edilmiştir.³²⁶ Bu hadîsin mütâbi’leri arasında lafız farklılığı olan tek rivâyet, İbn Hanbel’in, İbn Vehb’den yaptığı ikinci bir rivayettir.³²⁷ Diğer taraftan yine İbn Hanbel’in, İbn Lehîa’dan olan rivâyetinin sonunda "إِنْ شَاءَ" lafzı vardır ki bu kısım, diğer varyantlarda yoktur. Abdullah b. Lehîa, sadûktur.³²⁸ Sikâ olan diğer râvîlere muhalefet ettiğinden bu fazlalık merduttur. Son bölüm hariç bu rivayet hasendir. Buhârî, Müslim ve İbn Huzeyme gibi eserlerine yalnız sahih hadisleri aldıklarını söyleyen müelliflerin eserlerinde bu hadîsin yer almış olması ayrıca Heysemî’nin de Bezzâr’ın rivâyetini sahih görmesi, bu hadîsin isnâdında bir problemin olmadığını göstermektedir. Metin açısından değerlendirmesini ise diğer hadislerden sonra yapacağız.

İbn Abbâs’dan(r.a.) nakledilen hadîsler:

³²⁵ Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyam, 153; Ebû Dâvûd, Savm, 41; Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ*, II, 175; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 69; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 271; Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed Muhammed, *Şerhu Müşkili’l-âsâr* (Thk.: Arnavût Şuayb), VI, 1. baskı, Beyrut, 1994,186; Dârakutnî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer, *Sunenu’d-Dârekutnî*, (Hzr.: Ebu’t-Tayyib Muhammed Abâdî), II, Beyrut, 1993, 195; Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 279. Beyhakî, Ebu Dâvûd’un tarîkıyla hadîsi tahrir etmiş ve Buhârî’nin “Yahyâ b. Eyyûb’dan da hadîsin Mütâbi’i var” dediğı isnâdı da zikretmiştir.(bkz. Beyhakî, *Sünenü’l-kübrâ*, IV, 255). Heysemî, bu hadîsi Bezzâr’ın da sahih bir isnadla rivâyet ettiğini söylüyor. Ama Ahmed b. Hanbel’in rivayetinden hiç söz etmemiştir. (bkz. Heysemî, *Mecme’u’z-zevâid*, II, 182). Tahâvî bu hadîsin üç ayrı mütâbi’ini nakletmiştir.

³²⁶ Yahyâ b. Eyyûb, İbn Vehb, Ebu Mûsâ el-Harrânî ve İbn Lehîa’. İlk üç Râvîden Buhârî, İbn Vehb’den Müslim ve Ebû Dâvûd, İbn Lehîa’dan da Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir.

³²⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 69.

³²⁸ Mizzî, *a.g.e.*, XVI, 487.

جاء رجل الى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله ! إن أمي ماتت وعليها صوم شهر، أفأ قضيه عنها؟ فقال: لو كان على أمك دين، أكنت قاضيها عنها؟ " قال: نعم. قال: "فدين الله أحق أن يقضي"

*Bir adam, Nebi'ye (s.a.s.) geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi! Üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde annem öldü. Onları onun yerine ben kaza edebilir miyim? Allah Rasûlü (s.a.s.): "Annenin borcu olsaydı, onun yerine o borcu ödeyecektin değil mi?" deyince adam: Evet cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "Allah'a olan borç, ödenmeye daha lâyıktır." buyurdu.*³²⁹ Müslim bu hadîsi iki ayrı isnadla Mücâhid, Atâ ve Saîd b. Cübeyr tarîklarıyla rivâyet etmiş ve bu üç tâbiîden de cemaatin rivâyet ettiğini belirterek hadîsin çok fazla mütâbaâtının olduğunu ortaya koymuştur.³³⁰

İmam Buhârî de aynı hadîsi, aynı tarîkla kendi şeyhi kanalıyla rivâyet etmiş ama Müslim'in rivâyetinde yer alan **لو كان على أمك دين، أكنت قاضيها عنها؟** kısmını vermemiştir. Kanaatimizce sahîhayndaki bu farklılığın kaynağı, Buhârî'nin şeyhi olan Muhammed b. Abdîrahîm'dir. Çünkü İbn Hanbel, Buhârî'nin hocasının hocası olan Muâviye b. Ömer'den aynı hadîsi, Müslim'in lafızlarıyla tahrîc etmiştir.³³¹ Buhârî de Müslim gibi yukarıdaki hadîsin mütâbi'lerini zikretmiştir.³³²

إن امرأة أتت رسوالله صلى الله عليه وسلم فقالت: إن أمي ماتت وعليها صوم شهر! فقال: "أرأيت لو كان عليها دين، أكنت تقضينه؟" قالت: نعم. قال: "فدين الله أحق با لقضاء"

*"Bir kadın Allah Rasûlü'ne çıkageldi ve üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde annem öldü dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Annenin bir borcu olsaydı sen onu ödeyecektin değil mi?' diye sorunca kadın: "Evet." cevabını verdi. Daha sonra da Allah Rasûlü: 'Allah'a olan borç, ödenmeye daha layıktır.'"*³³³ buyurdu. Görüldüğü gibi bu rivayet, hem soran kimse açısından hem de lafız yönünden farklıdır. Hâlbuki isnâd aynı isnâddır. Yâni bu hadîs de yukarıdaki gibi, İbn Abbas-Saîd b. Cübeyr-Müslim el-Batîn- A'meş tarîkıyla gelmiştir. Başka bir hadiste de:

جاءت امرأة الى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت: إن أختي ماتت وعليها صوم شهرين متتابعين ! فقال: "أرأيت لو كان على أختك دين، أكنت تقضينه؟" قالت: نعم. قال: "فحق الله أحق"

"Bir kadın Nebi'ye (s.a.s.) çıkageldi ve: "Üzerinde arka arkaya iki aylık oruç borcu olduğu halde kız kardeşi öldü dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Kardeşinin bir borcu olsaydı sen onu ödeyecektin değil mi?' diye sorunca kadın: "Evet." cevabını verdi. Daha sonra da Allah Rasûlü: 'Allah'ın hakkı ödenmeye daha

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 258; Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 155; Dârakutnî, Sıyâm, 84; Taberânî, *a.g.e.*, XII, 12.

³³⁰ Müslim, Sıyâm, 155.

³³¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 258.

³³² Buhârî, Savm, 42.

³³³ Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 154; Ahmed b. Hanbel, I, 224, 227; Ebû Dâvûd, Eyman, 26; Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, (Thk.: Abdulgaaffâr İsmâîl-Küsrevî Hasen), II, Beyrut, 1991, 174.

layıktır.’ buyurdu”³³⁴ Tirmizî, bu hadîse *hasen-sahîh* hükmünü vermiştir. Bu rivayette diğerlerinde olmayan *متتابعين شهرين* lafzı ilâve edilmiştir. Son bölüm ise, anlam itibarıyla olmasa bile lafız olarak farklıdır. Bu hadis te, Atâ, Mücâhit ve İbn Cübeyr-Müslim b. el-Batîn, Seleme ve Küheyh-A’miş tarîki ile nakledilmiştir. Ancak diğer rivayetlere göre burada soruyu soran zatta bir değişiklik olmuş ve ölen kişi de anne yerine kardeş olarak ifade edilmiştir. Yine başa bir rivayette:

جائت امرأة الى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله! إن أمي ماتت وعليها صوم نذر، أفأصوم عنها؟ قال: "أرأيت لو كان على أمك دين، ففرضته؟ أكان يؤدي ذلك عنها؟" قالت: نعم. قال: "فصومي عن أمك"

“Bir kadın Nebî (s.a.s.)’ye çıkageldi ve: “Ey Allah’ın Elçisi! Adak orucu olduğu halde annem öldü, onun yerine bu borçları ben tutabilir miyim?” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Annenin bir borcu olsaydı sen onu ödeyecektin değil mi?’ diye sorunca kadın: “Evet.” cevabını verdi. Daha sonra da Allah Rasûlü: ‘O halde o oruçları annenin adına tutabilirsin.’ buyurdu.”³³⁵

Şimdiye kadar verdiğimiz rivâyetlerde borç olarak kalan oruç, mutlak olarak zikredilirken, bu rivâyette nezr/ adak orucu olarak sınırlandırılmıştır. İbn Ebî Şeybe de bu hadîsi, İbn Abbâs- Ubeydullah- Zührî- İbn Uyeyne tarîkiyle ama mânâ olarak tahrir etmiştir.³³⁶ Diğer bir rivayette:

إن امرأة ركبت البحر فنذرت أن تصوم شهرا، فماتت قبل أن تصوم شهرا، فأنت أختها الى النبي صلى الله عليه وسلم فسئلتها، فامرأها أن تصوم عنها

“Deniz yolculuğuna çıkan bir kadın (sağ-salim kurtulduğu takdirde) bir ay oruç tutacağını adanmış ama karaya çıktıktan sonra adağını yerine getirmeden ölmüştü. Kardeş, Allah Rasûlüne (s.a.s.) gelerek kendisinin kardeşi adına o adağı yapıp yapamayacağını sormuş ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ona, onun yerine tutmasını emretmiştir.”³³⁷ Yine ilk dört tabakada aynı râviler vardır. Başka bir rivayette bir kadın Nebî (s.a.s.)’ye çıkageldi ve:

أتته الى النبي صلى الله عليه وسلم امرأة فقالت: إن أمي ماتت وعليها صوم شهر رمضان، أفأقضيه عنها؟ فقال: أرأيتك لو كان على أمك دين، كنت تقضينه؟ قالت: نعم. قال: "فدين الله أحق أن يقضى"

“Bir aylık Ramazan orucu borcu olduğu halde annem öldü, onun yerine bu borçları ben tutabilir miyim? dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Annenin bir borcu olsaydı sen onu ödeyecektin değil mi?’ diye sorunca kadın: Evet cevabını

³³⁴ Tirmizî, Savm, 154; İbn Mâce, Savm, 51; Dâraikutnî, Sıyâm, 82; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, III, 272.

³³⁵ Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 156.

³³⁶ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, III, 113.

³³⁷ Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd, el-Müsneid, 1.baskı, Haydarâbâd, 1321; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 338; Ebû Dâvûd, el-Eymân ve’n-nüzûr, 25; Nesâî, el-Eymân ve’n-nüzûr, 34; Taberânî, *a.g.e.*, XII, 12; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 255.

verdi. Daha sonra da Allah Rasûlü: ‘Allah’a olan borçlar, ödenmeye daha layıktır.’ buyurdu.”³³⁸

Hadislerin sahâbî râvîsi olan İbn Abbâs’dan (r.a.) gelen bu hadislerin metin açısından bir değerlendirmeye tâbi tutmak istiyoruz.

Hadislerin sâhâbî râvîsi olan İbn Abbas, hicretten üç yıl önce doğan ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatında on üç-on beş yaşlarında bulunan küçük bir sahâbîdir.³³⁹ İbn Abbas hadisleri olarak verdiğimiz rivayetleri O’ndan, Mücâhid, Ata ve Saîd b. Cübeyr nakletmiştir. Demek ki bu hadis, ikinci tabakada *meşhur* seviyesine ulaşmıştır. Bu özelliğin, üçüncü ve daha sonraki dönemlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

Fakat bu hadislerin ilk dört dönemdeki râvîlerinin aynı olmasına rağmen farklı lafızlarla rivayet edilmesi problem olarak görülmektedir. Soru soran kişi, bazı rivayetlerde erkek olarak verilirken bazılarında kadın olarak geçmektedir. Hakkında soru sorulan kişi de kimi zaman baba, kimi zaman anne ve kimi zaman da kardeş şeklindedir. Üçüncü bir fark da rivayetler arası orucun niteliğidir. Bazı rivayetlerde adak orucu, bazılarında Ramazan orucu olarak kayıtlanırken bazılarında da mutlak olarak zikredilmiştir.

Büreyde b. Huseyb’den (r.a.) nakledilen hadis:

عن بريدة : بينا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ أتته امرأة فقالت: إني تصدقت على أُمي بجارية، وإنها ماتت. فقال: "وجب أجرك وردها عليك المراث" قالت: يا رسول الله! إنه كان عليها صوم شهر، أفأصم عنها؟ قال: "صومي عنها" قالت: إنها لم تحج قط، أفأحج عنها؟ قال: "حجي عنها"

“ Rasûlullah’ın (s.a.s.) yanında oturuyordum. Bir kadın çıkageldi ve: ‘Ben anneme yardım olsun diye bir hizmetçi hediye etmiştim, ama o şimdi öldü?’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): ‘Yaptığın bağışın karşılığı sevap kazandın ve miras, o cariyeyi sana iade etmiştir.’ karşılığını verdi. Kadın tekrar sordu: ‘Ey Allah’ın elçisi! Annemin üzerinde bir ay oruç borcu vardı. Onun adına bu orucu tutayım mı?’ Hz. Peygamber (s.a.s.): ‘Onun adına oruç tut.’ buyurdu. Bu defa kadın: ‘Annem hiç Hac yapmadı. Şimdi onun adına Hac da yapabilir miyim?’ diye sorunca Hz Peygamber (s.a.s.) ‘Onun adına Hac yap.’ buyurdu.”³⁴⁰

Konuyla ilgili hadisleri tespit ettikten sonra, bunların kaynak değerlerinin ortaya konması gerekir. Bu hadislerin bu konuda delil olabilecek nitelikte olup olmadıklarını, şayet bu niteliklerde iseler anlatmak istedikleri anlamı belirlemek problemi büyük ölçüde çözecektir.

³³⁸ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 362.

³³⁹ İbn Hacer, *Üsdü’l-gâbe*, II, 322; İbn Abdilber, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, (Hzr.: Ali Muhammed el-Becâvî), III, Kahire, ts., 934.

³⁴⁰ Müslim, Sıyâm, 157; Ebu Dâvûd, el-Eymân ve’n-nüzûr, 25, Tirmizî, Zekât, 31, Hac, 86; İbn Mâce, Sıyâm, 51.

Âişe ve İbn Abbâs (r.a.) hadisleri, müttetekun aleyh, Büreyde (r.a.) hadîsi ise Müslim hadîsidir. Her üç hadîsin de konusu, üzerinde oruç borcu olduğu halde ölen kimsenin geride kalan yakınlarının bu borcu bizzat tutmak sûretiyle kaza edebileceğidir. Muhteva olarak birbirlerinin benzeri olması dolayısıyla bu hadîsler, birbirlerinin şâhidleri olurlar.

Ricâl kitaplarının verdikleri bilgilere göre senedlerin ittisâlinde ve râvîlerin güvenilirliklerinde bir problem yoktur. Abdurrazzâk, Tayâlisî ve İbn Hanbel gibi *kütüb-i sitte* öncesi hadîs mecmualarında yer verdiği bu hadislerin tamamı sahîh hadislerdir.

İsnad açısından problemsiz gibi görünen bu hadisler, metin itibarîyle çok farklı değerlendirmelere tâbi tutulmuşlardır. İbn Abdilber ve Şâtübî (v.790/1388) gibi bâzı âlimler, aynı râvîlerden rivâyet edildiği halde soru soran kimsenin bâzen erkek, bazen kadın ve hakkında soru sorulan kişinin de aynı şekilde anne, baba ve kardeş olarak farklı farklı zikredilmesi gerekçe göstererek bu babdaki hadisleri *muzdarip* olarak değerlendirmişlerdir.³⁴¹ Yine Şâtübî bedenî ibadetlerde niyâbetin câiz olamayacağına dair genel bir ilke koyduktan sonra bu ilkeye itirazda bulunanların olabileceğini hesâp ederek muhtemel itirazları cevaplandırmıştır. Yerleştirmeye çalıştığı bu ilkeyi ihlâl edebilecek en kuvvetli nass olarak da zikrettiğimiz hadîsleri görmüş ve bunları bir problem olarak saymıştır.³⁴²

Bu hadislerin istidlale uygun olmadığını ileri sürenlerin bir diğer gerekçeleri de: Hadislerin râvîleri olan Âişe ve İbn Abbâs'ın (r.a.) rivayetlerinin hilafına fetva vermeleri ve Mâlikîlere göre de Medînelilerin ameline ters düşmesidir. Bu durumun da söz konusu hadislerin mensuh olduğunu gösterdiğini³⁴³ İbn Abbâs'ın (r.a.), Hz. Peygamber'den (s.a.s.) yaptığı rivâyetlerin aksine verdiği söylenen fetvâ şudur:

لا يصلي أحد عن أحد, ولا يصوم أحد ولكن يطعم عنه مكان كل يوم مدا من حنط

“Hiç kimse, hiç kimsenin yerine namaz kılamaz ve oruç tutamaz. Fakat her günün yerine bir koçam buğday verilebilir.”³⁴⁴ Zeylaî; İbn Hacer ve İbnü't-Türkmânî'nin bu haberin isnâdının sâhîh olarak gördüklerini nakletmektedir.³⁴⁵ İsnâd açısından bu haberde herhangi bir problem yoktur. Zâten İbn Hacer de, diğer hadisler hakkında “Zayıflığı iddia edilmiştir.”³⁴⁶ derken bu rivâyete sükut etmiştir.

³⁴¹ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemîrî el-Kurtubî, *et-Temhîd l imâ fi'l -Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, (Thk.: A'rab Sa'îd Ahmed), IX, Cidde, 1981, 27; Şâtübî, *el-Muvâfakât*, II, 182.

³⁴² Şâtübî, *a.g.e.*, II, 181.

³⁴³ Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, VI, 176; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IX, 27; Aynî, *a.g.e.*, VI, 62.

³⁴⁴ Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, II, 175; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 257; Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, III, 141. Bu rivâyetin isnâdı sahihtir. İsnâddaki Sivâr b. Abdillâh hâric bütün râvîler, Şeyhainin ricâlineindir. Bundan dolayı bu zâttan Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî hadis rivâyet etmişlerdir. Diğer rivâyetteki Abdü'l- A'lâ da Müslim'in ricâlineindir. (bkz. İbnü't-Türkmânî, Alâuddîn b. Ali b. Osmân el-Mardînî, *el-Cevheru'n-nakiy* (Beyhakî'nin *Sünenü'l-kübrâ'sı* ile birlikte baskı), IV, Beyrut, ts., 257.

³⁴⁵ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 463.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Nşr.: İbn Bâz Abdulazîz b. Abdullâh), IV, Beyrut, ts, 194.

Bunun dışında İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen başka fetvâlar da vardır. Bunlardan bir kısım rivayetlere göre İbn Abbâs, yukarıda geçen fetvâ gibi hiçbir orucu, velînin tutamayacağını, ancak fidye verebileceğini söylemiştir.³⁴⁷

Hiz. Âişe'nin, merfû olarak yaptığı rivayetlerinin aksine, verdiği ileri sürülen fetvalara gelince; Âişe (r.a.), oruç borcuyla ölen birisinin yakınlarının kendisine sordukları soruya: **يُطْعَمُ عَنْهَا** = “Onun adına fakirler doyurulur.” başka bir rivayette ise **لَا تَصُومُوا عَنْ مَوْتَاكُمْ وَأَطْعَمُوا عَنْهُمْ** “Ölüleriniz adına oruç tutmayınız. Fakat onlar adına fakirleri doyurunuz.”³⁴⁸ buyurmuştur. Üzerine Ramazan orucu borcu olduğu halde ölen birisinin akrabaları, “Onun adına onları kaza edelim mi?” diye Hiz. Âişe'ye sorunca, o da: “Hayır! Her gün için bir fakire bir sâ' / iki avuç tahıl veriniz.” şeklinde cevap vermiştir.³⁴⁹ Âişe'nin (r.a.) bu konudaki fetvalarından biri de şudur: “Amra binti Abdîrrahmân Hiz. Âişe'ye, Annesinin öldüğünü, Ramazan orucunun borç olarak kaldığını ve onun adına o borçları kendisinin kaza etmesinin uygun olup olmadığını sormuştu. Hiz. Âişe cevap olarak:

لَا وَلَكِنْ تَصَدَّقِي عَنْهَا مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ عَلَى مَسْكِينٍ خَيْرٌ مِنْ صِيَامِكَ عَنْهَا

“Hayır! Ama annen adına, tutamadığı her günün yerine bir fakiri doyur /tasadduk et. Böyle yapman, oruç tutmaktan daha iyidir.”³⁵⁰ şeklinde fetvâ vermiştir.

İmam Tahâvî, konuyla ilgili merfû hadisleri zikrettikten sonra bunların terk ediliş sebeplerini de yalnız iki sahabeden rivayet edilmiş olması ve bu iki sahâbînin, merfû rivayetlerinin aksine fetva vermeleri olarak göstermiştir. Tahâvî, bu iki sahâbînin böyle davranmalarını ise, merfû olarak rivayet ettiklerinden daha evlâ olan bir hadis duymuş olabilecekleri şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla bu konudaki merfû haberler, ona göre mensûhtur.

Hanefîlere göre bir ravînin, rivâyet ettiği hadîse muhalif hareket etmesi, o konuda neshin olduğunu gösterir.³⁵¹ Nitekim *Velûğu'l-kelb* (köpeğin bandığı kabın durumu ile ilgili) hadîsiyle, bu metottan dolayı amel etmemişlerdir. Gerek İbn Abbâs ve gerekse Âişe (r.a.) fakîh olduklarından verdikleri fetvâ Hanefîler için daha önemlidir. İbnü'l -Hümmâ (v. 861/1456) da İmâm Mâlik'in , “*Sahabeden ve tâbiinden, ölü adına oruç tutulabileceğini ve namaz kılınabileceğini söyleyen hiç*

³⁴⁷ Abdurrazzâk, *a.g.e.*, IV, 237; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 257. Beyhakî'nin tarîkı zayıftır.

³⁴⁸ Tahâvî, *a.g.e.*, VI, 178; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 257; Beyhakî, *es-Sünenu's-Suğrâ*, (Hzr.: Muhammed Abdulkadir Atâ'), I-XV, Kahire, 1991, I, 367; Beyhakî, bu iki rivâyeti zayıf sayanların yanlışlıklarını söylemiş, İbnü't-Türkmânî de musannife katılarak her iki tarîkın da sahih olduğunu ifâde etmiştir.

³⁴⁹ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, VI, 179. Biri hâriç isnaddaki râvilerin hepsi şeyhaynın ricâlindendir. Söz konusu râvî de Nuaym b. Hammâd'dır. Bu zat hakkında ise Nesâî, Hâkim ve İbn Hibbân zayıf demişlerdir. (bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXIV, 467).

³⁵⁰ Tahâvî, *a.g.e.*, VI, 178. Hadîsin râvîlerinin Buhârî'nin ricâlinden olduğunu, dolayısıyla bu hadîsin sahih olduğunu ifâde etmiştir. (bkz. İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-nakîy*, IV, 257)

³⁵¹ Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Usûlu's-Serahsî*, (Hzr.: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), I-II, Beyrut, ts. II, 6.

kimseyi duymadım.” sözünün, bu konudaki neshin varlığını gösterdiğini söylemektedir.³⁵²

Bu teknik bilgilerden sonra, geride kalanların, ölü adına oruç tutup tutamayacakları konusunda âlimlerin görüşlerini üç grupta toplamak mümkündür:

1- İster nezir orucu olsun, isterse Ramazan orucu olsun üzerinde oruç borcu olduğu halde ölen kimsenin bu borçlarını yakınları kaza ederler. Bu görüşü kabul edenler, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gelen merfû’ hadisleri delil olarak kabul etmişlerdir. Bunlara göre, merfû’ hadisler karşısında mevkuf haberlerin delil olarak kullanılması mümkün değildir. Muhaddislerin bir kısmı, Zâhirîler ve mezheb-i kadîmde Şâfiîler bu görüştedirler.³⁵³

2- Orucun niteliğine göre hareket edilmeli ve nezir orucu borcu var ise, bunları ölünün yakınları tutmalı ama Ramazan orucu borcu var ise, bunların yerine her gün için ayrı ayrı fidye verilmelidir. Bu görüşü paylaşılanlar, konuyla ilgili merfû’ haberlerle sahâbe fetvâlarını cem etmişlerdir. Nitekim İbn Abbâs’a (r.a.), üzerinde hem Ramazan hem de nezîr orucu olduğu halde ölen birisinin yakınları, yapmaları gerekeni sormuşlar, o da şu cevâbı vermiştir:

يُطْعَم عَنْهُ مَكَانَ رَمَضَانَ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مَسْكِينٍ، وَيَصُومُ عَنْهُ بَعْضُ أَوْلِيَائِهِ النَّذْرَ

“*Ramazan orucu için her bir gün yerine bir fakîr doyurulur. Nezir orucunu ise, onun adına yakınlarından bir kısmı tutar.*”³⁵⁴ İbn Abbâs’ın (r.a.), merfû olarak yaptığı rivâyetlerden birisinde de zâten nezir orucu olarak Hz. Peygamber’e sorulmuştu. Dolayısıyla söz konusu merfû ve mevkûf haberler, birbirini açıklamakta ve kayıtlamaktadır. İbn Abbâs, Hanbelîler, İshâk b. Râhûye, Ebû Dâvûd ve Ebû Ubeyd bu görüşü benimsemişlerdir.³⁵⁵

3- Hiçbir şekilde ölü adına oruç tutulmaz. Çünkü oruç borcu, sırf bedenî bir ibadettir ve dinin aslı ile farz olmuştur. “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*” ve “*İnsan öldüğü zaman bütün amelleri kesilir...*” gibi külli naslar ve İbn Abbâs, İbn Ömer ve Âişe’den (r.a.) rivâyet edilen “*Hiç kimse hiç kimsenin yerine oruç tutmaz...*” şeklindeki yukarıda tahrîcini yaptığımız sahâbe fetvâlarını delil olarak ileri sürmüşlerdir. Yine *el-Hidâye* de Hanefîlerin;

لَا يَصْلِي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ وَلَا يَصُومُ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ

³⁵² İbnü’l Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, II, 359.

³⁵³ İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi’l-Asâr*, (Hzr.: Abdulgaffâr Suleyman el-Bundârî), II, Beyrut, ts., 172.

³⁵⁴ Abdurrazzâk, *a.g.e.*, IV, 240; Beyhakî, *Sünenü’l-kübrâ*, IV, 253.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, Savm, 41; Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 26; Tîbî, Şerafuddîn b. Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh, *Şerh alâ Mişkâtî’l-mesâbih* (Thk.: İdâratü’l-Kur’ân ve’l-Ulûmî’l-İslâmiyye), III, 1. baskı, Karaçi, 1413, 83; İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi’l-Asâr*, (Hzr.: Abdulgaffâr Suleyman el-Bundârî), II, Beyrut, ts., 172.

“Hiçbir kimse diğer bir kimsenin yerine namaz kılamaz ve oruç tutamaz.”³⁵⁶ şeklindeki haberi Peygamber’e (s.a.s.) azvetmeleri bir dayanak teşkil etmektedir. Bu görüşte olanlara göre, ölünün oruç borçları için, bu borçların niteliği ne olursa olsun, her bir gün yerine fidye verilmelidir. Mevcut hadis kaynaklarımızın hiç birisinde, bu üç sahâbînin dışında başka bir sahâbî ya da tabîinden böyle bir nehiy gelmemiştir. Ancak Hz. Ömer’e (r.a.) bu konu sorulunca: “Onun adına yedirilir /fakirler doyurulur.”³⁵⁷ şeklinde cevap vermiştir. Hanefîler, Malikîler ve Mezheb-i cedide göre Şafîîler bu görüştedirler.³⁵⁸ Malikîler, ne oruç tutulmasını ne de fidye verilmesini tecviz ediyorlar.³⁵⁹ Şafîîler ve Hanefîler ise, oruç tutulamayacağını ama fidye verilebileceğini kabul etmişlerdir.³⁶⁰

Sonuç olarak ortada isnâd açısından problemsiz olan üç tane sahih merfu haber varken, birtakım zorlama yorumlarla bunları hükümsüz bırakmanın doğru olamayacağı açıktır. İmam Buhârî, Müslim, İbn Hazm, Beyhakî, Nevevî, İbn Hacer, San’ânî ve Şevkânî gibi büyük muhaddislerin yanında Şâfiî’nin eski mezhebi ve Hasenü’l- Basrî, Atâ, Tavûs, Zührî, Hammâd, Sevrî, Ebû Sevr gibi ilk dönem fakihlerinin vardıkları bu sonuç, delillerinin kuvvetli görünmesi ve Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sâdir olduğu kesin olan sahih merfû’ hadisleri yürürlükte bırakması dolayısıyla en uygun görüş olduğu kanaatindeyiz. İbn Abdisselâm ve İsnevî’nin (v. 772/ 1270) yorumlarıyla bu konuyu bitirmek istiyoruz. “Ne isyân ve Hakka karşı gelmede ne de bedenî ibâdetlerde niyâbet câizdir. Ancak, naslarda istisnâ edilen hac, umre, oruç ve sadakada niyâbet vardır. Bunun sebebi, bu ibâdetlerin sevâbının oluşmasıyla âcizlere/ölülere ve bu ibâdetlerin sevâbının onlara ulaşmasına sebep olduklarından da nâiblere bir rahmet olsun diyedir.”³⁶¹ “Namaz dışındaki bedenî ibâdetlerde de niyâbet geçerlidir. Oruç, hac ve tavaf namazında niyâbet mümkündür.”³⁶²

2.6.2. MÂLÎ İBADETLERİN DURUMU

2.6.2.1. Vasiyyet

Vasiyyet: Arapça bir kelime olup الوصية ، يوصى ، أوصى fiilinden tiremiştir. Söz verme, tavsiyede bulunma, üzerine farz kılma, hayatında veya vefatından sonra belli bir işi yerine getirmek için birisine söz söylemek gibi anlamlara gelmektedir.³⁶³ Arap dilinde, kendisinden sonra kalan çocuk vb. kimselerin işinde tasarruf etmek üzere “ filânı vasi kıldım” anlamında (Evsaytu lehû) veya (ileyhi) denir. Vasiyet aynı zamanda malı, başkasına tayin etmek hakkında da kullanılır. Bunun için “şu kadar miktar ona ayırdım” manasına (Vessaytu bikeza) veya (Evsaytü) şeklinde ifade

³⁵⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 137.

³⁵⁷ Abdurrazzâk, *a.g.e.*, IV, 239.

³⁵⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, IX, 27; İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 179; İbnü’l Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, II, 358;

Şîrbînî, *a.g.e.*, II, 142.

³⁵⁹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 179.

³⁶⁰ İbnü’l Hümâm, *a.g.e.*, II, 358; Şîrbînî, *a.g.e.*, II, 172.

³⁶¹ İbn Abdisselâm, *Kavâidü’l-ahkâm*, 99.

³⁶² İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hasen, *et-Temhîd fî tahrîci’l-furû’ ale’l-usûl*, (Tahk.:

Hayto M.Hasen), 4. bsk., Beyrut, 1987, 70.

³⁶³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV, 320 ; İbrâhîm, *el-Mu’cemü’l-vasît*, II, 1038.

edilir. “Vasâyâ” kelimesi “vasiyet” kelimesinin çoğuludur. Fukahânın ıstılahına göre ise vasiyet, îsâ veya vesâyet (visâyet), vasiyeti de kapsayan bir ifadedir. Teberru olmak üzere ve ölümden sonrasına izafe edilerek bir şeyi mülk olarak vermek (temlik etmek) tir.³⁶⁴

Vasiyetle ilgili Allah (c.c.) şöyle buyurur: “ *Herhangi birinize ölüm yaklaştığında, eğer arkasında yeterli bir servet bırakıyorsa, ebeveynine ve (diğer) yakın akrabalarına uygun şekilde vasiyette bulunmak size farz kılındı. Bu Allah’a karşı sorumluluk bilinci duyanlar için bir yükümlülüktür.*”³⁶⁵ Ayette geçen hayr kelimesi sadece “serveti” değil “yeterli bir zenginliği” gösterir. Arkasında yeterli bir zenginlik bırakan kimsenin, ailesinin özellikle bunu hak eden fertlerine Nisâ süresinin on bir ve on ikinci ayetlerinde zikredilen şeriat tarafından belirlenmiş, değişmez paylara ilaveten- ve onların dağıtımından önce- vasiyette bulunması gerektiği buyruğunu açıklamaktadır.³⁶⁶ Başka bir ayette Allah (c.c.) : “*Çocuklarınızın varisliği konusunda size şunu emreder: Erkek, iki kadının hissesine eşit (bir miktar) alacaktır; ama hiç çocuk bırakmamışsa ve anne- babası onun tek mirasçısı ise, annesi üçte birini alacaktır; eğer (ölenin) erkek ve kız kardeşleri varsa, o zaman annesine, yapmış olduğu herhangi bir vasiyeti veya (ödemek olduğu) borcu düşürüldükten sonra (terekenin) altıda biri verilecektir. Anne-babalarınıza ve çocuklarınıza gelince, hangisinin sizin bırakacağınız fayda ve imkanlara daha layık olduğunu bilemezsiniz. (işte bu nedenledir) Allah’tan gelen emirler...Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Çocukları olmayan kadınlarınızın terekelerinin yarısı sizin olacaktır; ama bir çocuk bıraktılsa, yapmış oldukları vasiyet veya (ödemek zorunda oldukları) borçları (düşüldük)ten sonra terekelerinin dörtte-birini alacaksınız. Eğer çocuğunuz yoksa, dul zevceleriniz, terekenizin dörtte-birini alacaktır; ama eğer geride çocuğunuz varsa, yapmış olduğunuz vasiyet veya (ödemek zorunda olduğunuz) borçlar düşüldükten sonra terekenizin sekizde-birine sahip olacaklardır. Eğer kadın veya erkek, birinci dereceden bir mirasçıya sahip değilse, ama bir erkek veya kız kardeşi varsa, bunların her birine altıda-bir düşer; ama ikiden fazla kişi varsa, o zaman, yapılmış olan vasiyetler veya (ödenmekle yükümlü olunan) borçlar (düşüldük)ten sonra (kalan mirasın) üçte- birini alacaklardır. Bu her iki durumda da (mirasçılar) bir zarara uğratılmamalıdır. Bu Allah’ın bir emridir; Allah, her şeyi bilendir, halîmdir.*”³⁶⁷ buyurmaktadır. Peygamberimiz (s.a.s.) de Vedâ Haccı’nda vermiş olduğu hutbesinde şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah, her hak sahibine hakkını vermiş bulunuyor. O bakımdan mirasçıya vasiyet yoktur.*”³⁶⁸ Bu hadis-i şerif on iki sahâbi tarafından rivâyet edilmiş mütevâtir bir hadistir. Bu sahabeler içerisinde Ebû Umâme de vardır. Beş tâbiî tarafından da mürsel olarak rivâyet edilmiştir.³⁶⁹ Bu hadisle vasiyet, mirasçıların dışında kalanlar hakkında mendup olma noktasına geldi.³⁷⁰ Peygamberimizin vasiyete getirdiği bir diğer sınırlandırma ise vasiyeti üçte bir ile sınırlandırmasıdır. Sa’d b. Ebi Vakkâs Peygamberimiz’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “ *Üçte bire gelince olur.*

³⁶⁴ Zuhaylî, a.g.e., X, 134-135.

³⁶⁵ Bakara, 2/180.

³⁶⁶ Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, (Trc.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), 6. bsk., İstanbul, 2004, 50.

³⁶⁷ Nisâ, 4/11-12.

³⁶⁸ Şevkânî, a.g.e., VI, 40.

³⁶⁹ Zeylâ’î, *el-Hidâye*, IV, 403-405.

³⁷⁰ Zuhaylî, a.g.e., X, 134.

Gerçi üçte bir de çoktur ya... Çünkü senin, mirasçılarını varlıklı olarak bırakman, insanlara el açacak muhtaç bir halde bırakmandan daha hayırlıdır."³⁷¹ Hz. Peygamber (s.a.s.) yasal mirasçıların bulunduğu hallerde, başka kimselere sahip olunan mal varlığının üçte-birini aşan miktarda vasiyette bulunmayı yasaklamıştır. Fakat miras üzerinde yasal hak sahibi bir yakın akraba yoksa miras bırakacak kişi, servetini istediği şekilde vasiyet etmekte serbest bırakılmıştır.³⁷² Vasiyetten önce borcun ödenmesi gerekir. Malı bulunan bir müslümanın vasiyetini yazması sünnettir. Zira Peygamberimiz (s.a.s.) bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurur: "*Malı bulunan bir müslümanın vasiyeti yazılmış olarak yanında bulunmadıkça, bir iki gece yatması caiz değildir.*"³⁷³ Tirmizi bu hadise *sahih hasen* hükmünü vermiştir. Yabancılar vasiyetin vacib olmadığı hususunda icma bulunduğundan bu vacib vasiyetin, akrabaya mahsus olması lazım gelir. Bu vasiyetin vacip oluşunda sünnet Kur'an'ı desteklemektedir.³⁷⁴

Sonuç olarak; İslam'ın insandan istediği sorumluluklardan biri de kişinin vasiyetini yapmasıdır. Bir kişi öldüğünde başkalarının onun hakkında yapabilecekleri, hatta yapmaları gereken en önemli işlerden birisi onun vasiyetini yerine getirmesidir. Ölen kişinin borcu varsa, terekesinden; yoksa varislerin vermesi iyi olur. Vasiyeti, terekesinin üçte birini geçmeyecek şekilde yerine getirilir. Vasiyeti terekesinin üçte birini geçiyorsa vasiyetini yerine getirmek varislerin rızasına bağlıdır. Çünkü hadisin ifadesiyle: "*Mü'minin ruhu, borcu ödeninceye kadar ona bağlı kalır.*"³⁷⁵ Bundan dolayı, borçlu olarak ölen kişi, şayet miras olarak bir şeyler bırakmışsa ondan borçları ödenir. Böylece ölünün borcunun ödenmesi borçtan kurtulmasına vesile olur. Burada mâlî borçlarının ödenmesinde borcu ödeyen kişinin, ölünün bir yakını olması veya olmaması neticeyi değiştirmez. Kim öderse ödesin, ölen kişi borçtan kurtulmuş olur.³⁷⁶

2.6.2.2. Zekât ve Sadaka

Artmak, çoğalmak, büyümek, bereketli olmak, temizlemek, arınmak, övmek ve ıslah etmek gibi anlamlarda kullanılan zekât kelimesi,³⁷⁷ şer'an çıkarılıp verilen malın da adıdır.

Zekâtın terim anlamını mezhepler farklı şekillerde tanımlamışlardır. En geniş olanı ise Hanefîlerin tarifi olan: "*Belli bir malın belli bir kısmını, Allah'ın belirlediği belli bir şahsa, Allah rızası için temlik etmektir.*"³⁷⁸ Genellikle Kur'an'da namazla birlikte zikredilen zekât, bazen de sadaka olarak adlandırılmıştır.³⁷⁹ İçten bağlılık,

³⁷¹ Zeylâ'i, a.g.e., IV, 401; Şevkânî, a.g.e., VI, 37.

³⁷² Esed, a.g.e., 135.

³⁷³ Buhârî, Vasâyâ, 1; Müslim, Vasiye, 1; Cenâiz, 5; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 1; Tirmizî, Vasâyâ, 3; Cenâiz, 5; Nesâî, Vasâyâ, 1; İbn Mâce, Vasâyâ, 2.

³⁷⁴ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sade., İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), X, İstanbul, 1992, 507.

³⁷⁵ Tirmizî, Cenâiz, 76.

³⁷⁶ Toprak, Süleyman, *Ölümünden Sonraki Hayat* (Kabir Hayatı), 9. baskı, Konya, 2005, 458.

³⁷⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XIV, 358.

³⁷⁸ Meydânî, *el-Lübâb*, I, 139; Farklı tarifler için bkz. Şirbînî, a.g.e., II, 62; İbn Kudâme, a.g.e., II, 572.

³⁷⁹ Tevbe, 9/60.

doğruluk ve Allah’a sadâkat anlamındaki sadakadan başka, infâk kelimesi de zekât anlamında kullanılmıştır.

Zekât mâlî bir ibâdetdir. Hedeflenen fayda, borçlunun bizzat kendisinin sözkonusu borçları hak sahiplerine ödemesiyle elde edilebildiği gibi onun adına bir başkasının ödemesiyle de aynı sonucu almak mümkündür. O halde bu tür mâlî ibâdetlerde niyâbet geçerlidir.³⁸⁰ Karâfî, bu konuda icmâ olduğunu söylemektedir.³⁸¹

Mâlî bir ibâdet borcuyla ölen kimsenin geride kalan yakınlarının bu borçları onun adına ödeyip ödeyemeyecekleri konusunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Öncelikle belirtmek gerekir ki, geride kalan yakınların, ölünün hangi nevî olursa olsun mâlî borçlarını ödeme zorunluluğu yoktur. Vârisler, terekeden vazgeçmeleri durumunda mûrisin borçlarını ödemeye zorlanamazlar. Diğer taraftan ölünün terekesi, bütün borçların ödenmesine yetiyorsa mesele yoktur. Çünkü ölünün borcu ister zekât, kefâret ve adak gibi Allah’a olan bir borç olsun, isterse kula olan borç olsun hepsi ödenecektir.³⁸²

Ölünün zekât borçlarının, yakınları tarafından ödenip ödenmeyeceğine dâir Hz. Peygamber’den (s.a.s.) özel bir nass vârid değildir. Fakat Hz. Peygamber’in (s.a.s.), borçlu olarak ölenlerin cenâze namazını kılmak istemediği ve sahâbeden birinin o borçları yüklendikten sonra namazını kıldırıldığı şeklindeki rivâyetler altı ayrı sahâbeden nakledilmiştir.³⁸³ Bu rivâyetlerin tamamında deyn (borç) kelimesi mutlak olarak kullanılmıştır.

Hanefiler ve Mâlikiler, ölen kişinin zekât borcunun ödenmesine dâir vasiyeti varsa, terekesinden bu borcun ödenmesi gerektiği görüşündedirler. Fakat bu, toplam terekenin üçte birini geçmemelidir. Vârislerin râzı olmaları durumunda ise tamamı ödenir. Bu durumda olan kişi, vasiyet etmemişse ölümle birlikte zekât borcu da düşer. Artık terekeden ödenmez.³⁸⁴ Bununla beraber akrabaları ölü adına vasiyeti olmaksızın onun zekât borcunu ödeseler, Hanefilere göre bu tatavvu /nafîle bir sadaka olur.³⁸⁵ İbn Münzir, İbn Sîrîn, Şa’bî, Nehâî, Hammâd b.Ebî Süleymân, Osmân el-Bettî ve Süfyân es-Sevrî’nin de bu görüşte olduklarını nakletmiştir.³⁸⁶

Şâfiîler, Hanbelîler ve Zâhirîler ile birlikte Atâ, Hasenü’l-Basrî, Zührî, Katâde, İshâk, Ebû Sevr ve İbn Münzir’e göre ise, zekât borcu ölümle düşmez. Vasiyeti olsun olmasın terekesinden mutlaka ödenmelidir. Çünkü zekât ve bunun gibi mâlî ibâdetler Allah haklarındandır. Hz. Peygamber (s.a.s.), “Allah hakkı, ödenmeye daha lâyıktır.” buyurmuştur.³⁸⁷ Birinci görüş sâhiplerinin delili ise, zekâtın niyete bağlı sırf ibâdet olduğu ve ölümle birlikte niyetin de sona ereceğinden namaz gibi zekâtın da düşeceği şeklindeki aklî çıkarımdır.

³⁸⁰ Karâfî, *a.g.e.*, II, 205; Şâtıbî, *a.g.e.*, II, 180.

³⁸¹ Karâfî, *a.g.e.*, II, 205.

³⁸² Uzunpostalıcı, Mustafa, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, II, Konya, 1990, 88.

³⁸³ Buhârî, Hibe, 20, İstikrâz, 8, 9, 10, 11; Hâkim, *a.g.e.*, II, 25–26; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 296, 330, 338, 356, 360 363, 371, 373; VI, 74.

³⁸⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 16; İbnü’l- Hümâm, *a.g.e.*, II, 358.

³⁸⁵ İbnü’l- Hümâm, *a.g.e.*, II, 358.

³⁸⁶ Nevevî, *el-Mecmû’*, V, 336.

³⁸⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 88; Nevevî, *a.g.e.*, V, 336; İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 540–541.

Bu iki görüş muvacehesinde en uygun davranışın; üzerinde mâlî bir ibâdet borcu olan kişinin, bunların ödenmesi için vasiyet etmesi ve bu vasiyet yerine getirilmek sûretiyle borçlarının ödenmesi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), sürekli olarak vasiyeti teşvik etmiştir: “*Vasiyet etmek istediği bir şeyi olup da vasiyeti başucunda yazılı olmadan iki gece geçirmek, Müslüman bir kimsenin yapacağı iş değildir.*”³⁸⁸ Bununla birlikte kişi, vasiyet etmeden ölmüşse yine malından bu borç ödenmelidir. Oruç ve hacla ilgili hadîslerde vasiyetten hiç söz edilmezken sırf mâlî ibâdet olan zekâtı yalnız bu şarta bağlamak doğru olmaz.

Sonuç olarak; üzerinde zekât borcu olduğu halde ölen kişinin yakınları, bu borcu terekeden veya kendi mallarından ödeyebilirler ve bu şekilde başkalarının ödemesiyle söz konusu borç kalkmış olur.³⁸⁹

Sadaka kavramına gelince lügatte, Allah’a yaklaşmak ümidiyle verilen şey, Allah katında kendisiyle sevap beklenen ihsan ve Allah’ın rızasını kazanmak için fakirlere verilen şey gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁰ Zekât, fitr, tatavvu ve sadaka-i câriye gibi karşılıksız ve kurbiyet maksadıyla yapılan bütün tasarruflar bu anlamda sadakadır.³⁹¹

Bazı sahabeler, ölmüş yakınları adına tasaddukta bulunmalarının, onlara fayda verip vermeyeceğini Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sormuşlar ve müsbet cevap almışlardır.

Müslüman olmayana yapılan hayırların hiçbiri kabul olmaz. Abdullah İbn. Ömer şöyle der: “*As b. Vail yüz deveyi kurban etmelerini adamıştı. Hişam b. As (oğlu) payına düşen elli deveyi kurban etti. Amr (diğer oğlu) ise bu durumu sorunca Peygamberimiz: “Eğer baban tevhid üzerine ömrünü tamamlasaydı ona oruç tutsaydın, sadaka verseydin kendisine faydası olurdu.”*”³⁹² buyurmuştur Bu hadisten anlaşılıyor ki Müslüman evladın Müslüman anne-baba adına verdiği sadaka, tuttuğu orucun sevabını kendilerine bağışlayabilir.³⁹³

Müşrik iken İslama uygun olan bir adak adanmış ise kişinin Müslüman olduktan sonra adağını yerine getirmesi gerekir. Hz. Ömer Müslüman olmadan önce Mescid-i Haram’da bir gece itikâfa gireceğini nezretmişti. Bunu söyleyince Peygamberimiz: “*Adağını yerine getir.*” diye buyurdu.

Sahabelerden pek çoğu, ölmüş olan yakınları adına sadaka vermelerinin, onlara faydası olup olmayacağını Hz. Peygamber’e sormuşlar ve sahabeler Peygamberimizden olumlu cevâp almışlardır. Söz konusu rivâyetlerden birkaçı şöyledir:

³⁸⁸ Mâlik, Muvatta, Vasâyâ, I; Ahmed b. Hanbel, II, 4, 10, 34,112; Buhârî, Vasâyâ, 1; Müslim, Vasiyye, I; Nesâî, Vasâyâ, I; İbn Mâce, Vasâyâ, II; Dârimî, Vasâyâ, I.

³⁸⁹ İbn Âbidîn, *Şifâu’l-alîl*, 192; Karaman, Hayrettin, *Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken*, 68.

³⁹⁰ İsfahânî, *a.g.e.*, 408- 409; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 196; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-arûs min cevâhîri’l-Kâmûs*, VI, 1.baskı, Mısır, 1988, 404-405.

³⁹¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 140.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II,182.

³⁹³ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 453.

عن عائشة أن رجلا أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! إن أمي أفتلتت نفسها ولم توص، وأظنها لو تكلمت تصدقت، أفلها أجران أ تصدقت عنها؟ قال: "نعم، تصدق عنها"

H. Âiše (r.a) anlatıyor: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve: "Ey Allah'ın Elçisi! Ölüm anneme ansızın geldi ve vasiyet edemedi. Eğer birazcık konuşabilseydi sadakasını verecekti. Onun adına ben sadaka versem ona bir sevap ulaşır mı?" diye sordu. Allah'ın elçisi de: "Evet, onun adına sadaka ver. Karşılığını verdi."³⁹⁴ Buyurmuştur. Başka bir rivayet te:

عن ابن عباس أن سعد بن عبادة توفيت أمه وهو غائب، أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! إن أمي توفيت وأنا غائب عنها، فهل يشفع شيء أن أتصدق به عنها؟ قال: "نعم" قال: فإني أشهدك أن حائطي المخارف صدقة عليها

İbn Abbâs (r.a.) anlatıyor: "Sa'd b. Ubâde'nin yokluğunda annesi ölmüştü. Bunun üzerine Nebî'ye (s.a.s.) gelerek: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben burada yokken annem ölmüş. Onun adına ben sadaka versem faydasını görür mü?" dedi. Allah Resûlü de (s.a.s.): "Evet." deyince Sa'd b. Ubâde: "Öyleyse seni şâhit gösteriyorum ki, çok meyvalı olan bahçemi annem adına sadaka olarak veriyorum." dedi.³⁹⁵

عن أبي هريرة أن رجلا قال للنبي صلى الله عليه وسلم: إن أبي مات وترك مالا ولم يوص، فهل يكفر عنه أن أتصدق عنه؟ قال: "نعم"

Ebu Hureyre (r.a.) anlatıyor: "Bir adam Nebî'ye (s.a.s.) gelerek: "Babam öldü, geride mal bıraktı ama hiçbir vasiyet yapmadı. Babam adına bu maldan tasadduk etsem günahlarına kefâret olur /faydasını görür mü? diye sorunca Allah'ın Resûlü (s.a.s.): "Evet, görür." cevabını verdi."³⁹⁶

Bu hadisler gösteriyor ki, ölünün yakınlarının onun adına sadaka vermeleri ve hayır hasenâta bulunmaları, o ölüye faydalı olmaktadır. Bu konudaki hadislerin sübutunda ve muhkem oluşunda bir ihtilaf yoktur. Zâten fâkihlerden ve muhaddislerden hiç kimse buna muhâlefet etmemiştir.

2.6.2.3. Kurban ve Adak

Kurban, yakın olmak, yaklaşmak, sohbetinde bulunmak ve sunmak gibi anlamlara gelen ر ب ق kökünden bir isimdir.³⁹⁷ Bu kelime Türkçede, ibâdet maksadıyla kesilen hayvan için kullanılmaktadır. Fakat Arapçada bunun yerine *udhiye* kelimesi kullanılmıştır.

³⁹⁴ Buhârî, Cenâiz, 94; Vasâyâ, 19; Müslim, Vasiyye, 12–13; Nesâî, Vasâyâ, 7; İbn Mâce, Vasâyâ, 8; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 15; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 51.

³⁹⁵ Abdurrazzâk, *a.g.e.*, IX, 59; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 332; Buhârî, Vasâyâ, 20; Nesâî, Vâsâya, 8; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 15; Tirmizî, Zekât, 33.

³⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 371; Müslim, Vasiyye, 11; Nesâî, Vasâyâ, 8; İbn Mâce, Vasâyâ, 8.

³⁹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 663–664.

Terim olarak, Allah’a yaklaşmak amacıyla ibâdet niyetiyle belirli vakitte kesilen özel hayvanın adıdır. Arap dilinde farklı olmakla birlikte yeni doğan çocuk adına kesilen akîka veya adaktan dolayı kesilen hayvana da kurban denilmektedir. Hicret’in ikinci yılında bayram namazları ile berâber meşrû kılınan kurban, Ebû Hanîfe’ye göre vâcip, imâmeyn ve diğer üç mezhebe göre müekked sünnettir.³⁹⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.), birçok hadislerinde kurban kesmenin faziletini belirtmiş ve ümmetini buna teşvik etmiştir. Ölümlere kurban kesilebileceğine dair rivayetlerden birkaç tanesi aşağıda verilmiştir.

Hz. Âişe, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

ما عمل آدمي من عمل يوم النحر أحب إلى الله من إهراق الدم ، إنها لتأتي يوم
القيامت بقرونها وأشعارها وأظلالها ، وأن الدم ليقع من الله بمكان قبل أن يقع من
الأرض ، فطيبوا بها نفسا.

“İnsanoğlu, kurban bayramı gününde kan akıtmaktan Allah’a daha sevimli olan başka bir amel yapmamıştır. Kanını akıttığı hayvan, kıyâmet günü boynuzları, ayakları ve kılları ile gelecektir. Akan kan, yere düşmeden önce Allah katında yüksek bir makama yerleşir. Bunun için kurbanlarınızı gönül hoşluğu ile kesiniz.”³⁹⁹ Hadîse, Tirmizî hasen garib derken Hâkim, isnâdın Şeyhayn’ın şartlarını taşıdığını, dolayısıyla hadîsin de *sahih* olduğunu iddia etmiştir. Fakat Zehebî buna katılmamış, aksine isnattaki râvîlerden birinin metrûk olduğunu ileri sürmüştür.

Kurban kesmenin vâcip olduğuna dair Hanefîlerin delil olarak kullandığı başka bir hadîste de Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır:

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من كان له سعة ولم يضح فلا
يقربن مصلانا

“Kim kurban kesme imkânı bulur da kesmezse bizim namazgâhımıza yaklaşmasın.”⁴⁰⁰ hadîs, bâzen Ebu Hureyre’den merfû’ olarak nakledilirken bâzen de aynı sahâbînin sözü/ mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Hâkim, hadîsi merfû’ şeklinde tahrîc ederek *sahih* kabul etmiş, Zehebî de buna katılmıştır. Fakat aynı Zehebî, Hâkim’in ikinci defâ merfû’ olarak yaptığı rivâyette mevkûf şüphesinin olduğunu ifâde etmiştir.⁴⁰¹ İmâm Bûsîrî⁴⁰² ise, isnadda bulunan Abdullah b. Ayyâş’ın her ne kadar Müslim, mütâbaat kısmında kendisinden rivâyette bulunsa da Nesâî ve Ebû Dâvûd’ un bu râvîyi zayıf olarak gördüklerine dikkat çekmiştir.⁴⁰³ Söz konusu râvîyi zayıf olarak gördüğünden İbn Adiy de *Duafâ*’ sına almıştır. Fakat İbn Ebî Hâtim ve İbn Hibbân aynı râvînin sika olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁰⁴ Diğer taraftan İbn

³⁹⁸ Mevsilî, *a.g.e.*, V, 16; Şirbînî, *a.g.e.*, IV, 282; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VIII, 617.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müstedrek*, V, 239; Tirmizî, *Edâhî*, 1; İbn Mâce, *Edâhî*, 3; Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 261; Hâkim, *a.g.e.*, IV, 246.

⁴⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 321; İbn Mâce, *Edâhî*, 2; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 258; II, 422; Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 260; Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, IV, 207; Münzirî, *et-Terğîb*, II, 60; İbn Adiy, *a.g.e.*, VII, 483.

⁴⁰¹ Hâkim, *a.g.e.*, II, 422

⁴⁰² Heysemî, *a.g.e.*, IV, 410.

⁴⁰³ Mizzî, *a.g.e.*, XV, 410

⁴⁰⁴ Mizzî, *a.g.e.*, XV, 410

Hanbel'in *Müsned*'ini tahkîk ve tahrîc ederek yeniden neşreden Ahmed Muhammed Şâkir, bu isnâda hasen hükmünü vermiştir. Başka bir rivayet ise şöyledir:

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا أراد أن يضحى يشتري كبشين عظيمين سمينين أقرنين أملحين موجوئين ، فذبح أحدهما عن أمته لمن شهد الله به لتوحيد وشهد له بالبلاغ ، وذبح الآخر عن محمد وعن آل محمد صلى الله عليه وسلم.

“Peygamber (s.a.s.), Kurban kesmek istediği zaman boynuzlu, kırkılmış, iğdiş edilmiş, semiz ve büyük iki koç satın alırdı. Onlardan birini ümmetinden Allah'ı birleyen ve kendisine İslâm'ın ulaştığı kimseler adına keserdi. Diğerini ise, Muhammed ve Muhammed'in (s.a.s.) yakınları adına keserdi.”⁴⁰⁵ Bûsîrî, hadîsin isnâdındaki Abdullah b. Muhammed b. Akîl'in *muhtelefün fih* olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶ Bu açıklamanın arkasından Ali, Âişe, Ebû Hureyre, Ebû Eyyûb, Câbir, Ebu'd-Derdâ, Ebû Râfî', İbn Ömer ve Ebû Bekr'den (r.a.) de rivâyetlerin olduğuna dikkat çekmiştir. İmam Heysemî, konuyla ilgili nakledilen hadislerin tamamını bir arada zikrettikten sonra tek tek hadîslerin hasen olduğu kanaatine varmıştır.⁴⁰⁷

Hiz. Aîşe'den (r.a.) kurbanla ilgili olarak bir rivâyetin sonunda Hiz. Peygamber'in kurban kesimi sırasında şöyle dua ettiği yer almaktadır:

باسم الله اللهم ! تقبل من محمد وآل محمد ومن أمة محمد.

“Allah'ın adıyla başlarım. Rabbim! Bu kurbanı, Muhammed'den, Muhammed'in ailesinden ve Muhammed'in ümmetinden kabul et.”⁴⁰⁸

Hiz. Ali'ye isnâd edilen bir haber de şöyledir:

إن عليا كان يضحى بكبشين ، أحدهما عن النبي وآل آخر عن نفسه ، فقلت له : ما هذا ؟ فقال : إن رسول الله أوصاني أن أضحي عنه فأنا أضحي عنه

Tâbîinden Haneş anlatıyor: “Hiz. Ali, birisi kendi adına diğeri de Hiz. Peygamber'in adına olmak üzere kurban olarak iki koç keserdi. Bu nedir? diye sorunca: Allah'ın elçisi (s.a.s.) kendi adına da kurban kesmesini bana vasiyet etti. Ben de onun adına kurban kesiyorum cevâbını verdi.”⁴⁰⁹ Tirmizî, hadîsin *ğarîb* olduğunu söylerken Hâkim, hadîsin Şeyhay'nın şartlarına uygun olduğunu, dolayısıyla *sahih* olduğunu ifâde etmiştir. Zehebî de Hâkim'e katılmıştır.

Konuyla ilgili vermiş olduğumuz bu hadisler, farklı lafızlarla gelmekle birlikte anlamları aynı olan ve ondan fazla sahâbîden rivâyet edilen hadislerin özeti mâhiyetindedir.

⁴⁰⁵ İbn Mâce, Edâhi, 1; Zeylâi, *Nasbu'r-râye*, III, 152.

⁴⁰⁶ Bûsîrî, *Zevâid*, 410.

⁴⁰⁷ Heysemî, *a.g.e.*, IV, 25-26.

⁴⁰⁸ Müslim, Edâhi, 19; Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 4; Tirmizî, Edâhi, 4.

⁴⁰⁹ Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 2; Tirmizî, Edâhi, 3; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, 1, 107, 149; Hâkim, *a.g.e.*, IV, 255.

Kurbanla ilgili hadisler incelendiğinde başkası adına kurban kesme konusundaki delâletleri açık değildir. Bundan dolayı da gerek fâkihler gerekse muhaddisler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, kurban ibâdetin de niyabetin geçerli oluşunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Çünkü kurban, sırf mâlî bir ibâdettir. Diğer taraftan üzerinde adaktan kaynaklanan bir kurban borcu olduğu halde ölen ya da ölmeden önce kendi adına kurban kesilmesini vasiyet eden kimse adına geride kalan yakınları bu kurbanı keserler. Bu konuda da ihtilâf yoktur. Bu şekilde kesilen kurban, müteveffânın zimmetinden düşer. Fakat bunların dışında kişi, ölmüş olan yakınları adına kurban kesmek isterse bu durumda farklı görüşler vardır.

Hanefîler, Mâlikiler, Hanbelîler ve bâzı Şâfiîler, geride kalanların vasiyet, vakıf veya adak olmaksızın ölmüş olan yakınları adına kendi mallarından kurban kesebilecekleri kanaatindeyler.⁴¹⁰ Bu görüşte olanlar yukarıda tahrîcini verdiğimiz hadîsleri delil olarak almışlardır.

Şâfiîler ise, izni olmaksızın başkası adına kurban kesilmeyeceği için ölü adına da nâfile kurban kesilemeyeceğini savunmuşlardır.⁴¹¹ İmam Tirmizî de; “*Bâzı âlimler, ölü adına kurban kesmeye ruhsat vermişlerdir. Bâzıları ise, bunu uygun görmemişlerdir. Abdullah b. Mübârek: Ölü adına sadaka verilmesini, kurban kesilmesinden, daha uygun bulurum. Şâyet kesilirse o kurbanın tamamı dağıtılmalı kurban kesen aile fertleri ondan yememelidir demiştir.*”⁴¹² şeklindeki rivâyetleri vererek konunun âlimler arasında ihtilâflı olduğunu ortaya koymuştur. Fakat Nevevî ve İbn Hacer gibi Şâfiî âlimleri, hadislerin *sahih* olduklarını ve bunlara göre hüküm verilmesi gerektiğini söyleyerek çoğunluğun görüşüne katılmışlardır.⁴¹³

Sonuç olarak; fakihlerin çoğunluğunun ve birçok hadisçinin, yukarıdaki hadîslerin delil almaları sûretiyle ölü adına nâfile kurban kesilebileceği şeklindeki görüşünün daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Çünkü ondan fazla sahâbiden gelen bu hadislerin ve Hz. Ali’nin uygulamasının dikkate alınması gerekir. Nevevî’nin, “*Vâcibinde niyâbetin geçerli olduğu ibâdetlerin nâfilesinde de niyâbet geçerlidir.*” şeklindeki görüşünün en doğru yaklaşım olduğu kanaatindeyiz.

Diğer taraftan adak konusuna bakacak olursak; sözlükte adak, hayır veya şer va’inde bulunmak, söz vermek, adamak, kendini bir şeye adamak ve yemin etmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴¹⁴ Türkçe’ye bu kelime adak olarak yerleşmiştir.

Terim olarak adak: “*Allah’a yaklaştıracı bir işi, yükümlü olmadığı halde kişinin kendi kendine iltizâm /yüklenmesi*”⁴¹⁵ şeklinde târif edilmiştir. Yâni adak,

⁴¹⁰ Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddîn b. Mes’ûd, *Bedâi’u’us-sanâi’ fî tertîbi’s-şerâi’*, V, 2. baskı, Beyrut, 1986, 72; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, (Hzr.: Abdulmu’tî Emîn Kal’acî, I-XV, Beyrut, ts., 127, 128, 129; İbn Kudâme, *a.g.e.*, XI, 107; Nevevî, *a.g.e.*, VIII, 406; Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, *Mevsû’at*, V, 106; Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 634.

⁴¹¹ Nevevî, *a.g.e.*, VIII, 406.

⁴¹² Tirmizî, *Edâhî*, 3.

⁴¹³ Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 288; Nevevî, *a.g.e.*, VIII, 407; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 194.

⁴¹⁴ Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, III, 561.

⁴¹⁵ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, 231.

Allah’a ibâdet olsun diye, zorunlu olmadığı halde mubâh olan bir işi yapmaya karar vermek ve böylece bu işi kendisine vâcîp kılarak Allah’a söz vermektir. Daha kısa bir ifâdeyle adak: “*Kişinin herhangi bir olay sebebiyle, üzerine vâcîp olmayan bir şeyi vâcîp kılmasıdır.*”⁴¹⁶

Üzerinde adaktan kaynaklanan bir borç olduğu halde ölen kişinin yakınları, müteveffanın üzerinde namaz adağı ve oruç adağı borcu varsa, yakınları bu borcu ödeyemezler. Yani kişi, falan işinin olması durumunda şu kadar rekât namaz kılacağını şu kadar gün oruç tutacağını söz verse de o şartı yerine geldiği halde adadığı namazı kılmadan ve orucu tutmadan ölse, o adak müteveffânın zimmetinde borç olarak kalır. Namaz ve orucun dışındaki ibadetlerde ise durum böyle değildir. İhtilafı olmakla birlikte nezir orucu, nezir haccı, nezir sadakası veya kurbanı gibi üzerinde bu çeşit borç olanlar, bu borçların ödenmesi için vasiyette bulunmalıdırlar. Bu durumda geri kalanlar, mûrisin malının üçte birinden ya da hepsi râzı olmaları durumunda tamamından veya kendi mallarından bu vasiyeti yerine getirirler. Vasiyet edilmemişse de aynı yol tâkip edilebilir. Ölü adına yapılan malî ibadetler onun zimmetinden düşer.

2.6.2.4. Keffâretler

Gizlemek, saklamak, tanımak, inanmak, inkâr etmek, nimete nankörlük etmek, karşı gelmek, kaçınmak, uzak durmak, kalbini kapatmak anlamlarındaki *k-f-r*⁴¹⁷ kelimesinden türeyen keffâret; yemin, oruç ve zıharın bozulması ile hatâen öldürmeler karşılığında bu hatalara bir bedel ya da cezâ olarak belirli tasarruflarda bulunmak anlamlarına da gelir. Yeminin veya orucun bozulmasıyla kazanılan günahların örtmesi ve temizlemesi yönüyle keffâret, istikâkıyla örtüşmektedir.

Yeminini bozan kimsenin, zihar yapanların ve hatâen adam öldürenlerin üzerine keffâret vaciptir.⁴¹⁸ Bunun dışında Şâfiilere göre farz olan orucun bilerek cinsel ilişkiyle ve Hanefilerle Mâlikilere göre, bilerek yeme içmeyle de bozulması durumunda da keffâret vâcîp olur.⁴¹⁹

Kur’an’da, zihâr, yemin ve hatâen öldürmenin keffaretinin ne olduğu açıklanmış.⁴²⁰ Hz. Peygamber de (s.a.s.) oruç keffaretinin zihar keffâreti gibi olduğuna hükmetmiştir.⁴²¹ Yâni Ramazan orucunu bilerek bozan, zihar yapan, hatâen adam öldüren veya mümkün olan ve geleceğe ait bir şey hakkında yemin ettiği halde bu yeminine uymayan kimsenin, keffâret ödemesi gerekir. Şâyet ödemezse bu keffâret üzerinde borç olarak kalır.

⁴¹⁶ Râğıb, *el-Müfredât*, 742.

⁴¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 144–145.

⁴¹⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VIII, 590; Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 488.

⁴¹⁹ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 338; Nevevî, *a.g.e.*, VI, 330.

⁴²⁰ Mücâdele, 58/1–4; Mâide, 5/89; Nisâ, 4/92.

⁴²¹ Buhârî, Savm, 30; Hîbe, 20; Keffârât, 2; Müslim, Sıyâm, 81, 83, 84; Ebû Dâvûd, Savm, 37; Tirmizî, Savm, 28; İbn Mâce, Sıyâm, 14; Dârimî, Savm, 19; Mâlik, Muvatta, Sıyâm, 28; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 297; II, 273, 516, 605.

İşte üzerinde böyle bir keffâret borcu olan kimse bu borcu ödemededen ölürse, geride kalan yakınları bu borcu ödeyebilirler mi? Ödedikleri takdirde ölünün zimmetinden bu borç düşer mi? Bu soruların cevâbını sıhhatli bir şekilde verebilmek için keffâretin ne tür bir fiil olduğuna bakmak gerekecektir.

Keffâret, hac gibi hem mâlî hem de bedenî yönü bulunan bir fiildir. Keffâretlerin hepsinin ilk sırasında bir köleyi hürriyetine kavuşturmak vardır ki, bu tamamen mâlî bir tasarruftur. Yoksulları doyurmak veya giydirmek de keffâretlerin bir çeşididir ve bunlar da sırf mâlî fiillerdir. Bunlara karşılık miktarları farklı olmakla birlikte keffâretteki bir başka fiil oruç tutmaktır. Bu ise tamamen bedenî bir ibadettir.

Keffâretlerin birer cezâ mı, yoksa işlenen bâzı günahların affedilmesi için dinde gösterilen bir telâfi yolu mu olduğu noktasında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Şâtîbî bu konunun ictihâdî olduğunu söyledikten sonra; “*Keffâretlere birer cezâ gözüyle bakarak, niyâbet geçerli olmayacaktır. Ama telâfi gözüyle bakarsak niyâbet geçerli olacaktır...*”⁴²² şeklinde bu ictihâdın sonuçlarını da ortaya koymaktadır. Karâfî ise, “*Borçlu/fâil dikkate alınmaksızın bizzat fiilin kendisi başkalarına bir fayda sağlıyorsa; zekât mallarının ve keffâretlerin dağıtımı, kurbanın kesimi ve etlerin dağıtımı gibi bütün bunlarda icmâen niyâbet geçerlidir /câizdir...*”⁴²³ diyerek keffâreti, mâlî bir ibâdet olarak değerlendirmektedir. Ömer Nasûhî Bilmen keffâreti, bir nevî ta’zir gibi değerlendirmiş ve: “*Elhâsıl Keffâret bir cezâdır.*”⁴²⁴ şeklinde bir tercih yapmıştır. Buna göre oruç, yemin, zihâr ve hatâen öldürmedeki keffâretler, işlenen suç, ihlal ve hatadan bir ceza olarak vâcip kılınmıştır. Ama aynı zamanda bu cezalar dini olmaları hasebiyle ibâdet anlamı da taşır. Hatta keffâretlerin ibâdet oldukları konusunda görüş birliği vardır.

Üzerinde keffâret borcu olan birisi bunun ödenmesi için vasiyet etmeden ölürse, başkaları onun adına o keffâreti ödeyemezler. Fakat böyle birisi, keffâret borçlarının ödenmesi için kendi malından olması kaydıyla başkalarına vekâlet verse ve vekîli de bu keffâretleri müvekkili adına ödese keffâret borcu zimmetten düşer.⁴²⁵ Çünkü keffâretler birer cezâdır. Cezâlar da şahsî olduğundan mutlaka keffâret borcu olan kişinin izni olmalı ve kendi malından verilmelidir. Hayatta olanlar hakkında böyle bir uygulamanın geçerli olduğu kabul edildiği zaman, ölmüş kişiler hakkında da bunu kabul etmek gerekir. Keffâret borçlarının ödenmesi için vasiyeti olan bir ölü adına, hayatta olan yakınları, terekeden bunları öderler. Zira ölünün izni vasiyetidir. Bu şekilde ödenen mâlî keffâretler, ölünün zimmetinden düşer.⁴²⁶ Vasiyeti olmaksızın ölü adına, kendi terekесinden vârisler tarafından ödenip ödenmeyeceği konusu tartışmalı olmakla birlikte, birçok fâkih ödenebileceği kanaatine varmışlardır.⁴²⁷ Ölü adına keffâret borcu ödenirken keffâretin bir çeşidi olan oruç tutulmaz. Çünkü oruç keffâreti, bedenî bir cezâdır. Gönüllü olsa bile bedenî cezâlarda niyâbet geçerli değildir.

⁴²² Şâtîbî, *a.g.e.*, II, 274.

⁴²³ Karâfî, *a.g.e.*, II, 205.

⁴²⁴ Bilmen, *a.g.e.*, II, 324.

⁴²⁵ Nevevî, *a.g.e.*, IV, 371; İbn Kudâme, *a.g.e.*, XI, 266; Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 252-253.

⁴²⁶ Mâverdi, *el-Hâvî*, XV, 311-312.

⁴²⁷ Mâverdi, *a.g.e.*, XV, 311-312.

Sonuç olarak; keffâret, işlenen hataları ve suçları temizleyen, örten ve bunların affedilmesi için bir telâfi yolu olarak değerlendirmekle birlikte neticede bir cezâdır. Zîrâ ortada işlenmiş bir suç vardır ve bunun cezalandırılması doğaldır. Şâri'in takdir ettiği bu cezâ, köle âzâd etmek, oruç tutmak ve fakirleri doyurmak ya da giydirmektir. Keffâret gerektiren suçları irtikâb edenlerin üzerine keffâret vâciptir. Bunların hayatta iken ödenmesi gerekir. Bir çeşit ceza olmasından dolayı, izni veya haberi olmadan başkaları adına keffâret ödenmez. Ama oruç dışındaki keffâretler, izin veya emirle başkası adına ödenebilir. Çünkü bunlar, mâlî birer cezâdır. Mâlî cezâlarda ve ibâdetlerde ise niyâbet câizdir. Sağlığında keffâret borcu olup da bunları ödemeyen kimselerin, bu keffâretlerin ödenmesi için vasiyet yapmaları gerekir. Bu durumda vârisler, mûrisin malından bu borcu öderler ve böylece ölünün zimmetinden bu borçlar düşer. Mâlî keffâretlerin ödenmesi için vasiyet yapılmamış ise, borçlunun izni ve emri olmadığından vârisler bunları ödemek zorunda değildirler. Ama öderlerse faydadan hâlî olmaz. Fakat oruç keffâreti, bedenî bir cezâ olduğu için niyâbet geçerli değildir. Bundan dolayı hiç kimse, ölü ya da diri adına keffâret orucu tutamaz.

2.6.3. HEM BEDENÎ HEM MALÎ İBADETLERİN DURUMU

2.6.3.1. Hac ve Umre

Sözlük anlamı itibâriyle *hac*, mutlak olarak yönelmek, güvenmek, büyük bir işe yönelmek, vazgeçmek, dönüp gelmek, ilâçla yarayı tedâvî etmek, tartışarak birini yenmek, susturmak, birini iknâ etmek, inandırmak, Kâbe'ye yönelmek ve haccetmek gibi anlamlara gelmektedir.⁴²⁸

Haccın terim anlamı ise: “*Belli bir mevsimin belli bir vaktinde topluca, içinde Arafat vakfesi de bulunacak şekilde Kâbe'yi ziyâret etmek*” tir.⁴²⁹ Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan haccın farziyeti, kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.

Umre ise: “*Uzun süre yaşad*” anlamındaki a-m-r fiilinin iftiâl babından türeyen bir isimdir. Ziyaret ve Allah'a olan boyun eğme anlamlarına gelmektedir.⁴³⁰

Terim olarak ise: “*Herhangi bir vakitte Kâbe'yi tavaf etmek ve Safâ ile Merve arasında sa'y yapmak gibi belirli fiilleri yerine getirmek sûretiyle Kâbe'yi ziyâret etmek*” tir.⁴³¹ Târiflerden de anlaşılacağı gibi umrenin, senenin herhangi bir ânında ve Arafat'a uğramaksızın yapılabilmesi onu hacdan ayırmaktadır. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, umre de tıpkı hac gibi farz olan bir ibâdettir ve aralarında hüküm itibâriyle herhangi bir fark yoktur.⁴³² Hanefîler ve Mâlikîler ise umrenin müekked bir sünnet olduğu görüşündedirler.⁴³³ Hz. Peygamber (s.a.s.), ömründe bir defa hac ve dört kez de umre yapmıştır.

⁴²⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, II, 16.

⁴²⁹ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, II, Tunus, ts., 217.

⁴³⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 604.

⁴³¹ İbn Âşûr, *a.g.e.*, II, 217; Şirbîni, *a.g.e.*, II, 207.

⁴³² İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 223; Nevevî, *el-Minhac*, II, 206.

⁴³³ Kudûrî, *el-Kitâb*, I, 215; İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 281; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 139.

Geçerli bir mâzereti olmaksızın veya şer'î bir özür sebebiyle üzerine hac farz olduğu halde bu ibâdeti yapmadan ölen kişinin yerine yakınları o borcu ödeyebilirler mi? Ölmüş olan yakınlar adına hac yapıldığı takdirde ölünün zimmetinden söz konusu borç düşer mi? Bu ve benzeri soruların cevaplandırılabilmesi için öncelikle konuyla ilgili nakillere, bu ibadetin mâhiyetine ve daha sonra da fukahânın değerlendirmelerine bakmak gerekecektir.

İbn Abbâs'dan (r.a.): Has'am sülâlesinden bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek:

إن أبي شيخ كبير عليه قريضة الله في الحج ، وهو لا يستطيع أن يستوي على ظهر
بعيره، فقال النبي: "فحجي عنه"

"Ey Allah'ın Elçisi! Üzerinde Allah'ın farz kıldığı hac borcu olan ihtiyar bir babam var. Fakat onun, binitinin üzerinde durmaya dermânı yok." dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.s.): "Onun adına haccet." cevâbını verdi."⁴³⁴ İmam Tirmizî, bu hadîse *hasen sahîh* hükmünü verdikten sonra şöyle söyler: "Bu konuda Hz. Ali, Büreyde, Husayn b. Avf, Ebû Razîn el-Ukaylî ve Sevde binti Zema' dan da rivâyetler vardır." diyerek bu hadîsin şahitlerinin çok fazla olduğunu belirtmiş ve bunlardan ikisini şâhit olarak rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerin hepsini birlikte ele aldığımız zaman bu hâdisenin vedâ haccı sırasında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Aynı hadîsin Buhârî rivâyetinde, "Onun adına ben haccetsem onun haccı kaza edilmiş olur mu?" lafzı vardır. Hz. Ali'den gelen ve Tirmizî ile İbn Hanbel'in rivâyetlerinde: "Ben onun adına onun haccını edâ etsem yeterli olur mu?" lafzı geçmektedir. Yine İbn Abbâs (r.a.) şöyle rivâyet etmektedir:

إن امرأة من جهينة جاءت الى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت: إن أمي نذرت أن
تحج، فلم تحج حتى ماتت، أفأحج عنها؟ "نعم حجي عنها، أرأيت لو كان على أمك دين أكنت
قاضيته؟ أقضوا الله فالله أحق با لوفاء"

"Cüheyne kâbilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek : "Annem haccetmeyi adamıştı. Fakat haccedemeden öldü. Onun yerine ben haccedebilir miyim? diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.s.): 'Evet. Onun adına sen hac yap. Annenin borcu olsaydı sen onu ödeyecektin değil mi? Allah'a olan borçları ödeyiniz. Çünkü Allah, borcunun yerine getirilmesi en lâyük olanıdır.' cevabını verdi."⁴³⁵

Ebu Razîn el-Ukaylî'nin rivâyetinde ise hac ve umre birlikte zikredildiğini şöyle bildirilmektedir:

عن أبي رزين أنه أتى النبي فقال: يا رسول الله! إن أبي شيخ لا يستطيع الحج ولا العمرة ولا
الظعن. قال: "حج عن أبيك واعتمر"

⁴³⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 4–5; Evzâ'î, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr, *Sünenü'l-Evzâ'î*, (Tas.: Şakkâr Mervân Muhammed), 1.baskı, Beyrut, 1993, 314; Buhârî, Cezâu's-ayd, 23-24; Müslim, Hac, 85; Nesâî, Menâ-sik, 9; İbn Huzeyme, IV, 340; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 335. Hadisin lafzı Müslim'e âittir.

⁴³⁵ Buhârî, Cezâu's-ayd, 22, el-Eymân ve'n-nüzûr, 30; İbn Huzeyme, IV, 346; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 240, 345; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 335; Nesâî, Menâsik, 7.

Ebû Razîn, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve : “*Ey Allah'ın Elçisi! Haccetmeye, umre yapmaya ve yürümeye dermânı olmayan yaşlı bir babam var! deyince Allah Rasûlü (s.a.s.): “Baban adına hac ve umre yap’ buyurmuştur.”*”⁴³⁶ Tilmizi bu hadîse *hasen-sahîh* hükmünü vermiştir. Büreyde b. Huseyb'den (r.a.) nakledilen hadîs:

عن بريدة : بينا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ أتته امرأة فقالت: إني تصدقت على أمي بجارية, وإنها ماتت. فقال: " وجب أجرك وردها عليك الميراث" قالت: يا رسول الله! انه كان عليها صوم شهر, أفأصم عنها؟ قال: " صومي عنها" قالت: انها لم تحج قط, أفأحج عنها؟ قال: " حجي عنها"

“*Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanında oturuyordum. Bir kadın çıkageldi ve: “Ben anneme yardım olsun diye bir hizmetçi hediye etmiştim, ama o şimdi öldü.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): ‘Yaptığın bağışın karşılığı sevâp kazandın ve mîras, o câriyeyi sana iâde etmiştir.’ karşılığını verdi. Kadın tekrar sordu: “Ey Allah'ın elçisi! Annemin üzerinde bir ay oruç borcu vardı. Onun adına bu orucu tutayım mı?” Hz. Peygamber (s.a.s.) “Onun adına oruç tut.” buyurdu. Bu defa kadın: “Annem hiç hac yapmadı. Şimdi onun adına hac da yapabilir miyim?” diye sorunca Hz Peygamber (s.a.s.): “Onun adına hac yap.” buyurdu.*”⁴³⁷

İmam Tirmizî, ilgili hadisleri tahrîc ettikten sonra; “*Bu babdaki hadîslerin biri hariç, tamamı sahihtir. Hem Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbı hem de ilim ehli herkes bunlarla amel etmişlerdir.*”⁴³⁸ diyerek genel olarak hadislerin hükmünü vermiştir. Hadislerden anlaşıldığına göre birçok sahâbi, ölü adına veya hac yapamayacak kadar yaşlı kişiler adına hac ibadetinin, yakınları tarafından yapıp yapılmayacağını sormuş ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) müsbet cevap almışlardır.

Hac ibâdeti, mâhiyeti, îtibâriyle diğer ibadetlerden farklılık arz etmektedir. Çünkü diğer ibâdetler ya mâlî ya da bedenî oldukları halde hac, her ikisiyle de nitelenebilecek bir ibadettir. Bu iki özellikten hangisinin ağır bastığını tâyin etmek ise oldukça güçtür. Haccetmekten maksat, memleketten ve tanıdık çevreden ayrı kalmak sûretiyle nefsin eğitilmesi ve şeytan taşlamak, Safâ ile Merve arasında Sa'y etmek ve Arafat tepesinde vakfe (durmak) gibi Allah'ın yeryüzündeki nişânelerini ululamak ve bunların hakikatleri anlaşılmassa da kulun itâat gösterisinde bulunması mıdır? Yoksa haccın farziyetinin kendisine bağlı olduğu ve onsuz haccın gerçekleşmeyeceği noktasından hareketle kişinin infak yapmasını sağlamak mıdır? Şâri'in haccı va'z etmesindeki amacı hangisidir? İşte bu iki özellikten hangisinin hacda ağır bastığını tespit etmek, konunun büyük ölçüde halledilmesini sağlayacaktır.

⁴³⁶ Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 147; Tirmizî, *Hac*, 87; Nesâî, *Menâsik*, 10; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 25.

⁴³⁷ Müslim, *Sıyâm*, 157; Ebu Dâvûd, *el-Eymân ve'n-nüzûr*, 25; Tirmizî, *Zekât*, 31, *Hac*, 86; İbn Mâce, *Sıyâm*, 51.

⁴³⁸ Tirmizî, *Hac*, 85.

Üzerinde hac veya umre borcu olduğu halde ölen kimsenin yakınlarının bu borcu kaza edebilecekleri konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Bütün mezhepler, ölü adına hac yapma konusunda niyâbetin geçerli olduğunu söylemişlerdir.⁴³⁹

Hanefîler, üzerinde hac borcu olan ama bunu yerine getiremeyen kişinin vasiyet etmesi gerektiğini ve terekesinden bu borcun ödenmesinin en doğru hareket olduğunu söylemişlerdir. Şâyet vasiyet etmemişse, vârislere herhangi bir şey lazım gelmez. Çünkü hac niyete bağlı bir ibadettir ve ölünün vasiyeti yoksa hac yapmaya niyetinin de olmadığı anlaşılır.⁴⁴⁰ Sonuç olarak, haberi olmadan başkasının adına birisi hac yaptığı takdirde onun zimmetinden hac borcu düşmez.⁴⁴¹ Ancak Has'am hadîsinden dolayı ölü adına vârisleri hac yapsa veya yaptırsa onun zimmetinden hac borcu istihânen düşer.⁴⁴²

İmam Mâlik ve arkadaşları, haccın ibâdet yönünün ağır bastığını ve namaz gibi değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek diri adına niyâbetin geçerli olmadığını savunmuşlardır. Bir kimse başkasının adına nasıl namaz kılamıyorsa hac da yapamaz. Çünkü her ikisi de ibâdettir. Ve ibâdetlerde niyâbet geçerli değildir. Şâri', haccın farziyetiyle ilgili "*gücü yetenler*" buyurduğundan oraya gidemeyecek kadar hasta, ihtiyar veya herhangi bir engeli olanlardan tıpkı namaz ve oruçta olduğu gibi hac fârizası kalkar. Haccetme imkânı varsa zaten bu durumda niyâbet câiz olmaz.⁴⁴³

Mâlikîlerin dışındaki cumhura göre ise, diri adına hac ibâdetini yapmak câizdir. Hac yolculuğu için yeterli mâli güce sahip olan ama yaşlılık ve hastalık gibi acziyetten dolayı güçsüz durumda bulunan kişi kendisi adına hac yapabilecek birisini bulduğu takdirde vekâlet yoluyla haccını yapması gerekir. Cumhûr bu konuda yukarda metinlerini verdiğimiz hadisleri delil olarak almaktadırlar.⁴⁴⁴

Şâfiîler ve Hanbelîler, üzerinde hac borcu olduğu halde ölen kişinin geriye bıraktığı maldan bu borcun ödenmesi gerektiği kanaatindedirler. Vasiyetin olup olmaması önemli değildir. Böyle bir kişi mal bırakmamışsa vârisler kendi mallarından da bu borcu ödeyebilirler. Ama ödemek zorunda değildirler.⁴⁴⁵

Mâlikîler ise, ölü adına hac yapmayı câiz görmekle birlikte kişinin haccı kendi adına yapmasının ve sevâbını ölüye bağışlamasının daha doğru olduğu kanaatindedirler. Söz konusu borcun zimmetten düşmesi için ise Hanefîler gibi

⁴³⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 62; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 177; Nevevî, *a.g.e.*, VII, 112; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 144; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IX, 123, 128; İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 271-272; Karâfi, *a.g.e.*, II, 206.

⁴⁴⁰ Şeybânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Hasen, *Kitâbü'l-asl (el-Mebsût)*, (Thk.: Afkânî Ebu'l-Vefâ), II, Beyrut, 1990, 417-418; Mevsilî, *a.g.e.* 171; Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, İstanbul, 1982, 146; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 154.

⁴⁴¹ Mevsilî, *a.g.e.*, I, 171-172.

⁴⁴² Mevsilî, *a.g.e.*, I, 171-172.

⁴⁴³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, IX, 123,128; İbn Rüşd, *a.g.e.* V, 271-272; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 177; Karâfi, *a.g.e.*, II, 206.

⁴⁴⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 62; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 177; Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 112; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 144.

⁴⁴⁵ Nevevî, *a.g.e.*, VII, 112; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, III, 188; Şirbînî, *a.g.e.*, II, 219.

vasiyet şartını koşmuşlardır.⁴⁴⁶ Dolayısıyla Mâlikiler, bu konuda Hanefiler gibi düşünmektedir.

Özetlemek gerekirse sahâbe, ölmüş olan yakınları adına kendilerinin hac yapıp yapamayacaklarını Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sormuşlar ve müsbet cevap almışlardır. Bununla ilgili haberleri beş altı sahabî birden rivâyet etmiş ve bu hadîsler, *Kütüb-i Sitte* hadîs külliyyâtında yer almıştır. İsnâd açısından problemsiz olan bu hadisleri, fikhî mezhepler de delil olarak kabûl etmişlerdir. Buna göre en güzel olanı, üzerine hac farz olan kişinin bunu derhal yapmasıdır. Herhangi bir engel dolayısıyla yapmamışsa, bu hac borcunun kendi terekesinden ödenmesine dâir vasiyette bulunması ve bu şekilde yakınlarının o borcu ödemeleri, bütün âlimlerin ortak görüşüdür. Mevsilî gibi bâzı Hanefî fukahası ile Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise, herhangi bir vasiyet yapılmamış olsa bile terekeden söz konusu borç ödenmelidir. Hiç mal bırakmadan ölmüşse vârisler kendi bütçelerinden bu borcu ödemek zorunda değillerdir. Bütün bu durumlarda artık ölünün hac borcu zimmetinden düşer. Bunun dışında kişi ölmüş olan yakınlarına dilediği kadar nafîle hac ve umre yapabilir.

Sonuç olarak nafîle olarak sadaka vermek isteyenlerin bütün mü'minlere niyet etmesi en faziletlisidir. Çünkü bunun sevabı onlara ulaşır, kendisinin sevabından bir şey eksilmez.⁴⁴⁷ Namaz, oruç gibi bedeni ibadetler; başkalarının yapmalarıyla bu borçlar düşmez, sorumluluk devam eder. Zekât, nezir, mâlî ibâdet ve borçlar, başkalarının ödemesiyle ödenmiş olur, böylece borç kalkar. Hacc gibi hem mâlî, hem de bedeni ibâdetlerde birisi ölü namına bunu yaparsa o borçtan kurtulmuş olur. Ancak bunu yapmaya mecbur değildir. İmam Şâfiî'ye göre vasiyet etmiş ise mecbur olurlar.⁴⁴⁸

2.6.4 TEMEL İBADETLER İÇİN FİDYE VERMEK

2.6.4.1. İskat

Arapça kökenli bir kelime olan ıskat; سَقَطَ، يَسْقُطُ، الْأَسْقَاطُ fiilinden türemiştir. Düşürme, kaybolma, hata etme, silme, hükümsüz bırakma gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴⁹ Kazaya kalmış namaz ve oruçları fidiye vermek suretiyle ölenin zimmetinden düşürmek temennisinde bulunmak anlamında gelir. İbadetlerde ıskat, namaz, oruç, adak, yemin keffâretleri ve kurban gibi ibâdetleri yerine getiremeden ölen kimselerin yakınlarının, bu ibâdetlerin ölünün zimmetinden düşmesi ya da affedilmesi umuduyla yaptıkları tasadduka "ıskat" denir. Toplumda her ölenin ardından ıskat yapılması gelenek haline gelmiştir. Müslümanlar arasında böylesine yaygın olan bir uygulamanın, sağlam kaynaklara dayanıp dayanmadığını tespit etmek gerekir. Çünkü bir uygulamanın yaygın olması ve âdet hâlini alması onun doğru olduğu anlamına gelmez. Bu uygulamalardan biri de ıskat ve devirdir.

⁴⁴⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, IX, 136; İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 271; İbn Kudâme, *el-Makdîsî*, *a.g.e.*, III, 188.

⁴⁴⁷ Zuhaylî, *İ.A.*, III, 9.

⁴⁴⁸ Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, 78-79.

⁴⁴⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 293 ; İbrâhîm, Mustafa ve bşk., *a.g.e.*, I, 435.

Iskatın dayandığı başlıca delil oruç ayetidir: “...içinizden hasta veya seyahatte olan kimse, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde oruç tutar. Oruca zor dayanabilenlerin üzerine de bir muhtacı duyuracak kadar fidye vardır...”⁴⁵⁰ bu ayetler üzerinde birçok kıraat, yorum ve ihtilâf vardır. “Yutikûnehû” kelimesini cumhûr, if’âl bâbından mâlum olarak okurken İbn Abbâs ve İbn Mes’ûd tef’îl babından meçhûl, Hz. Âişe ve İkrime ise tefa’ul bâbından mâlum olarak okumuşlardır.⁴⁵¹ İbn Ömer, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Mes’ûd, İbn Abbâs ve Seleme b. el-Ekva’ gibi birçok sahâbî ile tâbiînin ekserisine göre, orucun farz oluşu önceleri fidye ile oruç arasında muhayyerlik şeklinde olmuş ve “Kim Ramazana erişirse oruç tutsun.” âyetiyle tahyîr ortadan kalkarak fidye sâdece oruca güç yetiremeyenlere ruhsat olarak verilmiştir.⁴⁵²

Hattâ Muaz b. Cebel’den (r.a.) gelen rivâyetlere bakılırsa oruç, üç aşamada bugünkü şeklini almıştır.⁴⁵³ Bir grup tâbiîn ise, oruç âyetlerinde herhangi bir neshin olmadığını, Ramazanda seyahatte bulunan ile hasta olan kimselerin daha sonra hem kaçırdıkları oruçları kaza etmeleri, hem de ayrıca fidye vermeleri gerektiği kanaatindedirler.⁴⁵⁴ Cumhûru fukaha bu âyetten şu hükmü çıkarmışlardır: Ramazanda seyahatte bulunan veya hasta olan kimseler oruç ile fidye arasında birini tercih edebilirler. Daha sonra bu durumları geçince onları kazâ ederler. Kazâ etme imkânı olmadan ölürlerse söz konusu oruçlar düşeceğinden geride kalanların hiçbir şey yapmasına gerek yoktur. Oruca dayanamayacak kadar yaşlı ve düşkün olanlarla kronik hasta olan kimseler, oruç tutmayıp bunların yerine fidye verirler.⁴⁵⁵

Hanefiler, ayetten çıkardıkları bu hükmü, herhangi bir sebeple oruç tutmayan ve onları kaza etme veya kronik hasta ise fidye verme imkânı bulduğu halde bu oruç borçlarını kaza etmeden ölen kişiye de kıyas yoluyla taşımışlardır. “Üzerinde Ramazan orucu borcu olduğu halde ölen ve bunların ödenmesi için vasiyette bulunan kişiler adına velileri, her gün için bir yoksulu doyururlar...” şeklindeki Kudûrî’nin (v. 428/1036) fetvasının delilinin kıyas olduğunu söyler. Merğînânî (v. 593/1197) Böyle bir kimsenin tıpkı ömrünün sonunda oruçlarını edâ edemeyen düşkün bir ihtiyara benzediğini ve artık onun bu ihtiyâr gibi oruçlarını tutmaktan âciz birisi olduğunu söyleyerek ortaya koymuş ve ölünün diğer mâlî ibâdet borçlarının da bu

⁴⁵⁰ Bakara, 2/184.

⁴⁵¹ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü’l Kur’ân*, (Nşr.: Muhammed Sâdık Kamhâvî), I, 1.baskı, Beyrut, 1986, 176; İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, (Nşr.: Atâ Muhammed Abdulkâdir), I, 1. baskı, Beyrut, 1988, 113; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Kâdî Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîr’l-Kitâbi’l-Azîz*, (Thk.: el-Meclisü’l-ilmî bi Fâs), II, Kâhire, 1979, 77-78; Semînü’l- Halebî, Ahmet b. Yûsuf, ed-Dürü’l-masûn fi ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn, (Thk.: Harrat Ahmed Muhammed, II, 1.baskı, Dimeşk, 1991, 272-273.

⁴⁵² Buhârî, Savm, 39; Müslim, Sıyâm, 139-140; Ebû Dâvûd, Savm, 2; Tirmizî, Savm, 75; Nesâî, Sıyâm, 63; Cessâs, a.g.e., I, 276; İbnü’l-Arabî, a.g.e., I, 113-114.

⁴⁵³ Abdurrazzâk, a.g.e., I, 461; Ahmed b. Hanbe, a.g.e., V, 246; İbn Huzeyme, I, 199 ; Taberânî, a.g.e., XX, 132; Ebû Dâvûd, salât, 28; Dârakutnî, I, 242; Cessâs, a.g.e., I, 176; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b.Cerîr, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, II, 1.baskı, Beyrut, 1992, 138; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, II, 187. Hadîsin isnâdî sahih tir.

⁴⁵⁴ Cessâs, a.g.e., I, 176; Taberî, a.g.e., II, 140.

⁴⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 79; Kudûrî, *el-Kitâb*, I, 169-170; Nevevî, *el-Minhâc*, 172; Şevkânî, *es-Seylû’l-cerrâru’l-müdeffik alâ hadâiki’l-ezhâr*, (Thk.: Zâid Mahmûd İbrâhîm), II, Beyrut, ts., 128-129.

şekilde olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Hümâm ise, bu hükmün kıyas yoluyla değil ilhâk yoluyla olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁵⁶

Bir kısım Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelîler ise aynı sonuca kıyasla değil hadislerle varmışlardır. İmkânı olduğu halde Ramazan orucunu tutmayan veya kazâ etmeyen yada fidye ehlinden ise fidye vermeyen kişinin bu borçlarla ölmesi durumunda velîsinin o borçları fidye vererek ödeyebileceğine ilişkin nakledildiği söylenen hadisler şunlardır:

Bütün fıkıh kitaplarında delil olarak kullanılan ve İbn Ömer'den (r.a.) merfû' olarak nakledildiği iddia edilen hadis:⁴⁵⁷

من مات وعليه صيام شهر, فليطعم عنه مكان كل يوم مسكينا

Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde ölen kimse adına, tutamadığı her günün yerine bir yoksul doyurulur.”⁴⁵⁸ İmam Tirmizî bu hadîsi tahrîc ettikten sonra: “Doğrusu bu haber İbn Ömer'in sözüdür. Yani mevkûftur.” hükmünü vermiştir. Beyhakî de, bu rivâyetin, mevkûf olduğu halde merfû' yapılması ve verilecek fidye miktarlarının üç ayrı şekilde ifâde edilmiş olması dolayısıyla iki açıdan hatalı olduğunu aynı yerde dile getirmiş ve İbnü't-Türkmânî de bu tespite katılmıştır.⁴⁵⁹ İbn Adiy ise hadîsin mevkûf oluşuna işâret etmeksizin ricâlî üzerinde durmuş ve isnâddaki Eş'as b. Sevvâr'ın zayıf olduğunu, hadîsin sâdece îtibâr için yazılabileceğini söylemiştir.⁴⁶⁰ Bu rivâyeti Şevkânî de aynı şekilde mevkûf ve zayıf olarak görmüştür.⁴⁶¹ Söz konusu zât hakkında ricâl kitaplarında ise, İbn Hibbân: “Çok hata eden ve yanılan birisi”⁴⁶²; Nesâî ve Dârakutnî: “zayıf” ; Ebû Zur'â: “leyin” ve İbnü'd-Devrakî de “sikâ” olduğuna hükmetmişlerdir.⁴⁶³ Sonuç olarak bu haberin mevkufiyeti kesindir ve hadis zayıftır. Zayıf hadislerle ise ahkamda değil sadece belli şartlar dâhilinde Fâdâil-i a'mâl konularında amel edilebilir.

Konunun delili olarak gösterilen hadislerden ikincisi İbn Abbâs'ın (r.a.) fetvâsıdır:

لا يصلي أحد عن أحد, ولا يصوم أحد ولكن يطعم عنه مكان كل يوم مدا من حنطة

“Hiç kimse, hiç kimsenin yerine namaz kılamaz ve oruç tutamaz. Fakat her günün yerine bir koçam buğday verilebilir.”⁴⁶⁴ şeklindeki fetvâdır.

⁴⁵⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 137; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 158.

⁴⁵⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 82; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 103; Şirbînî, *a.g.e.*, II, 172.

⁴⁵⁸ Tirmizî, *Savm*, 23; İbn Mâce, *Sıyâm*, 50; İbn Huzeyme, III, 273; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 254; Bağavî, *Şerhu's-sünne*, III, 510.

⁴⁵⁹ İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-nakiy*, IV, 254.

⁴⁶⁰ İbn Adiy, *a.g.e.*, I, 365.

⁴⁶¹ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, IV, 234–235; *es-Seylül- cerrâr*, II, 131.

⁴⁶² İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 171.

⁴⁶³ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 264.

⁴⁶⁴ Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, II, 175; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 257; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, III, 141. Bu rivâyetin isnâdı sahihtir. İsnaddaki Sivâr b. Abdillâh hâric bütün râvîler, Şeyhaynın ricâlindendir.

Fıkıh kitaplarında bahsi geçmeyen ama hadîs külliyyatının ilklerinden sayılan Abdürrazzâk'ın *Musannef*'inde Ubâde b. Nüsey'den şöyle bir haber daha vardır:

قال النبي: من مرض في رمضان فلم يزل مريضا حتى مات , لم يطعم عنه , وإن صح فلم يقضه

Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Kim Ramazanda hastalanır ve hastalığı da ölünceye kadar sürerse, tutamadığı oruçları için herhangi bir fidyeye gerek yoktur. Ama daha sonra iyileşir, oruçlarını kaza etmez ve ölürse, tutamadığı söz konusu oruçları için yoksullara fidye verilir.*”⁴⁶⁵ hadîsi Hz. Peygamber'den bizzat duymuş gibi rivâyet eden Ubâde b. Nüsey (v.118/736), dört *sünen* sâhiplerinin kendisinden rivâyette bulunması ve *sikâ* hükmü verilmesiyle birlikte orta tabakadan bir tâbiîdir.⁴⁶⁶ Dolayısıyla hadîs mürseldir. Diğer taraftan her ne kadar isnâddaki Haccac b. Ertât (v.145/762) hakkında Süfyân es-Sevrî ve İbn Hanbel, *hâfız* deseler de münekkitlerin çoğunluğu: “*sâlih, sadûk, leyyin, müdelles ve leyse bilkaviyy*” şeklinde hüküm vermişlerdir.⁴⁶⁷ Kaldı ki hocaları arasında Ubâde b. Nüsey olmadığı gibi Ubâde'nin talebeleri arasında da Haccâc b. Ertât geçmemektedir.⁴⁶⁸ İsnadla ilgili bu teknik bilgiler muvâcehesinde yukarıdaki hadîs *mürsel* dir.

Sahâbe ve Tâbiîn fetvâları gelince; Hz. Âişe (r.a.), oruç borcuyla ölen birisinin yakınlarının kendisine sordukları soruya: **عنها يطعم** “Onun adına fakirler doyurulur.” başka bir rivâyette ise **لاتصوموا عن موتاكم واطعموا عنهم** “Ölüleriniz adına oruç tutmayınız. Fakat onlar adına fakirleri doyurunuz.”⁴⁶⁹ buyurmuştur. İbn Ömer⁴⁷⁰ ve İbn Abbas'ın (r.a.),⁴⁷¹ “Ölü adına oruç tutulamayacağı ama fidye verilebileceği” şeklinde fetvaları vardır. Şirbînî oruçlarını kaza etme veya fidye verme imkânı olduğu halde bunları yapmayan ve bu borçla ölen kimse adına yakınlarının fidye verebileceği konusunda sahâbenin icmâi olduğu şeklinde bir görüşü Mâverdî'den (v.450/1058) nakletmektedir.⁴⁷² Fakat Mâverdî, İmam Şâfiî'nin konuyla ilgili fetvâsını şerh ederken böyle bir icmâdan bahsetmemekte ve diri adına oruçta niyâbetin icmâen geçersiz olduğunu ama ölü adına oruç tutma konusunda farklı görüşler bulunduğunu, doğrusunun ise İbn Ömer'den (r.a.) gelen merfû⁴⁷³ hadîs gereğince fidye vermek olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁴ Bu üç sahâbeden başka

Bundan dolayı bu zâtın Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî hadîs rivâyet etmişlerdir. Diğer rivâyette ki Abdü'l-A'lâ da Müslim'in ricâlindendir. (bkz. İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-nakiy*, IV, 257).

⁴⁶⁵ Abdurrazzâk, *a.g.e.*, IV, 237.

⁴⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 456; Mizzî, *a.g.e.*, XIV, 194; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 323; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 292; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 95.

⁴⁶⁷ Mizzî, *a.g.e.*, 423–424; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 311; İbn Hacer, *a.g.e.*, 152.

⁴⁶⁸ Mizzî, *a.g.e.*, V, 421–422; XIV, 195–196.

⁴⁶⁹ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, VI, 179. Biri hâriç isnaddaki râvîlerin hepsi şeyhaynın ricâlindendir. Söz konusu râvî de Nuaym b. Hammâd'dır. Bu zât hakkında ise Nesâî, Hâkîm ve İbn Hıbbân zayıf demişlerdir. (bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 467)

⁴⁷⁰ Tirmizî, *Savm*, 23; İbn Mâce, *Sıyâm*, 50; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, III, 273; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 254; Bağavî, *a.g.e.*, III, 510.

⁴⁷¹ Abdurrezzâk, *a.g.e.*, IV, 277; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 257. Beyhakî'nin tarikî zayıftır.

⁴⁷² Şirbînî, *a.g.e.*, II, 172.

⁴⁷³ Tirmizî, *Savm*, 22; İbn Mâce, *Savm*, 51; Dârakutnî, *Sıyâm*, 82; İbn Huzeyme, III, 272.

⁴⁷⁴ Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvî'l-kebîr*, (Thk.: Muavvâd Ali Muhammed- Adil Ahmed Abdulmevcûd), XV, 1.baskı, Beyrut, 1994, 313.

sâdece Ömer'den (r.a.) ölünün oruç borçları yerine fidye verilmesi gerektiğine dâir bir fetvâ nakledilmekte⁴⁷⁵ ve kaynaklarımızda bu dört sahabe fetvâsı dışında başka bir sahâbe fetvâsına da rastlanılmamaktadır.

Bu tahric bilgisinden sonra hadislerle ilgili ortaya çıkan durum şudur: Ölünün oruç borçları için fidye verilip verilmeyeceğine dâir Hz. Peygamber'den muttasıl olarak gelen merfû' bir hadîs yoktur. Hemen hemen erken dönem fıkıh kitaplarının tamamında merfû' olarak değerlendirilen İbn Ömer hadîsi merfu değil, mevkûftur. Bunun yanında dört sahâbînin daha fidye verilebileceği yönünde fetvâları vardır. Bu fetvâlar, sahâbe fetvâlarının huciiyetiyle ilgili tâkip edilecek olan metoda göre değerlendirilmelidir. Dolayısıyla oruç borçlarıyla ölen bir müslümanın bu borçlarının ödenmesi için geride kalan yakınlarının fidye verebileceklerine dâir cumhûr-u fukahânın görüşü, kıyas ve sahâbe fetvâlarına dayanmaktadır. Diğer taraftan Hanefîler, böyle bir ıskat işleminin ölünün yakınları tarafından terekeden pay ayrılmak suretiyle zorunlu olarak yapılabilmesi için vasiyeti şart koşmuşlardır.⁴⁷⁶ Diğer mezhepler ise, vasiyeti olsun olmasın müteveffanın terikesinden öncelikle Allah'a olan borçlarının ödenmesi gerektiği görüşündedirler.⁴⁷⁷ Fakat vârislerin râzı olmaları durumunda terekenin tamamından ya da vârislerin kendi mallarından bağışlayacakları mallarla söz konusu oruç borçlarının ödenebileceği konusunda fakihler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.

Ölen kişinin oruç borçlarının, velîleri tarafından gerek bizzat onun adına oruç tutmaları sûretiyle gerekse fidye vererek söz konusu borçları ödeyebileceklerine dâir merfû' hadîsler, sahâbe fetvâları, kıyâs ve de cumhûr-u fukahânın görüş birliği içinde olmasına karşın namaz için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Her ne kadar namaz ve oruç bedenî birer ibâdet olma yönünden birbirine benzeseler de aynı şey olmaları mümkün değildir. Yukarıda belirttiğimiz gibi nasslar, yaşlılık ve kronik hastalık gibi mazeretleri dolayısıyla oruç tutamayan kimsenin bunların yerine fidye verebileceğini ifâde etmektedir. Buna karşılık namaz konusunda sâdece edâ ve kazâ vardır. Kişinin mâzereti ne olursa olsun kılmadığı namazların yerine fidye vermesi mümkün değildir. İster hasta olsun, ister yaşlı olsun her Müslüman îmâ ile de olsa namaz kılabilen güçte ise namazını bu şekilde kılacaktır. Ama bu şekilde dahi namaz kılamıyorsa artık böyle kimseden namaz yükümlülüğü kendiliğinden düşer.

Üzerinde namaz farz olan kişinin, bile bile bunu kılmaması ve daha sonra da kazâ etme imkânı olduğu halde kazâ etmemesi durumunda bu namazlar borç olarak zimmetinde kalır. Bu borçlar için herhangi bir fidye söz konusu değildir. Bu şekilde ölen kimsenin namaz borçlarının düşürülmesi ya da affedilmesi umuduyla geride kalan yakınlarının neler yapabilecekleri konusunda kaynaklarımızda herhangi bir nass veya başka bir delil mevcut değildir.

Ancak hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren bâzı âlimler, ölünün namaz borçları için fidye ödemek sûretiyle yapılacak olan ıskâta, faydası olur ümîdiyle fetvâ vermişlerdir. İlk olarak Hanefîlerden İmam Muhammed'in (v.189/805), *zâhiru'r rivâyeye* dâhil "*ez-Ziyâdât*" adlı eserinde böyle bir fetvâ verdiği fıkıh kitaplarında

⁴⁷⁵ Abdurrezzâk, *a.g.e.*, IV, 239.

⁴⁷⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 137; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 358.

⁴⁷⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 338; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 82; Şirbînî, *a.g.e.*, II, 172-173.

nakledilmektedir. Bu esere ulaşma imkânı bulamadığımızdan söz konusu fetvânın sihhati hakkında bir değerlendirme yapma imkânına sâhip değiliz. Bu yüzden de fetvâyı nakleden ikinci kaynaklarla yetinmek durumundayız.

Mevcut fıkıh külliyyâtı içerisinde söz konusu fetvânın nakledildiği ilk fıkıh kitabı Fâhru'l-İslâm Pezdevî'nin (v.482/1089) "*el-Usûl*"üdür. Pezdevî, ibâdetlerin kazâsıyla ilgili bölümde şöyle diyor: "*İbâdetlerin kazâsı, ya akılla kavranabilen bir karşılıkla ya da akılla kavranamayan bir kazâ çeşididir. Zira oruç ile fidye arasında ne gibi bir benzerliğin olduğunu ne şeklen ne de anlam olarak anlayabiliriz. Hac'daki niyâbette de durum aynıdır. Ama naslarla bunları geçerli sayıyoruz.*"⁴⁷⁸ Pezdevî, oruç konusundaki fidye ve hacdaki niyâbet konularının gayr-i ma'kûl olmakla birlikte nassla sâbit olduğu, ama gayr-i ma'kul olduğu ve hakkında da hiçbir nass bulunmadığı halde sırf oruca kıyas ederek namaz yerine fidye verilebileceğine nasıl fetvâ verilebildiği şeklinde kendisine sorulan muhayyel soruya şöyle cevâp vermiştir: "*Biz oruç karşılığında fidye vermekle ilgili var olan hükmü, kıyasla elde etmiş ve kesin bir ifâdeyle söylemiş değiliz. Oruç tutamayacak kadar düşkün olanların fidye vermeleri gerektiği hükmü, bizim vâkıf olmadığımız bir sebebe dayanabilir. Her ikisini de sırf bedenî birer ibâdet olması yönünden namaz tamamen oruç gibidir. Hatta Allah'ı ta'zim konusunda namaz oruçtan daha da önemlidir. Ama yine de oruçtaki bu hüküm, herhangi bir sebebe dayanmayabilir. Anlayamadığımız bir şeyle de amel etmek zorunda değiliz. Fakat oruç yerine fidye vermek, zikredilen her iki duruma da ihtimalli olduğundan, birinci durumu göz önüne alarak ihtiyâten namazda da fidyeye hükmettik. Namazdaki bu hüküm meşrû olursa namaz borcu ödenmiş olur. Yok eğer meşrû değilse bu fideden dolayı herhangi bir şey kaybedilmiş olmaz. Sonra biz, namaz yerine fidye verme ile ilgili cevâzı, oruçta verdiğimiz hüküm gibi vermiş değiliz. Oruç fidesiyle ilgili hükmü kesin bir şekilde namaz ile ilgili hükmü, Allah'ın kabûl etmesini ve affetmesini umarak vermekteyiz. Nitekim İmam Muhammed "ez-Ziyâdât"adlı eserinde bu konuda; 'ölen kişinin vârislerinin kendi mallarından, ölmüş olan yakınlarının oruç borçlarını ödemek için fidye vermeleri de inşaallah yeterli olur.'⁴⁷⁹ şeklinde fetva vermiştir. Şârih Abdülazîz Buhârî de (v. 730/1330) Pezdevî'nin bu tahliline katılmıştır.⁴⁸⁰*

Kemâlüddîn İbnü'l Hümmâm ise aynı fetvâyı, ölünün vasiyeti olması durumunda oruç ve zekât borçlarının mutlaka ödeneceği ve bunun yeterli olduğu, vasiyeti olmaması durumunda ise vârislerin kendi mallarından bunları öderse kâfi geleceğini anlatırken şu şekilde nakletmektedir. "*Vârisler kendi mallarından ölümlerinin ibâdet borçlarını ödemeleri durumunda bunun yeterli oluşuna hükmedilir. Bundan dolayı İmam Muhammed, vârislerin bağışları hakkında; 'Namaz borçlarının ödenmesi için vasiyette bulunan kimseye bu vasiyet nasıl yeterli ise vârislerin o borçları kendi mallarından ödemeleri de yeterlidir, inşaallah.'*"⁴⁸¹ demiştir.

⁴⁷⁸ Pezdevî, Ebu'l-Hasen Fâhru'l-İslâm Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* (Buhârî'nin *Keşfu'l-esrâr*'ı ile birlikte basım), (Thk.: Bağdâdî Mu'tasım Billâh, I, 1. baskı, Beyrut, 1994, 321-322.

⁴⁷⁹ Pezdevî, a.g.e., I, 340-341; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, I, 492.

⁴⁸⁰ Abdülazîz, *Keşfu'l-esrâr*, I, 340.

⁴⁸¹ İbnü'l-Hümmâm, a.g.e., II, 358-359.

İmam Muhammed'e nisbet edilen bu fetvânın dışında başka fetvâlar da vardır. Hicrî beşinci asırdan itibaren İmam Muhammed'in bu fetvâsı kalıplaşmış ve fetvâ kitaplarına girmiştir. Bu târihten sonraki fetvâ kitaplarının hemen hemen tamamında yer alan fetvâ şöyledir: “Üzerinde namaz borçları olduğu halde bir kimse ölür ve bu namazları için kendi nâmına fide verilmesini vasiyet ederse, geriye bıraktığı malın üçte birinden bu vasiyetin yerine getirilmesi mezhep imamlarımızın ittifâkıyla gereklidir. Her farz namaz için yarım ölçek (yaklaşık bir buçuk kg) tahıl verilir. Namaz borçlarının içine vitr de katılır. Fakat âlimlerimiz verilen bu fidyenin namaz yerine geçip geçmeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Muhammed b. Mukâtil ve Muhammed b. Seleme, verilen bu fidyenin namaz yerine geçeceğini söylerlerken Belhî, aksi kanaattedir.”⁴⁸² Bazı fetva kitaplarında, müteveffanın vasiyetinin olmaması durumunda da vârislerinin bağışlayacağı mallarla namaz borçları yerine fide verilebileceği şeklinde fetvalar da mevcuttur.⁴⁸³

Merğînânî de ölünün namaz borçlarının oruç borçları gibi değerlendirilebileceğini söyledikten sonra bunun, meşâyihin istihsân yoluyla elde ettikleri bir fetva olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁸⁴ Zîra namazın oruca kıyas edilmesi mümkün değildir. Böyle bir kıyasın yapılabilmesi için hayatta iken namaz yerine fide verilebilmesi gerekir. Gerek hayatta iken gerekse öldükten sonra böyle bir şey olmadığına göre kıyas yapılamaz. Sırf her ikisinin de bedenî birer ibadet olması hasebiyle namaz, oruca benzetilmiştir.⁴⁸⁵

Hanefî âlimleri, bu fetvâda yalnız kalmış değillerdir. Şâfiî mezhebinin müteber âlimlerinden Muhaddis İmam Beğavî de (v.516/1122) bu konuda Hanefîler gibi düşünmüş ve ölünün namaz borçları yerine her bir namaz için bir ölçek/müd fide vermenin faydadan hâlî olamayacağını söylemiştir.⁴⁸⁶

Fetvaların değerlendirilmesini daha çok fıkıhçılara bırakarak önemli gördüğümüz birkaç noktaya işâret etmek istiyoruz. Her şeyden önce İmâm Muhammed'e nisbet edilen fetvâ, her nedense hicrî beşinci asrın sonlarına kadar te'lif edilen eserlerde hiç yer almamaktadır. Diğer taraftan namazın ıskatıyla ilgili bir nass bulmak bir tarafa, kıyas yapılması bile mümkün değildir. Zâten hiçbir fakîh, kıyas diyememiştir. İskât-ı salât, Pezdevî'nin de dediği gibi tamamen ihtimâl üzerine oturtulmuştur. Delilden neş'et etmeyen bir ihtimâlê itibâr edilemeyeceği de açıktır.

Müteveffânın oruç borçlarının velîleri tarafından bizzat tutularak ödenmesi, delil açısından en kuvvetli olanıdır. Maddi bir karşılık vermek sûretiyle ölünün oruç borçlarının ıskât edilebileceği şeklindeki fetvâ ise, sahâbe fetvâları ve kıyasa dayanmaktadır. Namaz borçlarının ödenmesi için maddi bir karşılık vererek ıskat yapmanın ise hiçbir dînî delili yoktur. Bu fetvâ tamamen bir ihtimal, zan ve ümit

⁴⁸² Kâdîhân, Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Uczendî, *el-Fetâvâ (el-Fetâva'l-hindiyye ile birlikte basım)*, I, 4. baskı, Beyrut, ts., 114; Timurtâşî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Tenvîru'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr* (İbn Âbidîn Hâşiyesi ile birlikte), I, Beyrut, 1979, 492; Tatarhânî, *el-Fetâvâ*, I, 770-771; Alemgir, *el-Fetâva'l-hindiyye*, I, 125; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, II, 97-98; Aynî, *a.g.e.*, III, 94; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, I, 492.

⁴⁸³ Tatarhânî, *a.g.e.*, I, 771; Abdulazîz, *Keşfu'l-esrâr*, I, 341; Alemgir, *el-Fetâva'l-hindiyye*, I, 125.

⁴⁸⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 137.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 359.

⁴⁸⁶ Nevevî, *Şerhu sahihi Müslim*, I, 90 (Bağavî'den naklen)

üzerine kuruludur. Tamamen iyi niyetle verilen bu fetvâ, günümüz İslam toplumunda her ölünün ardından yapılması âdetâ bir zorunluluk hâline geldiği, İslâmî esaslara ve kaynaklara müstenid dinî bir uygulama zannedildiği, bâzı insanlarca bir kazanç aracı yapıldığı ve ibâdet konusunda insanları tembelliğe sevk ettiği için bu fetvânın amacından saptırıldığı ve artık bid'at mâhiyetini aldığı görüşündeyiz. Bununla birlikte gerek vasiyet yoluyla gerekse vârislerin bağışlarıyla olsun ölünün Allah'a olan borçlarının affedilmesi için tasaddukta bulunmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

2.6.4.2. Devir

Devir, ölünün bıraktığı ya da vârislerin bağışladığı malın, ölünün Allah'a olan borçları karşılığında verilecek fidye miktarını karşılamaması durumunda, ortaya konan miktarın, söz konusu borçların toplam fidye miktarına ulaşınca kadar, vârislere iade edilmesi şartıyla yoksullara hibe edilmesidir. Yani devir fidye ödemedeki geliştirilen bir yöntemi ifade eder.⁴⁸⁷ Devir işleminin, hicrî dördüncü asırdan itibaren fıkıh kitaplarına girdiğini görmekteyiz. İlk olarak Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (v.373/983) "*en-Nevâzil*" isimli kitâbında böyle bir fetvânın varlığı söz konusu edilmektedir.⁴⁸⁸ Daha sonra da pek çok güvenilir fıkıh kitabında aynı fetvâya yer verilmiştir.⁴⁸⁹

İskât-ı savm ve salâtın kıyaslama, ilhak ve temenni tarzında da olsa tartışmaya açılması ve ölenin bütün ibadet borçlarının fidye ile ıskat edilebileceği düşüncesinin kamuoyuna aksetmesi, bu yönde bir uygulamanın hızla yaygınlaşmasının bir âmili olduğu gibi, bu imkan bedenî ibadet yükümlülüğü açısından zengin ve fakir arasında bir ayrım yaptığı için ayrı bir tartışmayı da başlatmış oldu. Çünkü söz konusu anlayış ve uygulama gündeme geldiğinde sadece mâlî imkanı elverişli olan aileler ve mirasçılar vefat eden yakınlarının yüksek meblağlar tutan fidye borcunu ödeme imkânı bulmaktaydı. Bu ayrımın yol açtığı sıkıntı, hicrî IV. yüzyılın sonlarından itibaren "devir" işleminin bulunması ve caiz görülmesiyle giderilmeye çalışıldı. Devir, ıskat için fakirlere nakdî bedeli tamamen vermek yerine muayyen bir miktarı hibe edip tekrar hibe yoluyla ondan geri alma ve toplam borç miktarına ulaşınca kadar bu hibe ve karşı hibe işlemini devam ettirme usulünün adıdır. Böylece elde devredilen para ile devir sayısının çarpımıyla elde edilen meblağın fidye olarak hibe edilmiş olacağı, neticede de ıskat için gerekli fidyenin tamamen ödenmiş olacağı var sayılmaktadır.

Ölenin toplam fidye borcunun hesaplanmasında sadece ifa edemediği namaz ve oruç borçları için fidye verilmesi, kurban, adak ve keffâret türündeki bilfiil ibadet borçlarının ödenmesi ile yetinilmeyip, ihtiyaten ölenin buluşdan vefatına kadar devam eden döneme ait bütün bedenî ibadetleri Allah hakkı grubundaki bütün dinî mükellefiyetleri göz önünde bulundurularak bunlar fidye ile ıskat edilmek istenmiştir. Bu yaklaşım ve arzu, haliyle ödenecek meblâğı yükseltmekte ve devri âdetâ kaçınılmaz kılmaktadır. Öte yandan, devir usulüyle önemli bir ödeme kolaylığı

⁴⁸⁷ Yunus, Apaydın, "Namaz" *TDV*, I, 370.

⁴⁸⁸ Abdulaziz, *Keşfu'l-esrâr*, I, 341.

⁴⁸⁹ Tatarhânî, *a.g.e.*, I, 771; Alemgir, *el-Fetâva'l-hindiyye*, I, 125; Haskefi, *a.g.e.*, 492; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, I, 492; a.y., *Şifâu'l-alil*, 196.

getirilmiş olması da böyle bir talebi ve hesaplama yöntemini teşvik etmektedir. İşlemin sonunda arada devrolunan miktar fakirlere verilir ve böylece toplam borç miktarı kadar para fidye olarak dağıtılmış sayılır.

Ölenin hayatında kılamadığı vitir dahil her namaz için bir fidye (1667 gr.) buğday veya bunun günün râyicine göre nakid olarak bedeli) fakire sadaka olarak verilir. Fakirin yapacağı duanın, ölenin günahlarının bağışlanmasına vesile olacağı ümit edilir. Ölenin üzerinde kaç günlük namaz ve oruç varsa toplanır, elde edilen yekün kadar fidye verileceği ortaya çıkar. Mesela bir günde vitir ile beraber altı vakit, bir ayda $30 \times 6 = 180$ vakit bir kamerî takvim hesabıyla $12 \times 180 = 2160$; güneş yılı hesabıyla $365 \times 6 = 2190$ namaz olduğuna göre; söz gelimi yirmi yıllık namaz borcu olduğu kabul edilen bir kişinin ıskat-ı salâtı için, bir günlük yiyecek bedeli ile yoksullara vermesi gereken meblağ, $20 \times 2190 \times 1$ günlük yiyecek bedelidir. Kadınlarda dokuz, erkeklerde on iki yaşına kadar devre dikkate alınmaz.⁴⁹⁰ Ancak günümüzde bunun böyle yapılmadığı, belli bir miktar paranın fakire vermesi ve onun da güya hamiyetli davranarak, aldığı bu parayı veren kişiye hibe etmesi ve ödemesi gereken meblağ tamamlanıncaya kadar bu kabul ve hibe işinin adı demek olan “devir usûlü” nün uygulanmakta olduğu bilinmektedir. Kaynağı sağlam olmadığı için matematiksel hesaplaması da düzgün yapılamamaktadır. Yani devir uygulamasının nasıl hesaplanacağı muammadır.

Zekât ödeme dâhil diğer malî mükellefiyetlerin ifasında caiz olmayacağı açıkça belirtilen bu işleme belli bir dönemden sonra bazı fakihlerin ıskat-ı savm ve salâtta istisnâ olarak cevaz vermeye başladığı, sorulan fetvalar ve verilen cevaplar dikkatlice incelendiğinde, onların bu yönelişinin temelinde, herhangi bir şer’i delilden ziyade ümit, ihtiyat ve temenniye dayalı bir iyimserliğin, âdet baskısının ve bazen menfaat beklentisinin yattığı görülür.

Bedenî ibadetlerde asıl olan fakir ile zenginin eşit olmasıdır. Ölenin namaz ve oruç borcunu fidye ödeyerek ıskat etme bir imkân ise bu imkânı, yakınlarının ibadet borçları için fidye verme arzusu içinde olan fakat malî durumları buna elvermeyen fakir ailelere de tanımak ve böylece bedenî ibadetlerde mükellefiyet ve ifa imkânı yönüyle eşitlik ilkesini korumak gerekir. Bu düşünce de devir işleminin caiz görülmesinde önemli bir amil olmuştur. Bu fakihler, devir usulüne, vasiyet edilen miktarın (ki bu miktar terekenin kural olarak üçte birini geçmez) toplam fidye borcunu ödemeye yetmemesi durumunda başvurulabileceğini belirtmiş ve devrin, daha fazla harcama yapmak istemeyen zenginler için bir hile kapısı olmayıp fidye borcunu başka türlü ödeme imkânı bulunmayanlar için zayıf bir ümide de dayansa âdeti son çare olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Bu fakihlerin böyle bir cevaz kapısını aralarken iyi niyetle hareket ettikleri ve tasaddukla, hayır ve hasenatla sonuçlanması sebebiyle ıskat ve devir işlemine sıcak bakmış olacakları doğrudur. Ancak açılan bu cevaz yolunun, yukarıda zikredilen sınırlandırıcı ve yönlendirici mülâhaza ve kayıtlar da göz ardı edilerek daha sonraları dinî bir imkân veya gereklilik olarak telakkî edilip zengin fakir herkes tarafından alabildiğince kullanıldığı ve âdeti dinî ödevlerde hileyi sembolize eden bir gelenek halini aldığı da inkâr edilemez.

⁴⁹⁰ İbn Abidin, *a.g.e.*, I, 1686.

Sonuç itibariyle, ayette sadece oruç tutmaya gücü yetmeyen sürekli mazeret sahibi kimselerin fidye vermesinin emredildiği, bunun dışındaki ıskat-ı savmın ayette yer almadığı, ıskat-ı salâtın ve devir işleminin ise Kur'an veya Sünnet'ten herhangi bir delile veya fikhî hüküm elde etmede kullanılan bir usule dayanmadığı açıktır. Zaten bedenî ibadetler ruhun Allah'a yükselişini sembolize ettiği, kişinin kendini geliştirip eğitmesine yardımcı olduğu ve tabii olarak mükellef açısından birçok manevî ve derunî yararlar taşıdığı için bunların sıradan bir borçlu- alacak ilişkisi çerçevesinde mütalaa edilmesi ve neticede ıskat usulünün alternatif ifa olarak görülmesi bu ibadetlerin ruh ve amacına aykırıdır. Ancak vefat eden kimsenin yakınlarının müteveffanın uhrevî mesuliyetini azaltacak bir şeyler yapabilme yönündeki iyi niyeti ve gayreti, müteahhirinden bazı fakihlerin de ihtiyat ve temenniden öte gitmeyen fakat neticede fakirlere tasaddukla sonuçlanan ıskat işlemine engel olmamaları, hatta olaya sıcak bakmaları, bu sürecin tabii bir devamı olarak fakirler için de devir usulünün bulunması, ıskat ve devrin İslâm toplumunda hızla yaygınlaşmasının temel âmili olmuştur. Mazeretsiz olarak tutulmayan ve kazâ edilmeyen oruçlar için ıskât-ı savmın, bütünüyle, ıskât-ı salâtın ve devrin cevazı yönünde Kur'an'da, sünnette veya sahâbenin ve müctehid imamların fetvalarında hiçbir açıklama yer almadığı halde bütünüyle ıskat ve devrin uygulamada giderek yaygınlaşması, bunun İslâm'ın öngördüğü veya cevaz verdiği bir usul olarak algılanmasına, insanların sağlıklarında ibadetleri ifâda tembellik etmesine veya ihmalkâr davranmasına, İslâm'ın bu âdet sebebiyle yanlış anlaşılmasına ve haksız ithamlara mâruz kalmasına yol açtığı için bidattır.⁴⁹¹ Söz konusu uygulamanın aklî ve naklî hiçbir dayanağı yoktur. Ancak ölen için bir şeyler yapıp Allah'ın rahmetini umma, dinî bir görevi ifa etme, bu vesileyle ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi birçok farklı niyetin iç içe olduğu, psikolojik ve iktisadî sebeplerin ve sosyal baskının ön plana çıktığı bu işlemin sadece ilmî ve şeklî bir yaklaşımla bid'atlardan ve yanlışlardan arındırılması da kolay görünmemektedir. Din adına yapılan bu tür yanlış uygulamaları önlemenin belki de en etkili yolu, geride kalanların, ölenler için yapabilecekleri en iyi hizmetin onların namaz-oruç borcu için para ödemek değil, kendi ibadetlerini düzenli şekilde yerine getirmek, dünyada iyi bir Müslüman olarak yaşamak ve ölen yakınları için, sevabını onlara bağışlamak üzere hayır, eser, iyilik, ibadet etmek ve dua yapmak olduğu bilincine ermeleridir.⁴⁹² Ölüm sırasında yapılması adet haline gelmiş bazı hayır işlerinin de hayatta iken yapılması gerektiği insanlara anlatılmalıdır. Millet olarak “ölü yatırım” ve de “ölüye yatırım” a çok meyilli olduğumuz için insanlarımız, ahirete yönelik yatırımlarının, öldükten sonra yapılmasını isterler. Ben öldükten sonra malımdan şu kadarı fakirlere, şu kadarı hayır kurumlarına veya camilere bağışlansın; şu kadar Kur'an hatmi indirilsin, dualar edilsin, mevlitler okutulsun şeklindeki vasiyetlere sıkça rastlarız. Ancak kişi sağlam ve hali vakti yerinde iken bunları yapmayı nedense aklına getirmez veya bilinçli olarak ölüm sonrasına erteler. Hâlbuki İslam ahirette değil, bu dünyada yaşanmak için gelmiştir. Ölümle beraber günah ve sevap defterleri kapanır. Artık kişi yaptığı amellerle baş başadır. Ameller iyi ise, kabir cennet bahçelerinden bir bahçe, kötü ise ateş çukurlarından bir çukur olur.

⁴⁹¹ Abdusselam, , *a.g.e.*, 80.

⁴⁹² Apaydın, “Namaz”, *TDV*, I, 370 -376.

2.7. BELİRLİ GÜN ve GECELERDE ÖLÜ İÇİN YAPILAN HAYIRLAR

Muayyen gün ve gecelerde ölü için evde veya kabir başında toplanmak; yemek, içmek ve bu arada okumak, hadislerde ve fıkıh kitaplarında menedilmiştir. Ölüm yıl dönümü gibi dini merasimler de bu yasaklar içindedir.⁴⁹³

Daha çok gezgin kitapçıların sattığı en'âm, duâ ve bazı ilmihal kitaplarında “üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci geceler” den, bu gecelerde okunacak Kur'an ve yapılacak duâlardan bahsedilmektedir. Ayrıca halk muayyen günlerde bazı kabirlerin etrafında toplanmayı, orada yiyip içmeyi, mesire ve duâ yapmayı adet haline getirmiştir.

İmamlarımızın bu görüşlerine ve halkımızın da mezhep imamlarımıza taassub derecesinde bağlı görünmelerine rağmen, ne çelişkidir bilinmez, Müslümanlar hâlâ ölüleri için hatimler indirmeye veya ücretle hatim siparişi vermeye devam etmektedirler! Ölen bir mü'min için hâfızların toplanıp kabre konulmadan önce hatim indirmeleri, ölünün “ilk perşembesi” , “40. ve 52. geceleri için Yasin okumalar, her Ramazan ayında “hatim indirtmek” için bayramlardan bir gün önce arefe günü, ikindi namazını müteakiben mezarda bunlar için Kur'an okuyup veya okutturup sevabını bağışlamak, milletimiz arasında yaygın olarak devam eden Kur'an okuma geleneğimizden kaynaklanmaktadır. Hiç şüphe yok ki bu etkinlikler, yalnız ücret mukabili Kur'an okuyan ve okutan arasında gerçekleşen âdetlerdir. Ölü ile ilişkisi, sadece “Falanın ruhuna hediye eyledik sen kabul eyle ya Rabb'i...” demekten başka bir şey değildir. Eğer Allah da okuyanın bağışladığı hediyeği götürüp o ölünün ruhuna irsal eylerse!⁴⁹⁴

Acaba durum, gerçekten öyle midir? Pek çok ilim adamının da dediği gibi, ölüsü adına Kur'an okumamış olsaydı, o şahsa hediye verilecek miydi? Veya Kur'an okuyan yahut hatim indiren kişi, kendisine ücret ya da hediye adıyla hiçbir şey verilmeyeceğini bilse, yine de onun için Kur'an okur muydu? Bu sorulara olumlu cevap vermek, yani “Evet, okurdu.” demek, bizce dürüstçe bir cevap sayılmaz.

Türkiye’de şu anda yapıldığı şekliyle ölüler için Kur'an okutmak, hatim indirtmek, 40. ve 52. geceleri sebebiyle merasimler yapmak... Resulullah (s.a.s) zamanında yapılmayan, sonradan çıkartılmış bir nevi bid'atlardır.⁴⁹⁵

Kur'an'ı Kerim’de ve hadislerde böyle gün ve gecelerden, bu gecelerde yapılacak duâlardan bahsedilmemiştir. Şu halde bunlar bid'atlardır.⁴⁹⁶ Yapılması

⁴⁹³ İbn Âbidin, *Reddu'l- muhtar*, I, 663; a.y., *Şifâü'l-alîl*, 174; Şeyh Ali Mahfuz, *el-İbdâ*, 173, 180, 233; Sabık, *a.g.e.*, I, 564.

⁴⁹⁴ Duman, *a.g.e.*, 292.

⁴⁹⁵ Bid'at, Din'den olmadığı halde, İslam'a sonradan sokulmuş olan ve din olarak yaşanan şeylerdir. Başka bir ifade ile bidat, “Allah ve Resûlünün emirlerinin aksine yaşanan”; Şeraitin aslına aykırı, sünnete de uygun düşmeyen” ve din olarak kabul edilen şeylerdir. bkz. İbnü'l-Esir, Ebu's-Seâdât Mecdüddin Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, “Bidat”, *en-Nihaye Fi Garibi'l-Hadis*.

⁴⁹⁶ Şener, *a.g.m.*, VII, 357; a.y., *a.g.m.*, VII, 357.

Fayda yerine zarar getirir, bid'atların yayılıp yaşamasını sağlar. Allah ve Rasûlü'nün (s.a.s.) tayin ettiği gün ve gece bahis mevzûu olmadan müslümanın, geçmişleri için yapacağı, sünnete uygun pek çok ibadet ve hayırlar vardır.

Bid'atlar karşısında Hz. Peygamber'in tavrı açıktır. O şöyle buyurmuştur: *“Sözün en hayırlısı Allah'ın Kitabıdır. Yolun en iyisi Muhammed'in yoludur. Dinde işlerin en kötüsü ise bid'atlardır. Her bid'at merduttur. Kim onlara sarılırsa, onu dinden uzaklaştırır.”*⁴⁹⁷ Allah Teala da *“Eylevme ekmeltü leküm dineküm...”*⁴⁹⁸ ayetiyle dinin tamamladığını, insanlara nimetlerini kemale erdirdiğini açıkça ifade etmiştir. Artık tamamlanmış olan dine yeni yeni ilaveler yapılacak olursa, zamanla o dinin aslını kaybedip hedeflerinden uzaklaşılacağı da muhakkaktır.

Netice olarak, ölü için, belirli gün ve gecelere has yapılan hayırların dinî yönünün olmadığı, bunların daha çok örfe dayalı adetler olduğu görülmektedir. Ölülere en çok faydası olan ibâdetler, onların adına sadaka vermek ve toplumun istifade edebileceği tesisler yapmaktır. Bunlar sünnetle sabittir. Bunun yanında hiçbir ücret söz konusu olmaksızın sırf ibâdet kastıyla okunan Kur'an'ın ve bu kiraattan hâsıl olması beklenen sevâbın ölülere bağışlanması ise müstehaptır. Buna sünnet demek mümkün değildir. Sünnet olan ibadetleri yapmak, ölülere daha faydalıdır.

2.8. TAZİYE

2.8.1. TAZİYE KAVRAMININ SÖZLÜK ve TERİM ANLAMI

Ta'ziye: “Azâ” fiilinin “tef'il” babında bir mastardır. Musibetle karşılaşan kişiyi teselli etme, sabra teşvik etmek anlamında olup Türkçede ki karşılığı ise bir yakını vefat eden kimseye baş sağlığı dilemek, geçmiş olsun dileklerini bildirmek anlamında kullanılır.⁴⁹⁹ Verilen tanımdan anlaşılacağı gibi taziye, herhangi bir musibetle karşılaşan kişiyi teselli etme, bir felaket karşısında üzüntüyü azaltacak sözler söyleme, yakını ölen kimselere başsağlığı dileme ve sabır tavsiye etme anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Kaza ve kadere razı olmaya teşvik etmek ve Müslüman ölüye dua etmek demektir.

Ölen birinin taziyesine gitmek büyük bir sevaptır. Zira Peygamberimiz (s.a.s) muhtelif hadis-i şeriflerinde ta'ziyede bulunmanın sevabının büyüklüğünden bahsetmiştir.⁵⁰⁰ Hatta bu mükâfatın, musibete uğrayıp da sabreden mükâfatı kadar olacağını ve bunun mükâfatını hadislerde şöyle ifade etmiştir:

حدثنا عمرو بن رافع قال حدثنا علي بن عاصم عن محمد بن سوقة عن إبراهيم عن
الأسود عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من عزى مصابا فله مثل أجره

⁴⁹⁷ Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Müslim, Cum'a, 43.

⁴⁹⁸ Maide, 5/3.

⁴⁹⁹ Develioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1988, 1249; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1989, 1433.

⁵⁰⁰ Tirmizi, Cenâiz, 74; İbn Mâce, Cenâiz, 56; Nahlâvî, Halil b. Abdulkâdir eş-Şeybanî, *Ed-Dürerü'l-Mübaha fî'l-Hazari ve'l-İbaha*, Dimaşk, 1966, 133; Hasan el-'İdvî, el-Hamzavî, *Meşarîku'l Envâr Fi Fevzi Ehli'l- İ'tibâr*, Mısır, 1316, 25.

“Kim musibete uğrayan bir kimseye taziye de bulunursa, kendisine de öteki kadar ecir verilir.”⁵⁰¹ Tirmizi bu hadis için garip, İbnu’l- cevzi ise Mevzu (uydurma) demiştir. Başka bir hadiste de:

ما من مؤمن يعزي أخاه بمصيبة إلا كساه الله سبحانه من حلل الكرامة يوم القيامة

“Musibete uğramış Müslüman kardeşine taziye ve tesellide bulunana, Allah Teâla kıyamet gününde şeref ve üstünlük elbiseleri giydirir.”⁵⁰² Her hususta ümmetine örnek ve önderlik yapan Allah Rasûlü (s.a.s.), Sa’d b. Mu’az’ın (v.5/626) vefatında Sa’d’ın annesine bizzat sabır dileyerek⁵⁰³ bu hususta da ümmetine rehberlik etmiştir.

Ta’ziye için belirlenmiş belli bir zaman olmamakla beraber, ölüm vukuundan itibaren o belde bulunanların üç gün içinde ve ilk karşılaştıkları zaman ta’ziyede bulunmaları gerekir. Bu, definden sonra olabileceği gibi önce de olabilir. Ama definden sonra olması daha iyidir. Ölünün aile efradının oturduğu yerdekiler için ta’ziye’yi üç günden sonraya bırakmak acıyı tazeleyeceği için mekruh görülmüştür.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) üç güne kadar yas tutmaya izin vermiş ve şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve Ahiret gününe iman eden kadına ölü için üç günden fazla yas tutmak helâl değildir. Ancak kocası için iddet süresi olan dört ay on gün yas tutması müstesnadır.”⁵⁰⁴ Üç günden fazla yas tutmak kocası ölen kadına mahsustur. Nitekim kocası ölen bir kadının yas müddeti, iddet miktarı olan dört ay on gündür.⁵⁰⁵

Ta’ziyenin belli bir yeri de yoktur. Genel olarak cenazeye katılanlar, definden sonra taziye de bulunurlar. Cenazeye katılmamış olanlar da ölü sahibinin evinde ta’ziyede bulunurlar.

Bir yakınının kaybeden kişilerin, bir köşede oturup taziye için gelenleri kabul etmek gayesiyle beklemleri de cumhur-u fukahaya göre doğru değildir.⁵⁰⁶ Hanefilere göre, üç gün müddetle taziye için mescit dışında bir yerde oturmakta bir sakınca yoktur. Birinci gün en faziletli olanıdır. ‘Fetâvâ-i Zâhiriyye’de şöyle denilmektedir: “Ölünün aile fertlerinin evde veya mescitte taziye dileklerini kabul etmelerinde, insanların da gelip onlara taziyede bulunmalarında bir sakınca yoktur.”

Şafii ve Hanbelîlere göre, Ölü sahiplerinin mâtem meclisi gibi bir yerde oturup taziye dileklerini kabul etmesi yahut taziyede bulunan kişinin ölü sahiplerinin yanında oturması mekruhtur. Çünkü bu durum üzüntünün artmasına sebeptir. Sadece Mâlikîler ta’ziye sahibinin evinde oturmasının mübah olacağını söylerler. Yine İmam Malik hariç diğer fukahaya göre, Müstehap olan ta’ziye bir defa yapılır, ikinci defa yapılması mekruhtur. Malikîler ise ikinci defa yapılmasında da bir mahzur

⁵⁰¹ Tirmizi, Cenâiz, 71.

⁵⁰² İbni Mâce, Cenâiz, 56.

⁵⁰³ Hasan el-‘idvî, a.g.e., 24.

⁵⁰⁴ Buhârî, Cenâiz, 30, 31; Şevkânî, a.g.e., VI, 292.

⁵⁰⁵ Sâbık, a.g.e., I, 507.

⁵⁰⁶ Sâbık, a.g.e., I, 564.

görmezler.⁵⁰⁷ İmam Sevri' ye göre definden sonra taziye de bulunmak müstehap değildir. Çünkü bu durum ölünün en son durumudur.⁵⁰⁸

Sonuç olarak, taziye ilk üç günde yapılır. Uzaktan gelenler ve sonradan duyanlar üç günden sonra da taziye yapabilirler. Ta'ziye için belirli bir mekân yoktur. Ta'ziyeye gelenler ölü sahibini nerede bulursa orada taziye de bulunarak başsağlığı dileyebilir.

Ta'ziyeye varan kişinin neler söylemesi gerektiğine gelince; bu hususta Hanefiler hariç diğer fukaha duruma göre ne gerekiyorsa onları söylemenin uygun olacağını ve ta'ziye için hususî bir söz kalıbının bulunmadığını belirtmişlerdir.

Hanefiler ise bazı hadislerde geçen lafızların söylenmesini müstehap görürler.⁵⁰⁹ Taziye de bulunan kimse ölü sahibi Müslüman ise şöyle der: *"Allah sevabınızı büyük, tesellinizi güzel eylesin, ölünüzün günahlarını da bağışlasın."*⁵¹⁰ şeklinde ölünün yakınlarına sabır ve metanet diler, cenaze için hayır duada bulunur. Eğer bir Müslüman kâfir olan akrabası dolayısıyla taziye de bulunulursa şöyle denilir: *"Allah (c.c.) sana bol ecir ve sabır versin."* Bu durumda ölü için duada bulunulmaz. Çünkü kâfirler için dua ve istiğfar etmek yasaklanmıştır. Eğer kâfir bir kimseye Müslüman bir yakını sebebiyle taziye verilirse şöyle denilir: *"Allah sana sabr-ı cemil versin, ölünü de mağfiret etsin."* Eğer kâfir bir kimseye bir kâfir akrabası sebebiyle taziye de bulunulursa ona da şöyle denilir: *"Allah bize ve size hayırlı halefler versin, sayını noksanlaştırmasın."*⁵¹¹

Erkekler ve fitneye sebep olmayacak durumdaki kadınlar için küçük-büyük, erkek-kadın herkesin ta'ziye de bulunması sevaptır. Bu hususta âlimler arasında ihtilaf yoktur. Bir kimsenin, yabancı mahremi olmayan güzel bir kadın için taziye de bulunması, fitneye sebep olma korkusundan dolayı mekruhtur. Hanbelîlere göre, kâfire taziye de bulunmak haramdır. Çünkü bunda kâfirlere saygı göstermek söz konusudur. Bu aynen kâfirle karşılaşınca ilk selama başlamak gibi mahzurludur. Taziye de tokalaşmak, taziye edilen kişinin elini tutmak mekruh değildir.

Sonuç olarak; ölünün yakınlarına taziye de bulunmak sünnettir. Erkekler ve fitneye sebep olmayacak durumdaki kadınlar için küçük-büyük, erkek-kadın herkes ta'ziye de bulunabilir. Ta'ziye için hususi bir söz kalıbı olmamakla beraber kişi içinden geldiği gibi dua ederek ölü sahibine baş sağlığı dileğinde bulunabilir.

⁵⁰⁷ Ceziri, *a.g.e.*, I, 539; Sâbık, *a.g.e.*, I, 563–564.

⁵⁰⁸ Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 93.

⁵⁰⁹ el-Ceziri, *a.g.e.*, I, 539.

⁵¹⁰ Şirbînî, *a.g.e.*, II, 41–42.

⁵¹¹ Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 93.

2.8.2. ÖLÜ İÇİN AĞLAMAK

Ölüye ağlamak âdeti, eskiden beri insanlar arasında kabul görmüş bir âdettir. Meselâ eski Mısır'da eşraftan biri öldüğü zaman, birçok kadın ve erkek, üstlerine başlarına yas alâmetleri sürerek, bağıra çağıra sokaklarda gezerlermiş.⁵¹² Grek-Roma dünyasında, ölen kişi yıkanıp yağlanarak beyaz bir giysiyle yatağa yatırıldıktan sonra etrafında özel ağlayıcılar tarafından “ağlama seremonisi” yapılmış.⁵¹³ Eski Türklerde ise bu ağlama merasimlerinde yüzlerini yaralayanlar ve hatta kulaklarını kesenler bile olmuştur.⁵¹⁴ Cahiliye devri Arapları arasında ölümden sonra kendisi için bağıra çağıra, iyiliklerini sayarak ağlamasını vasiyet edenler bile vardır. İleri gelenlerden biri öldüğü zaman kabilelere haberciler gönderilip “Fılan öldü, Araplar mahvoldu.” gibi ifadelerle ölüm haberini vermek, yaka paça yırtarak ağlamak âdet haline gelmişti.⁵¹⁵

1655–1656 ların Türkiye'sini anlatan bir yabancı, bir cenaze vukuunda kadınların cenaze evinde toplanarak, ağıt düzüp günlerce bağıra çağıra ağladıklarını yazmaktadır.⁵¹⁶ O günden bugüne bu çeşit ağıt yakma ve ağlama şekli çok yaygın olduğu için, İslâm'ın bu konudaki hükmünü burada zikretmenin faydasına inanıyoruz.

İslam dinine göre hem dünya hayatında hem de öldükten sonra insan, sevgiye ve hürmete lâyıktır. Dolayısıyla geride kalanların cenazeye saygı duygularını rencide edecek hareketlerden kaçınmalarına büyük önem verilir. İslâm dininin cenazeye karşı gösterdiği bu ihtimamın onun geride kalan yakınları, komşu ve dostlarına yönelik tesellî edici tarafları da vardır. Ölülere saygı göstermek, yaşayanlara karşı saygılı olmanın bir başka ifadesidir.⁵¹⁷

Definden önce ve sonra ölüye ağlamak ittifakla caizdir. Ancak sesi yükseltmemek, çirkin söz söylememek, bağırp çağırmamak, ağıt yakmamak gerekir.⁵¹⁸ Şimdi Peygamberimiz'in (s.a.s.) hangi durumlarda ağlamayı yasakladığına dair rivayetleri inceleyelim:

عن مسروق عن عبد الله أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ليس منا من ضرب
الخدود وشق الجيوب ودعا بدعوى الجاهلية

⁵¹² Mimarzâde Muhammed Emrullah, *Mir'atı Edyan ve Mezâhib*, İstanbul, 1327, 26.

⁵¹³ Şener, a.g.m., VII, 353.

⁵¹⁴ İnan, Abdulkâdir, *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara, 1962, 12.

⁵¹⁵ Şener, a.g.m., VII, 354.

⁵¹⁶ Fean Thevent, *1655–1656 da Türkiye*(Trc.: Nuray Yıldız), İstanbul, 1978, 140.

⁵¹⁷ Şener, a.g.m., VII, 354.

⁵¹⁸ İbn Abidin, *Haşiya ala'd- Durri'l-Muhtar*, I, 841; İbn Kudâme, *eş- Şerhu'l-Kebîr*, I, 421; a.y., *eş- Şerhu's -Sağîr*, I, 566, 579; Şirâzî, *el- Muihezzeb*, I, 139 v.d. ; Şeyh Mansur b. Yûnus b. İdrîs el-Buhutî, *Keşşâfu'l- kınâ' an Metnil iknâ'*, (Thk.: İbrâhim Ahmed Abdülhamid), II, Riyad, 2003, 188; Irâkî, *el-Muğnî*, II, 545–547; Nevevî, *el-Mecmû*, V, 276–280; Şirbînî, *a.g.e.*, I, 355 v.d.

H.z. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyuruyor: “*Yanaklarını yumruklayan, yakasını yırtan ve cahiliye davasında bulunan bizden değildir.*”⁵¹⁹ Diğer bir hadiste Abdullah (r.a.) şöyle rivayet eder:

عن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إياكم والنعي فإن النعي من عمل الجاهلية

“*Cahiliyenin adetlerinden olan ağıt yakmaktan sakınınız.*”⁵²⁰ Tirmizîye göre Abdullah’tan rivâyet edilen bu hadis *hasen-garip*’tir. Başka bir rivayette ise:

عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم النياحة على الميت من أمر الجاهلية فإن النائحة إن لم تتب قبل أن تموت فإنها تبعث يوم القيامة عليها سراويل من قطران ثم يعلى عليها بدرع من لهب النار

“*Ölüye ağıt yakmak cahiliye adetlerindendir. Ağıt yakan kadın tevbe etmezse kıyamet gününde üzerinde katrandan bir elbise, uyuzlu bir gömlek bulunduğu halde kabrinden kaldırılacaktır.*”⁵²¹ Abdurrahman b. Yezid ve Ebi Bürde’den rivâyetle Ebû Musa el –Eş’arî bir defasında hastalanıp hastalığı ağırlaşınca hanımı seslice ağlamaya başlamış. Hastalığının şiddeti geçtiğinde hanımına:

عن عبد الرحمن بن يزيد وأبي بردة قالا لما ثقل أبو موسى أقبلت امرأته تصيح قالا فافاق فقال ألم أخبرك أنني بريء ممن برئ منه رسول الله صلى الله عليه وسلم قالا وكان يحدثها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال أنا بريء ممن حلق وخرق وعلق

“*Sen benim, Resulullah’ın (s.a.s.) uzak olduğu her şeyden uzak olduğumu bilmiyor musun ki, Resulullah (s.a.s.) musibet anında sesini yükseltenlerden, saçını tıraş ettirenlerden ve üstünü başını yırtanlardan uzak olduğunu söylerdi.*”⁵²² demesiyle bu durumun yasaklığını belirtmiştir.

Yukarıdaki hadiste de ifade edildiği gibi ümmetin yıldızları olan ashab-ı kirama baktığımız zaman, onların, kendilerine sesli ağlayanları, kesin olarak bundan menettiklerini görüyoruz. Nitekim H.z. Ömer aylır ayılmaz Resulullah’ın (s.a.s.) hadis-i şerifini hatırlatarak böyle yapmamalarını öğütlemiştir.⁵²³

Yukarıdaki hadisler incelendiğinde Peygamberimizin normal bir ağlamaya karşı çıkmadığını görüyoruz. Peygamberimiz’in (s.a.s.) ölünün sıfatlarını sayarak ağlamayı, yüksek sesle ağlayarak ağıt yakmayı (nihaya), göğsüne ve başına yumruklar vurarak, yakasını paçasını yırtarak, saçlarını dağıtarak, başına kül saçarak (cezâ) ağlayanları lanetlemiştir. Yine feryad u figan ederek ağlayan (sâlika), saçlarını tıraş eden (halika), elbiselerini parçalayanların (şâkka) ağlamasını yasaklamıştır. Çünkü bu tür ağlama biçimleri beraberinde isyanı ve masiyeti getirmektedir.

⁵¹⁹Buhârî, Cenâiz, 39; Nesâî, Cenâiz, 17, 19; İbn Mâce, Cenâiz, 51.

⁵²⁰Tirmizî, Cenâiz, 10.

⁵²¹İbn Mâce, Cenâiz, 51.

⁵²²Buhârî, Cenâiz, 35; İbn Mâce, Cenâiz, 52; Nesâî, Cenâiz, 18.

⁵²³Müslim, Cenâiz, 9.

Bu şekilde ağlamanın haram olduğunda icma vardır. Çünkü Rasulullah (s.a.s.) bu hareketlerin cahiliye âdetlerinden olduğunu bildirerek⁵²⁴ yasaklamış;⁵²⁵ bu yasak fiili yapanların ehl-i sünnet'ten olmadıklarını⁵²⁶ ve tövbe etmeden öldükleri takdirde Allah'ın kendilerine katrandan bir elbise ve alevli ateşten bir gömlek giydireceğini haber vererek,⁵²⁷ bu fiilin günahının büyüklüğüne dikkat çekmiş ve böyle yapanları lânetlemiştir.⁵²⁸

Cahilî bir davranış biçimi olan matem, sonraki asırlarda önü alınmayan bir yayılma gösteren yerleşik bid'atlerden biri haline gelmiştir. Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 680 tarihinde Kerbela'da şehit edilişi Şiîlerce mezhebi bir alamet telakkî edilerek, her yıl düzenlenen matem merasimleriyle anılmaktadır. 10 Muharrem günü meydanları dolduran binlerce genç-yaşlı Şiî bir ağızdan: "Ya Hüseyin!" diye haykırarak gözyaşı dökerken, başlarını yumruklamakta ve bedenlerini zincirlerle dövmektedirler. Bu ve buna benzer davranış biçimlerinin Resulullah'ın (s.a.s.) ortaya koyduğu ve uyulmasını istediği prensiplerle alakasının olmadığı ortadadır. Yine günümüzde Resulullah'ın (s.a.s.) yasakladığı ölümler için tutulan matemler, dövünerek ve bağırarak ağlamalar, diğer müslümanlar arasında da yer etmiş bulunmaktadır.

Aşağıda verilecek olan rivayetlerde Peygamberimizin normal bir şekilde ağlamayı yasaklamadığı hatta kendisinin de ağladığı görülecektir. Selemete b. Ezrek Ebu Hureyre (r.a.)den şöyle işittiğini rivayet eder:

أن سلمة بن الأزرق قال سمعت أبا هريرة قال مات ميت من آل رسول الله صلى الله عليه وسلم فاجتمع النساء يبكين عليه فقام عمر ينهاهن ويطردهن فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم دعهن يا عمر فإن العين دامة والقلب مصاب والعهد قريب

"Peygamberimizin âlinden birisi vefat etmişti. Kadınlar üzerine toplanıp ağlamaya başlayınca Hz. Ömer onlara bağırarak ağlamaktan sakındırmaya çalıştı. Peygamberimiz (s.a.s.) Hz. Ömer'e: "Bırak onları, ağlasın, muhakkak ki göz yaşarır, kalp hüznlenir."⁵²⁹ buyurarak sessizce ağlayanların serbest bırakılmasını istemiştir. Yine Resulullah'ın (s.a.s.) azadlısı, dostu ve dostunun oğlu olan Ebü Zeyd Üsâme b. Zeyd b. Hârise'den (r.a.) nakledildiğine göre o şöyle dedi:

عن أسامة بن زيد قال كنا عند النبي صلى الله عليه وسلم فأرسلت إليه إحدى بناته تدعوه وتخبره أن صبيا لها أو ابنا لها في الموت فقال للرسول ارجع إليها فأخبرها أن الله ما أخذ وله ما أعطى وكل شيء عنده بأجل مسمى فمرها فلتصبر ولتحتسب فعاد الرسول فقال إنها قد أقسمت لتأتينها قال فقام النبي صلى الله عليه وسلم وقام معه سعد بن عبادة ومعاذ بن جبل وانطلقت معهم فرفع إليه الصبي ونفسه تقعق كأنها في شنة ففاضت عيناه فقال له سعد

⁵²⁴ Müslim, Cenâiz, 10; İbn Mâce, Cenâiz, 51; Azizi, Ali b. Ahmed b. Nureddin Muhammed b. İbrahim, *es-Sirâcu'l-Münir Şerhu Câmi'u's-Sağır fi Hadisi'l-Beşiri'n-Nezir*, Mısır, 1325, 177.

⁵²⁵ İbn Mâce, Cenâiz, 51,53.

⁵²⁶ Hasan el-Idvî, *a.g.e.*, 124.

⁵²⁷ Müslim, Cenâiz, 10; İbn Mâce, Cenâiz, 51; Nahlâvî, Halil b. Abdulkâdir eş-Şeybanî, *ed-Dürrü'l-Mübâha fi'l-Hazari ve'l-İbâha*, Dimaşk, 1966, 132.

⁵²⁸ İbn-Mâce, Cenâiz, 52; Hasan el-Idvî, *a.g.e.*, 24.

⁵²⁹ İbn Mâce, Cenâiz, 53. Nesâî, Cenâiz, 16.

ما هذا يا رسول الله قال هذه رحمة جعلها الله في قلوب عباده وإنما يرحم الله من عباده
الرحماء

“Kızı (Zeynep), Nebî (s.a.s.)’e: Oğlum ölmek üzeredir, lütfen bize kadar geliniz, diye haber gönderdi. Peygamber (s.a.s.): “Alan da veren de Allah’tır. O’nun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah’tan beklesin.” diye buyurarak kızına selam gönderdi. Bunun üzerine kızı, Nebî’ye (s.a.s.); Ne olur, mutlaka gelsin, diye tekrar haber yolladı. Bu defa Peygamber (s.a.s.) yanında Sa’d b. Ubâde, Muâz b. Cebel’le beraber kalkıp kızına gitti. Resulullah (a.s.) canı şenneye (eski bir tulum) içindeymiş gibi hırıltı çıkararak can çekişmekte olan kızının oğlu kendine arz edilince gözlerinden yaşlar boşandı.” Sa’d kendisine: “Bu ne ya Resulullah?” diye sorunca: “Bu Allah’ın rahmetidir, onu kullarının kalplerine koymuştur. “Allah ancak merhametli olan kullarına merhamet eder.”⁵³⁰ karşılığı verdiği rivayet edilmektedir. Başka bir rivayette ise Resul-i Ekrem (s.a.s.) vefat edince, Enes (r.a.) bu defa Fatıma’dan (r.a.) şöyle rivayet eder:

عن أنس أن فاطمة بكت على رسول الله صلى الله عليه وسلم حين مات فقالت يا أبتاه
من ربه ما أدناه يا أبتاه إلى جبريل ننعاه يا أبتاه جنة الفردوس مأواه

“Allah’ın çağrısına icabet eden babacığım vah, kara haberini ancak dostu Cebrail’le paylaşacağımız babacığım vah, yeri cennetül firdevs olan babacığım diye ağladı.”⁵³¹ Resulullah’ın (s.a.s.) defninden sonra da Hz. Fatıma duygu ve üzüntülerini şöyle dile getirdi: “Resülullah’ın üzerine (çarçabuk) toprak atmaya eliniz nasıl vardı, gönlünüz nasıl razı oldu?”⁵³²

Yine Cabir’den (r.a.) rivayet edildiğine göre: Oğlu İbrahim’in ölümünün anlatıldığı rivayetlerde son anlarını yaşayan oğlunu kucaklayıp bağrına bastığı, öpüp kokladıktan sonra Resulullah (a.s.) şöyle buyurdu: “Ey İbrahim! Biz Allah katında sana bir fayda sağlayamayız.” Bu sözleri söyledikten sonra gözlerinden yaş boşandı. Abdurrahman b. Avf kendisine: “Ağlıyor musun, ey Allah’ın resulü! Hâlbuki sen ağlamayı yasaklamamış mıydın?” diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.) de: “Hayır, fakat ağıt yakmayı yasaklamıştım.” dedi.”⁵³³ Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş olup hasendir. Bu manada bir hadis Sahihayn’da Cabir’den başka biri vasıtasıyla rivayet edilmiştir. Yine Enes’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre “Peygamberin kızı defnedilince onun, kabrinin başında oturduğu halde iken gözlerinden yaş aktığını gördüm.”⁵³⁴

Yukarıdaki hadisler incelendiğinde açıkça görülecektir ki ölüye ağlamak, Allah’ın takdirine razı olmaya aykırı değildir. İnsanın hüzünlenmesi, kederli bir hal alması normaldir. Hatta bu hüzün ve kederini açığa vurup sessizce ağlaması ve

⁵³⁰ Buhârî, Cenâiz 33; Müslim, Cenâiz, 12; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 24, Edeb, 58; Nesâî, Cenaiz 22; İbni Mâce, Cenâiz 53; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., V, 204, 206, 207; Abdurrazzâk, a.g.e., Cenâiz, III; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., Cenâiz, III; İbn Abidin, Reddül-Muhtâr, I, 841; Şirbînî, a.g.e., I, 355 vd.; Şîrâzî, el-Mühezzeb, I, 139.

⁵³¹ Nesâî, Cenâiz, 14.

⁵³² Buhârî, Cenâiz, 8.

⁵³³ Buhârî, Cenaiz, 44; Müslim, Cenaiz, 12; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 77.

⁵³⁴ Buhârî, Cenaiz, 32.

gözyaşı dökmesinde de bir sakınca yoktur.⁵³⁵ Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de amcası Hz. Hamza şehid edildiği⁵³⁶ zaman, oğlu İbrahim'in,⁵³⁷ kızının⁵³⁸ ve kızının çocuğunun⁵³⁹ vefatlarında ve ashabtan Sa'd b. Ubâde'nin (v.15/636) hastalığında bizzat gözlerinden yaşlar akıtarak ağlamıştır. Yine Peygamber efendimiz (s.a.s.) bir cenazede kabrin kenarına oturmuş, gözyaşları toprağa damlayacak derecede ağlamış,⁵⁴⁰ kızı Rukiye'nin (v. 2 /624) vefatında yanında sessizce ağlayan Fâtıma'nın gözyaşlarını kendi eliyle silmiştir.⁵⁴¹ Kendisine ağlamayı yasaklamış olduğu hatırlatılınca da bunun yasak olan ağlama şekli olmayıp, gözyaşı dökmekle Allah'ın azap etmeyeceğini, ancak mübarek diline işaret edip onunla azap edeceğini belirtmiştir. Zira sessizce gözyaşı dökmek ve kalben mahzun olmak, ağlamaktan ziyade bir şefkat ve acımadır ki, Allah Teâlâ, şefkatli ve merhametli olanları sever.

Bütün bu hadis-i şeriflerden çıkarılan fikhî hüküm, ölüye sessiz ağlamanın câiz ve mübah olduğudur ki, bunda bütün müctehidler müttefiktirler.⁵⁴² Yüksek sesle ve bağırarak ağlamak Hanefî ve Malikîlere göre haramdır. Yine Hanefîlere göre şiir veya başka sözlerle ölüye mersiye ve methiye yazmakta bir sakınca yoktur. Fakat övmekte ileri gitmek, özellikle cenazesinde bunu yapmak mekruhtur. Çünkü hadiste şöyle buyrulmaktadır: “*Kavmiyetçilik, ırkçılık, kabilecilik gibi cahiliyet davası güdeni kinaye ve ima yoluyla değil, “Babaninkini ısır!” diye sarih ve sert bir şekilde azarlayın.*”⁵⁴³ hadîsi bir te'dip emridir ve cahiliye davalarının peşinden gitmekten sakındırma hususunda önemle durulduğunu gösterir.

Şafi'î ve Hanbelîler ise, ölüye ağıt yakmaksızın ve bir şeyler sayıp dökmeksizin yüksek sesle ağlamayı da mübah görmüşlerse de, nevha yapmak, yani câhiliyyede olduğu gibi ölünün birtakım iyiliklerini sayıp dökerek veya “Benim yiğidim, aslanım, evimin direği...” gibi sözlerle bağırıp ağlamak, saçını başını yolmak; başına, yüzüne veya dizine vurmak, elbiselerini yırtmak haramdır.⁵⁴⁴ Bu şekilde ağlamanın haram olduğunda icma vardır. Çünkü Resulullah (s.a.s.) bu hareketlerin cahiliye âdetlerinden olduğunu bildirerek⁵⁴⁵ yasaklamış,⁵⁴⁶ bu yasak fiili yapanların Ehl-i Sünnet'ten olmadıklarını⁵⁴⁷ ve tövbe etmeden öldükleri takdirde Allah'ın kendilerine katrandan bir elbise ve alevli ateşten bir gömlek giydireceğini

⁵³⁵ Şener, a.g.m., VII, 355.

⁵³⁶ Şener, a.g.m., VII, 355.

⁵³⁷ Buhârî, Cenâiz, 42.

⁵³⁸ Buhârî, Cenâiz, 32; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., III, 126.

⁵³⁹ Buhârî, Cenâiz, 32; İbn Mâce, Cenâiz, 53.

⁵⁴⁰ İbn Mâce, Zühhd, 19.

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 335.

⁵⁴² Cezirî, a.g.e., I, 533.

⁵⁴³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 332.

⁵⁴⁴ Cezirî, a.g.e., I, 533; Tahtavî, *Hâşiyetü Alâ Merâki'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzah*, 501.

⁵⁴⁵ Müslim, Cenâiz, 10; İbn Mâce, Cenâiz, 51; Azizi, Ali b. Ahmed b. Nureddin Muhammed b. İbrahim, *es-Sirâcu'l-Münir Şerhu Câmi'u's-Sağır fi Hadisi'l-Beşiri'n-Nezir*, Mısır, 1325, 177.

⁵⁴⁶ İbn Mâce, Cenâiz, 51,53.

⁵⁴⁷ Buhârî, Cenâiz, 34, 36, 37; İbn Mâce, Cenâiz, 52; Hasan el-Idvî, a.g.e., 124.

haber vererek⁵⁴⁸ bu fiilin günahının büyüklüğüne dikkat çekmiş ve böyle yapanları lânetlemiştir.⁵⁴⁹

Ölü, dirilerin kendisine ağlaması sebebiyle ceza çeker mi? konusuna gelince: Hz. Ömer de dahil birçok sahabinin rivayet ettiği; **ان الميت ليعذب ببكاء الحي** “Dirilerin ağlamasından dolayı ölü azap çeker.”⁵⁵⁰ hadisi söz kousudur. Hz. Aişe validemize bu hadis-i şerif sorulunca;

يغفر الله لأبي عبدالرحمان! أما انه لم يكذب ولكنه نسي أو أخطأ، إنما مر رسول الله يهودية يبكي عليها، فقال: انهم ليبكون عليها وإنها لتعذب في قبرها.

“Allah Ebû Abdurrahmân’ı affetsin! O yalan söylemez ama unutmuş ya da yanlışmış herhalde. Allah Rasûlü (s.a.s.), ölünün ardından ağlayan bir Yahûdî kadınına uğramıştı da şöyle söylemişti: Onlar (inanmayanlar) ölülerine ağlıyorlar. Hâlbuki o, kabrinde (inanmamasının) cezâsını çekiyor / azap görüyor.”⁵⁵¹ şeklinde bir karşılık vermiştir. Diğer bir rivâyette: **حسبكم القرآن، ولا تزر وزر أخرى** “Size Kur’an yeter; hiçbir günâhkâr başkasının günahını yüklenmez.”⁵⁵² ayetine aykırı olacağını belirterek, Resulullah’ın (s.a.s.) bir Yahudi kabri yanından geçerken mezarın başında ağlayanlar gördüğünü ve onların ağladıkları kişinin, kabrinde azap görmekte olduğunu söylediğini,⁵⁵³ aile efradının ağlaması ile Allah’ın ancak kâfirin azabını artıracaklarını ifade etmiştir.⁵⁵⁴

Bütün müctehitler, aile efradının ve hayattakilerin yasak olan şekilde ağlamaları sebebiyle ölüye azap edilmeyeceğini, ancak eskiden Araplarda olduğu gibi ölü, böyle yapılmasını vasiyet etmişse –ki bu şekilde vasiyet etmek haramdır– yahut da yasak olan şekilde ağlayacaklarını bilip de, ağlamamalarını vasiyyet etmemişse o zaman geride kalanların ağlaması sebebiyle azap olunacağını beyan etmişlerdir.⁵⁵⁵ Dolayısıyla ölüye ağlamanın azap veriş, ağlamak sebebiyle değil, kendi günahı sebebiyle olmuş olur. Câhiliye Araplarında ağlamayı vasiyyet etmek âdet olduğu için Rasûlullah (s.a.s.), bunun ölüye azap vereceğini bildirmiş olabilir.

Sonuç olarak; âlimlerin cumhuruna göre ailesine, kendi için ağlamayı ve ağıt yakmayı vasiyet eden ve bu vasiyeti yerine getirilen kimse sorumludur. Çünkü böyle bir ölü vasiyetinden dolayı ailesinin kendisine ağlaması ve ağıt yakması sebebiyle

⁵⁴⁸ Müslim, Cenâiz, 10; İbn Mâce, Cenâiz, 51; Nahlâvî, Halil b. Abdulkâdir eş- Şeybanî, *ed-Dürerü'l-Mübâha fi'l- Hazari ve'l-İbaha*, Dimaşk, 1966, 132.

⁵⁴⁹ İbn-Mace, Cenâiz, 52; Hasan el-Idvî, *a.g.e.*, 24.

⁵⁵⁰ Buhârî, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 18–19; Tirmizi, Cenâiz, 24; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29; Nesâî, Cenâiz, 24; İbn Mâce, Cenâiz, 54; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 43; İmam’ı Mâlik, *a.g.e.*, Kitâbü'l Cenâiz, 12; Abdurrazzâk, *a.g.e.*, III, 551; İbn Ebi Şeybe, *a.g.e.*, Cenâiz, 193; San’ânî, *a.g.e.*, I, 204; Beş ayrı sahâbîden (r.a.) nakledilen bu haberi sadece Müslim on iktarikla ve Ahmed b. Hanbel de on yedi yerde rivâyet etmişlerdir.

⁵⁵¹ Buhârî, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 27; Mâlik, Cenâiz, 20; Abdurrazzâk, *a.g.e.*, III, 556.

⁵⁵² Abdurrazzâk, *a.g.e.*, III, 555; Buhârî, Cenâiz, 33; Müslim, Cenâiz, 23.

⁵⁵³ Buhârî, Cenâiz, 32; Müslim, Cenâiz, 9; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 79, 281.

⁵⁵⁴ Müslim, Cenâiz, 9.

⁵⁵⁵ Ceziri, *a.g.e.*, I, 534.

azap görür. Bu ağlamaya ve ağıt yakmaya ölünün kendisi sebebiyet vermiştir.⁵⁵⁶ Araplarda da o dönemlerde öldükten sonra ağlamayı ve ağıt yakmayı vasiyet etmek âdetti. Ölünün herhangi bir vasiyeti olmaksızın ailesi onun arkasından ağlar yahut ağıt yakarsa bunların ağlamaları ve ağıt yakmaları sebebiyle ölüye azap edilmez. Çünkü Allah Tealâ şöyle buyuruyor: “*Hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez.*”⁵⁵⁷

Konuyu özetleyecek olursak, ölünün sıfatlarını sayarak ağlamak ve ağıt yakmak, göğsüne ve başına yumruklar vurarak yahut yakasını paçasını yırtarak, ölünün birtakım iyiliklerini ve hayatta yaptığı işlerini sayıp dökerek, mersiyeler, ağıtlar düzerek ağlamak kesinlikle yasaktır. Bu şekilde ağlamaktan şiddetle sakınmak gerekir. Diğer taraftan bir yakını ve sevdiği kişileri kaybedenlerin eğer güçleri yetiyorsa sabretmeleri ve ağlamamaları en iyi harekettir. Buna güç yettiremiyorlarsa sessizce ağlamaları ve gözden yaş akıtmaları caizdir. Yine ölü, kendisi için ağlamayı ve ağıt yakmayı vasiyet etmiş ise bunun üzerine ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle ceza çeker. Şayet ölünün vasiyeti yoksa ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle bundan sorumlu olmaz.

2.8.4. TAZİYE ESNASINDA İKRAMLAR

Ölünün akrabaları ve komşularının ölü evine yemek yapıp götürmesi müstehaptır.⁵⁵⁸ Çünkü rivayet edildiğine göre: “Ca’fer b. Ebi Talib’in şehid olduğu haberi geldiğinde Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu:

عن عبد الله بن جعفر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اصنعوا لآل جعفر طعاما فإنه قد أتاهم أمر شغلهم

“Cafer’in ailesine yemek yapıp götürün. Çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir musibet gelmiştir.”⁵⁵⁹

Tirmizî, hadis hakkında: “hasen”dir.⁵⁶⁰ demiştir. Cenâze sahipleri gelen gidenlerle meşgul olmaları sebebiyle yemek yapamamış olabilirler. Akraba ve komşuların yaptıkları yemekleri gündüz ve gece yetecek kadar ölü ailesine göndermeleri, onlara yardımda bulunmaları, kalplerini kazanmak için çaba sarf etmeleri müstehaptır.

⁵⁵⁶ Sanâni, *a.g.e.* II, 238, 239.

⁵⁵⁷ En’am, 6/164.

⁵⁵⁸ Tahtavi, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *Haşiye Alâ Merâki'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzah*, Mısır, 1970, 510; Cezirî, *a.g.e.*, I, 539-540; Sâbık, *a.g.e.*, I, 508-562; İbn Abidin, *Haşiya ala'd- Durri'l-Muhtar*, I, 841; Şirâzî, *el- Mühezzebe*, I, 140 ; Irâkî, *el-Muğnî*, II, 550 ; Nevevî, *a.g.e.*, V, 285; İbnü'l Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 473.

⁵⁵⁹ Ebu Dâvud, *Cenaiz*, 30; İbn. Mâce, *Cenâiz*, 59; Beyhakî ve diğerleri Abdullah b. Cafer'den rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 205; İbn. Mace, yine bu hadisi Esmâ binti Umeys'ten rivayet etmişlerdir. Cafer hicretin sekizinci senesi cumâdâ ayında Mute savaşında şehit edilmişti. Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 61; Hakim, *Müstedrek*, I, 372; Dare Kutni, *Sünen*, II, 79; Bağavî *a.g.e.*, V, 460; Tebrizî, *Mişkatül mesabih*, 1739; İbn Abidin, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, III, 1246; İbn. Sa'd, *Tabakat*, VIII, 206.

⁵⁶⁰ Tirmizî, *Cenâiz*, 21

Ölü sahiplerinin keder ve üzüntüsü, iştahlarını kapatıp yemek yemelerine mani olduğundan, yemek yemeleri için ısrar etmek gerekir. Hz. Peygamber, ölü sahiplerinin gelenlere yemek hazırlayıp ikram etmesini hoş karşılamamıştır. Bu yüzden ta'ziyeye gidiyoruz diye ölü evinde toplanıp yemek yemek veya ölü sahibinin, ta'ziyeye gelenlere üç güne kadar evinde ziyafet vermesi mekruh görülmüştür.⁵⁶¹

Nitekim sahabe-i kiramda ölü evinde ziyafet vermenin yasak olduğunda icma etmişlerdir.⁵⁶² Çünkü bu gibi fiiller cahiliye devri âdetlerindendir. Bu nedenle ölü evine gelen gidenlere yemek hazırlanması sünnete aykırıdır. Çünkü böyle yapmakla ölü ailesinin sıkıntı ve kederi bir kat daha artırılmış olur, meşguliyetlerine meşguliyet katılmış ve cahiliye döneminin adetlerine benzetilmiş olur. Hele ölünün vârisleri fakir iseler veya onlar arasında ergenlik çağına girmeyen çocuklar var ise, böyle bir evde geriye bıraktığı maldan yemek hazırlayıp misafirlere ve ziyaretçilere takdim etmek onların rızası söz konusu olmadan onların malından harcandığı için haram olur.⁵⁶³ Cerir b. Abdullah şöyle demiştir:

كنا نرى الاجتماع إلى أهل الميت وصنعة الطعام من النجاسة

“Bizler ölünün evinde toplanıp ölü evinde toplananlara yemek yapmalarını ağıt yakmaktan sayardık.”⁵⁶⁴

Eğer yemek yapmaya ihtiyaç olursa caizdir. Çünkü ölü evine cenaze ve taziye için köylerden ve uzak yerlerden gelenler olur, ölü evinde gecelemleri gerekirse o takdirde yemek yapıp yedirilebilir.

Sonuç olarak; ta'ziye boyunca komşuların ve akrabaların taziyeye gelenlere ve taziye sahiplerine yemek hazırlamaları, ikramda bulunmaları, işlerine yardımcı olmaları sünnettir. Ölü sahiplerinin mazeret olmadan taziyeye gelenleri evlerinde misafir etmeleri, yemek hazırlamaları, ikramda bulunmaları hoş karşılanmamıştır.

⁵⁶¹ Toprak, *a.g.e.*, 246.

⁵⁶² İbn Mâce, Cenâiz, 60.

⁵⁶³ Ceziri, *a.g.e.*, I, 539; Sabık, *a.g.e.*, I, 508.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 204; İbn Mâce, Cenâiz, 59.

3. KABİR ZİYÂRETİ

3.1. KABİR ZİYARETİNİN TARİHİ GELİŞİMİ ve MEŞRUIYETİ

Arapçada “ölünün gömüldüğü yer” anlamında kabir (çoğulu kubûr), “kabirlerin bulunduğu yer” karşılığında makber veya makbere (çoğulu mekâbir) kelimeleri kullanılır. Dilimizde birini veya bir yeri görmeye ya da gezmeye gitmek anlamına gelen ziyaret sözcüğü, Arapça “ziyaret” kelimesinden gelmekte olup, aynı manaya gelmektedir. Yine Arapça “zevr” sözcüğü, hem ziyaret etmek, hem de ziyaret eden manalarına gelir. Ancak ziyaret eden anlamına gelen “zair” sözcüğü daha yaygındır. Zuvar ve mezar kelimeleri de bir kimseyi görmeye gitme manasını ifade etmekle beraber mezar, Türkçede kabir olarak ifade edilir.¹ Türkçede kabirlere ‘mezar’ isminin verilmesi de bunu gösterir ki, mezar “ziyaret edilen yer”² anlamına gelip, özellikle ziyaret edilen kabirler için kullanılır. Kur’an-ı Kerim’de birer âyette kabir³ ve mekâbir⁴ beş âyette kubûr⁵ geçmekte, birçok hadiste de gerek kabrin yapısı ve şekline gerekse kabir ziyaretiyle ilgili açıklamalara yer verilmektedir. İbrânicede ise kabir için kullanılan ana kelime kvr’dır. Kvr esas itibarıyla toprağa açılan çukuru belirtir.⁶

Ziyaret inancı yalnızca Türk yahut İslam dünyası ile sınırlı değildir. Zira bilindiği gibi, natürizm ve animizm diye adlandırılan ve tabiatla yahut tabiat kuvvetlerine veya onların kişileştirilmiş şekillerine veyahut ruhlara ve özellikle de ata ruhlarına tapınma şeklindeki inanç ve uygulamalara Afrika, Amerika ve Avustralya’nın ilkel yerlilerinin yanı sıra Uzak Doğu ülkelerinde ve hatta Çin’de, Hindistan’da, Eski Yunan ve Roma’da da rastlanmaktadır. Öte yandan Hristiyanlık, azizler kültürünü, daha ilk dönemlerinden itibaren dinî hayatın önemli bir parçası haline getirmiş bulunmaktadır. Yaygın görüşün aksine bu tür inançlar sadece kırsal alanlarda değil, aynı şekilde şehir çevrelerinde, evrensel ve yüksek dinler seviyesinde, “halk dindarlığı” dediğimiz bir form içerisinde kendini gösterebilmektedir. Bunun çeşitli örneklerini, evrensel dinî cemaatlerin hemen hepsinde, hatta günümüz toplumlarında, Müslüman topluluklarında dahi bulmak mümkündür.⁷ Şu halde, böylesine bir perspektiften bakıldığında ziyaret inancı ve olayı dünya ölçüsünde yaygınlığa sahip bulunan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸

Kabir ziyaretinin tarihi, kabirlerin yapılış tarihi kadar eskidir. Ölüm fikrindeki tarihî değişmelere paralel olarak her din, gerek mimari açıdan gerekse onun etrafında örülü inançlar bakımından kabre farklı değerler yüklemiştir. Böylece yeryüzünde kabir yapımına başlandığı günden beri insanlar onları çeşitli maksatlarla

¹ M.Yaşar Kandemir, “Ziyaret”, *İ.A.*, MEB, İstanbul, 1993, XII, 620.

² İbrâhîm, Mustafa ve bşk., *el-Mu’cemü’l-vasîf*, I, İstanbul, 1989, 408; Muntehabat-ı Lügat-i Osmâniyye, “mezar”, İstanbul, 1286.

³ Tevbe, 9/84

⁴ Tekâsür, 102/2

⁵ Hac, 22/7; Fâtır, 35/22; Mümtetine, 60/13; İnfitâr, 82/4; Adiyât, 100/9.

⁶ Demirci, Kürşat “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam*, XXIV, İstanbul, 1993, 33.

⁷ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 2002, 354.

⁸ Ünver Günay, *a.g.e.*, 11.

ziyaret edegelmişlerdir. Tarih öncesi toplulukların ve günümüzde mevcut bazı ibtidai kültürlerin ölü gömme adetleri aynı değildir. Kaba taş çağında yaşamış olan insanların ayakları karına çekilmiş vaziyette ve çeşitli günlük kullanım eşyalarıyla birlikte kabirlere gömüldükleri, bazı prehistorik merkezlerde insanların evlerde zemine açılan çukurlara, bazen de kilden yapılmış bir küpe konarak defnedildikleri bilinmektedir. Eski Hint-Avrupa kültürlerinde ise cesetler yakıldıktan sonra külleri ya kutsal kabul edilen nehirlerle bırakılmakta veya bir kaba konularak saklanmakta ya da kapla birlikte toprağa gömülmektedir. Her şeye rağmen yaygın uygulama, cesetleri toprağa çukur açılarak oluşturulan kabirlere gömme şeklinde olmuştur. İsrâiloğulları, M.Ö. 2000’li yılların başlarında kabirlerini toprak içine veya kayalara oymak suretiyle şehir dışında yapmışlardır; meselâ İbrânîler “atalar” daha çok kaya kabirlerine gömülmeyi tercih etmişlerdir. Kabirler genellikle aile mezarlıkları şeklindeydi. Ortaçağ’a doğru bu kabirler yerini herkesin gömüldüğü büyük mezarlıklara bırakmış, buna paralel olarak, kabrin mimari biçimi değişmiş, mermerden veya taştan sanduka şeklinde kabirler yapılmıştır. Hristiyanlık’ta ölüm düşüncesi doğrudan ilk insan çiftinin işlediği günahın sonucuyla alâkalandırılmıştır. Kabir günahın bedelini temsil eder. Özellikle Ortaçağ’dan itibaren işlenen bu teolojik yorum kabirlerin simgesel işlevini yoğun bir şekilde gündemde tutmuştur. Hristiyanlıkta kabir geleneği Yahudi kültürünün etkisi altında gelişmiştir. Kabirler genellikle aile mezarları olup daha çok şehrin dışına yapılırdı. Fakat zamanla Yahudi tesirinden uzaklaşılmasına paralel olarak kabirler daha farklı bir hüviyet kazandı. Ayrıca IV. yüzyıldan sonra şehitler için yapılan âbidevi kabirler özel bir mimari anlayışının doğuşuna yol açtı. Böylece kilise kompleksleri içinde anıtsal mimari birimler doğdu. Kabirlerin simgesel anlamı topluluğun yapısında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Kabirler bir yandan öteki dünyaya açılan kapılar, diğer yandan ölümü hatırlatan abideler hüviyetine bürünmüştür.⁹

Kabir ziyaretinin meşruiyetine gelince, insanlar önceleri aralarından ayrılan, kabre koydukları sevdiklerinin hatırası olarak ve onlara faydalı olabilmek gayesi ile yapılan mezar ziyareti ile ilgili, zamanla pek çok bâtil ve hurâfe uygulamalar meydana getirmişlerdir. Başları darda kalan insanlar buralara koşmuşlar ve dertlerine deva aramışlar, bilhassa atalarının mezarlarından medet ummuşlardır. Bu, zamanla insanları şirke ve puta tapıcılığa götürmüştür ki, İslam’ın geldiği asırda Arabistan’da yaşayan müşrikler de ölümlerden medet umuyorlardı.

Şüphesiz böyle bir inanç bâtildir. Bu nedenle, şirke ve bâtila götüren bütün yolları kapatan Peygamberimiz (s.a.s.) İslam’ın ilk günlerinde içine birçok bâtil inanç ve hurafeler karışmış olan kabir ziyaretini tamamen yasaklamıştır. Ta ki, tevhid dini Müslümanların kalbine iyice yerleşip, Allah’tan başka hiçbir şeyden fayda umulmayacağını bilsinler, tam muvahhid olsunlar diye. Nitekim zamanla İslam doktrini ve tevhid akidesi açık ve kesin bir sistem halini aldı. İslâm esaslarına bağlılık ve Allah’tan başkasına ibadet etmemek prensibi, Müslümanların gönlüne iyice yerleşti. Müslümanlar İslam’ı iyice anlayıp, tevhit dininin ne demek olduğunu öğrenince, artık ölümlerden faydalanmak değil, ölümlere faydalı olmak gerektiğini anladılar. Kabir ziyaretinin yasaklanmasına sebep olan mahzurlar ve bâtil inanç korkusu da ortadan kalktığı için Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından artık kabir

⁹ Demirci, a.g.m., XXIV, 33-34.

ziyaretlerine izin verilmiş; hatta gerek ölüye, gerekse ziyaret edene yönelik faydalarından ötürü kabir ziyareti teşvik bile edilmiştir. Bu ziyaretlerin nasıl yapılacağı, ziyaret esnasında nelerin yapılacağı ve nelerin yapılmasından kaçınılacağı da yine Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından bazen sözlü olarak ifade bazen de tatbiki olarak öğretilmiştir. Kabir ziyaretine müsaade edildiğini bildirilen hadislerden birinde Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. (Şimdi buna izin veriyorum) Onları ziyaret ediniz.”¹⁰ Aynı konuda rivayet edilen değişik hadislerde, bu iznin muhtelif sebepleri de zikredilir ki, Hz. Ali, Rasulullah (s.a.s.) kabir ziyaretini menetti, yasakladı ve sonra şöyle buyurdu, diyor: “Sizi kabir ziyaretinden menetmişim, (şimdi) onu ziyaret ediniz. Çünkü o (ziyaret) size âhireti hatırlatır.”¹¹ Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadisinde de Rasulullah (s.a.s.): Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu (ziyaret) size âhireti hatırlatır.”¹² buyurarak aynı faydaya işaret etmişler ve ziyareti emretmişlerdir ki, buradaki emir teşvik içindir. Bu teşvik, insanların ölümü, ahireti hatırlayarak, bir gün kendilerinin de kabirdekiler gibi olacaklarını düşünerek, dünyaya aşırı bağlılıktan sakınıp, kabre ve ölümden sonrasına hazırlık yapmalarını sağlamak içindir. Nitekim bazı hadis-i şeriflerde kabir ziyareti için “ahireti hatırlatır.” denilmektedir.¹³ Bu hususta Tirmizi’nin “hasen –sahih” diye nitelendirdiği Büreyde hadisinde ise Resulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

عن سليمان بن بريدة عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قد كنت نهيتكم عن زيارة القبور فقد أذن لمحمد في زيارة قبر أمه فزوروها فإنها تذكر الآخرة

“(Ashabım), sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmiş idim. Fakat şimdi (Peygamberiniz) Muhammed’e annesinin kabrini ziyaret etmesi için izin verildi. Siz de kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu ziyaret, size âhireti hatırlatır.”¹⁴ İmam Şafîi, Ahmed b. Hanbel, İshak gibi âlimler de kabir ziyaretinde bir beis görmüyorlar. Ebu Hureyre, Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) annesinin kabrini ziyaret edişini şöyle anlatıyor: Nebi (s.a.s.), annesinin kabrini ziyaret edip ağladı ve yanındakileri ağlattı. (Yani yanındakiler de onun ağlayışına dayanamayıp ağladılar). Bunun üzerine Ebu Hureyre Hz. Peygamber’den (s.a.s.) şöyle rivayet eder:

عن أبي هريرة قال زار النبي صلى الله عليه وسلم قبر أمه فبكى وأبكى من حوله فقال استأذنت ربي في أن أستغفر لها فلم يؤذن لي واستأذنته في أن أزور قبرها فأذن لي فزوروا القبور فإنها تذكر الموت

“Rabbimden onun (annemin) affını dilemek için izin istedim, bana izin verilmedi. Kabrini ziyaret etmek için izin istedim, (bunun için) bana izin verildi. Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu (ziyaret), size ölümü hatırlatır.”¹⁵ Bir başka hadislerinde yasaklandıktan sonra izin verilen birkaç şeyin yanında kabir ziyaretini

¹⁰ Müslim, Cenâiz, 36; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 81; Tirmizî, Cenâiz, 60.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 145.

¹² İbn Mâce, Cenâiz, 47.

¹³ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 18.

¹⁴ Tirmizî, Cenâiz, 18.

¹⁵ Müslim, Cenâiz, 36; İbn Mâce, 48; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 81; Nesâî, Cenâiz, 101; Ahmed, b. Hanbel, a.g.e., II, 441.

de sayan Peygamberimiz (s.a.s.): “Kim ziyaret etmek isterse, ziyaret etsin. Ancak orada (ziyaret esnasında) ziyaretle bağdaşmayan boş söz ve günah işlerden sakınsın.”¹⁶ buyurmakta ve yapılan işin gayesine uygun olarak yapılmasına, beklenen faydanın elde edilebilmesi için gayesinden saptırılmamasına dikkat çekmektedir. Aynı hadisin değişik rivayetlerinde, kabir ziyaretinin insana sağladığı faydalar meyanında, ziyaretin kalbi yumuşatacağı ve gözü yaşartacağı da zikredilmektedir.¹⁷ Bu konuda İbn Mesud’dan rivayet edilen bir hadiste ise Resulullah (s.a.s) kabir ziyaretini önce yasaklamış olduğunu belirttikten ve: “Onları ziyaret ediniz.” dedikten sonra, ziyarete izin verilmesinin hikmetini şöyle dile getiriyor:

فإنها تزهّد في الدنيا وتذكر الآخرة

“Çünkü o (kabir ziyareti) sizi dünyada zahitleştirir (dünyaya aşırı bağlanmamanızı ve değer vermemenizi sağlar) ve ahireti hatırlatır.”¹⁸ Gerek bu hadis-i şeriflerde zikredilen ziyaretçiye yönelik faydaları ve gerekse değişik haberlerde bildirilen ölüye yönelik faydalarından ötürü, İslam’da kabir ziyareti, ziyaret edene manevî mükâfat kazandıran bir fiil olmuştur.

Nitekim dört mezhep imamı büyük müçtehitlerin hepsi de kabir ziyaretinin mendup olduğunu belirtmişlerdir. Hanefî ve Mâlikîler perşembe, cuma ve cumartesi günleri yapılan ziyaretin daha makbul olacağını söylerken, Hanbelîler ziyarette bütün günlerin eşit olduğunu, Şafi’îler de perşembe günü ikindi vaktiyle cumartesi günü, gün doğuncaya kadar geçen zaman içerisinde ziyaret etmenin daha iyi olduğuna kâil olmuşlardır ki, Mâlikîlerin tercih edilen görüşü de böyledir.¹⁹ Kabir ziyaretinin bu günlere ve bilhassa cuma gününe tahsisi, âlimlerden bazılarının mezkur günlerde ölünün ziyaretçisini bilip tanıyacağına dair gelen haberlerin bulunuşu²⁰ ve cuma gününün diğer günlerden daha faziletli oluşundandır. O gün yapılacak dua ve hayırlı işlerin makbuliyeti ve iyi amellere verilecek sevap diğer günlerdekinden farklı olacaktır. Yoksa ölünün, belirtilen, gün ya da günler dışında ziyaretçisini bilip tanımadığı anlamına gelmez. Çünkü ölümler sadece cuma günlerinde değil, her zaman ziyaretçilerinden haberdar olur, onları –tanıdıkları bir kişi ise- tanır ve selamlarını alır.

Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir haberde şöyle buyurulmuştur: “Bir kimse, sağlığında tanıyıp bildiği bir kişinin kabrine varıp da ona selâm verirse, mezarındaki onu tanır ve selâmını alır. Eğer tanımadığı bir kimsenin kabrine varıp selam verirse, ölü sadece selâmını alır.”²¹ Bu hususta İbn Abdi’l berr²² ve Hz. Aişe validemiz: Müslüman kardeşinin kabrini ziyaret edip, yanında oturan hiçbir kimse yoktur ki, o

16 Nesâî, Cenâiz, 100.

17 Ahmed b. Hanbel, a.g.e., III, 237.

18 İbn Mâce, Cenâiz, 47, I, 501.

19 Cezirî, a.g.e., I, 540.

20 Gazzâlî, İhyâu Ulûmi’d- Din, IV, 475; a.y., Vezâifu’l-Mevtâ, 35–36.

21 Suyûtî, *Büşra’l-Keib Bi Likâi’l-Habîb*, (Yzm.) , Konya Yusuf Ağa Ktp. , nr. 7371/2, v.148 a; Hasan el-’ldvî, el-Hamzavî, *Meşar ıku’l-Envâr Fi Fevz Ehli’l- İ’tibâr*, Mısır, 1316, 137; Rodosizâde, Muhammed b. Muhammed, *Ahvâl-i Alem-i Berzah*, (Yzm.) , İstanbul Süleymaniye Ktp. M. Hafid Efendi Bl. nr. 119, v.5 a.

22 Rodosizâde, a.g.e., v. 3 b.

kabirdeki, kalkıp gidinceye kadar, onunla ünsiyet kurup, hitabına cevap vermesin."²³ demiştir.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.), Bedir'de öldürülen müşriklere hitabını ve ölünün kendisini kabre koyanların ayrılışlarında, gidenlerin ayak seslerini bile işittiğini haber verdiğini de biliyoruz. Ama biz onları duyamıyor, o âlemde olanları göremiyoruz. Biz duymasak bile, onlar bizi duyduğu içindir ki kabir ziyaretine vardığımızda yahut kabirlerin yanından geçerken oradakilere selâm veriyor, dua ediyoruz. Allah Resûlü'nün, kabristana varıldığında ölümlere selâm verilmesini emredışı ve kendisinin de bizzat her vardığında selâm verışı, kabirdekilerin cemâdât, yani cansız varlıklar gibi olmadığına delildir. Zira cemâdâta hitap caiz olmadığına göre, bu hareket, ölünün kabrinde o âlemi idrak edecek bir hayatının varlığına ve hayattakilerin dua ve selâmını duyduğuna delildir.²⁴ Kaldı ki, kabirdeki kişiye me'zûr (ziyaret edilen), ziyaretine varana da zâir (ziyaretçi) denilmesi bile, onun ziyaretçi olduğuna delildir. Çünkü ziyaret edilen ziyaretçisini bilmezse buna "ziyaret" adı verilmez.²⁵

Ashabın fakihlerinden olan Hz Aişe validemiz, kendi odasına defnedilmiş olan Resûl-i Ekrem Efendimizi (s.a.s.) ve babası Hz. Ebû Bekr'i zaman zaman ziyaret ediyordu. Daha sonra onların yanına Hz. Ömer defnedilince, Hz. Aişe validemizin: "*Biri kocam, biri de babamdı, ama Hz. Ömer yabancısıdır.*" dediği ve bundan sonraki ziyaretlerinde örtünmeye daha çok dikkat ettiği rivayet edilir.²⁶ O büyük insan, Hz. Ömer'in kendisini bilip gördüğüne inanmasaydı, herhalde bu sözü söylemez ve aynen eskisi gibi ziyaretlerine devam ederdi. Onun bu hareketi de, ölünün ziyaretçisinden haberdar olduğuna delildir.

Kabirdeki ölünün ziyaretçisini bilmesi ve tanıyıp selâmını alması bizatihi mümkün işlerdendir. Konuyla ilgili, delil olabilecek haberler de mevcut olunca, bunu kabul ve tasdik etmek gerekir.²⁷ Bu husustaki haberlerden bazılarında perşembe, cuma ve cumartesi günleri; bazılarında cuma günü ve cumartesi sabahı gün doğuncaya kadar ölümler gelenleri tanır. Bazı haberlerde de –böyle gün tahsis edilmeksizin- mutlak olarak bileceği haber verilmiştir ki, hadisler ve haberler, her ziyaretçi geldiğinde ziyaret edilenin, onları bilip sözlerini işittiğine ve selamlarını alıp onlarla ünsiyet ettiğine delâlet etmektedir. Böyle olmasaydı Rasulullah (s.a.s.), kabirdekilere selâm vermeyi meşru kılmazdı. Bu durum, umum ölümler için aynıdır ve ziyarette belli bir vakit şart değildir.²⁸ Hatta ziyareti belli günlere inhisar ettirmek, Rasulullah'ın (s.a.s.) adetine muhalif olacağından bid'attır. Ve mekruhtur diyen âlimler de vardır.²⁹ En iyisi, mümkün olan her zaman kabirleri ziyaret edip, ziyaretten istifade etmek ve ölümlere de faydalı olmaktır.

²³ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, 9. baskı, Konya, 2005, 506.

²⁴ Toprak, a.g.e., 507.

²⁵ İbnu'ul –Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebi Abdullâh b. Kayyim, *er- Rûh*, Beyrut, 1975, 8.

²⁶ Seyyid, *el-Akâidu'l-İslâmiyye*, Beyrut, ts., 237.

²⁷ Harputi, Abdullâtif, *Tekmile-i Tenkihul-Kelâm*, 247, İstanbul, 1332.

²⁸ Toprak, a.g.e., 508.

²⁹ Şekerci, Osman, *Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi*, 1.baskı, İstanbul, 1972, 381.

3.2. ZİYARET ÇEŞİTLERİ

3.2.1. AKRABA ve TANIDIK KİŞİLERİN KABİRLERİNİ ZİYARET

En çok ziyaret edilen kabirler, anne, baba, kardeş ve evlatlar gibi yakın akrabaların kabirleridir. Çünkü insan, hayatta iken sevdiği ve ziyaret ettiği kişileri, ölümlerini müteakip hemen unutmaz. Hatta unutmaya çalışsa bile, psikolojisi gereği unutamaz, onlarla olan münasebetini devam ettirmek ve onları devamlı yanında yaşıyormuş gibi hissetmek ister. Özellikle anne, baba gibi kendisinin meydana gelmesine sebep olan ve kendisi için büyük emek sarf etmiş olan, daha doğrusu kendisi üzerinde pek çok hakkı bulunan büyüklerinin kabrini ziyaret etmek, onlara karşı minnet borcunu ödemiş olma hissini verir insana. En azından onların hatırasını yeniden canlandırır ki ilk kabir ziyaretleri de böyle başlamış olup, ilk ziyaret edilen kabirler yakın akraba kabirleridir.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) hayatında, bunun açık örneğini görmekteyiz. O, kendisini dünyaya getiren ve küçük yaşta kaybettiği annesinin affedilmesini dilemek üzere Cenab-ı Hak'dan izin istediğini, fakat buna izin verilmediğini; kabrini ziyaret etmek için izin istediğinde ise, bu isteğinin olumlu karşılandığını ve annesinin kabrini ziyaret etmesine izin verildiğini belirterek, annesi Âmine Hatun'un kabrini ziyaret etmiştir.³⁰

Akraba olmayan Müslüman kabirlerini ziyaret etmek de gerekir. Ölümü ve âhireti hatırlayıp, ona göre hazırlık yapmak için, zaman zaman kabristana gidip, akrabası olmayanların kabirlerini ziyaret etmek de mübahtır.

Hatta sırf ölümlerden ve ölümden ibret almak gayesiyle mü'min olmayanların kabirleri ziyaret edilebilir.³¹ Ancak mü'min olmayanların kabirlerini ziyaret etmek, sadece ziyaret edene fayda sağlar; ziyaret edilene bir şey kazandırmaz. Çünkü ziyaretçi mü'min, ona dua etmez, etse de faydası olmaz. Mü'min kabirlerini ziyarette ise fayda iki yönlüdür. Ziyaretçi, hem bu ziyareti sayesinde ölümü, kabri ve orada karşılaşacağı sual, azap ve nimeti hatırlayıp, kalan ömrüne kabrini cennet bahçelerinden bir bahçe haline getirecek şekilde yön verir;³² hem de kabirde yatan mü'min kardeşine, selâm verip dua ederek, ziyaret ettiği mü'min kardeşine faydalı olur.

Ölüye faydalı olmak için ziyaretler yapılmalıdır. Mü'minlerin ve daha çok yakın akrabaların kabirleri bu gaye ile ziyaret edilir. Ziyaret esnasında kendilerine dua edilip, okunan Kur'an'ın, verilen sadakanın vb. sevabı bağışlanır. Aynı zamanda bu ziyaretler, ölümü ve kabri hatırlamaya vesile oldukları için, ziyaretçiye de fayda temin eder.

³⁰ Müslim, Cenâiz, 36; İbn Mâce, Cenâze, 48; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 81; Nesaî, Cenâiz, 101; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 441.

³¹ Elbânî, *a.g.e.*, 187–188.

³² Toprak, *a.g.e.*, 511.

Diriye faydalı olmak için yapılan ziyaretlere gelince, bu da sırf ölümden ve ölümlerden ibret almak için yapılan kabir ziyaretleridir. Çünkü kabir ziyareti kalpleri yumuşatır, insanı ince ve derin düşüncelere sevk eder, dünyadan soğutup âhirete ısındırır. Kabirlerden ibret alan mü'min, hırs, tâmah ve kin gibi kötü huyları kısmen veya tamamen terk eder. Kendisine kabirde ve âhirette faydası dokunacak iyi işlere yönelir. Bu maksatla mü'min olmayanların kabirlerinin bile ziyaret edilebileceğini yukarıda ifade etmiştik ki, bütün âlimler bu gaye ile kabirleri ziyaret etmenin müstehap olduğunda ittifak etmişlerdir.

3.2.2. PEYGAMBERLERİN, SALİHLERİN ve VELİLERİN

KABİRLERİNİ ZİYARET

Bu tür ziyaretler, ölüye faydalı olmak yahut ölümden ibret almak gayesinden çok, ziyaret edilen büyük zâtın yardım ve şefâatini istemek gayesiyle yapılır. Daha önceki ziyaretlerde gaye olan kabirdeki ölüye dua ederek faydalı olmak veya ibret alarak istifade etmek, çoğu kez türbe ve yatır ziyaretçilerinin aklından bile geçmez. Onlar, müşküllerinin halli ve başlarına gelen bela ve musibetlerin def'i için, ziyaret ettikleri türbe ya da yatırlardaki zevattan yardım umarlar ki, bu şekilde ölümlerden medet ummaya ve yardım dilemeye “te vessül, istiğâse, istimdat” gibi isimler verilmektedir.

Kabir üzerine yapılan tabutu öpmek, kabri selâmlamak, evliyanın kabirlerini ziyarete giderken kabirlerinin eşiğini öpmek, yüzünü gözünü sürmek, etrafını tavaf etmek memnudur.³³ Çünkü bunların hepsi insanların çıkardıkları bidatlardır. Allahu Tealâ bu gibi işler için: “*Ya kötü amel ve hareketi kendisine süslü gösterilip de onu hoş gören adam, Allah' ın (c.c.) hidayet ettiği kimseler gibi mi olacak?*”³⁴ buyuruyor.

Ölüden yardım ve medet ummak için kabirleri ziyaret edenler de vardır. Müslüman âlimlerden bir kısmı, bu türlü ziyaretleri câiz ve sâlihlerin kabirlerini ziyaret için seferi, yolculuk yapmayı bile mendup görürlerken,³⁵ bazıları da böyle bir gaye ile kabirleri ziyaret etmenin câiz olmayacağını ve bu gaye ile sefere çıkmanın haram olduğunu belirterek, bu gaye ile kabirleri ziyaret edenleri çok sert bir dille eleştirmekte ve hatta küfür ve şirk ile itham etmektedir.³⁶ Aslında buradaki ihtilâf'ın kaynağı, tevessülün caiz olup olmadığı hususudur. Te vessül, aracı, vesile kılmak manasına gelip, amel veya şahısların aracı olması bakımından ikiye ayrılır: Bir kimsenin dua esnasında, yaptığı iyi bir amelinin zikrederek, bunu aracı kılarak Allahu Tealâ'dan dilekte bulunabileceği hususunda ihtilaf yoktur. Amelle tevessül ittifakla caizdir. Ancak şahıslarla tevessül etmenin caiz olup olmadığı hususu, tartışma konusu olmuştur. Burada şahıslarla yapılan tevessül de birkaç kısma ayrılmaktadır: Birincisi, şahsın bizzat duasını isteyerek, dua etmesini sağlayarak

³³ Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 473; İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 422; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 117-120; Sâbık, *a.g.e.*, I, 566; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 146.

³⁴ Fatır, 35/ 8

³⁵ Cezirî, *a.g.e.*, I, 536; Nebbânî, Yusuf b. İsmail, *Şevâhidü'l-Hakk*, Beyrut, 1973, 75.

³⁶ İbn Teymiye, Takiyyuddun Ebi'l Abbas Ahmed b. Teymiye, *Kâidetün Celile Fi't-Te vessül ve'l-Vesile*, Beyrut, 1970, 18-19; Harputi, *a.g.e.* 148.

yapılan tevessül. İkincisi, araya konulan şahsın Allah katındaki makamı ve değeri ile yapılan tevessül ki, bu da bu şekilde araya konan şahsın hayatta veya ölmüş olmasına göre iki kısma ayrılır. Tasavvuf erbabı, sağlığında olduğu gibi, ölümlerinden sonra da şeyhleri ve Allah'ın sâlih kulları ile Allah'a tevessül etmenin, onlar hürmetine duaların kabulünü istemenin caiz ve iyi bir hareket olacağını savunmaktadırlar. Hatta hemen hemen bütün tarikatlarca makbul bir veli sayılan Ma'ruf Kerhi (v.200/ 816) müridi Seriyyü's-Sakatî'ye (v.257/870) şöyle der: "Allah'dan bir hâcet dileyeceksen, bana yemin ederek, Ma'ruf'un hürmetine diye iste!"³⁷ Bu tavsiyeleri sebebiyle olsa gerekir ki Bağdathılar o devirde, Ma'ruf'un kabrinin her derde deva olduğuna inanmaktadırlar.³⁸ Ölü arslandan diri tilki daha iyidir diyerek, ölümlerinden sonra, ölmüş olan şeyhler ile tevessüle fazla değer vermeyen mutasavvıflar var ise de, genel kanaat, bazı kişilerin ölümden sonra da tasarrufta bulundukları şeklindedir.

Zahir uleması denilen, hadis, fıkıh ve kelâm âlimleri ile selefin (sahabe ve tabiinin) yolunda olduklarını beyan eden âlimler, sağ insanların duasını istemek şeklinde olan tevessülü ve bazı iyi amellerle yapılan tevessülü kabul etmişler, fakat ölmüş olan kişilerle Allah'a tevessül etmeyi caiz görmeyerek tenkit mevzuu yapmışlardır. Bu tenkitler bazen sert olmuş ve mutasavvıfların da kendilerine sert cevaplar vermelerine neden olmuştur. Karşılıklı mücadele sonucu ifrat ve tefrite varan bu tartışmaların teferruatına inmenin zaid ve faydasız olacağı kanaatindeyiz. Onun için bu tartışmalara girmeyerek, konuyu kısaca özetlemek istiyoruz.

Bir müminin dua esnasında: *"Ya Rabbi, falan zatın yüzü suyu hürmetine duamı kabul eyle, hâcetimi yerine getir..."* demesi dört mezhebe göre de hoş karşılanmamış, mekruh sayılmıştır. Hatta Hanbelîlerden bu şekilde tevessül etmenin haram olduğuna kail olanlar da vardır. Burada bu hükmün verilisinde göz önünde bulundurulmuş hususlardan biri de, bu şekilde dua eden cahil kimselerin, duaların kabul edilmesi halinde kendisiyle dua ettiği kişiye –farkına varmadan – meyletmesi ve isteklerini ondan istemeye başlamasıdır. Yani önceleri dua sadece vasıta olarak kabul edilen bu zatların vasıtalığının unutulmasıdır ki, Allah muhafaza buyursun, bu şekilde bir davranış insanı şirke götürür.³⁹ Nitekim şirke düşen kavimlerden Nuh kavminin, şirke düşmesi bu şekilde olmuştur. Önceleri sadece sâlihlerin kabri başında durup dua ederlerken daha sonra –şeytanın da vesvesesiyle – onların resimlerini yapmış ve Allah'ı unutup onlara tapmaya başlamışlardır.⁴⁰

Bazı âlimler bundan, Rasulullah (s.a.s.) ile tevessülü istisna etmişler ve Peygamber'e (s.a.s.) Allah katındaki mevkii ile Allah'a dua etmek ve ondan dileklerinin kabulünü istemenin güzel bir fiil olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁴¹ Osman b. Hanif'den rivayet edilen şu olay da bu fikri desteklemektedir: Bir gün Peygamber (s.a.s.)'e bir âma (kör adam) gelerek : *"Ey Allah'ın Peygamberi, bana afiyet vermesi*

³⁷ Kuşeyrî, Abdülkerim, (Trc.: Süleyman Uludağ, Kuşeyri Risâlesi), İstanbul, 1978, 82.

³⁸ Kuşeyrî, a.g.e., 82.

³⁹ Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *İslâm'da Kabir Ziyareti*, (Çev.: Ahmet Şahin), İstanbul, 1965, 47–50.

⁴⁰ İbn Teymiye, a.g.e., 17.

⁴¹ Sübkî, Takıyyü'd- Dîn Ebi'l Hasen Ali b. Abdi'l Kâfi, *Şifâu's-Sikâm Fi ziyâreti Hayyri'l-Enâm*, Bulak, 1318, 133; Nebhâni, a.g.e., 75.

için Allah'a dua et." demiş. Rasulullah (s.a.s.) kendisine: *"Eğer istersen bu işi tehir et, o, âhiretin için daha efdaldir. İstersen de dua edeyim."* deyince, Adam: *"Hayır, bilâkis bana dua et."* diyor. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) ona abdest alıp iki rekât namaz kılmasını ve sonra şöyle dua etmesini emretmiştir: *"Allahım! Sana rahmet peygamberi olan Nebin Muhammed ile yöneliyor ve senden istiyorum. Ya Muhammed, ben seninle Rabbime bu hacetimin kabul edilmesi ve bana şifa vermesi için teveccüh ediyorum. Allahım, bana şifa ver."*⁴² Adam, söylenenleri yapıp bu duayı birkaç defa söyleyince gözleri açılmıştır. Burada Peygamberin duasıyla değil de Allah katındaki makamı ile tevessül vardır ki zât ile tevessüle karşı çıkanlar, bu hadisi delil olarak kabul etmez, reddederler.⁴³

Sağ insanın duasını isteyerek, bizzat dua etmesini sağlamak suretiyle tevessül ise, ittifakla caizdir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.) kendisinden dua etmesini isteyen birçok kişiye bu şekilde dua etmiştir. Rasulullah'da (s.a.s.) Hz. Ömer'i umre için Medine-i Münevvere'den uğurlarken: *"Ey kardeşim, bizi de duanda unutma."* buyurarak, onun duasını istemiştir. Kıtık olunca da ashab, Rasulullah'a (s.a.s.) gelip, yağmur için dua etmesini isterler, o da dua eder ve yağmur yağardı.

Yine Hz. Ömer devrinde böyle bir kuraklık olmuş ve Hz. Ömer: *"Allah'ım daha önce sana Peygamberimiz (s.a.s.) ile tevessül ediyorduk, bize yağmur gönderiyordun, şimdi de Peygamberimiz' in (s.a.s.) amcası (Hz. Abbas) ile sana tevessül ediyoruz, bize yağmur ver."* diye Hz. Abbas ile tevessül ederek dua etmiş ve yağmur yağmıştır.⁴⁴ Buhârî'nin rivayetinden, bu tevessülün Hz. Abbas hayattayken duasını isteyerek değil de, bizzat kendisiyle olduğu anlaşılmaktadır. Ama zat ile tevessülü tecviz etmeyenler, bunun Hz. Abbas'ın duasını istemek şeklinde olduğunu söylemektedirler.⁴⁵ Nitekim yağmur dualarında sâlih kişilerin beraber götürülmesi ve dua etmelerinin istenmesi âdet olmuştur.

Allah'ın isimleriyle, sıfatlarıyla ve iyi amellerle tevessül etmek ise, ittifakla caiz olan tevessüldür. Birçok me'sur duada bu durum apaçık görüleceği gibi, bir mağarada mahsur kalan üç kişinin, Rasulullah (s.a.s.) tarafından nakledilen hikâyeleri de sâlih amellerle tevessüle misâldir. Yağmurlu bir havada yağmurdan korunmak için mağaraya giren üç kişi, mağaranın ağzına yuvarlanan bir kaya parçası tarafından kapatılması sebebiyle içeride mahsur kalırlar ve her biri, daha önce yaptıkları iyi işleri zikrederek (vesile kılarak) Allah'a dua edip yalvarırlar. Bu duaları üzerine mağaranın kapısını tıkayan büyük taş, kaya parçası aralanır ve kurtulurlar.⁴⁶

Bugün Müslüman ülkelerde ve bilhassa ülkemizde, ne mutasavvıfların ne de diğer âlimlerin caiz görmesi mümkün olmayan mezar yapma ve kabir ziyaret etme şekilleri de mevcuttur. Asıl mesele, bu gibi, şeraite uymayan, Rasulullah'ın (s.a.s.) izniyle çelişen hareketlerin ıslahıdır.

⁴² İbn Mâce, İkâme, 189; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 138.

⁴³ Toprak, *a.g.e.*, 517.

⁴⁴ Buhârî, İstiskâ, 3.

⁴⁵ Toprak, *a.g.e.*, 518.

⁴⁶ Buhârî, Edeb, 5; Müslim, Zikir, 27; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 142- 143.

3.3.3. HAK VE BÂTIL ZİYARETLER

Hak ziyaret veya şer'i ziyaret, içerisine bid'at ve hurafeler karıştırılmaksızın, Rasulullah (s.a.s.) ve ashabı nasıl ziyaret etmişlerse o şekilde yapılan ziyaretlerdir. Onlar kabirleri, ibadet niyetiyle değil de ölüye ve diriye yönelik faydalarından ötürü ziyaret ediyorlardı.⁴⁷ Daha önce de işaret edildiği gibi, ziyaretin ölüye yönelik faydası, ona dua edip affını dilemek; diriye yönelik faydası da ibret alıp, bir gün kendisinin de oradaki ölü gibi olacağını düşünerek ona göre hareket etmektir. Mezarlıktaki manzaradan ibret alıp düşünceye dalan kişi, kabir ziyaretinden faydalanmış demektir. Onun, ölülerin, ilâhî azaptan kurtulup rahmete kavuşmaları için yaptığı duadan ölüler istifade ederler. Zaten bu iki faydasından ötürü Peygamber (s.a.s.) kabir ziyaretine müsaade etmiş ve bunu tavsiye etmiştir.

Şunu da belirtelim ki, mü'min kişi ziyaretine vardığı her Müslüman için dua edebilir. Kabirde yatanın veli olması, şeyh olması vb. duaya ihtiyacı olmadığı manasına gelmez. Çünkü dua, sadece günahkârlara fayda veren bir fiil değildir. Dua, günahı olmayanların da Allah katındaki makamlarının yükselmesine sebeptir. Ziyaretçi onlara dua eder, bu insanların dünya hayatlarını düşünür, o andaki halleri ile mukayese eder; acaba ne soruldu kabirde? nasıl cevap verdi? diye tefekküre dalar. Yanında durduğu kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe mi yoksa cehennem çukurlarından bir çukur mu olduğunu düşünür. Arkasından kendini, hayalen o kabre koyar ve kendi halini düşünür. İşte kabirler bu duygu ve düşünceyle, ileride açıklayacağımız adabı üzere ziyaret edilirse, sünnete uygun şer'i bir ziyaret yapılmış olur.

Bâtıl ziyaret veya bid'i ziyarete gelince Peygamber Efendimiz (s.a.s.) tarafından beyan edilen ve bizzat kendisi tarafından öğretilen, tatbik edilen ziyaret şekline uymayan tüm ziyaretler, hak olmayan, içine bid'at karışmış olan bâtıl ziyaretlerdir.

Kabirleri, orada namaz kılmak için veya kurban kesmek için ziyaret etmek, ziyaret esnasında mezarın taşını, toprağını öpüp, Kâbe'yi tavaf eder gibi etrafında dolaşmak, mezar ve türbelerin sağına soluna yahut üstüne mumlar yakıp çaput bağlamak, mezardakinden duaların kabulünü ve ihtiyaçlarının giderilmesini istemek ve buna benzer, günümüz ziyaretçileri tarafından ziyaret esnasında yapılan pek çok hareketleri yapmak batıl ziyaretlerin özelliklerindendir. Çünkü bu hareketlerin hiç biri Hz. Peygamber ve ashabı tarafından hoş karşılanmamış ve yapılmamıştır.⁴⁸

Onların ziyaret ettiği kişiler arasında da sâlihler, veliler, sıddıklar ve şehitler vardı. Onlar bu kişilerin kabrini ziyarete mahsus olmak üzere meşru olan ziyaret üstüne hiçbir şey ilave etmemişken, zamanımız insanlarına ne oluyor da günümüzdeki birtakım ihtişamlı türbeleri ziyaret ederlerken kendilerinden bazı şeyler uydurarak, meşru olan bir fiili yapıyoruz diyerek, gayri meşru hareketlerde bulunuyorlar. Tabir caizse, kaş yaparken göz çıkarıyorlar. Yani onlar, bu dini Rasulullah (s.a.s.) ve ashabından daha iyi mi biliyorlar? Yoksa bugün ziyaret edilen

⁴⁷ Birgivi, *a.g.e.*, 32–34

⁴⁸ Birgivi, *a.g.e.*, 8–10; Toprak, *a.g.e.*, 522.

kabirdekiler, ümmetin yıldızları mesabesindeki sahabelerden daha mı şerefli ve üstünler?

Bugün türbe ve mezarları ziyaret edilenler bile, ziyaretlerine gelenlerin yaptıkları gayrı meşru hareketlere razı olmazlar. Çünkü Allah'ın veli kulları hiçbir zaman kötülüğün yapılmasına, şeriata uygun olmayan bir fiilin işlenmesine rıza göstermezler. Mü'min vasfı, iyiliği emretmek, kötülükten de nehyetmektir.⁴⁹ Bu vasfı taşımayanlar ise zaten evliyâullahtan olamazlar.

Şunu da düşünmek gerekir: Acaba bugün türbe ve mezarları ziyaret edilenler de kendilerinden öncekilerin kabirlerini ziyaret ederlerken, kendi cahil ziyaretçilerinin yaptıkları bid'at ve hatalara düşmüşler, aynı hareketleri yapmışlar mıdır? Şüphesiz, hayır diyeceksiniz. Çünkü onlar Resulullah'a (s.a.s.) uyararak o makama ermişlerdir. Rasulullah (s.a.s.) ise kabir ziyaretine izin veren hadislerinde, ziyaret esnasında bu hareketle bağdaşmayan faydasız söz ve hareketlerden sakınılmasını emretmiştir.⁵⁰

Sonuç olarak; insanların cahilliklerinden ötürü bu fiili aynen taklit etmeleri sonucu yayılan yanlış hareketler karşısında yapılacak iş; onların bu hareketlerinin İslâm'ın ruhuna uymadığını, ziyaretlerinin sevap umanlara belki de günah kazandıracağını anlatarak, yapılan ziyaretin İslâmî olması için nasıl davranılması gerektiğini öğretmektir.

3.3. KABİR ZİYARETİNDE KADININ DURUMU

Kabir ziyaretine izin veren hadislerle, erkeklerin ziyaretine izin verildiği ve kabir ziyaretlerinin erkeklere müstehap olduğunda âlimler müttetikler. Bu izne kadınların da dâhil olup olmadıkları hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Peygamber Efendimiz'den (s.a.s.) kabir ziyaretine izin veren, faydasını belirtip teşvik eden sahih hadisler yanında, yine sağlam râviler yoluyla Ebu Hureyre ve İbn Abbas'dan Rasulullah'ın (s.a.s.) kabirlerden aşırı kadın ziyaretçilerini lânetlediği rivayet edilmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurur:

لعن زوارات القبور

“Kabirleri ziyaret eden kadınlara lanet olsun.”⁵¹ Tirmizî bu hadise *sahih-hasen* demiştir. Tirmizî'de geçen habere göre bazı âlimler, Peygamberimizin kadın ve erkeklere kabirlerin ziyaret edilmesine izin vermeden önce söylediği bir hadis olarak değerlendirirler. Bazı âlimler de ziyarete ruhsat verildikten sonra kadınların sabrı az, sızlanmaları çok olmasından kabir ziyaretini mekruh görmüşler.

Hanbelî ve Şafiîler, gerek kabir ziyaretine izin veren hadiste, Arapçada erkekler için kullanılan kelimelerin kullanılmış olması ve gerekse kabirlerin aşırı

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/114.

⁵⁰ Nesâî, Cenâiz, 100.

⁵¹ Tirmizî, Cenâiz, 60; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 78; Nesâî, Cenâiz, 104; İbn Mace, Cenâiz, 49; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 229; *a.y.*, *a.g.e.*, II, 356; *a.y.*, *a.g.e.*, III, 442-443.

kadın ziyaretçilerinin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından lânetlendiğini bildiren bu habere ve kadınların bazı mahzurlardan ötürü cenâze taşımaları ve cenâzeyle birlikte gitmelerinin mekruh olduğunu bildiren haberlere binâen, aynı mahzurların kabir ziyaretlerinde de söz konusu olduğunu belirterek, kadınların kabir ziyaretine gitmeleri mekruhtur demişlerdir. Bu kerâhet hükmü genç ihtiyar her kadına şâmindir. Aynı âlimler, eğer kadınların kabir ziyaretine gitmelerinde fitne çıkacağı yahut şer'an haram olan bir fiilin işleneceği biliniyorsa, bu takdirde kadınların kabir ziyareti haramdır demişlerdir.⁵² Bazı âlimler de, kabirlerin aşırı ziyaretçilerinin lânetlendiğini bildiren habere binâen kabir ziyaretinin kadınlara –fitne korkusu olsun, olmasın mutlak olarak haram olduğuna kâil olmuşlardır.⁵³

Hanefiler, Malikîler ve âlimlerin çoğunluğuna göre ise, kabir ziyaretine izin veren hadis, tağlib yoluyla (fazla olan cinsin zikredilmesiyle, azı da o hükümde aynı kabul ederek) kadınlara da şâmindir ve erkeklere olduğu gibi, kadınlara da ziyaret ruhsatı vardır.⁵⁴ Onlara da kabirleri ziyaret etmek menduptur.⁵⁵ Çünkü kabir ziyareti, kabirlerden ibret almak, âhireti hatırlamak ve ölüye dua etmek gibi faydalarından ötürü mendup kılınmıştır. Bütün bunlar, erkek ve kadınlar için müşterek olan şeylerdir. Erkekler, kabirlerden ibret almaya daha çok muhtaçtır, denilebilir mi? Elbette hayır. Öyleyse, şeriate uygun olmak ve fitne korkusundan, günah ve yasak olan fiillerin işlenmesinden uzak olarak yapılması şartıyla, kadınların kabirleri ziyaret etmelerinde hiçbir mahzur olmasa gerekir. Kaldı ki bu gibi mahzurların söz konusu olması halinde, yani kabirlere hüznüleri artırmak, orada feryadü figân ederek ölüye eziyet etmek, belli günlerde kabir başında toplanıp ziyafet vermek vb. gibi şer'î edebe muhalif olan fiillerin meydana gelmesi halinde, kadınların ziyaretlerini câiz gören Hanefî ve Mâlikîler bile, böyle bir ziyaretin câiz değil, haram olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁶

Hz. Aişe validemiz: “*Resulullah (s.a.s.) kabir ziyaretine ruhsat (izin) verdi.*”⁵⁷ buyurmuştur. Aynı zamanda ashabın ileri gelen fıkıh âlimlerinden birisi olan Hz. Aişe validemiz, bu sözünde kadınları ayırmayıp ruhsatı umuma teşmil etmiştir. Bundan, bu izne kadınların da dâhil olduğu anlaşılır. Aksi halde bu hükmün, sırf erkeklere mahsus olduğu belirtilirdi. Hz. Aişe validemizin bizzat kardeşi Abdurrahman'ın kabrini ziyaret edişi⁵⁸ ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabri ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini ziyaret edişi, Hz. Fatıma'nın her cuma günü Hz. Hamza'nın kabrini ziyaret etmesi de kabir ziyaretine kadınların izinli olduğuna delildir.⁵⁹

Öte yandan – birinci bölümde ölümlere ağlama başlığı altında zikrettiğimiz - Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabir başında ölen çocuğuna ağlayan bir kadına rastlayıp da ona sabır tavsiye edişi, daha sonra kadının, kendisine sabır tavsiye edenin Hz.

⁵² Cezirî, *a.g.e.*, I, 540.

⁵³ Toprak, *a.g.e.*, 525.

⁵⁴ Cezirî, *a.g.e.*, I, 540; Sâbık, *a.g.e.*, I, 566.

⁵⁵ Müslim, Cenâiz, 106; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 355; Tahtâvî, *a.g.e.*, 513.

⁵⁶ Cezirî, *a.g.e.*, I, 540.

⁵⁷ İbn Mâce, Cenâiz, 47.

⁵⁸ Tirmizî, Cenâiz, 61.

⁵⁹ Aynı, , *Umdetü'l-Kârî* , VI, 435; Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 125.

Peygamber (s.a.s.) olduğunu öğrenince, gelip Peygamberden özür dilemesi esnasında, ona tekrar musibete karşı sabretmesini tavsiye etmesi de kabir ziyaretinin kadınlara yasak olmadığına delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), kadının, çocuğunun kabrini ziyaret edişini yadırgamamış, kabrin yanında ağlamasına birşey söylememiştir. Şayet ziyarete varması da yasak olsaydı, şüphesiz onu da hatırlatırdı. Kaldı ki, bazı âlimlere göre kabir ziyaretine izin veren hadis, kabirleri ziyaret eden kadınları Rasulullah'ın (s.a.s.) lânetlemesinden daha sonradır ve onu neshetmiştir.⁶⁰ Böyle olmasa bile, lânetleme, mübalâğa sigasıyla “zevvarât” diye ifade edildiğine göre, bundan, kendi işlerini ihmal edecek kadar aşırı olmayan ve aşırı hareketlerden uzak olan ziyaretlere izin verilmiş olduğu anlaşılır.⁶¹ Nâsiruddin el- Elbânî, “Ahkâmü'l -Cenâiz” adlı eserinde bu ikinci görüşü tercih ederek, bunun doğruluğuna dair deliller getirmiş ve aşırı olmayan ziyaretlerin kadınlar için de serbest olduğunu, ziyarete izin veren hadisle kadın ziyaretçileri lânetleyen hadis arasında tearuz (çatışma ve çelişme) olmadığını belirtmiştir.⁶²

Bazı âlimler, kadınların genellikle sabrı az, sızlanmaları çok olması ve bilhassa genç olanların toplum içine çıkmalarından doğabilecek mahzurlar dolayısıyla şöyle demişlerdir: “*Ziyaret erkeklere mendup, genç kadınlara haram, ihtiyar kadınlara caizdir.*”⁶³ Doğrusu, genç ihtiyar bütün kadınlara müstehap oluşudur. Ama âdab ve erkânı üzere ziyaret etmek, yasak olan fiilleri yapmamak ve ne yaptıklarının farkında olmaları şartıyla. Aksi halde “Def’-i mefâsid, celb-i menâfi’den evlâdır.”⁶⁴ kaidesince, sebep olacakları zarardan ötürü ziyaretten elde edecekleri faydanın terki gerekir ve kendilerine ziyaret yasaklanır.

Dinimizde meşru olan ziyaretin, ziyaretçilere öğretilmesi ve dinin emrettiği, Hz. Peygamber ve ashabının yaptığı şekilde ziyaret etmelerini sağlamak şarttır. Aksi halde meşru bir işe, birçok meşru olmayan hareket karıştırılacak, bir mendup fiil yapılırken, birçok mekruh ve haram işlenecekse, bunun fayda yerine zarar getireceği apaçıktır.

Günümüzde kadınların kabir ziyaretlerini de böyle değerlendirmeli ve ona göre hükmetmeliyiz. İmam Kastallânî (v.923/ 1517) kendi zamanı için şöyle diyor: “*Fesat çıkarmada ısrarlı oldukları için, kabir ziyareti, şimdiki kadınlara tamamen yasak edilse isabetli olur.*”⁶⁵

⁶⁰ Mollamehmedoğlu, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizi Terceme ve Şerhi*, II, 239, İstanbul, 1972

⁶¹ Mollamehmedoğlu, a.g.e, II, 239.

⁶² el-Elbânî, a.g.e, 180–187.

⁶³ Hasan el-Idvî, a.g.e, 111.

⁶⁴ Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973, 160;bkz. Mecelle'nin 30. genel kâidesi.

⁶⁵ Hasan el-Idvî, a.g.e, 113.

3.4. KABİR ZİYARETİNİN ADABI

Kabir ziyaretinin adabı derken akla gelen ziyaretin nasıl yapılacağıdır. Yani ziyaretçi, ziyaret etmek üzere bir kabre yahut kabristana vardığı zaman nasıl davranacaktır? Nelere dikkat edecektir? Neleri yapacak ve hangi hareketleri yapmaktan kaçınacaktır?

Buna göre kabir ziyaretinin adabını, ziyaretçinin yapması gereken işler ve yapmaması gereken işler diye iki kısımda ele alabiliriz.

a) Ziyaretçinin yapması gereken şeyler: Bir kabre rastlayan yahut ziyaret için mezarlığa varan kimsenin ilk yapacağı iş, şüphesiz oradaki ölümlere selâm vermektir. Çünkü onlar, bize göre, dünya kanun ve ölçüleriyle değerlendirdiğimizde ölüdürler. Gerçekte ise, berzah hayatını yaşamaktadırlar. Bu itibarla gelen ziyaretçilerden haberdar olup, verdiği selâmı alır, yapacağı duadan istifade ederler. Peygamber efendimiz'in (s.a.s.) kabre varınca yapılacak dua ve verilecek selâmı öğrettikleri hadislerinde onların gelen ziyaretçiden haberdar olduklarına apaçık deliller vardır.

Peygamber'in (s.a.s.) kabristandaki ölümlere selâm verışı ve mü'minlere de kabirdekilere selâm vermeyi emreğişi, onların selâmı duyduklarına ve aldıklarına delil olarak yeter. Aksi halde ölümler, kendilerine verilen selâmı duyup almazlar demek, onları cansız taşlarla aynı tutmaktır. Öyleyse niçin taşlara selâm vermek emredilmemiş de ölümlere selâm vermek emredilmiştir? Demek ki ikisi arasında fark vardır. Ve ölümler, kendilerine verilen selâmdan, gelen ziyaretçiden haberdar olurlar.⁶⁶ Süleyman b. Büreyde'nin babasından rivayet ettiği bir haberde Resulullah'ın (s.a.s.) ashabına, kabristana vardıklarında şöyle demelerini öğrettiği bildirilmektedir:

السلام عليكم أهل الديار من المؤمنين والمسلمين وإنا إن شاء الله للاحقون أسأل الله لنا ولكم العافية

*“Selam size ey gerçek dünyanın mü'min ve müslüman sakinleri! İnşallah biz de yakında size katılacağız. Allah'dan size ve bize afiyetler vermesini dilerim”.*⁶⁷ Nesâî de aynı raviden bu hadis-i şerifi: *“Siz önümüzden gidenler, biz de arkanızdan gelecek olanlarız.”* lafzıyla birlikte nakletmektedir.⁶⁸ Rasulullah (s.a.s.)'ın, bu hadisinde ölümlere afiyet dileyişi de onların hayat ve idrakleri olduğunu gösterir. Çünkü afiyet, “tam sıhhat” anlamında olup,⁶⁹ burada onların azaptan kurtulup nimet ve rahatlık içinde olmaları demektir ki, nimet ve rahat ancak idrak sahibi olanlar için söz konusudur.

Hız. Aişe validemizden gelen bir haberde bu şekilde selâm verip dua etmenin Cenab-ı Hakk tarafından emredildiği açıkça ifade edilmektedir. Hız. Aişe (r.a.) Resulullah'ın (s.a.s.) kendisiyle kaldığı bir gece, kalkıp sessizce Bâki' mezarlığına

⁶⁶ Abdullah Sirâcuddin, *el-İman Bi 'avâlimi'l-Ahireti ve Mevâkıfihâ*, Halep, 1977, 83–84.

⁶⁷ Müslim, Cenâiz, 35; İbn Mâce, Cenâiz, 36; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 83.

⁶⁸ Nesâî, Cenâiz, 103.

⁶⁹ İbrâhîm, *a.g.e.*, II, 618.

doğru gittiğini, kendisinin de onu takip ettiğini söylüyor. Geriye dönünce nereye gittiğini soruyor ve Hz. Peygamber (s.a.s.), Cebrâil'in gelip: *"Rabbîn Bâkî' mezarlığına gitmeni ve oradakiler için istiğfar etmeni sana emrediyor."* dediğini; kendisinin: *"Nasıl diyeyim?"* sorusuna karşılık da yukarıdaki duayı öğrettiğini söylediğini haber veriyor.⁷⁰ Hz. Aişe (r.a.), daha sonraki gecelerde de, Rasulullah'ın (s.a.s.) kendi yanında kaldığı zaman, gecenin sonunda Medine-i Münevvere'deki Baki' mezarlığına çıkıp şöyle dediğini haber veriyor:

السلام عليكم دار قوم مؤمنين وأتاكم ما توعدون غدا مؤجلون وإنا إن شاء الله بكم
لاحقون اللهم اغفر لأهل بقيع الغرقد

*"Selâm size ey mü'min kavimler yurdunun sakinleri! Yarın vaki olacak diye va'dolunageldiğiniz şey sizlere gelmiştir. Sizler, ölüm ile yeniden dirilme arasındaki müddette bekliyorsunuz. Biz de inşallah size kavuşacağız Ey Allah'ım! Baki'u'l – Garkad ahalisini mağfiret eyle."*⁷¹ İbn Abbas da (r.a.) Rasulullah'ın (s.a.s.) Medine mezarlığına uğrayıp yüzünü mezarlara dönerek şöyle dediğini haber vermektedir:

السلام عليكم يا أهل القبور يغفر الله لنا ولكم أنتم سلفنا ونحن بالأثر

*"Allah'ın selâmı üzerinize olsun ey kabristan ahalisi. Allah sizi de, bizi de affetsin. Siz önden gidenlersiniz, biz de ardınızdan geleceğiz (sizi takip edeceğiz.)"*⁷² Tirmizî hadisin senedinde geçen Ebu Kudeyne'nin asıl isminin Yahya b. Mühelleb olduğunu, yine Ebu Zebyâne'nin isminin de Huseyn b. Cündeb olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu hadis için *garip-hasen* dir şeklinde görüş bildirmiştir.

Bütün bu hadisler, kabristana varan kimsenin ilk olarak oradakilere selâm verip dua etmesi gerektiğini gösteriyor. Nitekim Resulullah (s.a.s.) ve ashabı öyle yaparlardı. İbn Abbas'tan rivayet edilen haberden de anlaşılacağı üzere, gerek selâm verirken, gerekse ölümlere dua ederken, yüzlerini mezara doğru çevirirlerdi. Hatta bu esnada dua ve selâma müteakip kabirleri çiğnemeksizin ve üzerlerine oturmaksızın, bir miktar ziyaret edilen mezarın yanında oturmak da tavsiye edilmiştir. Böylece kabirdeki mü'min kardeşiyle, yalnızlığını gidermek isteyecek ve sevinecektir.⁷³

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) saadet asrında kabirler, bu şekilde ziyaret edilir, ölüye selâm verilip yine ölü ve diriler için dua edilirdi. Ziyaretçilerin gayesi, ölümlerin affına vesile olmak ve onlardan ibret almaktı. O devirde herhangi bir kabrin yanına, bilhassa kendisi için dua etmek üzere, kimse varmazdı. Çünkü kâinatın efendisi, âlemlere rahmet için gönderilmiş olan Muhammed Mustafa (s.a.s.) aralarında idi ve böyle bir şeye ihtiyacı olan ona varıp kendisi için, kendi müşkilinin halli için dua etmesini istiyor, o da gerekeni yapıyordu.

⁷⁰ Müslim, Cenâiz, 35; Nesâî, Cenâiz, 103; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 76; İbn Mâce, Cenâiz, 36.

⁷¹ Müslim, Cenâiz, 35; Nesâî, Cenâiz, 103; İbn Mace, Cenâiz, 36; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 79; Beyhakî, *a.g.e.* IV, Beyrut, ts., 78, 79.; a.y., *a.g.e.* V, 249; Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 375, a.y., *a.g.e.*, V, 353, 360

⁷² Tirmizî, Cenâiz, 59.

⁷³ Abdullah Sirâcuddin, *a.g.e.*, 84.

Onun Cennet'teki makamına göç etmesinden sonra Müslümanların, böyle duasına müracaat edecekleri ve duasının mutlaka kabul olacağına inandıkları tek merci kalmadığı için, bazı mü'minler, Hz. Peygamber'in kabrine vararak orada onun şefaatinin ve dualarının kabulüne vesile olmasını istemeye başladılar. Onun kabrine varmayan, ondan uzakta yaşayanlar da, gayet samimi duygularla, yine dualarının kabulü için Resulullah'ın (s.a.s.) yolundan ve izinden gitmekle ün salmış olan, Allah'ın veli kulları olduklarına inandıkları bazı kimselerin kabirlerine varmışlardır.

Bunun neticesinde de kabir yanında yapılan dua caiz midir, değil midir? Nerede yapılan dualar daha makbuldür? Kabir yanında ölü için ve kendisi için dua edilirken nasıl davranılacak? ...gibi pek çok problem ortaya çıkmış ve münakaşa edilmiştir.

Bir kısım âlimler, ameller niyetlere göredir kaidesince, bu insanların niyetlerinin halisliğine imanlarının sağlamlığına bakarak, böyle sağlam bir iman ile kabir yanında dua etmenin bir mahzuru olmadığını, hatta böylece dualarının kabulüne inandığı ve daha içten Allah'a yalvardığı için, bunun istenen bir hareket olduğunu belirtirlerken, bazıları da, bu insanların dış görünüşüyle veya bazı cahillerin yaptıklarıyla delil getirerek, kabir yanında, ziyaretçinin kendisi için dua etmesinin asla câiz olmayacağını, hatta böyle bir davranışta bulunanların iman dairesinden bile çıkacaklarını, küfür ve şirke varacaklarını; çünkü ancak müşriklerin böyle yaptıklarını söylemektedirler.⁷⁴

Unutmamak gerekir ki, kabir başında dua eden bir müşrik, isteğini Allah'a şirk koştuğu kişi veya şeyden istediği halde, mü'min Allah'tan istemektedir. İsteddiği şeyi Allah'tan istedikten ve ölünün aracılığını düşünmedikten sonra, ölünün yanında, mezarın yanında dua etmek ile bir başka yerde dua etmek arasında –mana itibariyle– ne fark vardır? Üstelik yukarıda naklettiğimiz hadis-i şeriflerde Resulullah (s.a.s.) kabristana vardığında hem ölümler ve hem de diriler için dua etmiyor muydu? Bu duayı kısa yapmakla uzun yapmak arasında fark olmasa gerekir. Yeter ki ziyaretçi yaptığı işin manasını idrak etmiş ve adabını kavramış olsun.

Fukaha, Resulullah (s.a.s.) ölüye yaptığı için, ayakta dua etmenin sünnet olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁵ Ve şeklen de olsa başkalarına benzememek ve kuşku uyandırmamak için, ölüye selam verip, ölü için dua ettikten sonra, kendi nefsi için dua ederken kibleye yönelmenin daha iyi olacağını belirtmişlerdir. Bundan, sadece Resulullah'ı (s.a.s.) istisna ederler. Kişi, Onun ziyaretinde kendisi için dua ederken de kibleye yönelmese olur.

Burada kabir yanında, şeriata muhalif hareketlerden sakınmak şartıyla, dua etmenin câiz olduğunu ifade etmeye çalıştık. Ama tekrar hatırlatalım ki bu, kabir yanında dua edeceğimiz diye kabir ziyaretine varan cahillerde görülen pek çok bid'atı tasvip anlamına gelmez. Nitekim ziyaretçinin yapması yasak olan şeyleri sayarken ve bid'atler konusu işlenirken bunlar üzerinde durulacaktır.

⁷⁴ İbn Teymiye, *Kaidetün Celile*, 44, 68, 69; Toprak, *a.g.e.*, 533 ; Birgivi, *a.g.e.*, 40-41; Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, *et-Tahkik ve'l-İzâh Li Kesirin Min Mesâilil-Hacc ve'l-Umre ve'z Ziyâret*, Medine, 1395, 118-119.

⁷⁵ Tahtâvî, *a.g.e.*, 513.

Süs ve gösterişe kaçmamak, yasak olan şekilde yapmamak üzere, mezarın üzerindeki toprağı düzeltmekte bir sakınca yoktur. Hatta Resulullah'ın (s.a.s.) kabre yaş dal dikme sünnetine uyarak kabrin üzerine çiçek, gül vb. yeşil bitkiler dikmek, kabre güzel bir görünüm kazandıracağı gibi, bunların tesbihi sebebiyle ölünün affına da sebep olur.⁷⁶ Bu itibarla, mezar üzerine böyle yeşil bitkiler dikmek, ziyaretçinin yapacağı işler arasındadır.

İslamda cenaze defnedildikten sonra kabrin belli olması ve çiğnenmemesi için üstü toprakla bir karış kadar veya biraz daha fazla yükseltilir. Diğer üç mezhebin aksine Şafîîler'in çoğunluğu, kabrin üstünün kemerli değil, yerle aynı seviyede tutulmasının daha uygun olduğu görüşündedir.⁷⁷ Peygamberimiz (s.a.s) Osman b. Maz'un'un kabri başına büyükçe bir taş dikmiş ve “*Bununla kardeşimin kabrini tanır ve bulurum, ailemden ölenleri de yanına gömerim.*”⁷⁸ demiştir. Bu konuda Câbir (r.a.) şöyle dedi:

نهى النبي صلى الله عليه وسلم أن تجصص القبور وأن يكتب عليها وأن يبنى عليها وأن توطأ

“Resûlullah (s.a.s.) kabrin kireçlenmesini, üzerine oturulmasını, çiğnenmesini ve kabir üzerine bina yapılmasını yasakladı.”⁷⁹

Tirmizî'ye göre bu hadis *sahih-hasen* bir hadistir. İslam müctehidleri ve fukahası kabirler üzerine oturulmasını ve kabirlerin çiğnenmesini yasakladığı gibi, etrafı taş veya duvarla çevrilen kabirlerin yerden çok fazla yükseltilmesi ve sanki küçük bir evmiş gibi kireç veya boya ile badanalanmasını, toprağına toprak ilave edilerek yükseltilmesini, üzerine kubbeli bina yapılmasını, taşına övücü veya kaderden övücü veya kaderden şikâyet edici sözler yazılmasını hadislerden hareketle yasaklamış ve mekruh kabul etmişlerdir. Hasan Basri ve İmam Şafîî gibi bazı alimler de kabirlerin topraktan badana yapılmasında herhangi bir beis olmadığını ifâde ederler.⁸⁰

Hanefîlere ve diğer ulemâdan bazılarına göre ise ölünün kabrinin kaybolmaması, saygı duyulup çiğnenmemesi için yazı yazmakta bir sakınca yoktur; çünkü hadisteki yasağa rağmen icmâ derecesinde bir uygulama ile kabir taşlarına yazı yazılagelmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî, bu konudaki rivayetlerin sahih olduğunu söylemesine rağmen uygulamanın bunlara göre gelişmediğini, bütün Müslümanların önderlerinin kabirleri üzerine yazılar yazıldığını ve bu durumun halefin seleften devraldığı bir uygulama olduğunu belirtir.⁸¹ Hâkim'in tesbitini naklettikten sonra bu hususun Osman b. Maz'un'la ilgili hadisle daha da kuvvet kazanacağını söyleyen

⁷⁶ et-Tâî, Kemâleddin, *Min Hedyi'n-Nübüvve*, Bağdat, 1973, 183.

⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 376, 379; İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd fi heydi hayri'l-l-bâd*, (Thk.: Arnavût Şuayb-Arnavût Abdulkâdir), I, 25. baskı, Beyrut, 1991, 146; İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi'l-Asâr*, (Hzr.: Abdulgaffâr Suleyman el-Bundârî), V, Beyrut, ts., 133; Şevkani, *a.g.e.*, IV, 84-85; Aynî, *a.g.e.*, IV, 149, 168.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 63; İbn Mâce, Cenâiz, 42.

⁷⁹ Müslim, Cenâiz, 94; Tirmizî, Cenâiz, 58; Nesâî, Cenâiz, 96, 98; İbni Mâce, Cenâiz, 43.

⁸⁰ Müslim, Cenâiz, 94, 95; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 76; Tirmizî, Cenâiz, 58.

⁸¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 370.

İbn Abidîn, yazının ancak yukarıda belirtilen gerekçelerle yazılabileceğini, kabir taşına âyet, şiir, ve ölüyü öven yazıların yazılmasının mekruh olduğunu ifade eder.⁸² Ancak kabir olduğunun belli olması, üzerine oturulmaması ve çiğnenmemesi, başka ceset konulmasına engel olunması için yerden bir miktar yükseltilmesi şeklinin deve hörgücü gibi olması, kerpiçe yapılması yeterli ve caiz görülmüştür. Hatta bu yüksekliğin, ceset kabre konulunca, kabrin içinden çıkan toprağın onun üzerine eksiksiz atılmasıyla elde edilen yükseklik miktarı olması gerektiğini söyleyen âlimler vardır. Bunun tam bir ölçüsünü veya planını vermek mümkün değildir. Şu kadar var ki, insanların dikkatini çekecek veya ne kadar masraflı bir iş, ne çok israf edilmiş dedirtecek tarzda olmaması gerekir. Diğer taraftan övünme, kibir ve cemiyet içinde bir sınıf farkı alâmeti olarak algılanmayacak tarzda olması icap eder.

b) Ziyaretçinin yapmaması gereken şeylere: İnsanın dirisi saygın olduğu gibi ölüsü de saygındır. Dolayısıyla ölülere saygı duyulması ve saygısızlık anlamı taşıyan davranışlardan kaçınılması gerekir. İslâm'ın izin verdiği ve Peygamberimiz (s.a.s.)'in tavsiye ettiği ziyareti yapabilmek için, onun yaptığı ve öğrettiği gibi ziyaret etmek gerekir. Öyleyse onun yasakladıklarını yapmaktan kaçınmak gerekir. Peygamberimizin kabir ziyaretçilerine yasakladığı ve onlardan yapmamalarını istediği fiilleri şöyle sıralayabiliriz:⁸³

1) Kabristanda böbürlenerek, çalımlı çalımlı yürünmez. Çünkü orası tevazuun olduğu bir yerdir. Kendini büyük gören ibret almaz. Bu sebeptendir ki Peygamber Efendimiz(s.a.s.), mezarlıkta deriden yapılmış ayakkabılarla yürüyen sahabeye ayakkabılarını çıkarmasını emretmiştir.⁸⁴ Burada Resulullah'ın (s.a.s.) ona ayakka-bılarını çıkarmasını emretmesi, kabristana ihtiram içindir. Yoksa mezarlıkta ayakkabıyla yürümek yasak değildir.⁸⁵ Ahmed b. Hanbel ise, bu haberi delil getirerek, diken batma, pislik bulaşma gibi bir özür olmaksızın mezarlıkta ayakkabıyla dolaşmanın mekruh olduğunu söyler. Ancak cumhuru ulemâ, bunda bir beis olmadığı kanaatindedir.⁸⁶

2) Ziyaret esnasında kabirler çiğnenmemelidir. Bilhassa kalabalık mezarlıklarda buna pek dikkat edilmemekte ve cenaze defnetmeye yahut ziyarete gelenler etraftaki kabirleri çiğneyip geçmektedirler. Hâlbuki Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen sahih hadislerde bu hususa dikkat çekilmiş ve kabirler üzerinde yürümek yasaklanmıştır. Ukbe b. Âmir'den rivayet edilen bir hadisinde Resulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

لأن أمشي على جمرة أو سيف أو أخصف نعلي برجلي أحب إلي من أن أمشي على قبر مسلم وما أبالي أوسط القبور قضيت حاجتي أو وسط السوق

“Ateş veya kılıç üzerinde yürümem yahut ayakkabımı ayağıma dikmem, bana bir Müslümanın kabri üzerine yürümekten daha sevimlidir. Kabirler arasına abdest

⁸² İbn Abidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-dürri'l-Muhtâr*, II, 237, 238.

⁸³ Toprak, *a.g.e.*, 535–541; a.y., 563–588.

⁸⁴ İbn Mâce, *Cenâiz*, 78; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 84.

⁸⁵ Nesâî, *Cenâiz*, 107.

⁸⁶ Sâbık, *a.g.e.*, I, 550–551.

bozmaya gelince, ha sokak ortasında bozmuşum ha kabirler arasına.”⁸⁷ Ancak kabir üzerinden geçmeyi gerektiren bir zaruret varsa, o zaman kabri çiğnemek câiz olur, aksi halde fukahanın ittifakıyla yasaktır.⁸⁸ Kabirler üzerine veya arasına küçük ya da büyük abdest bozmak, Hanefilere göre tahrimen mekruhtur.⁸⁹ Fakihler cumhuruna göre ise haramdır.⁹⁰

3) Kabirler üzerine oturmak ve kabirlere dayanmak da yasaktır. Bu hususta Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadisinde Resulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

لأن يجلس أحدكم على جمرة حتى تحرق ثيابه خير له من أن يجلس على قبر

“Sizden birinizin, cildine ulaşınca kadar elbisesini yakan ateş közüünün üzerine oturması, kendisi için bir kabir üzerine oturmasından daha hayırlıdır.”⁹¹ diğeri bir hadiste de: “Kabirler üzerine oturmayınız.”⁹² buyrulmuştur. Bu hususta daha başka hadisler de vardır. Burada sakındırmanın şiddetinden dolayı İbn Hazm, kabir üzerine oturmanın haram olduğunu söylemiştir. Seleften Ebu Hureyre’nin de dâhil olduğu bir topluluk aynı kanaattedir. Ama fukahanın çoğunluğuna göre bu hareket mekruhtur.

Ebu Hanife ile İmam Malik, hadisteki oturmanın, abdest bozmak için oturmaktan kinaye olduğunu belirterek, sadece oturmanın câiz olacağını söylemişlerdir.⁹³ Ama yine ihtiyatlı davranmak en iyisidir. Onun için kabirler üzerine oturmayı, yasaklar arasında saydık. Çünkü İmam Malik, kendisine Hz. Ali’nin kabirlere yaslandığı ve yan üstü yattığı haberinin ulaştığını söyledikten sonra, kabirler üzerine oturmak yasaklandı diyor.⁹⁴

4) Kabir yanında uyumak mekruhtur.⁹⁵ Bu, ister bazı yatır ve türbelerde yapıldığı gibi belli maksatlarla türbede uyuma şeklinde olsun, ister kabristanda yatıp uyuma şeklinde olsun hüküm değişmez. İkisi de mekruhtur.

5) Kabristandaki yaş ot ve ağaçları kesmek mekruhtur.⁹⁶ Çünkü onlar yaşken Allah’ı tesbih ederler ve bu tesbih, hadiste belirtildiği üzere, ölüye fayda sağlar. Ancak kabrin üzerini veya mezarlığı temizlemek maksadıyla kuruduktan sonra kesilebilir.

6) Kabre karşı namaz kılmak: Kabirleri mescid edinmek, onların üstünde namaz kılmayı Peygamberimiz uygun görmemiştir. Peygamberimiz (s.a.s.):

⁸⁷ İbn Mâce, Cenâiz, 45.

⁸⁸ Sâbık, a.g.e., I, 554.

⁸⁹ Tahtâvî, a.g.e., 515; Cezirî, a.g.e., I, 536.

⁹⁰ Sâbık, a.g.e., I, 554; Cezirî, a.g.e., I, 536.

⁹¹ Müslim, Cenâiz, 33; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 77; İbn Mâce, Cenâiz, 45; Nesâî, Cenâiz, 105.

⁹² Nesâî, Cenâiz, 105.

⁹³ Sâbık, a.g.e., I, 553–554.

⁹⁴ Mâlik b. Enes, a.g.e., I, 233.

⁹⁵ Cezirî, a.g.e., I, 536; Nahlavî, Halil b. Abdulkâdir eş-Şeybanî, *ed-Dürerü’l-Mübaha fi’l- Hazari ve’l-İbaha*, Dimaşk, 1966, 134.

⁹⁶ Nahlavî, a.g.e., 195–196; Yahya b. Ebî Bekr el-Hanefî, *Risâletü’l-Akâid*, (Yzm.), Konya Yusuf Ağa Ktp. nr. 4886/9. v.52 a.

“Mezarlıklar ve hamam hariç bütün yeryüzü mescittir (namaz kılınabilir).”⁹⁷ buyurmuştur. İbn Ömer’den gelen haberde Peygamber’in (s.a.s.) yedi yerde namaz kılmayı yasakladığını söylemektedir ki bunlardan birisi de mezarlıklardır.⁹⁸ Ayrıca Ebu Mürsed el-Genevi’den rivayet edilen bir hadisinde Resulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها

“Kabir üzerine oturmayınız ve kabirlere karşı namaz da kılmayınız.”⁹⁹ Buyurarak bunu kesinlikle yasaklamıştır. Tirmizî bu hadise *sahih* demiştir. Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadisinde Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

لعن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد

“Peygamberlerin kabirlerini mescid edinen Yahudilere ve Hıristiyanlara Allah lanet etsin”¹⁰⁰ Yine Ebu Hureyre başka bir rivâyette de: “Peygamberlerin kabirlerini mescid edinen Yahudilere Allah lanet etsin”¹⁰¹ dediğini rivayet eder. Hz. Aişe diyor ki: “Eğer bundan korkulmasaydı Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kabri dışardan belli olacak şekilde yapılacaktı.”¹⁰² Yine Hz. Aişe (r.a.) Peygamberimiz’den (s.a.s.) den şöyle rivâyet eder:

لعن الله قوما اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد

“Peygamberlerin kabirlerini mescid edinenlere Allah lanet etsin”¹⁰³ Resulullah (s.a.s.) vefatından beş gün önce şöyle buyurmuştur: “...sizden öncekiler peygamberlerinin ve salih kişilerin kabirlerini mescid olarak kullanırlardı; bundan Allah’a sığınır, beri olduğunu bildiririm; sakın kabirleri mescid edinmeyin; sizi bundan menederim!”¹⁰⁴

İbni Abbastan rivayet edilen bir hadisinde Resulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم زائرات القبور والمتخذين عليها المساجد
والسرج

⁹⁷ İbn Mâce, Mesâcid, 4; Ebû Dâvûd, Salât, 24; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fadl b. Behrâm, *es-Sünen*, Salât, 3, I, Medine, 1966, 247; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 83, 84.

⁹⁸ İbn Mâce, Mesâcid, 4.

⁹⁹ Müslim, Cenâiz, 33; Ebû Davud, Cenâiz, 77; Tirmizî, Cenâiz, 56; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 135.

¹⁰⁰ Nesâî, Cenâiz, 106.

¹⁰¹ Buhârî, Cenâiz, 62; Müslim, Mesâcid, 20; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 76.

¹⁰² Buhârî, Kitabu'l Cenaiz, 16.

¹⁰³ Nesâî, Cenâiz, 106.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 78; Ahmed b. Hanbel., *a.g.e.*, I, 229.

*“Kabirleri ışıktandıran, mescid edinen ve kabirleri ziyaret eden kadınlara lanet olsun.”*¹⁰⁵

Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) mezarlıkta yahut mezara karşı namaz kılmayı yasaklayışının, bu husus üzerinde pek fazla duruşunun sebebi, bu hareketin şekil yönünden putperestlerin hareketlerine benzemesidir. Her ne kadar mezarlıkların pis olabileceği de, buna sebep olarak zikredilebilirse de, asıl sebep putperestlere benzememektir. Çünkü o, Müslümanlara, her fırsatta Müslüman olmayanlara benzememeyi tavsiye ediyor. Müslüman’ın her şeyi ile kendini belli edecek bir özellikte olmasına çalışıyordu. İslâm’da Müslüman olmayanlara benzememek esastır. Bu itibarla kabir ziyaretlerimiz de, putperestlerin yahut bir başkalarinki gibi değil, şekil yönünden bile, Müslümanlarınki gibi olacak. Yani kendimize özgü olacak.

Bunun da tek yolu, Peygamber’in (s.a.s.) öğrettiği adap üzere kabirleri ziyaret etmektir. Ancak bu şekilde hem ziyaretçiye, hem de ziyaret edilene faydalı bir ziyaret yapılmış olur.¹⁰⁶

3. 5. KABİR ZİYARETLERİNDE GÖRÜLEN YANLIŞ HAREKETLERİN KAYNAĞI ve SEBEPLERİ

Yapılan ziyaretin meşru olabilmesi gerek ziyaretçiye gerekse ziyaret edilene fayda sağlayabilmesi için, birtakım yapılması meşru olmayan işlerden, bid’atlardan uzak olunması ve ziyaretin Resulullah (s.a.s.) tarafından öğretilen şekilde yapılması gerekir.

Burada değişik nedenlerle Müslümanlar arasında yaygın hale gelmiş ve bilmeyenlerce de meşru zannedilerek, kabir ziyaretleri esnasında yapılan bazı fiillerden ve bunların nereden kaynaklandığından bahsetmemiz gerekir. Gayemiz bu gibi şer’i olmayan işleri, Müslümanların şer’i zannederek yapmalarını önlemek ve kaş yaparken göz çıkarmamalarını, sevap umarken günah almamalarını sağlamaktır.

Bu hususta ifrat ve tefrite varan fikirlere meyletmeyerek, Ehl-i Sünnet’in çoğunluğunun benimsemiş olduğu orta yolu takip edeceğiz. Çünkü dinimizde orta yol daima tavsiye edilmiştir. Ayet ve hadisler yanında, bunları açıklayan âlimlerimizin görüşleri, hareket noktamızı tespit edecektir.

Kur’an da ve sünnette emredildiğine yahut yapılması serbest olduğuna dair bir şey bulunmayıp da daha sonra ortaya çıkan ve sonrakiler tarafından yapılagelen hareket ve fiillere genellikle “bid’at” adı verilmektedir. Bunlardan kabir ziyaretiyle ilgili olanlara da bu ismi vermek mümkündür. Fakat biz burada özellikle bunlardan, İslâm’ın meşru kıldığı ziyarete ve Resulullah’ın (s.a.s.) öğrettiği ziyaret adabına ters düşenler üzerinde durmak, onları sıralamak istediğimiz için “yanlış hareketler” tabirini daha uygun bularak, daha geniş kapsamlı olan “bid’at” sözünü kullanmadık.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 78; Tirmizî, Salât, 121; Nesâî, Cenâiz, 104; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, 225.

¹⁰⁶ Toprak, *a.g.e.*, 540–541.

Evet, bunların hepsi bid'at ve hatta bazılarının yapılması mekruh ya da haramdır. Ama hepsi de “yanlış hareket”lerden olma özelliğinde birleşmektedirler. Öyleyse Müslümanların, ziyaretleri esnasında, ziyaretlerinin İslam’a uygun olması için, yapmamaları yani yapmaktan kaçınmaları gereken bu hareketler nelerdir?

Bu yanlış hareketleri şöyle sıralamak mümkündür:

a) Kabirleri süslemek: Kabirleri süslemek ve üzerine bina yapma konusunda Peygamber Efendimiz (s.a.s.), süslemek şöyle dursun, kireçlemeyi bile yasaklamıştır. Bu husustaki Cabir (r.a.) den rivayet edilen bir hadisinde Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

نهى النبي صلى الله عليه وسلم أن تجصص القبور وأن يبنى عليها

“Rasulullah (s.a.s.), kabrin kireçlenmesini, üzerine oturulmasını ve üzerine bina yapılmasını yasakladı.”¹⁰⁷ denilmektedir. Çünkü mezarın üstündekiler maddi şeylerdir ve dünyadakilere yarar. Ölüye faydası olacak olan ise, onunla birlikte kabrine girendir. Yani kendi yaptığı iyi amelleri ve başkalarının yapıp da sevabını ona bağışlayacakları şeylerdir. Çok ihmal edilen bu hususta Müslümanları tekrar tekrar uyarmak gerekiyor. İslam’da kabir süslemek yoktur. Pek çok müslüman, kabirlerin üstünü mermerlerle, taşlarla veya demir vb. şeylerle süslemektedir. Bu, hem israftır ki israf haramdır, hem de meşru olmayan faydasız bir şeyle meşgul olmaktır.

b) Kabirlerin üzerini örtmek:¹⁰⁸ Bu, ister süs maksadıyla yapılsın, ister başka gayeler için yapılsın ve yine – bugün bazı türbelerde olduğu gibi – bez vs. ile örtülsün veya bina ve kubbeyle örtülsün, hüküm aynıdır ve meşru değildir. Ebû Sa’id, İbn Mace’nin Sünen’inde “sahih” olduğu bildirilen sözünde, Peygamber’in (s.a.s.) kabir üzerine bina yapmayı yasakladığını haber vermiştir.¹⁰⁹ Aynı mealde, Ümmü Seleme’den rivayet edilen bir haber daha vardır ki, bu haberde de yine Resulullah’ın (s.a.s.) kabirler üzerine bina yapmayı yasakladığı haber verilmektedir.¹¹⁰

İslam’da mezarlıkların sâde, tâbiî ve mütevazı olması esastır. Süs ve gurur alameti taşıyan bir mezarın kabristanda bulunmaması icap eder. Kaldı ki, kabirler üzerine bina veya kubbe yapmak, yazılar yazmak, bu binaları mescit veya mabet haline getirip buralarda kurban kesmek ve mum yakmak gibi adetler, öbür din mensuplarında görülen adetlerdendir. Bunların müslümanlar arasında yayılmasından endişe eden Peygamberimiz (s.a.s.) mezarların yapımı konusuna özel ihtimam göstermiştir. Kendisine, Habeşistan’a hicret etmiş olan hanımları Ümmü Habibe (v. 44/664) ve Ümmü Seleme, orada gördükleri, içi güzel resimlerle süslü, Mariye

¹⁰⁷ Müslim, Cenaiz, 32; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 76; Nesaî, Cenaiz, 96; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., III, 295, 339.

¹⁰⁸ Elbanî, Ahkamu’l-Cenaiz, 261.

¹⁰⁹ İbn Mace, Cenaiz, 43.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., IV, 299.

isimli bir kiliseden bahsetmişlerdir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.s.): “*Onlar (Habeşliler), içlerinden aziz ve salih bir kişi öldü mü, onun mezarı üzerine bir mescit inşa etti ve içine de o desenleri işlediler. Kıyamet günü Allah katında yaratıkların en şerlileri onlardır.*”¹¹¹ buyurarak onların yaptıkları bu binaları tasvip etmemiş, bunu yapanları mahlukatın en şerlileri olarak nitelendirmiştir. Onun bu hareketi, mezar üzerine bina yapmanın caiz olmadığını gösterir.

Resulullah (s.a.s.), bu kadarla da kalmayıp, Müslümanlar görüp de öyle yapmaya özenmesinler diye Hz. Ali’yi, Medine’deki bütün resimleri silmek ve bütün müşerref, süslü kabirleri düzlemek üzere görevlendirmiştir.¹¹² Yerden bir iki karıştan fazla yükseltilemeyen ve üzerine bina, ya da kubbe yapılan bütün kabirler müşerref kabirlerdir ki, böyle yapmak kesin olarak yasaklanmıştır.¹¹³

Fakihler, bütün bu haberlerle ve bilhassa Câbir hadisini delil getirerek kabir üzerine bina ve kümbetler, kubbeler yapmanın yasaklığında ittifak etmişlerdir.¹¹⁴ Eğer yapılan bu bina, binayı yapanın kendi mülkünde ise mekruh, umuma ait mezarlıkta ise haramdır.¹¹⁵ Aynı zamanda bir kimsenin, kabri üzerine bina ve kubbe yapılmasını vasiyet etmesi de meşru değildir.¹¹⁶

Gerek örtü, gerekse bina ve kubbe yapımında kullanılan malzemeler, hayattaki insanların ihtiyacı olan şeylerdir. Bunların kabirdeki ölüye hiçbir faydası olmayacağı için, israftır ve malı boş yere harcamadır. Malı israf etmek ve faydasız şeylerle meşgul olmak ise, İslam’da yasaklanmıştır. Aç, çıplak, ilaçsız, tahsilsiz, eşsiz, işsiz, muhtaç Müslümanlara yardım etmek varken yüz binlerce lira sarf edilerek heybetli, süslü ve masraflı kabirlerin bina edilmesi israf hududu içine girmektedir. Müslümanlar kabirlerini yaptırırken bu iki ciheti göz önüne almalı, ifrat ve tefritten sakınmalıdır.¹¹⁷ Bu nedenle Müslümanların böyle şeylere meyletmemeleri gerekir. Kabir üzerine yapılacak olan binaya ve kubbeye harcayacağı parayı tasadduk edip sevabını ölüye bağışlamak, bina ve kubbe yapmaktan, mukayese kabul etmeyecek derecede, daha faydalıdır.

O zaman akla şöyle bir soru gelebilir: Yapılmış olan bunca bina ve kubbeler, türbeler, yatırlar vb. gibi bunları ne yapmalı, hepsini yıkmalı mıyız? Her nedense, kesinlikle yasaklanmış olmasına rağmen, ilk asırlar hariç tutulacak olursa, tarih boyunca İslam memleketlerinde mezarlar üstüne kubbe ve binalar yapılagelmiştir. Şüphesiz bunlar içerisinde çok sayıda sanat ve estetik değeri olanlar da vardır. Birer âsâr-ı antika olan bu gibi eserlerin muhafaza edilmesinin lüzumu ve cevazı başka, yenilerinin yapılmasının caiz olmaması daha başkadır.

Tevhidden sapma ve şirke dönüş tehlikesinin azalmasıyla birlikte toplumsal talebe uygun olarak belli bir yumuşamaya gidildiği yorumu yapılabilir. Nitekim

¹¹¹ Müslim, Mesacid, 63; Buhârî, Cenaiz, 69; Nesaî, Mesacid, 13.

¹¹² Müslim, Cenaiz, 31; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 138.

¹¹³ Şevkânî, Şerhu’s- Sudûr Bi Tahrîmi Refi’l-Kubûr, Kahire, 1366, 525–526.

¹¹⁴ Toprak, a.g.e, 568.

¹¹⁵ Cezirî, a.g.e, I, 536.

¹¹⁶ Şekerci, Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi, 384.

¹¹⁷ Karaman, Hayrettin, İslam’ın Işığında Günün Meseleleri, 72.

sahâbe tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesillerinden bazı kimselerin kabirler üzerine türbe (bina, çadır) yaptıkları bilinmektedir. Meselâ Hz. Ömer'in Zeynep bint Cahş'ın, Hz. Aişe kardeşi Abdurrahman'ın, Muhammed ibn Hanefiyye İbn Abbas'ın, Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma'da amcası Hasan'ın oğlu olan kocası Hasan'ın kabirleri üzerine türbe yaptırmışlardır.¹¹⁸

Onları yıkmak değil, ilk planda gerekli olan, binlerce, on binlerce, yüz binlerce evsiz barksızın bulunduğu; tahtadan, tenekeden veya mukavvadan yapılmış, gayri sıhhî kulübe ve gece kondularda yaşayanların var olduğu bir ülkede milyonlarca, milyarlarca lira harcanarak yapılan mezar süslemelerine ve binalara engel olmaktır. Hem dünyadakileri ve hem de mezardakileri huzursuz eden bu türlü harcamalar yerine, aynı parayı daha faydalı yerlere harcama gereğini ve bu konudaki İslam'ın talimatını, süslü mezar yapan ve bunu cehaletinden ötürü bir fazilet sayan kişilere kavratmak gerekir. Bu yayılınca, bu konuda en önemli mesele halledilmiş olacaktır. İkinci planda ise, üstüne bina ve kubbe yapılmış olan mezarların, diğerlerinden farklı olmadığının kavratılması gerekir ki, bu, birincinin tamamlanması gibi olup, birincisi halledilince, kendiliğinden oluşacak bir husustur.

c) Kabir yanında kurban kesmek yahut hayvan boğazlamak:¹¹⁹ Cahiliye devrindeki Araplar, muayyen mevsimlerde yahut ölü defnedilince hemen sığır, deve veya koyun cinsinden bir hayvan getirip mezar başında kurban ederler ve etini dağıtırlarmış. Peygamberimiz (s.a.s.): “*Kabirde sığır, deve, koyun kesmek İslam'da yoktur.*”¹²⁰ buyurarak kabir ve yatırlarada kurban kesmeyi yasaklamıştır.

İslam'da kurban Allah rızası için kesilir. Kabir başında kesilen de ise sanki başkasının (o kabirdekinin) rızasını ummak vardır. Bu hareket şirk değilse de büyük günahdır, bundan sakınmak gerekir.¹²¹ Kabir başında Allah rızasını kazanmak için bile olsa kurban kesmek mekruhtur. Ne gariptir ki, cahiliye adetlerinden olan bu fiili yasaklayan ve “*İslam'da yoktur.*” diyen Peygamberin ümmeti olduklarını söyleyenlerden bir kısmı, sığır ve davarlara ilaveten, bir de türbeler ve yatırlar için, kurban edilmeleri hiç caiz olmayan, horoz ve tavuk kesmeyi icat etmişlerdir. Bunun temelde hatalı olduğu aşikârdır. Âvamın çoğu kabir başında hayvan boğazlamakla o mezardakini memnun etmeyi kasteder ve böylece dileklerinin kabul edileceğine inanırlar ki, bu hareket, istediklerini kabirdekinden istemeye kadar varınca, hata büyütmekte ve imanı tehlikeye sokmaktadır.

Bir de kurban adayıp bunu kabir başında veya türbe, yatır yanında kesmeyi nezredenler vardır. Bunların, nezrettikleri kurbanlarını kabir başında kesmeleri şart değildir. Diledikleri yerde kesmekle kurbanlarını kesmiş olurlar. Kabir yanında kesmek, günah olduğu için, günah olan bir şeyi nezreden kişinin bunu yerine getirmesi gerekmez.¹²²

¹¹⁸ Demirci, a.g.m., XXIV., 36.

¹¹⁹ Elbanî, a.g.e, 263; Sabık, a.g.e, I, 553.

¹²⁰ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 70; Ahmed b. Hanbel, a.g.e, III, 197.

¹²¹ İbn kaysîm, a.g.e., I, 146; Şevkânî, Neylû'l-evtâr, IV, 79.

¹²² Toprak, a.g.e., 571.

Herhangi bir kabir veya türbeyi ziyaret etmeyi nezredeninin durumu da aynıdır, nezrini yerine getirmesi gerekmez. Nitekim İmam Malik’e Resulullah’ın (s.a.s.) kabrine gitmeyi, onu ziyaret etmeyi nezreden kişinin durumu sorulmuş ve İmam Malik şöyle cevap vermiştir: “*Nezrinde eğer kabri kastetmişse gelmesin, mescidi kastetmişse gelsin.*”¹²³ Ve arkasından şu hadisi okumuştur: “*Üç mescid hariç, mescitlerde ibadet etmek için sefere çıkılmaz; benim mescidim, Mescidu’l –Haram ve Mescidu’l-Aksa.*”¹²⁴

d) Kabir ziyareti için yolculuğa çıkmayı nezretmek: Bütün müçtehitlere göre, böyle bir nezirde bulunan kişinin nezrinden vazgeçmesi gerekir ve vazgeçtiğinden ötürü de bir şey lazım gelmez. Ama yukarıdaki hadiste geçen Mescidü’n-Nebi, Mescidü’l- Haram ve Mecidü’l-Aksa’ya, oralarda ibadet etmek için gitmeyi nezreden kimse hakkında iki görüş vardır: İmam Şafi’î’nin bir görüşüne ve İmam Malik ile Ahmed b. Hanbel’e göre, buralara sefer etmeyi nezreden kişiye sefer gereklidir. Ebu Hanife’ye göre ise vacip değildir. Çünkü Ebu Hanife’ye göre nezrin şartlarından biri de, nezredilen şeyin, şer’i ibadet cinsinden olmasının gerekli oluşudur. Bu mescitlere sefer ise –Kâbe’yi ziyaret hariç- ibadet cinsinden değildir. Onun için nezrini yerine getirmesi gerekmez.¹²⁵

Bazı âlimler ise, ziyareti teşvik eden hadislerin lafızlarının umumî oluşuna delil getirerek, Peygamberin ve salihlerin kabirlerini ziyaret için bile seferi câiz görmüşlerdir.¹²⁶ Ancak Ebu Hanife’nin bu konuda gösterdiği titizlik, gözlerden uzak tutulmamalıdır.

e) Kabir yanını bayram yeri haline getirmek: Bazı yerlerde yatır ve türbelere kesilen kurban esnasında, kurban kesenin akrabaları, arkadaşları toplanıp gelmekte ve kabrin yanında sanki bir bayram ve düğün havası içinde, kıra, pikniğe gitmiş gibi eğlenip gürültü ederek hoş vakit geçirmektedir. Bu, günümüzde bazı yerlerde bir gelenek halini almıştır. Hâlbuki mezarlıkları şenlendirip mezarlıkta bayram yapma, İslam’dan önceki cahiliye adetlerindendir.¹²⁷ Peygamber (s.a.s.) buna da dikkat çekmiş ve Müslümanların bu hataya düşmemeleri için : “*Kabrimi bayram yapılan bir yer haline getirmeyin. Evlerinizi de içinde ibadet edilmeyen kabir haline getirmeyin. Siz bana selâtü selâm getirin. Kendiniz nerede olursanız olun, salâtınız bana ulaşır.*”¹²⁸ buyurmuştur.

Bu hadis-i şeriften ve kabir ziyaretinin sebep ve hikmetlerine dair yukarıda nakledilen hadislerden, kabir başlarının bayram yeri haline getirilmesinin yasaklanmış olduğu hükmü çıkar. Çünkü bu hareket, kabir ziyaretinin meşru kılınmasının gayesiyle bağdaşmaz ve ziyareti gayesinden uzaklaştırır. Düşünülmesi ve ibret alınması gereken yerde gülüp eğlenmek, gayeden uzaklaşmaktan başka bir şey değildir.

¹²³ İbn Teymiye, *a.g.e.*, 119.

¹²⁴ Müslim, Hacc, 74; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 238.

¹²⁵ İbn Teymiye, *a.g.e.*, 71–72.

¹²⁶ en-Nebhani, *a.g.e.*, 75–77.

¹²⁷ Birgivî, *a.g.e.*, 27.

¹²⁸ Ebû Dâvûd, Menasik, 96; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 367.

f) Kabir yanında sevabını ölüye bağışlamak için veya başka gayelerle namaz kılmak: Peygamberimiz (s.a.s.) ahirete göç ettiği hastalığında: “*Allah’ın laneti, Yahudi ve Hristiyanlar üzerine olsun, onlar peygamberlerin kabrini ibadethane (mescit) yaptılar.*”¹²⁹ buyurarak ümmetinin böyle yapmamalarını vasiyyet etmiştir. Kabirlerin mescid edinilmesi, ya kabrin üzerine mescid yapmak ve üzerinde namaz kılmak suretiyle olur ki, bazı hadislerde bu açıkça zikredilerek, böyle yapanlar lanetlenmiştir;¹³⁰ ya da kabrin yanında kabri ta’zim etmek için secde etmek veya kabre yönelerek namaz kılmak şeklinde olur. Peygamber (s.a.s.) böyle yapanları lanetlediğine göre, bu yasaktır. Çünkü fukahanın izahlarına göre, Peygamber’in (s.a.s.) yapana lanet ettiği bir hareketi yapmak haramdır.¹³¹

Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir diğer hadislerinde böyle yapanları, insanların en şerlileri diye nitelendirmektedir.¹³² Kendisi de bizzat kabrinin ibadet edilen bir yer haline getirilmemesi için Allah’u Teala’ya dua etmektedir.¹³³ Ancak bu yasaktan, mezarlık kenarında yapılmış olan, mezar üstünde olmayan ve etrafı kapalı olan yani kabirlerle namaz kılanlar arasında engel bulunan mescitler müstesnadır.

g) Ziyaret için belli gün veya günler tahsis edip, haftanın yahut yılın muayyen günlerinde kabirleri ziyaret etmek.¹³⁴

h) Kabrin yanında namaz kılar gibi elini bağlayıp durmak ve sonra diz çöküp oturmak.¹³⁵

i) Ziyaret için abdest almak yahut teyemmüm etmek:¹³⁶ Şüphesiz her zaman abdestli olmak iyidir. Ama kabir ziyareti için abdest gerekmiyor. Abdestin gerekli olmadığı bir iş yapmak için, abdest alma imkânı bulunmadığı zaman, teyemmüm yapmak da gereksizdir. Hatta bazı yerlerde, bilhassa kadınlar, türbe ziyareti için abdest alacağım diye, göstermesi haram olan yerlerini açmakta ve haram işlemektedirler. Müstehap olan ziyareti yapacağım diye vücudunu göstererek haram işleyenin, ziyaretten umduğu sevaptan kat kat fazla günah kazanacağını, kâr ve zararını hesap etmeye aklı eren herkes kavrar. Onun için bilhassa kadınların bu gibi hususlarda çok dikkatli davranmaları gerekir.

j) *Yine bilhassa kadınların, cuma günleri ziyaret için gelmiş oldukları cami yanındaki bazı mezarlarda toplanmaları ve erkeklerle karışmaları.*¹³⁷ Kadınların erkeklerle karışması ve fitne korkusu bulunduğu zaman kabir ziyaretine çıkmaları islamda yasaklanmıştır.

¹²⁹ Buhârî, Cenaiz, 60; Nesâî, Cenaiz, 106; Mesâcid, 13; Salat, 120.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 78; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 229.

¹³¹ Birgivî, a.g.e., 22.

¹³² Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 405, 435, 454.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., II, 246.

¹³⁴ el-Elbanî, a.g.e., 248.

¹³⁵ el-Elbanî, a.g.e., 259.

¹³⁶ el-Elbanî, a.g.e., 259.

¹³⁷ el-Elbanî, a.g.e., 260.

k) Kabir başında ağlamak ve açılmak: Bilhassa yakın akraba kabirlerini ziyaret esnasında kadınlarda görülen ağlama ve açılıp saçılma yanlış bir hareket olarak değerlendirilir. Çünkü bu ağlama esnasında çoğu kez Müslümana yakışmayan sözler de söylenir. Halbuki Peygamber (s.a.s.) kabir ziyaretine izin verildiğini bildirdiği hadislerinden birinin sonunda: “(Ziyaret esnasında) Yakışıksız sözler söylemeyin.”¹³⁸ buyurmuştur.

l) Mezar yanında sesli olarak zikir yapmak:¹³⁹ Allah’u Teala’yı zikretmek iyi, faydalı bir iş olup, aynı zamanda bir ibadettir. Ama her şey yerinde yapılmalıdır. Oranın ibadet yeri, zikir yeri olmadığı herkesin malumudur.

m) Kabri isti’lam (el ile selamlamak), dokunmak, öpmek yahut örtü ve duvarlarına dokunup öpmek, ya da kabir taş ve odunlarına, toprağına bedeninin bazı yerlerini sürtmek.¹⁴⁰ Çünkü bu sayılanlardan isti’lam etmek gibi bir kısmı Kâbe’ye mahsustur, diğerlerinin ise dinimizde yeri yoktur.

n) Kabir etrafında Kâbe’yi tavaf eder gibi dönmek.¹⁴¹ Etrafı dönülerek, tavaf edilerek sadece Kâbe-i Muazzama ziyaret edilir. İslam’da kabirler için böyle bir ziyarete müsaade edilmez. Çünkü bu şekilde kabir ziyaret etmek cahiliye adetlerindendir. Zamanımızda böyle davrananlar da yine cehaletleri nedeniyle bu şekilde hareket etmektedirler.

o) Teberrük kastıyla mezarlar üzerine elbise veya mendil bırakmak.¹⁴²

ö) Mezar üzerinde veya yanında mum, kandil yakmak:¹⁴³ Bir mezarın başında veya bir türbede mum yakmak kadar manasız bir hareket olmaz. Zira o mezar veya türbede yatan, eğer salih bir mü’min ise Allah’u Tealâ onun kabrini zaten nurlandıracak, ışıklandıracaktır. Onun yakılan mumun ışığına hiç ihtiyacı yoktur. Aksine günahkâr bir kimse ise, değil mum, kâinatın bütün güneşlerini bir araya getirmek mümkün olsa da, toplanıp onun mezarı başına veya türbesine konulsa, yine de ona zerre kadar fayda ağlamaz.

Bu gibi adetlerin İslâmiyet’le hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar, İslam’la bağdaşmayan, ancak bundan menfaati olan istismarcıların uydurduğu şeyler olabilir. Üstelik kabir başında mum vs. yakmak ve bunlar karşısında mezar başında hareketsiz durmak, putperest ve ateşperestlere benzemek olacağından, imanı tehlikeye sokar. Ölüye hiçbir faydası olmayan mum yakma hurafesi, malı boşu boşuna israftır ki, bu iş için mal nezredenler de günahkâr olur ve mümkün olursa

¹³⁸ Nesaî, Cenâiz, 100.

¹³⁹ el-Elbanî, a.g.e., 260.

¹⁴⁰ el-Cezeri, a.g.e., 540; Elbanî, a.g.e., 263,266.

¹⁴¹ Cezeri, a.g.e., I, 540; Elbanî, a.g.e., 263, 266.

¹⁴² el-Elbanî, a.g.e., 262.

¹⁴³ el- Hanefî, Mustafa b. Muhammed, *Zübdetül Hakayık*, (Yzm.), Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 54, v.148.a; el-Elbanî, a.g.e., 265.

nezirleri yerine getirilmez. Çünkü günah olan, şer'î olmayan bir iş için yapılan nezrin şer'an yerine getirilmesi değil, getirilmemesi gerekir.¹⁴⁴

p) Kur'an-ı Kerim götürüp kabir yanında ölüye okumak yahut bu gaye için kabir yanında Kur'an bulundurmak. Kur'an okumak zikirdir ve zikir bir ibadettir. İbadetin yeri ise, mezar başları değildir. Üstelik parayla ibadet olmaz ki, parayla okutulan Kur'an'dan sevap meydana gelsin de ölüye bağışlansın. Bu itibarla, Kur'an okuyacak olan, evinde, mescitte veya mezar başından gayri dilediği bir yerde Allah rızası için Kur'an'ını okur ve sevabını ölüye hediye ederse, Cenab-ı Hakk onu ulaştırmaya kadirdir. Bu yüzden mezar başında olması şart değildir.

r) Müslüman olmayanların mezarları yanında Kur'an okumak:¹⁴⁵ Müslüman olmayanlar için namaz kılma ve dua etmek yasaktır. Kur'an da, sonunda dua edilip sevabı bağışlanacağından, kâfire okunması meşru değildir. Çünkü ölünün geride kalanların yapacağı hayır ve hasenattan yararlanması için, mü'min olarak ölmesi şarttır.

s) Paçavra bağlama hurafesi: Cahil müslümanlar arasında çok yaygın olan yanlış hareketlerden biri de paçavra, çaput bağlama hurafesidir. Kendisini hatırlayıp, dileğini yerine getirsın diye, bazı türbelerin etrafına, ya da çevredeki kutsal sayılan taş, ağaç ve demirlere bez parçaları, mendil vb. bağlamak yahut çocuğum olsun diye çalı ve çaputlardan yaptığı bir bebeği mendil içerisine koyup asmak, akıl ve İslam'la ilgisi olmayan hareketlerdendir. Böylesi hurafelerin, yapana hiçbir faydası olmayacağı gibi, eski batıl dinlerin kalıntılarından olan bu hareketlerin, günah kazandırmak suretiyle, kişiye zararı da olur.¹⁴⁶

ş) Bazı kabirlerin etrafında bulunan ağaç ve taşları kutsal sayarak, bunları kesen yahut kıranların zarar göreceğine inanmak:¹⁴⁷ Çoğu kez, dilek çaputları bu ağaçlara bağlanır ve taşlar üst üste konarak cahiller tarafından dilek tutulur. Hâlbuki Allah'tan başkasına, bir yere ve bir şeye kutsiyet verilmez.

t) Velilerin kabirlerinden getirilen toprağı şifa niyetiyle dağıtmak.¹⁴⁸

u) Bazı türbelerin, bazı hastalıklara şifa olduğuna inanmak:¹⁴⁹ Unutulmamalıdır ki, bizim dinimizde büyük olan Veliler, salihler... vs. Allah'a olan bağlılıkları sebebiyle bu mertebeye erişmişlerdir. Onlardan yardım bekleyenler, bir de onlar gibi olma yolunu deneseler olmaz mı? Çünkü onların da elinde bir şey yoktur. Onların isteğini veren de Allah'tır ve Allah'ın takdiri, hiç kimsenin vasıta kılınmasıyla değişmez.

¹⁴⁴ Birgivî, *a.g.e.*, 22.

¹⁴⁵ Elbanî, *a.g.e.*, 260.

¹⁴⁶ Abdükâdir, İnan,, *Hurafeler ve Menşe'leri*, Ankara, 1962, 39-41; el-Elbanî, *a.g.e.*, 262; İbn Teymiye, *ez-Ziyaret*, 408.

¹⁴⁷ el-Elbanî, *a.g.e.*, 261; Şekerci, *a.g.e.*, 383.

¹⁴⁸ Şekerci, *a.g.e.*, 383.

¹⁴⁹ el-Elbanî, *a.g.e.*, 261; Şekerci, *a.g.e.*, 383.

ü) Şikayet dilekçesini ölüye takdim etmek ve kabirde bulunanın bunu çözeceğine inanarak, onu kabre koymak.¹⁵⁰ Bu da yine cahil insanlarda pek çok çeşidi görülen yanlış hareketlerden biridir.

v) Kabirdeki veliyi aracı yaparak, yani onun Allah katındaki makamı ile Allah'a tevessül ederek Allah Teala'ya dua etmek: İsteğini Allah'ı unutarak kabirdeki, ölüye yöneltmek ve kabirdeki ölüden bir şeyler istemek, kesinlikle yasaktır. Çünkü imanı tehlikeye sokar.

y) Karısı ölüp de evlenen erkeğin, evlendiği gece ayrılık ateşiyle kabrinin yanacağı inancıyla, ölen hanımının kabrine su dökmesi.¹⁵¹ Kabri ve kabirdeki ölüyü yakan, ayrılık ateşi değil, cehennem ateşidir. O eğer cehennem ateşinden ve kabir azabından kurtulmuşsa, zaten içinde bulunduğu ve kıyametin kopmasından sonra mahşerde elde edeceği nimetleri düşünmekte ve seyretmektedir. Geride kalan kocasının evlenmesi onu ilgilendirmemektedir. Böyle bir hareket, İslam inancıyla bağdaşmaz. Kaldı ki İslam, eski hanımı hayattayken bile erkeğe şartlar dahilinde evlenme müsaadesi vermiştir. Eğer ayrılık ateşiyle yanacaksa neden öldüğü ve ayrıldığı gece değil de, kocasının evlendiği gece yansın ki? İşte bu şekilde düşününce bunun uydurma bir şey olduğu kolayca anlaşılır.

z) Daha iyi olur zannıyla ve daha makbuldür inancıyla kabir yanına dua için gitmek.¹⁵² Şüphesiz bazı vakitlerde ve yerlerde yapılan duaların, diğerlerinde daha efdal ve makbul olacağına dair haberler vardır. Meselâ, gece yarısı yapılan dua, harp meydanında, ezan okunurken ve kamet getirilirken, salavat arasında, secdede, oruçlu iken, mazlum iken, yağmur yağarken vb. yapılan dualar; Yine Meş'ar-i Haram'da, Arafat'ta, Müzdelife ve Mina gibi Mekke'nin meş'arları olan yerlerde yapılan dualar ve yukarıda adı geçen üç mescitte yapılan ibadet ve dualar gibi. Yalnız kabir başında yapılan duanın daha makbul olacağına dair hiçbir haber ve delile rastlanılamamıştır. Bu nedenle daha makbuldür inancıyla, özellikle dua etmek için kabir başına gitmeyi, yanlış hareketler arasında saydık.

Kabir başında yapılan dua iki türdür: Ölü için yapılan dua ve ziyarete varanın kendisi ve hayattakiler için yapacağı dua. Ölü için dua etmek, kabir ziyaretinin faydalarından biri olduğuna göre, burada kastımız şüphesiz ikincisi, yani bir kimsenin kendisi için dua etmek istediği zaman mezar veya türbelere gidişi yanlış harekettir. Ve yanlış olan hareket de budur. Çünkü Resulullah (s.a.s.) böyle bir şeyi ne emretmiştir ne de kendisi yapmıştır ki, onun yapmadığı ve emretmediği her iş merduttur.¹⁵³

Şunu da hatırlatmak isteriz ki, eski kavimlerden pek çoğunu şeytan, kabirler vasıtasıyla saptırmıştır. Yukarıda nakledilen Habeşlilerle ilgili haberde ifade edildiği gibi, şeytan önce onları ziyarete aşırılıklara itiyor, daha sonra resim ve heykellerini yaptırarak putperestliğe döndürüyor. Nuh kavminin sapışı da böyle olmuştur. Onların ilâh tanıdıkları ve tapındıkları putları da, aslında Salih insanlardı ve

¹⁵⁰ Şekerci, *a.g.e.*, 383.

¹⁵¹ el-Elbanî, *a.g.e.*, 262.

¹⁵² el-Elbanî, *a.g.e.*, 261, 263.

¹⁵³ Buhârî, İ'tisam, 20; Müslim, Akdiye, 8.

öldükten sonra geride kalanların onlara karşı besledikleri sevgilerinden istifade eden şeytan, onları putlaştırmış ve sevenlerini de putperest yapmıştır.¹⁵⁴

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) ve âlimlerimizin bu kadar titizlik gösterdiği bu konuya bütün Müslümanların aynı titizliği göstermesi ve gördüğü yanlışlardan ötürü, kırmadan, kaçırmadan hatalı olanları uyarıp, doğru yolu göstermesi gerekir. Hidayete erdirecek olan ise, sadece Allah'ı Teala'dır.

Kabir ziyaretlerinde görülen yanlış hareketlerin kaynağına gelince; araştırmacılardan bazıları, kabir ziyaretlerinde görülen yanlış hareketlerin nereden kaynaklanmış olabileceği üzerinde durmuş ve yapılan hareketler arasındaki benzerlikler sebebiyle, bunlardan bir kısmının İslam öncesi cahiliye toplumlarından, bir kısmının da, Yahudi ve Hristiyanlık başta olmak üzere, diğer dinlerden geçmiş ve Müslümanlar arasında yayılmış olabileceğini belirtmişlerdir.

Buna göre; türbelerin pencerelerine veya yanındaki çalılara, ağaçlara çaput bağlama, düğüm yapma âdeti Türkler'in İslam'ı kabul etmeden önceki dinleri olan Şamanizm'de vardır ve bağlanan çaputlara da "yalama" adı verilmektedir.¹⁵⁵ İslam'da olmayan bu yanlış hareketin özellikle Türkler arasında yaygın oluşu da bu fikri destekler.

Mum yakma âdeti de yine eski cahiliye adetlerindendir. Eski çağlarda yalnız evliya sayılanların değil, başka ölümlerin de mezarlarında veya öldükleri yerde mum yahut ateş yakmak, bir nevi kurban sayılırdı. Bu adet, eski Türkler'de görüldüğü gibi, Hristiyanlıktan önceki Helenler ve Romalılarda da vardır. Onlar Hristiyan olduktan sonra bu eski adet, Hristiyan din adamları tarafından dinî ayinlere sokulmuştur. Daha sonra Müslümanlara da geçmiş olan bu adet, her halde Hristiyanlar vasıtasıyla geçmiş olmalı. Bu hareketin kaynağını, bazı araştırmacılar Mecusilikteki ateşe tapıcılığa ve ateşin kutsallığına kadar indirirler.¹⁵⁶ Nereden gelirse gelsin, doğru olan İslamî olmadığıdır.

Kabirler üzerine ibadethane, kubbe ve bina yapmak âdeti, Yahudi ve Hristiyanlardan bazı gruplar tarafından, şeytanın da saptırması ve yardımıyla, ihdas edilmiştir ki, yukarıda Resulullah'ın (s.a.s.) onları lanetlediğini ve insanların en şerlileri olarak nitelendirdiğini belirtmiştik. Daha sonra bu türlü süslü türbe ve binalar, pek çok kimsenin ibadethanesi olmuştur ki, Eski Mısır'da da kabirlerde ibadet edip dertlerine deva arayanlar vardır.¹⁵⁷

Kısacası, kaynağı ne olursa olsun, yukarıda sayılan yanlış hareketler ve bid'atlar Müslümanları sarmış olan hastalıklardır ve şeytanın da yardımıyla yayılıp gitmektedir. Süfyan-i Servî şöyle demiştir: "Bid'at, İblis'e ma'siyetden, günahtan

¹⁵⁴ Birgivî, *a.g.e.*, 21; İbn Teymiye, *ez-Ziyaret*, 383; Şevkanî, *Şerhu's-Sudûr*, 224-225.

¹⁵⁵ İnan, *a.g.e.*, 39-41; a.y., "Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafesinin Menşei", *Diyanet Dergisi*, Yıl: 1961, Ankara, 1962, 180, 181; Mehmet Çiftçi, "İslâm'da Bâtıl İnanışın Yeri Yoktur", *Diyanet Dergisi*, V-VI, Ankara, 1965, 72.

¹⁵⁶ İnan, *a.g.m.*, 42-43; a.y., *a.g.m.*, 180-181.

¹⁵⁷ el-Geylânî, Muhammed Seyyid, *Zeylül-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975, 8.

daha sevimlidir. Çünkü gûnahtan tövbe edilir ama bid'attan tövbe edilmez.”¹⁵⁸ Onu yapan, doğru olduğunu kabul ederek, meşru olduğuna inanarak yapmıştır.

Kabir ziyaretindeki yanlış hareketlerin sebeplerini incelediğimiz zaman Müslümanların böyle yanlış bid'at, inanç ve hareketlere meyletmelerinin sebeplerini birkaç maddede özetleyebiliriz:

a) Cahillik: Bu sebeplerin başında cahillik gelir. Burada cahillikten kastımız, okuma yazma bilmemek değildir. Nice okuryazarlar vardır ki, kara cahillerdir. Çünkü burada cahillikten kasıt, Allah Teala'nın, Peygamberi vasıtasıyla tebliğ ettiği dinin hakikatini bilmemektir. Bilhassa avamdan olan Müslümanlar ve özellikle Müslüman kadınlar, kitâbi bilgiden yoksun oldukları için, başka din ve mezhep saliklerinden görüp de, mahiyetini bilmedikleri birçok bid'at ve hurafeyi körü körüne taklit ederek, başkalarını da yanlarında görüp, bunda yalnız kalmamak için hızla yayıyorlar.

b) Gelenek ve görenek: Her yerde ve her zaman insan toplulukları, hemen hemen birbirinin aynısı olduğu için, eski kavimlerde olduğu gibi, Müslümanlar arasında da birçok şey, fertlerin şahsî görüşlerine göre güzel görülerek adet edinilmiştir. Bu adetler çoğu kez sonrakiler, öncekilerden alarak devam ettirirler. Böylece bu adetler baba ve ecdadın sünneti olarak, bunu derinlemesine düşünüp dindeki yerini araştırmayanlar arasında yayılıp giderken, bir yandan da dinî bir veçhe kazanır ve sanki dinin emirleriymiş gibi yerleşir. Zamanla yeni Müslüman olanların, eski dinlerinden kalma bazı şeyleri ilave etmeleriyle de bu bid'atler çoğalır ve bir içtimaî hastalık halini alır.

İslam'ı iyi bilen gerçek din âlimleri, bunların İslam'la bağdaşmadığını belirterek bunlara karşı çıkarlar. Ancak cemiyet içerisindeki menfaatperestler, cahil halk tabakalarının adet ve arzularına uyarak, atalardan kalma ve İslam'la uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmayan bidat ve hurafeleri terviç ederler. Ve bunlar sayesinde, bu yanlışlar, şeytanın da yardımıyla –çünkü şeytan hak yoldan sapanların yardımcısıdır- toplumda bir bulaşıcı hastalık gibi yayılır, gider.

Hatta Müslümanların halini inceleyen gayr-i Müslimler, bunları İslamî işlerden zannederler ki, böylece yabancılar bu hareketlerin memleketlerinde tasvirini yaparak İslamî amelleri küçümser, dolayısıyla İslam dini'ni kötülerler. Böylece bu hareketleri yapan, yapılmasına göz yuman menfaatperestlerin de suçu büyümüş olur.

Buna, kabir ve türbelerden menfaat temin edenlerin, kasten veya bilmeden uydurdukları ve hatta bazen hadistir dedikleri ve yadıkları uydurma sözleri de ilave etmek gerekir.

c) Halk arasında dolaşan ve çoğu asılsız olan hikâyeler: Falan kişi, filan türbeye gitmiş de o kabirde yatan kimseden medet umunca işi hemen oluvermiş; filanca türbede kurban kesilip, yatırdan murat istenirse, dilekler hemen yerine gelirmiş vb. gibi uzun hikâyeler. Bu tür hikâyeler, türbe ve mezar hizmetçileri ile

¹⁵⁸ Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Kâhire, 1967, 141.

maişetini bu yolla temin edenlerin hafızalarında yığın yığın yerleşmiş, nakşolmuştur. Çoğu kez anlattıklarına kendileri de inanmazlar ama menfaatleri gereği böyle söylemeye kendilerini sanki mecbur ederler.

Bu hikâyeleri duyan biçare felaketzede, derdine bir çare ümidiyle oralara can atar. Fırsat kollayan şeytan da bu zavallının kalbine, oralarda dua ederse hemen kurtulacağı vehmini ilkâ eder. Cahil adam, derin bir duygu ve safça bir ihlâsla gidip türbede duaya başlar. Cenab-ı Hakk da bu kadar derin bir iştîyak ve ihlâsla yaptığı duasını, kalbindeki kırıklık, duygularındaki ihlâs ve hüzünden dolayı –mezarı hesaba katmadan – kabul eder.

İnsanların en şerefli olduğu halde, Cenab-ı Hakk Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) şöyle demesini emretmiştir: “(Ey Rasûlüm) de ki: Ben Allah'ın dilediğinden başka kendi kendime ne bir menfaat kazanmağa, ne de bir zarar defetmeğe sahip değilim (gücüm yetmez).”¹⁵⁹ Şimdi Resulullah'ın (s.a.s.) kendisi hakkındaki sözü bu olunca, diğer ölülerin durumunu bir düşünelim ki, onlar ne peygamberdirler, ne de masum bir Resûl...

Hasan el-Benna (v.1949) der ki: “*Bid'atları ortadan kaldır. Fakat onlarla mücadeleyi en iyi yolla yap ki, daha kötüsüne sebep olmayasın.*”¹⁶⁰ Daha kötüsü ne olabilir? Direk karşı çıkmaktan doğan tefrika ve bölünme, daha çok uzlaşmak olur şüphesiz. Onlar yaptıkları işin helâl ve mubah olduğuna inanmaktadırlar. Evvela onları tenkit etmemeli, hoş görmeli, ama bir taraftan da gerçekleri anlatmalı. Yani usulüne uygun olarak tenkit etmeli. Ama başkalarını hoş görmek, dini ahkâmı bütün teferruatıyla tebliğ etmeye, dinî ahkâmı bütün teferruatıyla tebliğ etmek de başkalarını hoş görmeye engel olmamalıdır.

İslam'ın itikad ve ibadet anlayışına uymayan hatalı inanç ve amelleri ortadan kaldırmanın yolu cebir ve şiddet değildir. Sen şusun, sen busun diye itham da değildir. İslam'a göre mürşidin görevi, bu türlü hataları bir mücadele konusu olarak değil de, bir irşat, terbiye ve ta'lim mevzuu olarak görmektir. Gerçi biraz uzun vadeli bir yatırımdır bu ama din eğitimi vererek genel bilgi seviyesini yükseltmek ve böylece cahillikten kurtarmak, bu nevi yanlış hareketleri ortadan kaldırmanın en iyi yoludur. Çünkü bu kötülüğün başı cehalettir.

¹⁵⁹ A'raf, 7/ 188.

¹⁶⁰ Bennâ, Hasan, *Risaletü't-Te'âlim*, Beyrut, ts. , 14.

4. GELENEĞİMİZDE CENÂZE MERASİMLERİ (BİNGÖL ÖRNEĞİ)

4. 1. BİNGÖL'ÜN KONUMU ve TARİHİ

Bingöl ilinin cenâze merasimleri ve taziye kültürünü aktarmadan önce ilin coğrafi konumu ve tarihi hakkında bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bingöl ili, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde yer alır. Doğusu Muş, Kuzeyi Erzurum ve Erzincan, Batısı Tunceli ve Elazığ, güneyi ise Diyarbakır illeri ile çevrilidir. Bingöl dağlık bir araziye sahiptir. Yükseklikleri 3000 metreyi aşan dağlar bulunur. Dağlar üzerindeki yaylalar ve düzlüklerin yükseklikleri 2000 metreden aşağı düşmez. Denizden ortalama yüksekliği 1250 metredir. Türkiye'nin deprem *zonları* incelendiğinde ilin bulunduğu yerden kuzey-doğu, güney-batı yönünde uzanan bariz fay hatlarının geçtiği görülür.¹

Bingöl'ün tarihi M.Ö. 2000'lere kadar uzanmaktadır. Bu tarihten önceki zamanları pek bilinmemektedir. Eskilere dayanan tarihine rağmen Bingöl, daha çok Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Bitlis, Ahlât ve Van gibi merkez olmuş şehirlere yaylacılık alanı ve otlak olarak kullanılmış; uzun bir süre şehir merkezi statüsüne kavuşamamıştır. Bingöl'de eski şehir kalıntısının olmayışı da bunu doğrulamaktadır. İl sınırları içinde bulunan tarihi eserlerin büyük bir kısmı Urartulardan kalma olup, daha ziyade Genç (Daraheni) ve Kiğı gibi çok eski bir geçmişe sahip olan ilçelerde bulunmaktadır. Bingöl, Osmanlı Devleti zamanında komşu illere bağlı olarak idare edilmiş ancak Cumhuriyet devrinde bir il haline getirilmiştir.²

M.Ö. 1360 yılında Harput ve civarı Hititlerin eline geçtiğinde, Hititler; Harput, Bingöl, Muş ve çevresine “*İşuva*” adını verdiler. Hititlerin yıkılması ile Anadolu'da yerli prensler buraları idare etmeye başlamıştır.

Hız. Ömer zamanında, Şam, Filistin, Mısır, Irak, İran, Suriye fethedilmiş ve bu arada Kiğı Kalesi de İslam orduları komutanı Halid b. Velid tarafından fethedilmiştir. Halid b. Velid önce çok az bir kuvvetle Diyarbakır, Maden ve Palu kalelerini alır. Bu sırada Kiğı Kalesi Rumların elindedir. Halid b. Velid önce Kiğı Kasabası'na on beş kilometre uzaklıkta bulunan Azakper Kalesi'ni ele geçirir. Bu sırada kalede bulunan ve daha sonra Müslüman olan rahipten Kiğı Kalesi hakkında bilgi alır. Kale çok sağlam yapılmıştır ve ele geçirilmesi son derece zordur. Halid b. Velid yaptığı plan neticesinde Kiğı Kalesi'ni de ele geçirir.³

¹ T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, Ankara 1995, 34.

² T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, Ankara, 1995, 19.

³ M. Sadık Yiğitbaş, *Kiğı Tarihi*, İstanbul, 1950, 32.

Kadisiye ve Nihavent Savaşları ile İslamiyet bu bölgelere iyice yayılmıştır. Alparslan hükümdar olunca 1071’de Malazgirt zaferi kazanılır. Bu sırada Bizans’ın egemenliği altına aldığı Muş, Bingöl, Silvan ve Diyarbakır ele geçirilir.⁴

Bingöl, 1844 yılına kadar “Çevlik” ismi ile nahiye merkezi olup Elazığ’ın Palu ilçesine bağlı idi. 1872 de ilçe merkezi olunca “Çapakçur” ismini aldı. Cumhuriyet devrinde, 1936 yılında il merkezi oldu.⁵ Bu tarihten itibaren 1945 yılına kadar “Çapakçur”, il merkezinin ismi olarak kullanılır. Şehir 1945 yılında Bingöl adını aldı. Bingöl, adını, bu adla anılan dağdan almıştır. Dağ ise adını, üzerindeki irili ufaklı yüzlerce, belki de binlerce buzul gölden almıştır.

Doğal güzellikleri ile tanınan Bingöl, Doğu Anadolu’nun adı söylencelere karışmış tarihsel bir ilidir. Bingöl Dağı, Muş, Erzurum ve Bingöl arasında paylaşılmış durumdadır. Bingöl Dağında buzul izine rastlanmaktadır. Bunlar küçük göller biçiminde dağa serpilmiş olarak bulunmaktadır. Yöredeki bu göllere ilişkin pek çok söylence vardır. Bazı Ermeni söylencelerine göre, Kutsal Kitap’ta sözü geçen Bingöl Dağı’ndaki göller, ab-ı hayat kaynağının bin parçaya bölünmesi ile oluşmuştur.⁶

4.2. BİNGÖL’ DE CENÂZE MERÂSİMLERİ

Bingöl ve çevresinde, ölüm belirtilerinin görüldüğü kişiye (önceden vasiyyet yapmamışsa) vasiyyetini yapması hatırlatılır. Kişi, önü kibleye çevrilerek mümkünse yüzü kibleye gelecek şekilde başı hafifçe yükseltip ayakları kibleye doğru uzatılarak sağ yanına çevrilir. Bunun sebebi de kiblenin Müslümanın yönü olduğu inancıdır. Şayet hastanın durumu buna elvermiyorsa sırt üstü yatırılır, üzeri hafif bir örtüyle örtülür. Korku ve ümit arasında ruhunu teslim etmesine yardımcı olunması düşüncesiyle ve Allah’ın, kuluna karşı hüsn-ü zanna sahip olması bakımından yanında bulunanlardan sevdiği biri, duyacağı şekilde Kelime-i Tevhîd getirerek hastanın da söylemesine yardımcı olur. Son nefesine kadar bir defa

لا اله الا الله محمد رسول الله “*La ilahe illallah Muhammed’ur Resulullah*” şeklindeki Kelime-i Tevhîdi getirerek güzel bir amelde bulunması iyi bir davranış kabul edilir. Sağ elin işaret parmağı açık kalacak şekilde diğer parmakları kapatılır. Arada bir Kelime-i Tevhîd kendisine telkîn edilir.

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) ölümlere Yasin sûresini okumayı tavsiye eden hadisinin ölmek üzere olan kişileri de kapsamı içine aldığına inanılır. Öleceğine kanaat getirilen hastanın üzerine Kur’an-ı Kerîm okunmaya başlanır. Böylece hastanın üzerine rahmet yağacağına, günahlarından arınacağına, şeytandan uzak tutulacağına inanılır. Yasin suresi ile beraber Mülk, Nebe, Yûsuf, Râ’d, Vâkia, İhlas, Felak ve Nas gibi surelerin okunması da önemsenir.

⁴ Komisyon, “Bingöl”, *Yurt Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1982, 1329.

⁵ T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1967 İl Yıllığı*, Ankara, 1967, 41.

⁶ Komisyon, “Bingöl”, *a.g.e.*, 1325.

Hasta ruhunu teslim ettikten sonra Kur'an okuyan kişi okumayı bırakır. Ölünün göz kapakları ve ağzı kapatılarak yüz görüntüsü bozulmasın diye çenesinin altından bir bez geçirilerek başının üstünde bağlanır. Başka bir pozisyonda ise sırt üstü yatırılır ve elleri iki yana uzatılır. Yanında güzel koku bulundurmak veya etrafını buhur ile tütsülemek de güzel bir davranış olarak görülür.

Daha sonra defin için hemen hazırlıklara başlanır. Kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer Müslümanları haberdar etmek, onların cenâze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla camide selâ okutulur. Selânın sonunda da okuyucu *انا لله وانا اليه راجعون* "..."*Doğrusu biz Allah'a aیتiz ve muhakkak ona döneceğiz!*"⁷ ayetini okuduktan sonra üç defa ölen kişinin ilanını yapar. Örneğin: "Vefat eden Bingöl'ün Akdurmuş köyünden Ali oğlu Mehmet'in veya bayan ise Ahmet kızı Fatma'nın, ikindi namazını müteakip cenâzesi Fatih Camii'nden kaldırılarak şehir mezarlığı'na defnedilecektir." şeklinde ilan yapılır. Ölen kişinin daha iyi tanınması için köyü, aşireti gibi halkın kendisini tanıyacağı belirgin vasıfları varsa ilanda bunlara da yer verilir. Ölen kişilerin isimleriyle beraber bu ünvanların ilanı, şahısların tanınmasına yönelik ise dini bir sakınca görülmez. Övgüye dayalı ve sınırı aşan ilanlar ise hoş karşılanmaz.

Cahiliye döneminde Arapların ileri gelenlerden biri öldüğünde kabileler haberciler gönderip "Filan öldü, Araplar mahvoldu." gibi ifadelerle ölüm haberini verip, yaka paça yırtarak ağlamayı âdet haline getirmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu tür ölüm ilanlarını yasaklamıştır.⁸ Ancak bir kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer Müslümanları haberdar etmek, onların cenâze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla duyuruda bulunmalarında sakınca görülmemiş, hatta bu tavsiye edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Habeş Kralı Necâşi'nin ölümü ile Mute Savaşı'nda şehit düşen Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın (r.a.) şehâdetlerini ashabına duyurduğu bilinmektedir. Maksat aşılmazsa ölüm ilanının sünnetin ruhuna uygun olduğu görülür.

Bingöl geleneğinde ölünün gözlerinin açık olması ruhunun arkasında bakıyor oluşuna, sevdiklerini görmeden ölmüş olmasına, ölünün görmek istediği birine hasret gittiğine, dünyada gözünün kaldığına yorumlanır. Ayrıca, gözü açık ölmek, Allah'ın ölen kişiye makamını gösterdiğine de yorumlanır. Rengin morarması, ağzından köpüğün çıkması günahkâr oluşuna, ölümler zorlandığında kötü amel sahibi olmasına yorumlanır. Renginin sararması da ölenin temiz, iyi amel sahibi olmasına yorumlanır. Acı çekilmeden gerçekleşen ölümler bir teselli unsuru olarak değerlendirilir.⁹

⁷ Bakara, 2/156.

⁸ Tirmizî, Cenâiz, 12.

⁹ Karasu, Doğan, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul 2004, 71.

4.2.1. CENAZENİN YIKANMASI ve KEFENLENMESİ

Ölünün yıkanması için gerekli hazırlıklar ölümün arkasından hemen yapılmaya başlanır. Yıkanacak yer, araç ve gereç hazırlanır. Su ılık hale getirilinceye kadar ısıtılır. Suyun ölüye zarar vermesini önlemek için ılık olmasına dikkat edilir. Kapalı bir yerde divan üstünde veya teneşir üzerinde ölü yıkanır. Tenha yerde yıkanmasına özen gösterilir. Bunun sebebi ölüyü yıkayanların rahat hareket etmesi ve geride kalanların de ölüden etkilenmesini önlemektir. Ölüyü, varsa imam, yoksa ölü yıkamayı bilen biri yıkar. Ölü yıkayanın takvalı biri olmasına dikkat edilir. Ölen kişi önceden belirlediği birinin kendi cenazesini yıkamasını vasiyyet etmişse özellikle o şahsın yıkamasına özen gösterilir. İslam’ da ölünün yakını tarafından yıkanması daha uygun görülmesine rağmen yöremizde cenâze sahipleri üzüntüleri sebebiyle ölüyü yıkamaya pek yanaşmazlar.

Teneşir, mümkünse ölünün ayakları kibleye gelecek şekilde ayarlanır. Ölünün mahrem yerlerinin görünmemesi için yıkama esnasında teneşir üzerine yatırılan ölünün göbekte diz kapağı kısmının üzerine ince bir bez bırakılır. Gassal (yıkayıcı), ölünün dişleri takma ise dişlerini ağzından çıkarır. Ölünün üstünde yüzük, küpe, bilezik vb. gibi ziynet eşyası var ise bunları yakınlarından birisine teslim edilir. Yıkamak için ölünün kefeninden iki eldiven dikilir. Ölü öne doğru hafif kaldırılır, mafsaldan çıkan bir şey olursa su dökülerek temizlenir. Bir eldivenle ölüye taharet aldırılır. Yani önü, arkası temizlenir. Ardından normal abdest aldırılır. Diğer eldivenin içine önceden rendelenen sabun bırakılarak ölünün baş ve sağ tarafı daha sonra sol tarafı yıkanır. Sağ taraftan başlamanın sünnet olduğu inancı yaygındır. Ağzına ve burnuna su verilmez; parmağa bir bez sarılarak dudakları, dişleri, burun delikleri ve kulakları temizlenir. Ceset sabunlu ılık su ile iki defa yıkanır, ardından ikinci bir defa ölüyü öne doğru hafif eğerek ölünün karnı sıvazlanır ve bir şey çıkarsa tekrar temizlenir. Genel anlamda temizliği yapıldıktan sonra cenazeyi yıkayan kişi: “*Niyet ettim Allah rızası için bu ölüye boy abdestini aldirmaya:*” diyerek sağ olan bir insan nasıl boy abdestini alıyorsa yıkayıcı, ölüye öylece boy abdestini aldırır. Bu arada yıkayıcı “*gufraneke ya rahman*” der. Ölünün saçı sakalı taranmayıp olduğu gibi bırakılır. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra kefenin ıslanmaması için ceset havluyla kurutulur. Yıkamadan sonra arta kalan suyla ölüyü yıkama esnasında kullanılan araç ve gereçler yıkanır. Geride fazla su kalmışsa temiz bir yere dökülür. Arkasından kefenleme işlemi başlar.

Ölüyü tepeden tırnağa kadar kefenlemek farzdır. Kefen, cenazenin sarıldığı yensiz, yakasız, dikişsiz, oyasız ve sade bir bezdir. Bu bez, bir yönüyle ölünün bedenini örtme görevi gördüğü gibi, bir yönüyle de insanın bu dünyadan bir şey götüremeyeceğini, doğduğu gibi çıplak ve sade gideceğini temsil eder.

Yöremizde erkeğin kefeni boydan boya üç lifafeden ibarettir. Biri gömlek (kamîs), biri etek (izâr) ve biri de sargı-bürgü (lifâfe) yerini tutmak üzere etrafı dikişsiz üç kat bezdir. Kefen bol ise erkek için Kamis, amame ve üç lifâfeyle beraber kefen beş parçaya tamamlanır. Kadının kefeni ise bu üç kata ilave olarak bir başörtüsü (Hımar) ve bir de etek olmak üzere beş kat bezdir. Bu söylenen, sünnet üzere kefenleme için gereken parça sayısıdır (kefen-i sünnet). Bu sayıda parça bulunmayıp, erkek için izâr ve lifâfe ve kadın için bu ikisine ilâveten bir başörtüsü

(kefen-i kifâyet) ile yetinilmesi de yeterli görülmektedir. Bu kadarı da bulunmazsa ölü tek parça bezede (kefen-i zarûret) sarılabilir.

Kefenin beyaz renkli, pamuk bezinden olmasına dikkat edilir. Genellikle beyaz patiskadan yapılmaktadır. Kefen olarak kullanılacak bez çok basit ve düşük kalitede olmamalıdır. Fakat çok pahalı olması da uygun görülmemektedir. Ölü'nün maddî durumu göz önünde bulundurularak hareket edilir. Ölü'nün kefenlenmesinden önce kefenin birkaç defa güzel kokularla tütsülenmesi âdettendir.

Kefenleme yapılırken lifâfe, hasır veya kilim gibi bir şeyin üzerine açılır, onun üzerine izâr serilir, sonra da ölü, kefen gömleği içinde izârın üstüne konur. Ölü erkek ise, izâr önce soluna, sonra da sağına, daha sonra lifâfe de aynı şekilde sarılır. Saçına, sakalına, secde azaları olan alnına, burnuna, ellerine, diz kapaklarına ve ayaklarına kâfur veya benzeri güzel kokular sürülür. Vücudunun herhangi bir yerinde yara var ise pamukla kapatılır. Taşınırken kefenin açılmaması için kabirde çözülmek üzere kefenin baş ve ayak tarafları birer bezle, belinden de bir kuşakla bağlanır, daha sonra bunlar kabirde çözülür.

Ölü, kadın ise saçları ikiye ayrılarak kefen gömleği üzerinden göğsü üzerine konulur. Göğüs örtüsü (rıda) giydirilir. Yüzünü hafif kapatacak şekilde başörtüsü (hımar) takılır. Sonra üzerine izâr sarılır sonra iki lifâfe sarılır. Böylece bir kefen beş parçaya tamamlanır.

Buluğ çağına yaklaşmış çocuklar, büyükler hükmünde görülür. Bu çağa gelmemiş çocukların kefenleri sadece izâr ve lifâfeden ibaret olur. Kefenin tek kat olması da mümkündür. Fakat üç kat yapılması daha uygun görülür. Buluğ çağına ermemiş çocukların sorgusuz sualsiz cennete gireceğine inanılır.

Kefen, ölen kişinin ailesi tarafından ya da malından karşılanır. Bazıları önceden kefenini hazırlar. Hacca gidenler Mekke'nin kutsallığı sebebiyle ihramlarını kefeninde kullanılması için saklarlar. Çoğu zaman ölen kişilerin ailesi dışında yakın akrabalarından birileri de hayırları için kefeni alırlar. Kefen masrafı, ölen kişinin borcundan, vasiyyetinden ve vârislerin haklarından önce gelir. Geriye mal bırakmamış kimselerin kefen masrafı, hayatta iken nafakasını vermekle yükümlü bulunduğu kimseler tarafından karşılanır. Kimi kimsesi yoksa bu masraf yöredeki hayırsever Müslümanlar tarafından karşılanır.

Son yıllarda camilerin mimarisine “gasilhane” diye nitelendirilen ölüleri yıkama bölümü de eklenmiştir. Genelde ölümden sonra cenâze camiye götürülerek yıkama ve kefenleme işlemleri gasilhanede yapılır. Cenâze yıkandıktan sonra kabir hazırlanana kadar, caminin asıl bölümüne bırakılır. Cemaat tarafından hatim okunur. Hatim genellikle para karşılığı okutulur. Hatimden sonra ıskat verilir. Ardından 70.000 defa Kelime-i Tevhid çekme, kırk defa Mülk suresini okuma kabir hazırlanıncaya kadar yapılır. Şayet kabir hazırlanmışsa bu gibi işlemler sonraya bırakılır. Cenâze namazını kılma gibi işlemler cemaat tarafından yerine getirilir. Genellikle bayanların yıkanma ve kefenlenme işlemleri ölü evinde yapılır. Camiye getirilmeyen ölüler kefenleme işlemi bittikten sonra evin bir odasında güzel ve temiz bir yere konur. Ölü'nün üzeri genellikle Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin yazılı

olduğu yeşil örtüyle örtülür. Ölü defin edilmeden önce cemaat hatim okur. Hatim bittikten sonra imam cemaatten vekâleti alarak duayı yapar ve ölünün ruhuna okunanları hediye eder. Eskiden hatim okuyanların ve Kelime-i Tevhid çekenlerin her birine ayrı ayrı para verilirdi. Günümüzde Kelime-i Tevhid çekme adeti gitgide azalıyor. Bazı yerlerde definden sonra çekilir. Para alma çok nadirdir. Bazı yerlerde de ölünün akrabaları definden sonra bir evde toplanarak ücretsiz çekerler. Ölü geceye kalmışsa bu okumalar sabaha kadar devam eder. Şâfiîler'e göre ölü defin edilinceye kadar yanında Kur'an okunması mekruhtur.¹⁰ Bingöl halkının çoğu Şafî mezhebine bağlı olmasına rağmen bu görüşün hilafına ölü defnedilinceye kadar camide veya evde ölünün üzerine Kur'an okunması, hatim indirmesi gibi işlemler düşündürücüdür. Bize göre, bunda geleneğin fıkı bastırması ve Hanefî mezhebinin Bingöl Şafîliğini etkilemesi etkili olmuştur.

4.2.2.CENÂZE NAMAZI

Cenâze namazının sevabı fazla olduğu için namaza katılım fazla olur. Kabir hazırlanınca cenâze namazını kılacak cemaat cenâzeyi ön tarafa bırakarak kibleye doğru yönelerek namaza durmaya başlarlar. Bingöl halkının geneli Şafî mezhebine bağlı olduğu için cenâze namazını da bu mezhebe göre kılar. Cenâze ön tarafa konulur. Cenâzenin baş tarafı imamın sağına gelecek şekilde bırakılır. İmam, ölü erkek ise baş tarafına yakın durur. Ölü, kadın ise kalça hizasında durur. İmam ve cemaat cenâzenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre niyet getirirler. Cemaatte imamın arkasında saf tutmaya başlar. Cenâze namazının kılınışı diğer namazlardan farklı olduğu için imam namazın nasıl kılınacağını cemaate tarif eder. İmam niyet getirdikten sonra yüksek sesle tekbir getirir. Cemaat de *“Niyet ettim Allah rızası için falanca şahsın farz-ı kifaye olan cenâze namazını kılmaya, uyduum hazır olan imama; Allah-u ekber!”* diyerek namaza başlar. İmam ve cemaat birinci tekbirin akabinde Fatiha suresini sessiz okurlar. İkinci tekbirde eller kulakların hizasına götürülerek tekbir alınır ve tekrar eller bağlanır. İkinci tekbirden sonra Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve âline salâvat getirilir. Salavat'ın en azı, *“Allahümme salli ala Muhammed”* dir. Üçüncü tekbirden sonra ölüye me'sûr dualardan biri okunur. Cemaat bildiği duayı ölüye okur. Hiçbir şey bilmezse dahi *“Allah'ım bu ölüyü affet.”* demesi yeterli görülür. Duadan sonra yine *“Allahu ekber!”* diyerek tekbir alınır. Önce sağa sonra sola imam yüksek sesle, cemaat sessizce selâm verir. Böylece namaz tamamlanmış olur. İmam, cenaze erkek ise *“Veli ruhihî el-fatiha”* der. Cenâze kadın ise *“Veli ruhihâ el-fatiha!”* der. Fatiha okunduktan sonra ölünün uzaklardan gelen akrabalarından cenâzeye yetişenler veya çocuklarının ölüyü son kez görmeleri için baş tarafından ölünün kefeni hafifçe açılır ve yüzü gösterilerek tekrar kapatılır. Namazdan sonra, cenâze bekletilmeden defnedilmek üzere kaldırılır. Cenâzeyi fazla bekletmenin iyi olmadığına inanılır.

4.2.3. DEFİN İŞLEMİ

Cenâzenin taşınmasına büyük bir özen gösterilir. Cenâzenin taşınma biçimi çocuklarda farklı, büyüklerde farklıdır. Ölü rahat taşınsın diye tabuta konulur. Tabut

¹⁰ Şener, a.g.m. , VII, 354.

en önde taşınır. Tabutun önde taşınmasının sebebi ölüye duyulan saygıdır. Naaşın taşındığı an hayatında hiç önde olamamış insanların önde olma fırsatıdır. Ölüyü taşıyanlar, birbirleriyle adeta yarışır. Cenâze çocuk ise battaniyeye sarılarak kucakta taşınır. Büyük ise tabuta konularak dört kişi her biri bir taraftan tutarak cenazeyi omuzlarda taşır. Bu uygulama köylerde daha yaygındır. Cenâzeyi taşıyanlar önce ön taraftan sağ omuza, sonra ayak tarafından sağ omuza alır. Daha sonra yine ön taraftan sol omuza, sonra arka taraftan sol omuza alır. Cenazeyi taşımada özellikle bu sıra takip edilir. Cenâzeyi taşıyanlar 1-2 dakika arayla el değiştirirler. Bazı yerlerde bu değişme işlemi 7-10 adımda bir olur. Cenâze sahiplerine, kendileri istemedikçe, cenâze taşıtılmaz. Şehirlerde, ölü evi ile mezarlığın birbirinden uzak oluşu cenâzelerin arabalarla götürülmesini artık kaçınılmaz hale getirmiştir. Cenâze konvoyu son derece yavaş gider. Ölünün yıpranmamasına ve sallanmamasına dikkat edilir.

Bir taraftan ölüyü hazırlama işlemi sürerken diğer taraftan mezar kazma ve hazırlama işlemi sürdürülür. Cenâze merasimi, yardımlaşma duygusunun ön plana çıktığı dünyevileşmenin en az olduğu andır. Dayanışma duygusu son derece güçlüdür. Ölüm hatırlanır, ölümle ilgili nasihatlerde bulunulur. Mezar kazmada insanlar birbirleriyle yarışır. Bu yarışın büyük bir sevap olduğuna inanılır. Mezarlar kazma ve kürekle kazılır. İşçi tutulmaz. Son zamanlarda şehirlerde belediye ve özel şahısların kepçeleriyle ücretsiz olarak mezarlar kazılmaktadır. Üzüntü ve hüznü en fazla yaşayanlar cenâze sahipleri olduğu için mezar onlara kazıtılmaz. Bazı yörelerde ölü sahibinin mezarı kazması, ölen kişiden bir an evvel kurtulmak isteği anlamına geldiğinden ölü sahibi böyle bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için mezar kazmaya teşebbüs etmez.

Mezar kazımı esnasında mevsime göre, hayır sahipleri ekmek, helva, meşrubat ve mevsimlik meyve ikram ederler. Mezar kazma işlemi bittikten sonra kabir hazırlıkları başlanır. Mezarın kenarlarına, duvar gibi sağa sola, baş ve ayak kısmına taşlar dikilir. Taşlar kalın bir ip ile indirilir. Kabrin altı ıslak veya nemli ise kuru toprak serpilerek kabir kuru hale getirilir. Ölünün başının konulacağı temiz ve ince topraktan yastık yapılır. Daha sonra, toprak geçmeyecek şekilde, kabrin üzeri düzgün taşlarla kapatılır. Erkekler için kabrin, normal boyda olan bir erkeğin omuz hizası, kadınlar için bir erkek boyu kadar derin olmasına özen gösterilir. Mezarın derinliği yaklaşık iki metredir.

Ölünün kokmaması, şişmemesi ve ölü sahiplerinin daha fazla acı çekmemesi için ölüyü en kısa sürede defnetmek için gayret gösterilir. Mezar hazırlıkları ile diğer hazırlıklar biter bitmez ölünün defin işlemi başlar. Cenâze kabrin üzerinde omuzlardan indirilince cenâzenin baş tarafı, kendisi için hazırlanmış mezarın ayak tarafına konulur. Bir engel yoksa cemaat oturur. Ölü kabre indirilmeye başlanınca ehil ve bu işi bilen iki üç kişi tarafından tabuttan çıkarılır yavaş yavaş kabre yerleştirilir. Bu sayı ihtiyaca göre bazen değişebilir. Cenâzeyi kabre indiren ve yerleştirenler: “*Bismillâhi ve alâ milleti resûlillâh (Allah’ın adıyla ve elçisinin dini üzere)*” derler. Ölü, yüzü kible tarafına gelecek şekilde sağ tarafına yatırılarak bırakılır. Yüzünün, toprağa taraf geldiği kısmına iki avuç toprak bırakılır. Buna Zazaca’ da “*başına*” (ölünün yastığı) denir. Ölünün dengesinin bozulmaması için belinin arkasına bir taş bırakılır. Ölü kibleye yönelmiş pozisyonuna getirilir.

Kefenin açılmaması için ölüyü kefenleme esnasında bezle bağlanan baş ve ayak tarafları ile kuşakla bağlanan beli kabirde çözülür. Bayan cenazesi kabre indirilirken abdesti bozulmayacak, akrabalık yönünden mahrem olanları tarafından kabre indirilir. Ölü gömmede aktif olan erkek olsa da ve bayan kefenlenmiş halde olsa bile görünmesi hoş karşılanmaz. Ölü kabre götürülürken üzerine battaniye tutulur. Bunu yapmanın amacı erkeklerin kadını görüp günaha girmelerini engellemektir. Ayrıca bayanların ve çocukların korkmamaları için erkeğin üzerine de çarşaf tutulur. Ölü kabre bırakıldıktan sonra, kabrin açık kalan kısmı toprağın geçmeyeceği şekilde düzgün taşlarla tavanımsı bir örtü yapılarak kapatılır. Toprağın kabre girmemesi için büyük taşlar arasına küçük taşlar ve otlar bırakılır. Sonra çok hızlı bir şekilde kabre toprak doldurulur. Mezarın kaybolmaması için toprak yer seviyesine gelince mezarın ayak ve baş kısmına birer taş dikilir. Kabrin topraktan bir iki karış yükseltip, deve hörgücü gibi yapılmasına özen gösterilir. Baş ve ayak kısmına dikilen bu taşlara Zazaca'da "*bergueli*" denir. İki taşın arasına sıra halinde küçük taşlar dizilir. Bunların her birisine İhlas süresi okunarak yan yana dizilir. İhlas süresi bu taşların her birine okunduğu için bu taşlara ihlas taşları adı verilir. Bu uygulamayla ölünün kabir azabının azalacağı inancı hâkimdir. Bu taşların beyaz veya açık renkte oluşu ölünün salih amel sahibi oluşu ile yorumlanır. Sırayla dizilen taşlar yaşayanlar için de ikaz anlamını taşır. Yani kabir ziyaretine gelenlerin ölümü hatırlamaları için "Ey yaşayanlar! Biliniz ki bu dizilen taşlar nasıl sıra halinde ise herkes gibi siz de sırayla öleceksiniz." uyarısı da amaç edinmiştir. Halk inancına göre cemaat kabristandan ayrılmayana kadar kişi öldüğünü bilmez. Ölü herkesten daha çok çalışarak defin işlemlerinde bulunur. Mezarın başındakiler kabristandan hareket edince ölü de ayağa kalkıp yürümek ister. O anda başı taşa değer, öldüğünü ve artık hiçbir yere gidemeyeceğini anlar.

Halk inancına göre telkîn rehberliktir. Ölüyü sorguya, görüşmeye, sorulacak sorulara hazırlama eylemidir. Telkîn duasını okumak için imam mezar başında sırtını kibleye çevirerek ölünün yüzüne karşı oturur. Telkîn esnasında annesinin ismi söylenilerek ölüye hitap edilmesi gerekir. İmamlar genellikle aşağıdaki duayı okurlar:

الحمد لله الذى لا يبقى الا وجهه , ولا يدوم الا ملكه , توحد بالبقاء وتفرد بالعظمة والثناء
وخلق الخلق للموت والفناء , كل شيء هالك الا وجهه له الحكم واليه ترجعون , هذا ما وعدنا
الله ورسوله وصدق الله ورسوله , وما زادهم الا ايمانا وتسليما , عليك سلام الله يا عبدالله
ابن عبدالله وامته , انت من احزاب سيدنا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم وامته , اسكنك
الله بكرمه مرافع جنته , وتغمذك الله بلطفه ملايس رحمته , الا وان الموت مكتوب على
الشريف والصيع والعاصي والمطيع , لا ينجومنه ملك مقرب مع قربه , ولا نبى مرسل مع
علو درجته ورفعته , رحلت من دار الدنيا الدنية ووصلت الى دارالعقبى الابدية , رحلت من
دار المحنة والغرور والفناء , ووصلت الى دار النعمة والسرور والبقاء , فهاذا اول منزلك من
منازل الآخرة , وآ خر منزلك من منازل الدنيا الفانية , فالآن قد ينزل عليك الملكان المقربان
من ملائكة الرحمان , فلا تخف منهما ولا تحزن عنهما فانهما عبادان مأموران سائلان عنك قا
ئلان لك , من ربك ومن نبيك وما دينك وما امامك وما قبلتك ومن اخوتك ومن اخواتك , فقل
فى جوابهما بقول صريح وقلب شريح ولسان فصيح , الله ربى خالق الا شياء ومحمد نبى
خاتم الا نبياء والاسلام دينى والقرآن امامى والكعبة قبلتى والمؤمنون اخوتى والمؤمنات
اخواتى , واذكر العهد الذى كنت عليه فى دار الدنيا وهى كلمة الشهادة , اشهد ان لا اله الا الله

واشهد ان محمدا رسول الله واشهد بان الموت حق والقبرحق وسؤال منكر ونكير فيه حق , وان الحشر والنشر حق , وان لقاءالله تعالى في الجنة للمؤمنين حق وان الساعة آتية لا ريب فيها , وان الله يبعث من في القبور , منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى, يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت في الحياة الدنياوفي الآخرة ويضل الله الظالمين ويفعل ما يشاء ويحكم ما يريد, اللهم ثبته على الجواب وانطقه بالصواب , وخلصنا وخلصه من العذاب , بحرمة سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين , برحمتك يا ارحم الراحمين , والحمد لله رب العالمين الفاتحه

Anlamı; “Allah’a hamd olsun ki onun zâtından başka bâkî yoktur. Onun mülkünden başka hiçbir şey sürekli değildir. Bekâ da bir, büyüklük ve övgüde benzersizdir. Mahlûkatı ölüm ve yok oluş üzerine yaratmıştır. Onun zâtı hariç her şey yok olacaktır. Hüküm onun, dönüş de onadır. Bu, Allah ve Resulünün bize vaad ettiğiidir. Allah ve Resulü doğru söylemiştir. Bu onların ancak iman ve teslimiyetlerini artırır. Allah’ın selamı üzerine olsun, ey falanın oğlu falan! Sen Efendimiz Muhammed’in (s.a.s.) tarafından ve ümmetindensin. Allah, seni keremiyle cennetin en yüksek mekânlarına yerleştirsın. Allah, lütfüyle sana rahmetinin elbiselerini giydirdsin. İyi bilin ki ölüm şerefli olana da, şerefli olmayana da, âsiye de, itaatkâra da mukadderdir. Allah’a yakın olmakla birlikte hiçbir mukarreb melek ölümünden kimseyi kurtaramaz. Alçak dünya yurdundan ayrılmış ve ebedî Ahiret yurduna ulaşmış bulunuyorsun. Zorluk, gurur ve fena yurdundan ayrıldın. Nimet, sevinç ve bekâ yurduna ulaştın. Bu ahiret evrelerinden ilk evredir. Fâni dünya evrelerinden son evredir. Şimdi sana Rahman’ın meleklerinden mukârreb iki melek inecektir. Onlardan korkma ve üzülmeye. Çünkü onlar sana söyleyen, seni sorguya çeken görevli iki kuldur. Rabbin kimdir? Peygamberin kimdir? Dinin nedir? İmamın kimdir? Kiblen nedir? Erkek ve kız kardeşlerin kimlerdir? diye suâl ederler. Onlara açık bir söz, ferah bir gönül ve berrak bir dil ile şöyle cevap ver: Rabbin her şeyi yaratan Allah’tır. Peygamberim nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed’dır. Dînim İslam’dır. İmam’ım Kur’an’dır. Kiblem Kâ’be’dir. Bütün erkek ve kadın mü’minler de kardeşimdir. Dünya hayatında bağlı bulunduğun sözü de hatırla ki O, Kelime-i Şehâdet’tir. Allah’tan başka tanrı olmadığına şahitlik ederim. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Ve yine şahitlik ederim ki, ölüm haktır, kabir haktır, Münker ve Nekir’in orada sorgulaması haktır. Hâşr ve neşr haktır. Allahu Teâla’nın Cennet’te mü’minlerle karşılaşması haktır. Kıyâmet saati gelecektir. Bunda şüphe yoktur. Allah kabirde bulunanları diriltecektir. Sizi topraktan yarattık yine oraya döndüreceğiz ve yine sizi oradan bir kez daha çıkaracağız. Allah, sağlam sözle iman edenleri hem dünya hem de ahiret hayatında değişmeyen bir sözle sağlamlaştırır. Haksızlık edenleri ise şaşırır. Allah dilediğini yapar. İsteddiği şekilde hüküm verir. Allah’ım! Onu sağlam cevaplar üzerinde sabit kıl ve doğruyu söylet. Bizi de onu da azaptan kurtar. Efendimiz Hz. Muhammed ve onun âl ve ashabının tamamının hürmetine, merhametlilerin en merhametlisinin rahmetiyle...Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah’adır. el-Fatiha...

Toplu olarak Fatiha suresi bütün kabristan ehline okunur. Bu arada ölünün yakınlarından biri, “Cemaat, hakkınızı helal edin.” der. Cemaat, “Helal olsun!” der ve taziye evine gitmek için mezarlıktan ayrılır..

Çocukların masum oldukları ve sorgusuz cennete girmesi inancı hâkimdir. Bunun için ergenlik çağına girmemiş çocuklara telkîn okunmaz.

Definden sonra, mezarın başında bir iki saat Kur'an okumak hoş karşılanmıştır. Bu süre içerisinde bir iki kişi Kur'an-ı Kerim okumaya devam eder. Genellikle Yâsin, Mülk, Nebe, Vâkia, İhlas, Felak, Nas ve Fatiha sureleri okunarak ölünün ve diğer mü'minlerin ruhlarına bağışlanır.

4.2.4. ISKAT ve DEVİR

Ölünün vasiyyetini bir an önce yerine getirmek Bingöl'ün köklü geleneklerinden biridir. Kişi öldüğünde yakınlarının yapmaları gereken en önemli işlerden birisi, varsa o kişinin borçlarını ödeyerek onun üzerinden kul haklarının kalkmasını temine çalışmaktır. Çünkü hadisın ifadesiyle: “*Mü'minin ruhu, borcu ödeninceye kadar ona bağlı kalır.*”¹¹ Borçlu ölen kişinin borçları, geriye bıraktığı maldan ödenir ya da varisleri tarafından karşılanır. Mâlî borçlarının ödenmesinde borcu ödeyen kişinin, ölünün bir yakını olması veya olmaması neticeyi değiştirmez. Kim öderse ödesin, ölen kişi borçtan kurtulmuş olur.¹²

Bingöl geleneğinde mevtanın vasiyyeti cenaze merasimlerinin şeklini önemli ölçüde etkiler. Vasiyyet, ölümden önce sözlü ya da yazılı olarak yapılır. Kişi vasiyyetinde, geriye kalan malın nasıl bölüşüleceği, bırakılan maldan neyin vakfedileceği, öldükten sonra nereye gömüleceği, vârisler tarafından verilecek kurbanın nasıl olacağı, ıskatın ne kadar verileceği, okunacak olan hatim, yıllık, Kelime-i Tevhîd için ne kadar para verileceği gibi konuları vasiyyete yazar veya şahitlerin huzurunda sözlü olarak ifade eder. Ölen kişi vasiyyet belgesini, yakınına bırakır. Vasiyyetini yapmayanların varisleri ise örfe göre hareket ederler.

Bingöl toplumunda ıskat ve devir olayı cenâze merasimlerinin vazgeçilmez bir işlemi olarak görülür. Ölenlerin kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları, yemin keffâretleri için verilen sadaka şeklinde anlaşılır. Ölen kişinin yakınlarının, ölünün hayattayken kılamadığı namaz, tutamadığı oruç, veremediği yemin kefareti ve üzerinde vacip olup yerine getiremediği ibadetler ve sorumluluklara karşılık ölünün günahlarını düşürmek, yok etmek veya hafifletmeyi umarak ıskatı verdikleri görülmektedir. Temel amaç ölünün bu borçlarını düşürmek ve Allah'ın ölüyü bağışlamasına vesile olmaktır.

Iskat işlemi devir uygulamasıyla şöyle gerçekleştirilir. Ölü sahibi imamı vekil tayin eder. Vereceği ıskatın miktarını para olarak imama teslim eder. İmam orada bulunan fakirlerin sayısına göre kişi başına ne kadar ıskat verilmesi gerektiğini hesaplar. İskatı veren veya vekil alan kişiye şöyle der: “*Falancanın namaz, oruç, yemin, ma vecbe aleyhine karşılık bu buğdayı veya altını kabul ettin mi?*” İskatı alan kişi “*Kabul ettim ve tekrar sana hibe ettim.*” der. Bu işlem birkaç defa tekrar eder. İcap ve kabulü bu şekilde gerçekleştirmiş olurlar. Eskiden iki çuvala buğday doldurularak çuvalların ağzı bağlanır ve araya kalın bir çubuk

¹¹ Tirmizî, Cenâiz, 76.

¹² Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, 458.

bırakılırdı. Tavanın ortasına takılan kalın bir ip iki çuvalın ortasına bırakılmış kalın çubuğun uçlarına bağlanılırdı. Buğday yerden bir metre yükseklikte asılı tutulurdu. Fakirlerin sayısına göre ıskatı alanlardan iki kişi imamın tekrarladığı sözleri söyleyerek buğday çuvalarını beş on defa beşik sallaması gibi birbirlerine doğru iterek icap ve kabûlü gerçekleştirirlerdi. Zamanla devir işlemindeki, icap ve kabul, yerde yapılmaya başlandı. Son yıllarda henüz yaygın hale gelmemiş ise de buğday yerine yedi sekiz tane bilezik, bir mendilin içine bırakılarak altınla devir işlemi gerçekleştirilmektedir. Devir işlemi bittikten sonra Fatiha suresi okunur. ıskatı vermek için devir uygulamasına büyük bir önem verilir. Devir işlemi dini bir uygulamadan ziyade, gelenek tarafından belirlenmiş uygulama biçimi olduğu için zamanla farklı şekillere bürünebilmiştir.

ıskat işleminin ölümün ilk gününde verilmesi gerektiği inancı hâkimdir. ıskatı vermeyen ölü sahipleri, toplum tarafından ayıplanır. Bu işlemi gerçekleştirmenin Allah'ın bir emri olduğu anlayışı vardır. Böyle düşünmeyenler ise geleneğin baskısından kurtulmak için bunu gerçekleştirir. Varisler kınanmamak için bazen başkalarından ıskat parasını borç alarak bu işlemi gerçekleştirirler. İslam'ın ruhuna aykırı olan bu uygulamalar, daha uzun süre geleneğimizde varlığını devam ettireceği kanısını bizde uyandırıyor.

Fakir ve yoksullara buğday veya altın karşılığında nakit para verilir. Önceleri sadece maddî durumu iyi olmayanlara ıskat veriliyordu. Zamanla fakir ve yoksulların dışında sağlık durumu el verdiği halde çalışmamayı meslek haline getirenler de ıskat almaya başlamışlardır.

ıskatın miktarını, ölünün vasiyyeti, maddi durumu gibi etkenler belirler. Ölünün vasiyyeti yok ise örf'e göre ıskatı verilir. 2007 yılında ölenlerin aileleri yaklaşık 1000 YTL ıskat veriyorlardı.

4.3.TAZİYE ve TAZİYENİN YAPILDIĞI MEKÂNLAR

Vefat eden bir kimsenin yakınlarına taziye de bulunmak, Bingöl'ün köklü İslami geleneklerindendir. Taziye, ölünün ailesini teselli etmek, sabır ve tahammüllü olmalarını sağlamak, kaza ve kadere razı olmaya teşvik etmek ve Müslüman ölüye dua etmek amacıyla yapılır. Taziye'ye gitmenin büyük bir sevap olduğu inancı hâkimdir. İslam anlayışına uygun olan bu düşünceyi aşağıdaki hadisi şerifte teyid eder. Peygamberimiz (s.a.s.) *“Başına gelen bir musibet sebebiyle kardeşine taziye de bulunan bir Müslüman'a, kıyamet gününde Cenâb-ı Allah, mutlaka şeref ve üstünlük elbisesi giydirir.”*¹³ diyerek, musibete uğrayan insanlara yardımcı olmanın bize kazandırdıklarının önemini vurgulamıştır.

Cemaat mezarlıktan taziye evine döndükten sonra taziye evinin önünde toplu olarak ayakta belirli (me'sur) dua okunduktan sonra ölünün ruhuna Fatiha suresini okur. Cemaat tek tek cenaze sahiplerinin elini tutarak baş sağlığı diledikten sonra karşılıklı olarak dizilmiş sandalye veya kürsülere bir süre oturur. Yemek vakti gelmiş ise, taziye sahibinin akrabaları ve komşuları, taziye de bulunan cemaati

¹³ İbn Mâce, Cenâiz,56.

gruplar halinde yemeğe götürür. Yemekler yenildikten sonra tekrar taziye evine gidilir.

Taziye evinin kapısından içeri girenler taziye sahipleri tarafından taziye evinin girişinde karşılanır. Aynı zamanda gidenler de uğurlanır. Ölü sahipleri çok nadir otururlar. Taziyeye gelenler cemaate selam vererek uygun bir yere oturur. Taziyede imamlar bulunur. İmamlardan biri ölen kişiye fatiha okunması için:

اعظم الله اجرکم واحسن عزائکم وغفر الله لمیتکم (لمیتکم) ولروحہ (ولروحہا) الفاتحه
 “...erkekler için ‘li meyyitikum’ ayrıca ‘ve li-ruhi el-fatiha’ lafızları kullanılır. Bayanlar için ‘li meyyitetikum’ ayrıca ‘ve li-ruhiha el-fatiha’ lafızları kullanılır. Anlamı: “Allah ecrinizi artırsın, sabrınızı (tesellinizi) güzelleştirsin ve ölünüzü affetsin ruhuna elfatiha.” dır. Tüm cemaat Fatiha süresini sessizce okur. Fatiha bittikten sonra taziye için gelenler taziye sahiplerine: “ Baki olan Allah! Allah rahmet eylesin, Allah af ve mağfiret etsin, Allah sabır versin, Allah mekânını cennet etsin, başınız sağ olsun.” gibi moral verici, teskin edici sözlerle ölü yakınlarını teselli etmeye çalışırlar. Taziye sahipleri de, sırayla gelenlerin elini sıkarak “Hoş geldiniz, Allah hayrınızı kabul etsin, Allah sizden razı olsun.” vb. sözlerle karşılık verir. Taziye için gelenler, kalabalığın durumuna göre, beş-on dakika oturur. Aynı sözler taziye yerinden ayrılınca da tekrar edilir. Bazen gelen cemaatin içerisinde imam var ise imam beraberinde getirdiği cemaatin duasını yapar. Gelen imam bazen bir aşır okur. Okunan aşırın özellikle ölüm, sabır ve ahiretten bahseden ayetlerden olmasına dikkat edilir. Taziyeye giden cemaat, imamı aralarında bulundurmaya özen gösterir. Kimi taziye evlerinde taziye kurulduğu andan itibaren taziyede imamın yokluğu hissedilmesin diye cenâze sahibiyle dostluk ilişkisi devam eden imamlar üç gün süreyle orada kalmayı bir sorumluluk olarak görürler.

Taziye esnasında çay, su, şerbet ikram edilir. Yakın zamana kadar taziye evlerinde masaların üzerinde tepsiler içerisinde sigara ikram edilirdi. Son zamanlarda yapılan ikramlar arasında sigara bulundurulmamaktadır. Özellikle bodrum katlarındaki taziye evlerinde sigara kullanımının yasaklandığı görülmektedir. Şerbet ise genellikle yaz aylarında ikram edilir. Taziye evindeki her türlü hizmeti ölenin akrabaları ve komşuları yapar. Yardımlaşma ve dayanışmanın yoğun bir şekilde görüldüğü göze çarpar.

Bingöl’deki taziyelerin normal süresi üç gündür. Taziyelerde ilk gün çok kalabalık olur. Ölen kişi tanınan biri ise taziye dört güne de sarkabilir. Dört gün süren taziyelerin sayısı fazla değildir. Ancak bu taziyenin bittiği anlamına gelmez. Üç dört günden sonra taziye, ölen kişinin evinde devam eder. Uzak yerlerden gelenler, sonradan duyanlar için taziye her zaman yapılabilir.

Bingöl’deki taziye geleneği, hızla bireyselleşen ve dünyevileşen günümüz dünyasında, insanımızın tüm olumsuzluklara rağmen, yardımlaşma, dayanışma, acıları paylaşarak azaltma, barışı tesis etme gibi insanî değerlerden vazgeçmediği, vazgeçmeyeceği mesajını vermektedir. Birbirine dargın ve kırgın olanlar hatta husumetleri düşmanlık derecesine ulaşmış insanlar dahi birbirinin taziyesine giderler. Böylece taziyenin toplumda önemli bir barış köprüsünü tesis etmeye vesile olduğunu söyleyebiliriz.

Yakın zamanlara kadar taziyeler, ölü evinde kabul edilirdi. Akrabalar, komşular, tanıdıklar buraya gelir, baş sağlığı dileyerek Fatihalar okurlardı. Ölen kimse hakkında güzel sözler söylenir, geride kalan yakınlarının acıları paylaşıldı. Modern hayatın dayatmaları, şehirleşme ve apartman hayatının getirdiği sıkıntılara rağmen Bingöl’de taziye geleneği giderek güçlenmiş, evlere sığmayan ziyaretçiler artık “Taziye Yeri” denilen yeni mekânlarda ağırılanmaya başlanmıştır. Son zamanlarda taziyelerin ölü evinde değil de, kiralanen kahvehanelerde kurulmaya başlandığı görülmüştür. Bu davranış geleneksel taziye anlayışındaki dönüşümü ifade eden bir davranıştır. Taziyenin üç-dört gün sürmesi kahvehanelerin kiralanmasından dolayı özellikle fakir olan cenaze sahiplerini zor durumda bıraktığından, bu durum, insanları taziye yerleri için farklı çözüm yollarını geliştirmeye yöneltmiştir. Daha sonra taziye yerleri camiye yakın alanlara kaydırılarak özel taziye evleri yapımıyla bir çözüm yolu geliştirildi.

Bingöl’ün belki de yaşayan en güzel geleneklerinden biri de “Taziye Evleri” geleneğidir. Ülkemizde çok nadir görünen bu güzel gelenek Bingöl’de tüm canlılığıyla devam etmektedir. Şehirde hemen hemen her caminin bitişiğinde bir taziye yeri vardır. Köylerde bile taziye yeri yapmak adet haline gelmiştir. Fakat bu güzel geleneğin görüldüğü taziye yerlerî, mimarî özelliği olmayan sade ve sıradan yapılar olması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Taziye evleri, ya camilerden bağımsız ama camiye yakın bir yerde, ya da camilerin bodrum veya zemin katında yapılmaktadır. Taziye evlerinin kapasiteleri 150–400 kişi civarındadır. Ayakta kalanlarla beraber 500 kişiliği bulanlar da vardır. Taziye evlerini, isteyen herkes kullanabilir. Ancak, kadınlar için taziye yeri olarak cenâze evi kullanılır. Taziye evleri, sadece erkekler tarafından kullanılmaktadır. “Taziye Yeri” ifadesi, genellikle müstakil olmayan yerler için kullanırken, “Taziye Evi” kavramı da camilerden bağımsız olarak yapılan yerler için kullanılır. Özellikle son on yılda, evler, taziyeler için yetersiz gelmeye başlayınca taziye evlerinin sayısı da hızla artmaya başladı.

Son yıllarda yapılan camiler, genellikle taziye yerleri düşünülerek inşa edilmektedir. Bu tür camilerin zemin katları taziye yeri olarak düzenlenmektedir. Bu camilerin zemin katları sadece taziye için kullanılmakta, bunun dışında başka bir amaç için kullanılmamaktadır. Nadir olarak, bazı merkezî camilerdeki taziye evleri, kurum personeline yönelik faaliyetler için de kullanılmaktadır. Ancak köylerde yapılan taziye evlerinde duruma göre, gelen misafirlere yemek de ikram edilmektedir. Zemin katı taziye yeri olarak kullanılan camilerin sayısı hayli fazladır.

Bingöl’de zemin katları taziye yeri olarak kullanılan camiiler: Hacı Hasip Camii, Yeni Mahalle Camii, Fatih Camii, Bahçelievler Camii, Karşıyaka Camii, Selahattin Eyyübî Camii, Uzun Savat Camii, Saray Mahallesi Camii, Kaleönü Camii, Ekinyolu Camii, Kıltepe Köyü Camii... Genç’te zemin katları taziye yeri olarak kullanılan camiler: Kuba Camii, Bilal-i Habeşi Camii, Merkez Camii. Genç’teki köylerde de otuzun üzerinde taziye yeri vardır. Solhan’da, zemin katları taziye yeri olarak kullanılan camiler: Halime Pınar Mah. Camii, Bazman Camii...

Camilerin yanında yapılan müstakil taziye yerleri: Yukarı Akpınar Camii Taziye Evi, Şehitlik Camii Taziye Evi, Terminal Camii Taziye Evi, Kültür Camii Taziye Evi, İnali Camii Taziye Evi, Mirzan Camii Taziye Evi, Selim Atala Camii Taziye Evi, Yekmal Köyü Taziye Evi, Güveçli Köyü Taziye Evi, Ormanardı Köyü Taziye Evi... ve daha birçok taziye evi camilerden müstakil olarak yapılarak kullanılmaktadır. Genç merkezde Belediye taziye evi dışında müstakil olarak kullanılan taziye yeri yoktur. Solhan merkezde ise üç müstakil taziye yeri vardır. Bunlar Belediye Taziye Evi, Yeşilova Taziye Evi, Petrol Cami Taziye Evi olarak halk tarafından hizmete sunulmuştur.

Ayrıca ölen kişinin evi de bazen taziye evi olarak çok nadir de olsa kullanılmaktadır. Özellikle bahçesi büyük olan evlerin bahçesinde taziye kurulmaktadır. Taziye yeri bulunmayan köylerde de, taziye, genellikle, ölen kişinin evinin bahçesinde kurulmaktadır. Bu tür geniş bahçesi olan ve taziye yeri olarak kullanılabilen yerler az da olsa mevcuttur. Ancak son yıllarda, ölen kişinin evinde, sadece bayanlar için taziye kurulmakta, erkekler için ise taziye evleri kullanılmaktadır.

Taziye evlerinde herhangi bir ücret alınmamaktadır. Bazen camilerin yakıt gibi çeşitli ihtiyaçları için cüz'i miktarda para bağışı yapılabilir. Para, cami derneklerine makbuz karşılığı verilmektedir. Taziye evlerinin kullanımı karşılığında ihtiyaca binaen yardım talep eden taziye evleri sorumluları çok azdır. Misafirlere ikram edilecek çay ve şekerini, taziye sahibinin kendisi temin eder. Çay, şeker ve tütün gibi giderler bazen de ölen kişinin akrabaları tarafından karşılanır. Çay yapan ve dağıtan kişiler genellikle ölen kişinin yakınları olur. Taziye evlerinin temizliği de taziye sahibi tarafından yapılır.

4.4. ÖLÜYE AĞLAMA

Yakılan ağıtlarda yöresel ifade ve motifler yaygındır. Kendi eceliyle ölenler, düşmanları tarafından öldürülenler, kaza sonucu ölenler, gurbette ölenler; büyükler, küçükler, bay ve bayanlar için yakılan ağıtların temaları birbirinden farklıdır. Ağıtlar, daha ziyade, ölen kişinin anne-babası ve yakın akrabaları tarafından yakılır.

Başkaları tarafından öldürülen kişiler için söylenen ağıtlarda öç alma, kin ve beddua temaları ağırlıklıdır. Öldüren aşağılanır, öldürülen kişinin yiğitliğinden söz edilerek öldürülen kişi yüceltilir.

Ölü evine yas için gelen kişiler ve özellikle kadın akraba, ölen kişinin en yakınına sarılarak ağlamaya başlar. Ölen evin reisi ise onun yerini alacağı düşünülen kişiye öğütler verilir. Bu ağlamalar zamanla düzensiz bir ağlamadan çıkar ve şiirleşir. Normal ölümlerdeki ağıtın şiddeti ve temasıyla, normal dışı ölümlerdeki ağıtın şekli, şiddeti ve teması birbirinden farklıdır.

Bazı yörelerde, özellikle kadınlardan oluşan ve ağıt yakmayı kendisine meslek edinen ağıtçılara rastlanır. Bu kadınlar, ölen kişilerin yakınları olsun veya olmasın mutlaka ölü evine götürülür. Bu kişiler ölü evinde ağıt yakar ve ölü

evindeki matemini şiddetini artırır. Ağıt gruplarının yaktıkları ağıt anlamlı, duygusal yönü ağırlıklı, ölü sahiplerini duygulandırıcı bir formattadır.

Ölümden sonraki İlk bayram üzüntülü geçer. Bu yüzden İlk bayrama “kara bayram” denir. Akrabalar ölü evinde toplanır. Bayram namazından sonra mezara gidilir, Kur’an-ı Kerim okunur. Mezara para, şeker, bisküvi, meyve vb. şeyler de götürülür. Mezarlıktaki seremoni bitince eve dönülür ve ziyaretler kabul edilir. İlk bayramda taziye evine bayramlaşmaya gelenlerden Fatiha okuyanlar da vardır.

Yas tutma geleneği yöreden yöreye birtakım farklılıklar göstermektedir. Ölü yakınları ağlar, ağlama bayanlarda fazla, erkeklerde ise azdır. Erkeklerde ağlamadan ziyade hüznün daha baskındır. Mezarlıklarda kadınlar ayrı bir yerde ağıt yakar. Erkekler üzgün ve bitkin görünür. Taziye boyunca sakallarını kesmez, düzenli elbise giymezler. Yas tutma bazen kırk gün boyunca devam eder. Ölüne mezarı kırkıncı gün ziyaret edilince yas kalkar. Kimi yörelerde de yas üçüncü günde kalkar.

Gurbette yaşanan ölümlerde hüznün daha farklıdır. Evinde ölememenin nasipsizliğine vurgular yapılır. İnanış biçimlerinin yerelliği ölüm, mezar ve ağıt geleneğinde göze çarpar. Taziye merasimlerindeki bu tür uygulamalar, dinin vahiyden koparılıp, kültüre ve geleneğe indirgenen motiflerini oluşturan önemli kareler olarak gözlemlenebilir.

4.4. İKRAMLAR ve ÖLÜ İÇİN YAPILAN HAYIRLAR

Taziyeye yoğun bir şekilde gelenler olur. Uzaktan gelen akrabalar çay, şeker, pirinç, yağ gibi gıda maddelerini yardımlaşma duyguları ile taziye evine getirirler. Taziye süresince ölü yakınlarına ve hazır cemaate yemek ikram edilir. Başta ölünün akrabaları olmak üzere, ölünün komşuları, dost ve arkadaşları, yemek vakitlerinde hazır olan cemaati gruplar halinde evlerine götürerek ikramda bulunurlar. Ölü evinde ilk gün yemek pişirilmez. Akraba ve komşular yemek hazırlayıp ölü evine götürürler. Kimi yörelerde de ölü evinde yemek pişirilerek gelenlere verilir. Böylece taziyeler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygularının en üst seviyeye ulaştığı bir hale bürünür. Taziyenin üçüncü günü veya dördüncü günü, ölünün vasiyeti de göz önünde bulundurularak kurban kesilir. Kesilen kurbanın eti fakirlere, komşulara eş-dosta dağıtılır. Taziyenin bitiminden sonra ölünün elbiseleri fakirlere ve yoksullara dağıtılır. Elbiselerin bir kısmı da hatıra olarak saklanır.

Eskiden her perşembeyi cumaya bağlayan gecede “şume merdu” (ölü yemeği) verilirdi. Ölünün kırkı çıktıktan sonra hayrı için yemek verilir. Bu yemek önceki yıllarda ekmek-helva şeklinde olurken, son yıllarda mevlit verilerek icra edilir. Mevlide büyük bir değer atfedilmekte, mevlit vermek büyük bir hayır olarak telakki edilmektedir. Mevlit okuma özellikle kadınlar arasında kuvvetli bir inanca dönüşmüştür. Mevlide atfedilen değer, en azından farz seviyesinde kabul edilir. Evlerde hoca mevlit okumaya başlamadan önce mevlit okunan alanın ortasına tuz, ekmek, şerbet konulur. Üzeri de beyaz bir örtüyle kapatılır. Bunlara okunmuş gözüyle bakıldığı için mevlit bittikten sonra teberrük olarak mevlidi dinleyen cemaate birer lokma arasına ekmek tuz bırakılarak dağıtılır. Şerbetten de birer bardak teberrük olarak verilir. Şerbetten sonra sofraya kurulur ve yemek yenilir.

Yemekten sonra cemaat “*Allah kabul eylesin!*” der ve dağılır. Eskiden hediye adı altında bazı mevlithanlara para da verilirdi.

4.5. KABİR ve TÜRBE ZİYARETİ

Ziyaret yerleri öteden beri insanlar için bir çekim ve cazibe merkezi olmuştur. İnsanları bu derece kendilerine çekmelerinin altında yatan en önemli etken, kişi ve nesnelerde bulunduğu inanılan manevi güç ve feyzdir. Ziyaret yerlerine cazibe gücünü sağlayan şey, onlarda bulunduğu inanılan kudsiyettir. Yapısal bakımından ziyaret fenomeni, kutsalın bir tezahür ve yaşayış biçimi şeklinde tanımlanabilir. Dinler tarihi ve fenomenoloji araştırmaları bize insanlık tarihi içinde kutsalın çok değişik formlar altında tezahür ettiğini ve yaşadığını öğretmektedir.¹⁴

Ziyaretlerle ilgili inançlarda da kültür coğrafyasının sair kesimleri itibarıyla bir fark yoktur. Maddî, manevî sıkıntıları olan insanların dertlerine deva bulmak için kabirleri ve türbeleri ziyaret etmeleri, suyundan içmeleri, ağaçlara çaput bağlama, taş yapıştırma uygulamaları, bunlarda olduğuna inanılan kutsallıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Günümüzde de kutsal olduğuna inanılan nesnelerdeki sirayet özelliği nedeniyle insanlarda türbelerin yakınına defnedilme, kutsal kabul edilen türbe taşına el sürme, toprağından yeme, örtüsünden bir parçayı suya batırıp, bu suyu şifa niyetine içme, türbe taşından ve toprağından bir parçayı alıp beraberinde götürme gibi birtakım davranışlar az da olsa bulunmaktadır. Sirayet özelliği kutsalın yapısal bakımdan önemli bir kategorisidir.¹⁵

Ziyaret fenomeninin toplumsal hayatla fonksiyonel bir biçimde bütünleştiğini görmekteyiz. Hastalıklar, çaresizlikler ve sıkıntılar içerisindeki insanlar için ziyaret olayı bir sığınak ve hatta birçok durumda son bir melcedir. Kuraklık, sünnet, evlenme, çocuk sahibi olma gibi hayatın kritik safhaları için de o, bir güven ve ümit kaynağıdır. Ziyaret fenomeninde din, tarih, kültür ve toplum iç içedir. Böyle olduğu içindir ki, ziyaret yerleri ve oralarda yatan mübarek kişiler dini kişiliklerdir. Dini şahsiyetler, şehitler, gaziler, kahramanlar ve erenlerdir.¹⁶

Ülkemizin pek çok yerinde bütün canlılığı ile devam eden ziyaret fenomeninin temelinde İslam öncesi Türk inançları yatmaktadır. Ünver Günay’ın ifadesi ile “...*millî dinin yerini evrensel bir dine bıraktığı durumlarda dahi kırsal bölgeler, eski millî din inancı ve uygulamaların uzun süre ve büyük ölçüde muhafaza ettirirler.*”¹⁷

Türkler’deki ziyaret olgusunun şekillenmesinde, onların İslam’ı kabullerinden sonra başlayıp günümüze kadar geçen sürecin büyük oranda etkisi olmuştur. Türkler’in İslamiyet’e girişinden sonra tasavvufun veli telakkisi Türk mutasavvıflarınca aynen benimsenerek devam ettirilmiştir. Anadolu’nun fethinden hemen

¹⁴ Günay, *a.g.e.*, 104–105.

¹⁵ Günay, *a.g.e.*, 106.

¹⁶ Günay, *a.g.e.*, 107.

¹⁷ Günay, *a.g.e.*, 354.

sonra bu coğrafyaya göçen Türk unsurları arasında “Horasan Erenleri” veya “Horasan Evliyalari” denilen dervişler bulunmaktadır. Bunlar gezdikleri yerlerde anlattıkları kerâmet ve menkıbelerle halkın teveccühünü kazanmışlardır.¹⁸

Ziyaret fenomeni ülkemizin pek çok yerinde olduğu gibi Bingöl ve çevresinde de halk dindarlığının önemli bir göstergesi durumundadır. Bu durum, kendilerinde tabiatüstü ve olağanüstü güçler olduğuna inanılan türbe, mezar gibi yerlerin ziyaret edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bingöl ve çevresinde bulunan ziyaret yerlerine gidişin ortak bir amacı bulunmaktadır. Bu amaç, buralarda medfun bulunan kişilere duyulan sevgi, saygı, hürmet veya kutsal kabul edilen birtakım unsurları vesile kılarak istek ve arzulara kavuşmak şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte, belli bir takım ihtiyaçlar, hastalıklar, istekler için belirginleşen ziyaret yerlerinin varlığı da diğer bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziyaret yerlerinin hemen hepsinde, ziyaretçiler tarafından orada bulunanlara şeker ve büsküvi gibi ikramlarda bulunulur. Bu dağıtılan şekerler teberrük kabul edilerek ziyarete gelmeyenlere de ziyaret dönüşünde dağıtılır. Ziyaret yerlerinin hemen hepsinde Kur'an-ı Kerim okunmaktadır. Özellikle Yasin, Mülk, Nebe, Fatiha, İhlas, Felak ve Nas sureleri en çok tercih edilenlerdir. Türbelerde kurban kesme geleneği yaygın değildir. El açıp dua edilir. Çok nadir de olsa dileğin yerini bulması için ağaç dallarına kumaş veya bez parçaları bağlanır. Bu işleme ‘bez bağlama’ denir. Ziyaretin yanındaki taşlara küçük taşlar yapıştırılarak niyet tutulur. Taşın kayıp düşmemesi, yapışık kalması niyetin kabul gördüğüne yorumlanır.

Bingöl ve çevresinde ziyarete konu olan yerler arasında sayısı en fazla olanlar bu mezarlardır. Şeyh, şehit, türbe adlarıyla anılan bu yerleri, üzerinde yapı olan mezarlar ve üzerinde yapı olmayıp etrafı taşlarla çevrili olan mezarlar olmak üzere iki kategoride toplayabiliriz. Üzerinde yapı olanlar yedi adet, herhangi bir yapı bulunmayanlar ise on altı adettir. Bingöl ilinin yerleşim olarak yeni bir yer olması itibari ile burada bulunan türbeler genellikle yeni ve basit yapılardır. Bu yapıların en eskisi, taş işçiliğinin güzel bir örneği olarak kabul edilen, Göltepesi (Çan) Köyü’nde bulunan Şeyh Ahmet Efendi’nin (1798–1881) türbesidir. Bingöl Merkez’den daha eski bir tarihe sahip olan Kiğı ve Genç ilçelerinde, daha eski tarihlere uzanan yerler mevcuttur. (Bilal Efendi, Yusuf Harputî Hazretleri vb.)¹⁹

Yörede yer alan mezarlıklar topludur. Her köyün kendi mezarlığı vardır. Yoldan geçenlerin ölümlere dua ve Fatiha okumaları için kabristanlar genellikle yol kenarında bulundurulmaya özen gösterilmiştir. Ayrıca bir mezarlık içinde ayrı aile mezarlıklarına rastlamakta mümkündür. Şehitlik olarak bilinen ve kabul edilen, büyüklüğüne inanılmış kişilere ait olduğu kabul edilen mezarların bulunduğu yörelerde de mezarlıklar oluşmuştur. Bu mezarlıklara gömülmek, kişisel tercihlere bağlıdır ve bu tercih vasiyyetname ile belirlenir.

¹⁸ Y. Mustafa Keskin, “Turhal, Yeşilyurt ve Sulusaray ilçelerinde Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret, İnanç ve uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, IV, 1999, 190.

¹⁹ Komisyon, *Doğu Anadolu Evliyalari*, İstanbul, 2004, 69.

Mezar yapma biçimi ve geleneği ortaktır. Kabir yapmada taş kullanılır. Son dönemlerde özellikle şehir merkezinde hazır betondan ve mermerden yapılmış taşların kullanımı yaygın hale gelmeye başlamıştır. Kabir dikdörtgen biçimindedir. Mezarların toprak üstü biçimi farklıdır. Kimileri mezarın belli olması için ayak ve baş kısmına birer taş dikmeyi yeterli görür. Mezarların çoğunda basit kaya parçaları dikilir. Bu taşlar doğada bolca bulunur ve sonbahar döneminde getirilerek kabristanın bir yerine dökülür. Bu eylemi kimileri parayla yaptırırken kimileri fiziksel çabayla gerçekleştirir. Bu mezar taşlarında mevtanın kimlik bilgileri bulunmaz.

Beton-mozaiik karışımından yapılan mezar ve mezar taşları da vardır. Ayak kısmında yer alan taş herhangi bir yazı yazılmaz. Baş kısmında yer alan taş ölünün adı, soyadı, baba adı, doğum ve ölüm tarihi gibi bilgiler ile ruhuna el-fatiha ifadesi bulunur. Mezar taşına anne adı yazılmaz. Bu anlayış ataerkil aile anlayışının bir yansımasıdır. Çünkü erkek egemen bir toplum anlayışı hâkimdir.

Yapılmış mezarların üstü bütünüyle kapatılmaz, açık bırakılır. Üstü tümüyle kapalı olan mezarlara taş bırakılmaz. Bu mezarların Allah'ın rahmetinden mahrum kalacaklarına inanılır. Son zamanlarda mermer mezar yapma alışkanlığında yaygınlık vardır. Mermerden yapılmış mezarlar daha lüks ve bu mezarların ekonomik maliyeti daha yüksektir. Birçok aile kendi mezarlıklarını demirden korumalıklarla çevirmiştir. Burada ölümlere verilen değer maddi değerlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Böylece mezara verilen manevî değerde azalma, maddî değerde bir artışın olduğu ortaya çıkmıştır.

Bingöl ve çevresinde ziyarete konu olan türbe ve mezarların birer ziyaretgâha dönüşmesinde, bu bölgede yaşayan şeyhlerin büyük etkisi olmuştur. Burada yaşayan halkın dini, sosyal ve kültürel hayatını önemli ölçüde etkileyen şeyhler, halkın büyük sevgi, saygı ve teveccühüne mahzar olmuş şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bingöl yöresinde geniş bir alana yayılarak, irşad hizmetlerini ifa etmiş olan bu şeyhler, halk arasında anlatılan ve ağızdan ağza aktarılarak yayılan kerâmet ve menkıbeler yoluyla şöhrat bulmuşlardır. Günümüzde bu kerametler hala bütün canlılığı ile anlatılmaktadır. Olağanüstü güç ve feyze sahip olduklarına inanılan şeyhlere sağlıklarında gösterilen saygı ve hürmet, öldükten sonra da devam etmiştir. Bingöl'ün değişik yerlerinde medfun bulunan bu şeyhlerin mezarları üzerine türbeler yapılmak suretiyle, buralar birer ziyaret mekânı haline gelmiştir.

Araştırma alanımızda ziyaret edilen yerlerde göze çarpan en önemli ayrıntı; şeyh ve şehit adı verilen ziyaret yerlerinin çok fazla olmasıdır. Bunun nedeni, Bingöl merkezde, özellikle Nakşibendî tarikatının etkin olmasıdır. Ancak bölgedeki tarikat anlayışı farklıdır. Geleneksel bir tarikat anlayışı mevcuttur. Sıkı bir şeyh-mürît ilişkisi yoktur. Tarikatlar organize olmuş bir yapıdan yoksundur.²⁰ Üzerine türbe yapıp birer ziyaretgâha dönüştürülen türbelerin çoğu Nakşibendî tarikatı şeyhi olan zatlara aittir. Nakşibendî tarikatının bölgede yayılması, bölgede Çan

²⁰ Gıyastin Aslan, Bingöl İli inanç Coğrafyası, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Semineri), Elazığ, 1995, 15.

şeyhleri olarak tanınan aile vasıtası ile olmuştur. Bu ailenin bilinen en eski dedesi Şeyh Kasım Efendi Bağdat'tan gelme olup, Silvan'da medfundur. Şeyh Kasım efendi, Abbasiler döneminde Moğol istilasından sonra Silvan'a yerleşmiş, çocukları bölgeye dağılmıştır. Oğullarından Şeyh Tahir, Çapakçur bölgesine yerleşir. Soylarını Hz. Peygamber'e dayandıran aile, Çapakçur bölgesinde uzun yıllar etkin olmuşlardır. Göltepesi Köyü'nde "Şeyh Ahmet", Gürpınar Köyü'nde "Şeyh Alaâddin", Üç Yaka Köyü'nde "Şeyh Muhittin", Sarıçiçek Köyü'nde "Şeyh Mustafa" gibi şeyhlerin keramet ve menkıbeleri halk arasında hâlâ anlatılmaktadır.

Yörede şehit olarak bilinen on bir adet mezar bulunmaktadır. Bunlar "Şehit Şarung", "Şehit Zurab", "Şehit Devecar", "Şehit Vinnerin", "Lem-i Şehit", "Çukurca Köyü Şehid'i", "Sekiz Şehit Asker", "Kadırmı Şehidi", "Kıl Atman Şehidi", "Hasan Bey Ziyareti" ve "Miralı Ziyareti"dir. Bu mezarların üzerinde türbe yapılmamış, bunların etrafı taşlarla çevrilip mezar yerleri belirlenmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bölgenin yeni bir yerleşim yeri olması itibarı ile bu şehit mezarlarının tarihi çok eskiye dayanmamaktadır. Özellikle tarihî kişilikleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece şehir mezarlığında yatan "Sekiz Şehit Askerler" hakkında kesin bilgi bulunmaktadır. Menkıbevî kişilikleri hakkında ise halk arasında pek çok rivayet dolaşmaktadır. Bu şehit mezarlarının Osmanlı-Rus Harbi sırasında şehit düşmüş askerlere ait olduğu sanılmaktadır.

Bingöl'de kabristana giderken selam verilir ve tüm mü'min ölümlerin ruhuna Fatiha okunur. Arkasından dua yapılır. Ziyaret esnasında nadirde olsa bilinçsizce saygı amacıyla mezar taşını öpenler de gözlemlerimiz arasındadır. Bunun sebebi ölünün ziyaretçiyi gördüğü inancıdır. Kabir ziyaretinde mezarın baş ve ayak kısmında oturarak Bakara süresinin ilk beş âyetini, Yasin, Mülk, Nebe, İhlas, Felak, Nas, Fatiha surelerini okuyarak ölünün ruhuna hediye eden ziyaretçiler de vardır. Kabir ziyareti bir saate yakın sürer. Bazı yörelerde ölünün birinci yılında her Cuma akşamı veya sabahı ölünün yakınları kabir ziyaretine giderler. Kabristan, ölü sahibinin oturduğu yerden uzak ise bu kişi Kur'an-ı Kerim'i evinde okur. Okumayı bilmiyorsa başkasına okutur. Genellikle Yasin, Mülk, Nebe sureleri okunur. Bunların bir arada okunmasına halk arasında 'Dor Kur'un'(Kur'an Hatmi) adı verilir.

Akşamları kabristana selam verilmez ve Fatiha okunmaz inancı vardır. Bunlar yapıldığı takdirde kabirdekilerin mezarından kalkıp selam vereni veya Fatihayı okuyanı karşılayacağı inancı hâkimdir. Türbelerin olduğu kabristanda ziyarete gelenlerin çok olması ve yapılan hayırlardan kendilerinin de faydalanacağı inancı azda olsa mevcuttur. Böyle bir kabristanda gömülmek bu kişiler tarafından bir ayrıcalık olarak görülür.

Bingöl ve çevresinde genellikle Alevî vatandaşlarımızın ziyaret ettiği üç adet baba mezarı mevcuttur. Bunlar "Kara Baba", "Şeker Baba", "Karar Baba" ziyaretleridir. Bu mekanlar Alevi vatandaşların yanı sıra Sünnilerce de ziyaret edilmektedir. Burada yatan kişiler hakkında tarihi bilgiler yoktur. Haklarında pek çok menkıbe ve keramet anlatılmaktadır.

4.6. SÜNNET'TE ve BİNGÖL GELENEĞİNDE CENÂZE MERASİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İslam, ölen bir mü'min için biri kendisine, diğeri de yakınlarına karşı olmak üzere, Müslüman topluma iki görev yüklemiştir. Birincisi vefat eden kişiyi İslamî esaslara göre defnetmek, ikincisi ise yakınlarına başsağlığı dileğinde bulunmaktır.

Ölünün, yakınları ve diğer Müslümanlar üzerinde bazı hakları vardır. Yakınlarının ve Müslümanların bu görevleri yerine getirmesi farz-ı kifayedir. Bu görevler ölüyü hazırlama, yıkama, kefenleme, ölünün namazını kılma, cenazeyi taşıma, defnetme ve ölen kişinin cenazesine katılmadır.

İslam' da ölünün ilanını yapmak sünnettir. Çünkü Hz. Peygamber'in, Habeş Kralı Ashame'nin ölümü ile Mute Savaşı'nda şehid düşen Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın şehâdetlerini ashabına duyurduğu bilinmektedir. Fakat cahiliye adetleri üzerine, "Falanca öldü, Araplar mahvoldu." gibi ölüm ilanı yapmak Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından yasaklanmıştır.

Bingöl'de ölüm ilanları camilerden yapılmaktadır. Genelde ölüm ilanları sünnete uygun yapılmaktadır. Bazen ölünün daha iyi tanınması için kişi ünvanı ile birlikte anılır. Bunda asıl amaç ölünün tanınmasını sağlamaktır.

Ölü kabre konulup defin işlemi tamamlandıktan sonra imamın ya da cemaatten birinin, ölünün başucuna geçerek "*Ey filan oğlu filan!...*" şeklindeki birtakım sözlerle yapılan kabirdeki telkîn olayı, Bingöl'de yüzyıllardan beri düzenli bir şekilde uygulanagelmıştır. Telkîn ile ilgi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnâd edilen sadece bir hadîs mevcuttur. Ebû Umâme' nin yaptığı bu rivâyetin de *münker* yâni çok zayıf olduğunu daha önce tespit etmiştik. Fakat Şam, Endülüs gibi birçok bölgede hadîsin ihtiva ettiği anlamda telkîn uygulamasının daha birinci asırdan itibâren varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bu da telkin olayının sadece Bingöl'e has bir durum olmadığını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber ve ashabından birilerinin, bu günkü okuyucuların okudukları gibi kabir üzerinde bir şeyler okudukları belirtilmemektedir. Onun için gerek muhaddislerin gerekse fukahânın konuyla ilgili kanaatleri gözden geçirildiği zaman görülecektir ki, kabir başında ölüye bilinen şekliyle telkîn okumak sünnet değildir. Şâfiî fakihlerinden başka bunu söyleyen de olmamıştır. Zira Şâfiî fakihleri, Ebu Umame hadisini zayıf olsa bile fedâili a'malde (faziletli işler) delil olara kullanılabilmekte sakınca görmezler. Bingöl halkının Şâfiî mezhebine bağlı olması telkîn uygulamasının asırlardan beri yörede okunmasında etkili olmuştur.

Bizler telkînin bid'at olduğunu söylemenin de doğru bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz. Zîrâ Elbânî gibi isnâd tenkîdinde çok şiddetli davrananlar dahî mezkûr merfû' habere uydurma diyememişlerdir. Dolayısıyla birinci asırdan itibâren Şam'dan Endülüs'e kadar olan İslâm coğrafyasında tatbîk edilen telkîne, bid'at demek de doğru değildir.

Diğer taraftan Ebu Umame hadisinde geçen telkîn lafızlarıyla Bingöl’de okunan telkîn lafızları incelendiğinde aralarında benzerlikler olduğu gibi birbirinden oldukça farklı lafızlar da görülmektedir. Bingöl’de okunan telkîn metni daha uzundur. Aslında sabit bir telkîn metni de mevcut değildir. Günümüzde Bingöl’de imamların kabir başında okumuş oldukları telkîn metni dahi birbirinden farklı olabilmektedir. Aslında hicrî birinci asırdan itibaren telkîn metinleri incelendiğinde bunlar arasında da farklı lafızların olduğu açıkça görülecektir. Telkîn metinlerinin birbirinden farklı oluşu ve bugüne kadar ümmet arasında bu konuda görüş birliğinin olmayışı da hadisin problemli olduğunu göstermektedir.

Bingöl ve Şam gibi coğrafi mekânlarda telkîn uygulamasının yaygınlık kazanmasında siyasî otoritenin büyük payı vardır. Sürekli kontrol altında tutulan toplumların kendilerine ulaşan değerleri kabul etmeleri, dini metinleri sorgulamaları veya reddetmeleri sağlıklı bir şekilde gerçekleşmez. Bu nedenle baskıyı, kuralcılığı ve otoriteyi şiar edinen yönetimler, halkın dinî ritüelleri yerine getirmelerinde şekilselliği daha fazla önemseyip halka benimsetirler. Yani tek tip olmak bu otoritelerin yararına kabul edilir. Sorgulanmadan yerleşmiş uygulamaları terk etmenin ancak zamanla olabileceği de sosyal bir hadisedir.

Ölüler için Kur’an okuma konusuna gelince, öncelikle ifade edelim ki, Kur’an-ı Kerîm’in muhatâbı dirilerdir. Kur’an anlaşılacak ve uygulanmak üzere inmiştir. Aslanan Kur’an’ı anlayarak okumaktır. Bununla birlikte sırf ibâdet maksadıyla ve sevâp umarak Allah kelâmını okumak da bir ibâdetir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), kulların asla anlayamayacağı ve anlamını sâdece Allah’ın bildiği mukattaa harflerinin okunması durumunda da her harfine on sevâp verileceğini beyân etmiştir.²¹

Kıraatıyla dirilere bir rahmet, bereket, şifâ ve sükûnet olan Kur’an-ı Kerim’in, aynı maksatla ölümlere de okunup okunmayacağını ya da okunduğu zaman faydasına dâir Kur’an’da herhangi bir açıklama mevcut değildir.

Sünnet’te ise “*Ölülerinize Yâsin suresini okuyunuz.*” hadisi her ne kadar bir tek sahabeden rivayet edilmişse de bu hadis ile aynı anlama gelen üç ayrı sahabeden başka hadisler de nakledilmiştir. Şahid olarak zikredilen bu hadislerin her üçü de zayıftır. Fakat zayıf olmaları, bunların tamamen işe yaramadığı anlamına gelmez. Zira hiç kimse bunların uydurma olduğunu söylememiştir. Aksine bu hadisler, bu konunun aslının olduğunu gösterir. Başka bir açıdan bu hadise bakıldığında hadis hem ölmek üzere olanlara, hem de ölmüş olanlara hamledilebilir. Hadis ile ilgili uygun kanaât ise Münâvî’nin “*Evlâ olan, hadislerin arasını cemetmektir.*” şeklindeki kanaatidir.²² Bir başka deyişle bu hadis, hem ölmek üzere olanları, hem de ölümleri içerisine almaktadır. Bingöl’de hâkim olan anlayış, Kur’an-ı Kerim’in hem ölmek üzere hem de ölmüş olanlara okunabileceği düşüncesidir.

Ölümlere Kur’an okuma meselesi ile ilgili son olarak şunlar söylenebilir: Rivâyetler çerçevesinde ölümlere Kur’an okumanın sünnet olduğunu söylememiz

²¹ Tirmizî, *Fedâilü’l-Kur’an*, 16; Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, I, 216; Taberânî, *a.g.e.*, XVIII, 76; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, VI, 118; Bezzâr, *a.g.e.*, I, 213; Münzirî, *et-Terğîb*, II, 185.

²² Münâvî, *a.g.e.*, II, 65.

mümkün değildir. Zâten şimdiye kadar hiçbir İslam âlimi bunun sünnet olduğunu söylememiştir. Fakat ölümlere Kur'an okumanın tamamen bid'at olduğunu söylemenin de yanlış olduğu da bir gerçektir. Çünkü ölümlere Kur'an okumanın bir sahabe uygulaması olduğunu gösteren rivayetler vardır. Tahrîcini yaptığımız sahâbe fetvâları ve tâbiînin sahâbe hakkındaki gözlemleri bunu göstermektedir. Bu uygulamanın toplumsal olmanın ya da örf haline gelmenin mutlak olarak doğru olduğunu iddia etmiyoruz. Kaldı ki dördüncü asırdan itibaren fâkihiyle muhaddisiyle ulemâdan bir çoğunun bu konu hakkındaki söylemleri de göz ardı edilemez.

Defin sırasında veya definden sonra, ölü için para karşılığında Kur'an okutmak, hatim indirmek, muhtelif gün ve yıl dönümlerinde mevlit okutmak, ziyafet vermek İslam âlimlerinin ekseriyeti tarafından bid'ât olarak görülmüştür. Parayla okunan okumaların tamamının İslam'ın ruhuna aykırı olduğu da bir gerçektir.

Hiz. Peygamber'den (s.a.s.) veya sahabeden herhangi bir hadis veya uygulama vârid olmadığı halde namazın oruca kıyas veya ilhak edilerek ölünün kazaya kalmış namazlarının kılabilceğini veya fidiye verilebileceğini iddia etmenin hiçbir dini gerekçesi ve akli dayanağı yoktur. Çünkü Namazdan maksat, Allah'a yönelmek, O'nu ta'zim etmek, huzurunda boyun eğmek ve her an O'nu anmak suretiyle kalbi diri tutmaktır. Niyabet ise bu anlama tamamen zıttır. Dolayısıyla hiç kimse ölü ya da diri adına veya onun yerine namaz kılamaz. Kılssa bile başkasının zimmetinden o namaz borcu düşmez.

Namaz gibi bedeni bir ibadet olan oruç ise bu konuda farklı değerlendirilmiştir. Üç ayrı sahabenin Hiz. Peygamber' den (s.a.s.) sahih isnatlarla yaptıkları rivâyetler ister farz olsun ister nâfile olsun ölü adına oruç tutulabileceğini göstermektedir. Ölünün zimmetinden oruç borcunun düşürülmesi adına fidiye verilebileceğine ilişkin herhangi bir merfu haber yoktur. Fidiye verilmek sûretiyle ölünün zimmetinden oruç borçlarının düşeceği ümit edilerek yapılan bugünkü uygulamaya Hanefiler kıyasla, Şâfiîler ve Hanbelîler ise sahâbe fetvâlarıyla ulaşmışlardır.

Bingöl'de ölünün namaz ve oruç borcu ıskat ve devir işlemiyle gerçekleştirilir. Şöyle ki; Bingöl'de ölünün namaz borcu, ıskat ve devir yapılırken oruca kıyas edilerek hesaplanır. Her bir vakit namaz bir fidiye olarak kabul edilir. Böylece her bir vakit namazın bir günlük oruca kıyas edilmesi gerektiği şeklinde bir hesaplama yapılır. Bingöl'de (nadir olsa da) ölünün yakınları tarafından ölünün nezir orucunun tutulduğu görülmektedir. Ancak bunlar münferit sayılabilecek uygulamalardır. Halkın geneli ölen yakınlarının ister nezir orucu olsun ister kazaya kalmış ramazan orucu olsun ıskat ve devir uygulaması adı altında her bir gün için bir fidiye hesaplayarak öder. Diğer taraftan hesaplamada kefaretin yüksek bir meblağa ulaşması, varisleri zor durumda bırakmaktadır. Bu problemi de devir işlemiyle giderirler. İskatın dini bir dayanağı olmadığı için hesaplaması da sağlıklı bir şekilde yapılamamaktadır.

Ölen kişi için başkasının onun adına yapabileceği, en önemli işlerden biri onun vasiyyetini yerine getirmektir. Bingöl’de vasiyyette vurgulanması gereken hususlar örf tarafından önceden belirtildiği için vasiyyete fazla ihtiyaç duyulmamak tadır. Vasiyyeti yapanlar da genellikle sözlü yaparlar. Yazılı vasiyyet kültürü pek gelişmemiştir.

Bingöl geleneğinde vasiyyette ölen kişinin üzerinde zekât borcu varsa yakınları, bu borcu terekeden veya kendi mallarından öderler. Bu şekilde başkalarının ödemesiyle söz konusu ölünün borçtan kurtulacağı inancı hâkimdir.

Kurbanla ilgili hadisler incelediğinde başkası adına kurban kesme konusundaki delâletlerin açık olmadığı görülür. Kurban konusunda gerek fıkıhçılar gerekse muhaddisler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefiler, Mâlikiler, Hanbelîler ve bâzı Şâfîîler, geride kalanların vasiyyet, vakıf veya adak olmaksızın ölmüş olan yakınları adına kendi mallarından kurban kesebilecekleri kanaatinde dirler.²³ Bizler fıkıhçıların ve birçok hadisçinin, kurbanla ilgili geçen hadisleri delil almaları sûretiyle ölü adına nâfile kurban kesilebileceği şeklindeki görüşünün daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Çünkü ondan fazla sahabeden gelen bu hadislerin ve Hz. Ali’nin uygulamasının dikkate alınması gerektiği kanaatini taşıyoruz.

Bingöl yöresinde ölen kişi için ilk kurban bayramında “*borak*” adı verilen bir kurban kesilir. Ölü adına kesilen bu kurbanlardan ailesi yiyemez. Kesilmesi gereken kurbanın vasiyyette vasıfları belirtilmiş ise bu vasıfları taşıyan bir kurbanın kesilmesine riayet edilir. Şayet ölen kişinin vasiyyet’i yok ise örfte göre kurbanı kesilir.

Mâlî ibadetlerde niyabetin geçerli olduğu bir gerçektir. Çünkü bu ibadetlerin (hac, zekât, sadaka, kurban ve kefaretlar gibi) ölü adına yapılabileceği ve onlara fayda vereceği hususunda çok sayıda merfû’ ve mevkûf haber mevcuttur. Şu kadar var ki zimmette olan bu tür farz ibâdetlerin îfâ edilmesi için vasiyyette bulunmak gerekir. Zîra vasiyyet vekâlet konumundadır.

Bingöl’de sağlığında üzerine hac farz olmuş olanların vasiyyeti ve geride kalan malı var ise niyabet yoluyla yakınları onun bu sorumluluğunu yerine getirirler. Vasiyyeti ve malı yoksa nâfile niyetiyle yakınları ölünün adına hacca gidip sevabını ona hediye ederek ölünün bu sevaptan faydalanabileceği inancına sahiptirler.

Toplumumuzda, çeşitli fetvâlara dayanılarak ıskat diye adlandırılan belli bir miktar paranın fakirlere verilmesi ve fidye alan kişinin güyâ merhametli davranarak aldığı bu parayı işlemi yapan kişiye bağışlaması ve bu işlemin, ödenmesi gereken fidye miktârına ulaşınca kadar devâm ettirilmesi şeklinde bir uygulama söz konusudur. Ancak söz konusu bu fetvâların ve uygulamaların aklî ve naklî hiçbir dayanağı yoktur. Yukarıda açıkladığımız gibi namaz borçları için fidye verilebileceğine dair hiçbir delil olmayıp, ancak bir ümit ve ihtiyât olmak üzere

²³ Kâsânî, *a.g.e.*, 72; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, (Hzr.: Abdulmu’tî Emîn Kal’acî), I-XV, Beyrut, ts., 127, 128, 129; İbn Kudâme *a.g.e.*, XI, 107; Nevevî, *el-Mecmû’*, VIII, 406; Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, *Mevsû’at*, V, 106; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, III, 634.

tavsiye edilmişken basit ve üstelik hileli bir yol ile namaz borçlarının düşeceğini kabul etmek mümkün değildir. Diğer taraftan böyle bir fetvanın fıkıh kitaplarında yer almış olması, işin doğru olduğu anlamına gelmez. İbadetler tevkîfidir. Yani ibadetlerle ilgili her şey ancak nakille bilinir. Bundan dolayı ibadetlerde kıyasın geçerli olup olmadığı tartışılmalıdır. İskat veya devir, dinî bir kaygıdan dolayı yapıldığına göre bunların şer’î delillere dayanması gerekir. Aklî ve naklî delile dayanmayan hiçbir fetvâ veya uygulama, ne kadar yaygın olursa olsun İslâmî değildir. Bu durumda *devir* işleminin de bir dayanağı yoktur. Fakihlerin böyle bir cevaz kapısını aralarken iyi niyetle hareket ettikleri ve tasadduk, hayır ve hasenatla sonuçlanması sebebiyle ıskat ve devir işlemine sıcak bakmış olacakları doğrudur. Ancak açılan bu cevaz yolunun, dinî bir imkân veya gereklilik olarak telakki edilip zengin fakir herkes tarafından alabildiğince kullanıldığı ve âdeti dini ödevlerde hileyi sembolize eden bir gelenek halini aldığı da inkâr edilemez.

Sonuç itibarıyla ıskat-ı savmın ayette yer almadığı, ıskat-ı salâtın ve devir işleminin ise Kur’an veya Sünnet’ten herhangi bir delile veya fikhî hüküm elde etmede kullanılan bir usule dayanmadığı açıktır. Zaten bedenî ibadetler, ruhun Allah’a yükselişini sembolize ettiği, kişinin kendini geliştirip eğitmesine yardımcı olduğu ve tabii olarak mükellef açısından birçok manevî ve derûnî yararlar taşıdığı için bunların sıradan bir borç (alacak-verecek ilişkisi) çerçevesinde mütalaa edilmesi ve neticede ıskat usulünün alternatifî olarak görülmesi bu ibadetlerin amacına aykırıdır. Ancak vefat eden kimsenin yakınlarının müteveffânın uhrevî mesuliyetini azaltacak bir şey yapabilme yönündeki iyi niyeti ve gayreti, müteahhirinden bazı fâkihlerin de ihtiyat ve temennîden öte gitmeyen yada neticede fakirlere tasaddukla sonuçlanan ıskat işlemine engel olmamaları hatta olaya sıcak bakmaları, bu sürecin tabii bir devamı olarak fakirler için de devir usulünün bulunması, ıskat ve devrin İslâm toplumunda hızla yaygınlaşmasının temel âmili olmuştur. Bu tür uygulamalar, İslâm’ın bu âdet sebebiyle yanlış anlaşılmasına ve haksız ithamlara mâruz kalmasına yol açtığı için bidattır.²⁴ Söz konusu uygulamanın aklî ve naklî hiçbir dayanağı yoktur. Ölen için bir şeyler yapıp Allah’ın rahmetini umma, dinî bir görevi ifa etme, bu vesileyle ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi birçok farklı niyetin iç içe olduğu, psikolojik ve iktisadî sebeplerin ve sosyal baskının ön plana çıktığı bu işlemin sadece ilmî ve şeklî bir yaklaşımla bid’atlardan ve yanlışlardan arındırılması da kolay görünmemektedir. Din adına yapılan bu tür yanlış uygulamaları önlemenin belki de en etkili yolu, geride kalanların ölenler için yapabilecekleri en iyi hizmetin onların namaz-oruç borcu için para ödemek değil kendi ibadetlerini düzenli şekilde yerine getirmek, dünyada iyi bir Müslüman olarak yaşamak ve ölen yakınları için, sevabını onlara bağışlamak üzere hayır, eser, iyilik, ibadet ve dua yapmak olduğu bilincine ermeleridir.²⁵

Ölümünden sonra yapılması adet haline gelmiş bazı hayır işlerinin de hayatta iken yapılması gerektiği insanlara anlatılmalıdır. Millet olarak “ölü yatırım” ve de “ölüye yatırım” a çok meyilli olduğumuz için insanlarımız, ahirete yönelik yatırımlarının, daha çok öldükten sonra yapılmasını isterler. “Ben öldükten sonra malımdan şu kadarı fakirlere, şu kadarı hayır kurumlarına veya camilere

²⁴ Abdusselam, *a.g.e.*, 80.

²⁵ Apaydın, “Namaz” *TDV*, I, 370.

başılsın; şu kadar Kur'an hatmi indirilsin, dualar edilsin, mevlitler okutulsun şeklindeki vasiyetlere sıkça rastlarız. Ancak kişi sağlam ve hali vakti yerinde iken bunları yapmayı nedense aklına getirmez veya bilerek ölüm sonrasına erteler. Hâlbuki İslam ahirette değil, bu dünyada yaşanmak için gelmiştir. Ameller iyi ise, kabir cennet bahçelerinden bir bahçe, kötü ise ateş çukurlarından bir çukur olur.

Yöremizde mevlide büyük bir değer atfedilmekte ve büyük bir hayır olarak telakkî edilmektedir. Özellikle mevlit okuma kadınlar arasında farz derecesinde çok kuvvetli bir inançtır. Öyle ki, mevlit okunurken cemaatin gösterdiği ilgi ve saygı, mevlitten sonra okunan Kur'an'a gösterilmemektedir.

Ayrıca ölünün yedinci, kırkinci veya elli ikinci gün ve geceleri gibi belli gün ve gecelerde düzenlenen mevlit ve hatimler hakkında Kur'an ve Hadislerde herhangi bir bilgi ve tavsiye mevcut değildir. İslam dinin amacından çıkmasına neden olan ve her geçen gün yaygınlaşan bu tür uygulamalar Kur'an'ın ve Sahih Sünnet'in ruhuna aykırıdır. Bingöl'de eskiden bu tür bidatler çok azdı. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması bu bidatlerin artmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Bingöl'de belirli gün ve gecelerde hayır adına yapılan faaliyetlerin dini yönünün olmadığı bunların daha çok örfe dayalı adetler olduğu görülmektedir. Çünkü sünnette bu tür uygulamalar mevcut değildir.

Geleneğimizde taziye evleri, taziyelerin daha rahat bir ortamda yapılmasına imkân vermektedir. Ancak taziye evlerinin sağladığı bu faydalarla beraber getirdiği bazı olumsuzluklar da görünmeye başlamıştır. Cami mimarisinde yeni eklemeler olarak kabul edilebilecek olan bu yeni mekânlar, zaten iyice fonksiyonlarını kaybeden camileri daha da yalnızlaştırmaktadırlar. Daha önceleri eğitim, yardımlaşma ve şifa kurumlarıyla birer hayat kaynağı olan camiler şimdilerde sadece ölümlerin uğurlandığı hüznün mekânlarına dönüşmüşlerdir. Bu, ölüyle birlikte caminin de ölüme terk edilmesinden başka bir şey değildir.

Caminin yanında morgdan ve taziye evinden önce Kur'an öğretilecek, haram-helal öğretilecek yerlerin yapılması gereklidir. Çok gerekliyse taziye yerleri de yapılabilir; ancak bunların camiye bitişik olması şart değildir. Hiç olmazsa bu gibi yerlerin mimarisi ve estetiği İslami mimariye uygun hale getirilmelidir. Bu tür yerler, işsizlerin, tembellerin oturup çay-sigara içtikleri kahvehanelere dönüşmemelidir. Buralar, ölümü ve ahireti hatırlatmaya, ibret almaya vesile olmalıdır. Mesela taziye yerlerinin girişine “*Her nefis ölümü tadacaktır.*” , “*Baki olan sadece celal ve ikram sahibi olan Allah'tır.*” ayetleri manasıyla birlikte güzel bir hatla yazılabilir. “*Biz Allah'tan geldik ve yine ona döneceğiz.*” ayetinin yazılı olmadığı bir taziye mekânı düşünülebilir mi? Bu tür yazılar taziyeye gelenlere ölümü hatırlatacaktır.

Hocalarımız, gelen her ziyaretçi için tekrarlana tekrarlana neredeyse anlamını yitiren Fatiha suresi için komut vermek yerine, onun kısa bir açıklamasını yapsalar, ya da arada ahireti ve ölümü hatırlatıcı kısa konuşmalar yapsalar amaca daha uygun eylem ve söylemlerde bulunmuş olurlar. Ayrıca gelen her ziyaretçi, kendi duasını kendisi yapmalıdır. Sünnet'e uygun olan budur.

Diğer taraftan taziye geleneğinin gün geçtikçe daha dünyevileşmeye ve politikleşmeye doğru kaydığı da bir gerçektir. Özellikle Bingöl’de işsizliğin, fakirliğin, yoksulluğun etkili olması, feodal yapının, beyliğin, ağalığın, aşiret anlayışının hala hüküm sürmesi maalesef taziye yerlerini de zaman zaman boy gösterisi yapılan mekanlara dönüştürebilmektedir. Taziye kalabalık görünsün diye aynı şahıs defalarca taziye evine gelerek Fatihayı okuyup taziye süresince kalabiliyor.

Tarih boyunca tevessül meselesinde İslam âlimlerinin tekfire varacak kadar birbirlerini eleştirdikleri görülmektedir. Bunun temelinde tevhit inancının zedelenmesi ve Müslümanların şirke düşme endişesi yatmaktadır. Bize göre kişi amellerini ve diri insanların duasını vesile kılabilir. Çünkü bunlarla ilgili merfu hadisler mevcuttur. Fakat ölüleri vesile kılmak, manevi derecesine inanarak kendisiyle Allah arasında aracı kılmak doğru değildir. Zira Sünnet’e göre yapılan ziyaretlerin asıl amacı ölümden ibret almak ve ölülere faydalı olmaktır. Ancak birçok yörede olduğu gibi Bingöl’de de ziyaretler ve türbeler; hastalıklar, çaresizlikler ve sıkıntılar içerisindeki insanlar için bir sığınak mahali olmuşlardır. Acziyet içerisinde olan, ümitleri tükenen, sıkıntılarından bir kurtuluş yolu arayan insanlar son çare olarak buralardan bir umut aramaktadırlar.

İslam’ın ruhuna aykırı olmasına rağmen Bingöl geleneğinde her geçen gün mezarlar daha lüks ve pahalı mermerlerden yapılmaya devam etmektedir. Aç, çıplak, ilaçsız, tahsilsiz, eşsiz, işsiz, muhtaç Müslümanlara yardım etmek varken milyarlarca lira harcanarak heybetli, süslü ve masraflı kabirlerin bina edilmesi israf hududu içine girmektedir. Müslümanlar kabirlerini yaptırırken bu iki ciheti göz önüne almalı, ifrat ve tefritten sakınmalıdır.²⁶ Bir nevi kabir üzerine yapılacak olan bina ve kubbeler dirilerin ölümleri üzerinde yaptıkları gösteriştir. Halbuki buralara harcanan parayı tasadduk edip sevabını ölüye bağışlamak daha faydalıdır. Ancak bu güne kadar yapılmış olan yapıları yıkmak da doğru bir davranış değildir.

Müslümanlardan çeşitli sebeplerle yanlış harekette bulunanlar olabilir. Onlara en münasip yol ve metotlarla Resulullah’ın (s.a.s.) yapmadığı ve yapılmasına müsaade etmediği, hatta yasakladığı şeyleri yapmanın, doğru olmadığını söyleyip, onları bilinçlendirmeye çalışmalıyız. Unutmamalı ki insanları, yaptıkları hatalarından dolayı sırf tenkit etmek yetmez; onlara yapmaları gereken doğruyu da öğretmek gerekir.

²⁶ Karaman, Hayrettin, *a.g.e.*, 72.

5. SONUÇ

İlâhi ya da beşerî olsun bütün inanç sistemlerinde ölen kişiye akrabaları veya din kardeşleri tarafından ölümden sonra kendisine icrâ edilen birtakım faaliyetler mutlaka vardır. Bunlardan bir kısmı ölünün yakınlarına, bir kısmı da ölünün kendisine yönelik son görevlerdir. Nitelikleri farklı olsa da mâhiyet itibâriyle bu son görevlerde hedeflenen, Yaratıcı'nın ölüyü affetmesi ve ona iyi muâmelede bulunmasıdır.

Ölünün, Allah'ın huzuruna tertemiz bir bedenle gönderilmesi adına yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, cenazesinin taşınması, defnedilmesi, taziyesinde bulunulması İslam dininin geride kalanlara yüklediği görevlerdendir. Müslümanlar, ölülerine olan aşırı sevgilerinden ötürü bu görevlerle yetinmemiş; onların bağışlanması için borçlarını ödeme, ibadetlerini onların adına icra etme, Telkîn, hatim, yıllık, kırklık, mevlit okuma, Kelime-i Tevhid çekme, ıskat ve devir işlemlerini gerçekleştirme gibi eylemlere de yönelmişlerdir.

Ölüler için Kur'an okuma meselesi, asırlardan beri tartışılan bir konu olmuş günümüzde de bu tartışma bütün canlılığıyla devam etmektedir. Hemen ifade edelim ki Kur'an'ın muhatabı ölüler değil, dirilerdir. Kur'an insanlar tarafından anlaşılın ve kılavuz edinilsin diye gönderilmiştir. Bundan dolayı her mü'min anlayarak ve düşünerek Kur'an'ı okumaya gayret göstermelidir.

Kur'an-ı Kerim'in ölümlere okunup okunmayacağını ya da okunması durumunda onlara bir faydasının olup olmayacağı konusu tartışmanın kaynağını teşkil etmektedir. Kur'an'ı Kerim'in ölümlere okunabileceğine dair herhangi bir âyet olmamasına rağmen '*Ölülerinize yâsin okuyunuz.*' hadîsinin hakîki anlamı ile özellikle İbn Ömer ve Leclâc'ın (r.a.) üzerlerine Kur'an okumayı vasiyyet etmelerine ilişkin sahâbe uygulamaları göstermektedir ki ölümlere Kur'an okuma ameliyesinin aslı vardır. Dolayısıyla konuyu sonradan ortaya çıkmış bir bid'at olarak değerlendirmek doğru değil iken, bu davranışa sünnet demek de doğru bir yaklaşım değildir.

Fakat günümüzde cenâzenin arkasından yapılan diğer amellerde olduğu gibi iş çığrından çıkmıştır. Mezarlıkta ekmek parasını Kur'an okuyarak kazanan simsarlardan tutun da pazarlıklı ya da pazarlıksız ücretle hatim yapan gruplara kadar birçok yanlış davranış, örf halini almıştır.

Bu toplumsal yanılğı ve aşırılıktan hareketle Kur'an'ın ölümlere okunmayacağını, okunsa bile onlara hiçbir faydasının olmayacağını ileri sürerek bir genelleme yapmak da ikinci bir yanlıştır.

Telkîn olayı ile ilgili, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilen zayıf bir hadîs dışında sahih bir haber yoktur. Ancak hicrî birinci asırdan itibaren, telkîn'in Müslümanlar tarafından kesintisiz olarak uygulanması ve Peygamberimiz'in (s.a.s.) tespit hadîsi, müşrik ölümlerine hitâben Bedr konuşması ile kabre konan ölümlerin üzerlerindeki ayak seslerini duyduklarına dair hadîsleri nedeniyle telkîn'in bir

bid'at olarak değerlendirilemeyeceği kanaatini oluşturmaktadır. Bu konudaki '*Telkîn yapanlar engellenmez ve yapmayanlara da emredilmez.*' şeklindeki Hanefî görüşünün en uygun görüş olduğu inancını pekiştirmektedir.

Üzerinde ibâdet borcu olduğu halde ölen mü'minlerin geride kalan yakınları tarafından bu borçlarının ödenip ödenemeyeceği, söz konusu ibâdet borçlarının ödenmesi durumunda ölünün zimmetinden düşüp düşmeyeceği ve nâfile ibâdet yaparak sevaplarının ölüye bağışlanması noktasında birbirinden çok farklı değerlendirmeler söz konusudur.

Gerek zimmetten düşürmeye yönelik, gerekse sevâbını bağışlama amacıyla ölü adına namaz kılınabileceğine ya da namaz borçları yerine fidye verilebileceğine dair herhangi bir merfû' veya mevkûf haber mevcut değildir. Aksine birçok sahâbî bunların mümkün olamayacağı yönünde fetva vermişlerdir. Fakat yapılış îtibâriyle aynen namaz gibi bedenî bir ibâdet olan oruç ise farklı değerlendirilmiştir. Üç ayrı sahâbenin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sahih isnatlarla yaptıkları rivayetlerden de anlaşılacağı gibi ister farz, ister nâfile olsun, ölü adına oruç tutulabileceğini göstermektedir. Ölünün zimmetinden oruç borcunun düşürülmesi adına fidye verilebileceğine ilişkin herhangi bir merfû' haber yoktur. Fidyeye verilmek sûretiyle ölünün zimmetinden oruç borçlarının düşeceği ümit edilerek yapılan bugünkü uygulamaya hanefîler kıyasla, Şâfiîler ve Hanbelîler ise sahabe fetvâlarıyla ulaşmışlardır.

Zekât, sadaka, kurban, hac ve kefâret gibi mâlî ve niyâbeti kabûl eden ibâdetlerin ise, ölü adına yapılabileceği ve onlara fayda vereceği hususunda çok sayıda merfû' ve mevkûf haber mevcuttur. Şu kadar var ki zimmette olan bu tür farz ibâdetlerin îfâ edilmesi için vasiyyette bulunmak gerekir. Zîra vasiyyet vekâlet konumundadır.

İslam âlimleri sadaka, zekat gibi mali ibadetler ile hac gibi hem bedeni hem de malî ibadetlerde niyabetin geçerli olduğunu savunmuş iken; namaz ve oruç gibi bedenî ibadetlerde ise niyabet konusunda aralarında ihtilaf etmişlerdir.

İskat ve devirle ilgili Kur'an ve Sünnet'te sadece oruç tutmaya gücü yetmeyen, sürekli mazeret sahibi kimselerin fidye vermesinin emredildiği görülmektedir. Bunun dışındaki ıskat-ı savmın, ıskat-ı salâtın ve devir işleminin ise Kur'an veya Sünnet'ten herhangi bir delile veya fikhî hüküm elde etmede kullanılan bir usûle dayanmadığı görülecektir. Ancak vefat eden kimsenin yakınlarının müteveffânın uhrevî mesuliyetini azaltacak şeyler yapabilme yönündeki iyi niyeti ve gayreti, müteahhirundan bazı fâkihlerin de ihtiyat ve temennîden öte gitmeyen fakat neticede fakirlere tasaddukla sonuçlanan ıskat işlemine engel olmamaları, hatta olaya sıcak bakmaları, ıskat ve devrin İslâm toplumunda hızla yaygınlaşmasının temel âmilî olmuştur. Söz konusu uygulamanın aklî ve naklî hiçbir dayanağı yoktur. Ancak ölen için bir şeyler yapıp Allah'ın rahmetini umma, bu vesileyle ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi birçok farklı niyetin iç içe olduğu, psikolojik ve iktisadî sebeplerin ve sosyal baskının da ön plana çıktığı bu işlemin, sadece ilmî ve şeklî bir yaklaşımla bid'atlardan ve yanlışlardan arındırılması da kolay görünmemektedir.

Geleneğimizde ölümlere Kur'an okuma, mevlit, ıskat ve devir gibi uygulamaların bu kadar geniş alanlarda sistemli hale gelmesi ve yaygınlaşmasının sebeplerine bakıldığında; fakirlik, yoksulluk, dini eğitim veren kurumların, öğrencilerin ve hocaların ekonomik bağımsızlıklarının olmaması, halkın geleneksel bir din anlayışına sahip olması bu etkenler arasında sayılabilir.

İslam'da başına mûsibet gelen biri taziyesinde bulunmak sünnettir. Zira Peygamberimiz *"Musibete uğramış Müslüman kardeşine taziye ve tesellide bulunana, Allahu Teâla kıyamet gününde şeref ve üstünlük elbiseleri giydirir."*⁷⁵¹ diye buyurmaktadır. Taziyede bulunmak Sünnet'e uygun önemli bir uygulama olarak toplumsal hayatta yerini almaktadır.

Ölüye ağlamak ise, Allah'ın takdirine razı olmaya aykırı değildir. İnsanın hüzünlenmesi, kederli bir hal alması normaldir. Hatta bu hüzün ve kederini açığa vurup sessizce ağlaması ve gözyaşı dökmesinde de bir sakınca yoktur.⁷⁵² hadis-i şeriflerden çıkarılan fikhî hüküm, ölüye sessiz ağlamanın câiz ve mübah olduğudur. Bunda bütün müctehidler müttefiktirler.⁷⁵³ ailesine, kendi için ağlamayı ve ağıt yakmayı vasiyyet eden ve bu vasiyyeti yerine getirilen kimse ise sorumludur. İslam dini aşırılığa kaçmayı uygun görmez.

Ta'ziye boyunca komşuların ve akrabaların taziye gelenlere ve taziye sahiplerine yemek hazırlamaları, ikramda bulunmaları, işlerine yardımcı olmaları İslam'da güzel bir davranış olarak görülmektedir.

İslam'ın ilk dönemlerinde yapılan kabir ziyaretleri tevhid inancını zedelediği için Peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır. Tevhid inancı Müslümanların kalbine tam yerleştiğinde peygamberimiz kabir ziyaretini serbest bırakmıştır. İslam'da kabir ziyaretinin asıl amacı ölümden ibret almak ve kabirdekilere dua ederek onlara faydalı olabilmektir. Dirilerin ölümlerden medet umması, ölümleri kendileri ile Allah arasında vesile kılmaya çalışması, İslam'daki kabir ziyaretinin amacına aykırıdır.

Bingöl ve çevresinde uygulanan taziye kültüründe, ölüm esnasında Yasin süresinin okunması, defin için hazırlıkların hemen başlaması, ölünün yıkanması, cenazenin kefenlenmesi, cenâze namazının kılınışı, cenâzenin taşınma biçimi, mezar kazma işlemi ve vasiyyet gibi işlemler, genelde Kur'an ve Sünnet'in ruhuna uygun olarak yapılmaktadır. Bunların dışında yapılan ıskat ve devir işlemleri, ölü evindeki ağlama ve matem şiddeti, ilk bayrama "Kara Bayram" denmesi, belirli gün ve gecelerde ölü için yapılan hayırlar, kabir ve türbe ziyaretindeki aşırılıklar ise büyük oranda örfe dayanmakta ve İslam'ın ruhuna uygun düşmemektedir. Bingöl yöresindeki bu tür inanç ve pratiklere baktığımızda, Türklerin yüzyıllardır yaşadığı geniş coğrafyadaki inançlarla benzerlikler gösterdiğini müşahade edebiliriz. Bu inançlar zamanla karşılaşılan farklı kültür ve inançlarla daha da zenginleşmiştir.⁷⁵⁴

⁷⁵¹ İbni Mâce, Cenâiz, 56.

⁷⁵² Şener, a.g.m., VII, 355.

⁷⁵³ Ceziri, a.g.e., I, 533.

⁷⁵⁴ Yaşar Kalafat, *Eski Türk Dini İzleri*, Ankara, 1998.

6. KAYNAKLAR

- ABDULLAH, Sirâcuddin, *el-İman Bi 'avâlimi'l-Ahireti ve Mevâkıfihâ*, Halep, 1977.
- ABDULAZİZ, Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, *et-Tahkîk ve'l-İzâh Li Kesirin Min Mesâili'l-Hacc ve'l-Umre ve'z Ziyâret*, Medine, 1395.
- ABDÜLHAK, Ebû Muhammed Abdurrahmân el-İşbîlî, *Kitabu'l-Âkıbe*, (Thk.: İsmâil Muhammed b. Hasen), 1. baskı, Beyrut, 1995.
- ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (Nşr.: A'zamî Habîbur-rahmân), I-XI, 2. baskı, Beyrut, 1983.
- ABDUSSELAM, Muhammed Ahmed, *Kur'ân Niçin İndirildi?* (Thk.: Mahmut Mehdi el-İstanbulî), (Trc.: H.Rahman Açar), Ankara, 1995.
- ACAR, YUSUF, *Rivâyet İlimleri Açısından Hayattakilerin Yaptığı İbâdet ve Kiraatten Ölülerin Faydalanması Meselesi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2001.
- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâh, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, 3. baskı, Beyrut, 1988.
- AHMED B. HANBEL, Abdullah eş-Şeybanî, *el-Müsned*, I-III, İstanbul, 1982.
- ALAY, Okan, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, 1.baskı, Ankara, 1996.
- ALÛSÎ, Nu'man b. Mahmûd, *el-Âyatü'l-beyyinât fî ademiemâ'i'l-emvât inde'l-hanefiyyeti's-sâdât*, (Thk.: Elbânî Muhammed Nâsruddîn), 4. baskı, Beyrut, 1985.
- APAYDIN, H. Yunus ve bşk., *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı, I- II, Ankara, 2005.
- ÂSİM EFENDÎ, *el-Okyanûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsı'l-muhît*, I-IV, İstanbul, 1303.
- ASLAN, Gıyasettin, *Bingöl İli İnanç Coğrafyası*, (F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Semineri), Elazığ, 1995.
- ÂYİD, Ahmed, *el-Mu'cemu'l-arabî el-esasî*, Tunus, 1988.
- AYNÎ, Ebû Muhammed Bedruddîn Muhammed b. Ahmed, *Umdet'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XII, Dimeşk, ts.
- , *el-Bidâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Mevlevî Muhammed Ömer, I-X, Beyrut, 1980.

AZÎMÂBÂDÎ, Muhammed Eşref b. Emîr es-Sübkî-Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak, *Avnu'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (Thk.:Abdurrahmân Muhammed Osmân), I-XIV, 2.baskı, Kâhire, 1968.

AZİZÎ, Ali b. Ahmed b. Nureddin Muhammed b. İbrahim, *es-Sirâcu'l-Münir Şerhu Câmi'u's-Sağır fî Hadisi'l-Beşiri'n-Nezir*, Mısır, 1325.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-sünne*, (Thk.: Muavvâd Ali Muhammed- Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-XII, 1. baskı, Beyrut,1992.

-----, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (Thk.: Müftî Abdulğaffâr), I-XII, 1.baskı, Karaçi, 1413.

BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Târihu Bağdâd ev medînetü's-selâm*, I-XIII, Beyrut, ts.

-----, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (Thk.: Hâşim Ahmed Ömer), 2.baskı, Beyrut, 1986.

BALUKEN, Yusuf “Belgelerle Bingöl Tarihi”, *Bingöl Haber Gazetesi*, XXXXXVII, Bingöl, 2003.

el-BENNA, Hasan, *Risaletü't-Te'âlim*, Beyrut, ts.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-XI, Beyrut, ts.

-----, *es-Sünenü's-Suğrâ*, (Hzr.: Muhammed Abdulkadir Atâ'), I-XV, Kahire,1991.

-----, *Şuabü'l-îmân*, (Thk.: Besyûnî Zağlûl), I-IX, 1. baskı, Beyrut, 1990.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Itkî, *el-Müsned*, (Thk.: Mahfûzurrahmân Zeynullah), I-III, 1.baskı, Dimeşk, 1988.

BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Büyük İslâm İlmihâli*, İstanbul, 1986.

-----, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, İstanbul, 1976.

T.C. BİNGÖL VALİLİĞİ, *Bingöl 1967 İl Yıllığı*, Ankara, 1967.

T.C. BİNGÖL VALİLİĞİ, *Bingöl 1973 İl Yıllığı*, Ankara, 1973.

T.C. BİNGÖL VALİLİĞİ, *Bingöl İl Yıllığı 1995*, Ankara 1995.

BİRGİVÎ, Muhammed b. Pir Ali, *İslâm'da Kabir Ziyareti*, (Çev.: Ahmet Şahin), İstanbul, 1965.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1979.

-----, *el-Edebü'l-müfred*, (Thk.: Hatîb Muhıbbüddîn), 3. baskı, Kâhire, 1986.

-----, *et-Târîhu'l-kebîr*, (Thk.: Umeyr b. Abdırrahmân-Ubeyd b. Firûz), I-XI, Beyrut, ts.

BÛSİRÎ, Ebu'l- Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kinânî, *Zevâidü İbn Mâce ale'l-kütübi'l-hamse*, (Nşr.: Muhammed Muhtâr Huseyn), 1.baskı, Beyrut, 1993.

-----, *Muhtasarü İthâfi's-sâdeti'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşara*, (Thk.: Kûsrevî Hasan Seyyid), I-X, Beyrut, 1996.

-----, *el-Müstezâd min İthâfi'l-hıyarati'l-mehera bi Zevâidi'l-mesânîdi'l-aşara*, (Nşr.: Eşref Salâh Ali), I-X, 1.baskı, Mekke, 1997.

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, İstanbul, ts.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l Kur'ân*, (Nşr.: Muhammed Sâdık Kamhâvî), 1.baskı, Beyrut, 1986.

CEZİRÎ, Abdurrahman, *el-Fıkhu Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Beyrut, 1972.

ÇETİN, Abdurrahman “*Hatim İndirme ve Hükümleri*”, “*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*”, 4, Bursa, 1986, 29–55.

ÇİFTÇİ, Mehmet “İslâm’da Bâtıl İnanışın Yeri Yoktur”, “*Diyanet Dergisi*”, V-VI, Ankara, 1965

DÂREKUTNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sunenu'd-Dârekutnî*, (Haz.: Ebu't-Tayyib Muhammed Abâdî), I-IV, Beyrut, 1993.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırrahmân b. Fadl b. Behrâm, *es-Sünen*, (Nşr.: Mustafa Buğa), I-II, 1.baskı, Beyrut, 1991.

DEMİRCİ, Kürşat “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam*, XXIV, İstanbul, 1993,

DERVİŞ, Abdullah Muhammed, *Buğyetü'r-râid fi tahkiki Mecma'ı'z-zevâid ve menbai'l-fevâid*, I-X, Beyrut, 1994.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1988.

DEYLEMÎ, Ebû Şür'a Şîrûyeh el-Hemedânî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (Thk.: Besyûnî Zağlûl), I-VI, 1.baskı, Beyrut, 1986.

DUMAN, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, 3. baskı, Ankara, 2006.

-----, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, III, Ankara, 2006.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as, es- Sicistânî, *Sünen-i Ebu Davud*, (Thk.: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Riyad, ts.

-----, *Risâletü Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî Vasfî Sünenihi*, (Thk.: Abdulfettâh Ebu Gudde), 1.baskı, Haleb, 1997.

EBU NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, 1.baskı, Beyrut, 1987.

-----, *Târîhu Isbahân*, (Thk.: Kûsrevî Hasen), I-II, 1. baskı, Beyrut, 1990.

EBU YA'LÂ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, *el-Müsned*, (Thk.: Hüseyin Selim Esed), I-XIII, 1. baskı, Beyrut, 1992.

ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddîn, *Ahkâmü'l-cenâiz ve bida'uhâ*, 1.baskı, Beyrut, 1969.

-----, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdûa ve eseruhâ es-seyyi' fî'l-ümme*, I-VII, 2.baskı, Riyad, 1988.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, (Sade.: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), I-X, İstanbul, 1992.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Terc.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), 6. baskı, İstanbul, 2004.

EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, V, İstanbul, 1970.

EVZÂ'Î, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr, *Sünenü'l-Evzâ'î*, (Tas.: Şakkar Mervân Muhammed), 1.baskı, Beyrut, 1993.

FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münîr*, Beyrut, 1990.

FEAN THEVENT, (Terc.: Nuray Yıldız), *1655–1656 da Türkiye*, İstanbul, 1978.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-XII, 1.baskı, Beyrut, 1989.

el-GEYLÂNÎ, Muhammed Seyyid, *Zeylû'l-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975.

GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 2002.

HÂKÎM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's sahihayn*, I-IV, 1.baskı, Beyrut, 1990.

-----, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, (Thk.: Mu'zam Hüseyin), Beyrut, ts.

HARPUTÎ, Abdullâtif, *Tekmile-i Tenkihul-Kelâm*, İstanbul, 1330.

HASAN EL-‘LDVÎ el Hamzavî, *Meşarîku’l-Envâr fî Fevzi Ehli’l-İtibâr*, Mısır, 1316.

HASKEFÎ, Muhammed Alâuddîn, *ed-Dürri’l-Muhtar*, I-VIII, Beyrut, 1979.

HEYSEMÎ, Ebu’l-Hasen Nûreddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau’z-zevâid ve menbau’l-fevvâid*, I-X, Beyrut, 1987.

-----, *Mevâridü’z-zam’ân ilâzevâidi İbn Hıbbân*, (Thk.: Esed Hüseyin Selim-Köşk Abdûh Ali), I-IX, 1.baskı, Beyrut, 1990.

İRÂKÎ, Ebu’l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm, *el-Muğnî an hamli’l-esfâr fî tahrîc-i mâ fî’l-ihyâ mine’l-ahbâr*, (Thk.: Eş-Şehhât et-Tahhân-Abdullah el-Minşâvî), Mansûra 1996.

ISFAHÂNÎ, Râğıb, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Fadl, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 2.baskı, 1454.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemîrî el-Kurtubî, *et-Temhîd l imâ fî’l –Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânîd*, (Thk.: A’rab Sa’îd Ahmed), I-XXVI, Cidde, 1981.

-----, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l –Ashâb*, (Hzr.: Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Kahire, ts.

-----, *el-İstizkâr*, (Hzr.: Abdulmu’tî Emîn Kal’acî), I-XXX, Beyrut, ts.

İBN ABDİSSLÂM, Ebû Muhammed Izzuddîn Abdulazîz, *Kavâidü’l-ahkâm fî mesâlih’l-enâm*, Beyrut, 1990.

-----, *el-Fetâvâ*, (Thk.: Abdurrahmân b. Abdufettâh), 1. baskı, Beyrut, 1986.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer, *Hâşiyetü Reddi’l-Muhtâr ale’d-dürri’l-Muhtâr Şerh Tenvîri’l-ebsâr*, I-VIII, Beyrut, 1978.

-----, *Şifâu’l-alîl ve bellü’l-ğalîl fî hukm’l vasiye bi’l-hatemat ve’t tehlîl*, Beyrut, ts.

-----, *Mecmû’atü Resâili İbn Âbidîn*, Beyrut, ts.

İBN ADİY, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*, (Thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad- Abdulfettâh Ebu’s-sünne), I-IX, Mekke, 1997.

İBN ALEVÎ, Muhammed b. Alevî el-Mekkî el-Hasenî, *Tahkîku’l –a’mâl fî mâ yenfeu’l-meyyite mine’l-a’mâl*, Kâhire, ts.

İBN ARRÂK, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhu's-şerî'ati'l merfû'a ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevdû'a*, (Thk.: Abdulvehhâb Abdullatîf), I-II, 2.baskı, Beyrut, 1981.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, (Thk.: Umerî Ömer b. Ömer Garâme), I-XXXXXX, 1.baskı, Beyrut, 1995.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Tunus, ts.

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Kâdı Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîr'l-Kitâbi'l -Azîz*, (Thk.: el-Meclisü'l-ilmî bi Fâs), I-XVI, Kâhire, 1979.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân er- Râzî, *el-Cerhu ve'ta'dîl*, I- IX, 1. baskı, Beyrut, 1952.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebü Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (Nşr.: Hût Kemal Yûsuf), 1. baskı, I-VII, Beyrut, 1989.

İBN HACER, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Nşr.: İbn Bâz Abdulazîz b. Abdullâh), I-XII, Beyrut, ts.

-----, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, (Thk.: A'zamî Habîburrahmân), I-V, Beyrut, 1993.

-----, *Takrîbü't-Tehzîb*, (Thk.: Muhammed Avvâme), 3. baskı, Haleb, 1991.

-----, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, 1.baskı, Haydarâbâd, 1325.

-----, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'i'l-Kebîr*, (Nşr.: Nizâru'l-Bâz), I-V, 1. baskı, Mekke, Riyâd, 1997.

-----, *Lisânü'l- mîzân*, I-VII, Beyrut, 1986.

İBN HAZM, Ali b. Ahmed el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi'l-Asâr*, (Hzr.: Abdulgaffâr Suleyman el-Bundârî), I-XII, Beyrut, ts.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el- Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*, (Thk.: Hût Kemal Yûsuf), I-IX, Beyrut, 1987.

-----, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, (Thk.: Zâйд Muhammed İbrâhîm), I-IV, Beyrut, 1992.

-----, *es-Sikât*, Haydarâbâd, 1979.

İBN HUZEYME, Ebü Bekr Muhammed b. İshâk en-Neysâbûrî, *es-Sahîh*, (Thk.: A'zamî Mustafa), I-IV, 2.baskı, Beyrut, 1992.

İBN KAYYIM, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *Zâdû'l-me'âd fî heydi hayri'l-ı'bâd*, (Thk.: Arnavût Şuayb-Arnavût Abdulkâdir), I-VI, 25.baskı, Beyrut, 1991.

-----, *er-Rûh*, (Thk.: Ârif el-Hac), 1.baskı, Beyrut, 1988.

İBN KESÎR, İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk.: Kanîm Abdulazîz - Âşûr Muhammed Ahmed), I-IV, Kâhire, ts.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, I-XIV, Beyrut, ts.

İBN KUDÂME, Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Ömer el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr alâ metni'l-Mukni'*, I-XIV, Beyrut, ts.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul, 1992.

İBN MANZÛR, el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, 1.baskı, Beyrut, 1990.

İBN NÜCEYM, Zeynûddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerh Kenzi'd-dekâik*, 3. baskı, Beyrut, 1993.

İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-IV, Mısır, 1966.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Munî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Nşr.: Abbâs İhsân), I-VIII, Beyrut, 1968.

İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû'u fetâvâ*, (Nşr.: Abdurrahmân b. Mahmûd), I-XXXVII, Riyâd, ts.

-----, *Münteka'l-ahbâr*, Riyad, 1978.

-----, *Kâidetün Celile Fi't-Tevessül ve'l-Vesile*, Beyrut, 1970.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Nşr.: Atâ Muhammed Abdulkâdir), I-IV, 1.baskı, Beyrut, 1988.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferac Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, (Thk.: Ebu'l-Fidâ Abdullâh), I-III, 1. baskı, Beyrut, 1986.

-----, *el-Mevdû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfû'ât*, (Thk.: Boyacılar Nûruddîn), I-IV, 1.baskı, Riyâd, 1997.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, Kahire, 1385.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, I-X, Beyrut, ts.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrîzûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, (Thk.: İtr Nûruddîn), Beyrut, 1986.

-----, *Fetâvâ ve Mesâilü İbni's-Salâh fî't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl*, (Thk.: Kala'cı Abdulmu'tî Emîn), I-II, 1.baskı, Beyrut, 1986.

İBNÜ'T-TÜRKMÂNÎ, Alâuddîn b. Ali b. Osmân el-Mardînî, *el-Cevheru'n-nakiy*, I-X, Beyrut, ts.

İBRÂHÎM, Mustafa ve bşk., *el-Mu'cemü'l-vasît*, I-II, İstanbul, 1989.

İNAN, Abdukâdir, *Hurafeler ve Menşe'leri*, Ankara, 1962.

-----, "Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafesinin Menşei", *Diyanet dergisi*, Ankara, 1962.

İSNEVÎ, Ebû Muhammed Cemâluddîn b. Hasen, *et-Temhîd fî tahrîci'l-furû' ale'l-usûl*, (Tahk.: Hayto M. Hasen), 4.baskı, Beyrut, 1987.

KÂDİHÂN, Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Uczendî, *el-Fetâvâ*, I-VI, 4.baskı, Beyrut, ts.

KANDEMİR, Yaşar, "Ziyaret", *İslam Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, 1993.

KARÂFÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs es-Sanhacî, *Envâru'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, I-VII, Kâhire, 1347.

KARAMAN, Hayreddîn, *Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken*, 3.baskı, Ankara, 1988.

-----, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1978.

KARAMAN, Fikret "Cenaze Defni ve Kabir ziyareti üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmi Dergi*, XXXV-2, Ankara, 1999, 21-34.

KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alâuddîn b. Mes'ûd, *Bedâi'u'us-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, I-VII, 2. baskı, Beyrut, 1986.

KASTALLANÎ, Ahmed b. Muhammed, *İrşadi's -Sari li şerhi Sahih-i Buhari*, Bolak-1305

KEKLİK, Nihat, *Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar*, İstanbul, 1978, 246.

KESKİN, Y. Mustafa, "Tokat ve Yöresindeki Sünni ve Alevi Topluluklarında Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamalarındaki Benzer ve Farklılıklar", *F.Ü.İ.F. Dergisi*, V, Elazığ, 2000, 209-226.

KOMİSYON, “Bingöl”, *Yurt Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1982.

KOMİSYON, *Doğu Anadolu Evliyalari*, İstanbul, 20004.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *et-Tezkira fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, (Thk.: Hicâzî Saka Ahmed), I-II, Beyrut, 1986.

-----, *et-Tizkâr fî efdali'l-ezkâr*, (Thk.: Arnavût Abdulkâdir, 2.baskı, Dimeşk, 1979.

-----, *el-Câmi'Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Kâhire, 1967.

KUŞEYRÎ, Abdulkirim, *Kuşeyri Risâlesi*, (Trc.: Süleyman Uludağ), İstanbul, 1978.

KUVEYT VAKIFLAR VE DİYANET İŞLERİ BAKANLIĞI, *el-Mevsûatu'l-fikhiyye*, I-XXVIII, 1.baskı, Kuveyt, 1992.

MAHLÛF, Hasen Mahmûd, *el-Fetâva's-şer'iyye ve buhûsu'l-İslâmiyye*, 2.baskı, Haleb, 1966.

MÂLİK, İbn Enes, *el-Muvatta*, (Nşr.: Avvâd Ma'rûf-Mahmûd M.Halîl), I-II, 1.baskı, Beyrut, 1992.

-----, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I-IV, Mısır, 1323.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvi'l-kebîr*, (Thk.: Muavvâd Ali Muhammed- Adil Ahmed Abdulmevcûd, I-XVII, 1.baskı, Beyrut, 1994.

MEHMET ZİHNİ EFENDİ, *Nimet-i İslam*, İstanbul, 1326

MERĞİNÂNÎ, Burhâneddin Ebu'l –Hasan Alî b. Ebu Bekr el-Ferğânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedî*, IV, Beyrut, ts.

MEVSİLÎ, Ebu'l-fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, I-V, İstanbul, 1991.

MEYDÂNÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Neysâbûrî, *Mecma'u'l-emsâl*, (Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), I-IV, Halep, ts.

MEYDÂNÎ, Abdulğani, el-Ğanîmî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, I-IV, İstanbul, ts.

MİMARZADE, Muhammed Emrullah, *Mir'at-ı Edyan ve Mezâhib*, İstanbul, 1327.

MİZZÎ, Ebu'l –Haccâc Cemâleddîn Yûsuf, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, 3.baskı, Beyrut, 1994.

MOLLAMEHMEDOĞLU, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizi Terceme ve Şerhi*, İstanbul, 1972.

MUHAMMED EMİN, *Vezâif-i İnsan hakkında İrşad Risâlesi*, İstanbul, 1304

el- HANEFÎ, Mustafa b. Muhammed, *Zübdetül Hakayık*, (Yzm.), Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 54.

MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf, *Feydu'l-Kadîr şerh Câmi'i's-sağîr min ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, I-VI, 1.baskı, Beyrut, 1938.

MÜNZİRÎ, Abdulazîm b. Abdilbâkî, *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf*, (Nşr.: Sabâh Muhammed ve arkadaşları), I-IV, Beyrut, 1990.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, II, (Thk.: Muhammed Fu'âd Abdulbâkî) el- Mektebetu'l-İslâmî, İstanbul, ts.

MÜTTAKÎ, Alâuddîn Ali b. Hüsâmu'ddîn el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l akvâl ve'l-efâl*, I-XVIII, Beyrut, 1979.

NAHLÂVÎ, Halil b. Abdulkâdir eş- Şeybanî, *ed-Dürerü'l-Mübaha fî'l- Hazari ve'l – İbaha*, Dimaşk, 1966.

NEBBÂNÎ, Yusuf b. İsmail, *Şevâhidü'l-Hakk*, Beyrut, 1973.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahman Ahmed b.Şuayb el-Horasânî, *Sünen*, I-VIII, İstanbul, 1981.

-----, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, (Thk.: Hammâde Fârûk), I-II, 2.baskı, Beyrut, 1985.

-----, *Sünenü'l-kübrâ*, (Thk.: Abdulgaffâr İsmâil-Küsrevî Hasen), I, VI, Beyrut, 1991.

NEVEVÎ, Ebû Zekerîya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b.Haccâc*, I-XVIII, Beyrut, 1981.

-----, *el-Ezkâr min kelâm-i seyyidi'l- ebrâr*, İstanbul, 1955.

-----, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, I-XX, Dîmeşk, ts.

-----, *Riyâzû's- Sâlihîn*, (Trc.: M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütî Çakan, Raşit Küçük), I-VIII, İstanbul, 2001.

ÖZTÜRK, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973

PEZDEVÎ, Ebu'l-Hasen Fahru'l-İslâm Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-üsûl*, (Thk.: Bağdâdî Mu'tasım Billâh), I-IV, 1.baskı, Beyrut, 1994.

RODOSÎZÂDE, Muhammed b. Muhammed, *Ahvâl-i Alem-i Berzah*, (Yzm.), İstanbul Süleymaniye Ktp., M. Hafid Efendi Bl., nr. 119.

SÂBIK, Seyyid, *Fıkhu's- Süne*, 3.baskı, Beyrut, ts.

-----, *el-Akâidu'l-İslamiyye*, Dâru'l Kütü-bil-Arabî, Beyrut, ts.

SAKAOĞLU, Saim, *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul, 1976.

SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmâil el-Emîr el-Yemenî, *Sübülüs-Selâm Şerhül Bilûğül-Merâm Min Cem'i Edilletil Ahkâm*, IV, Dâru'l Kutubül İlmiye, Beyrut, 1998.

SEHÂRANFÛRÎ, Halil Ahmed, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, (Thk.: Kandehlevî M. Zekeriyâ Yahyâ), I-XX, 1.baskı, Kâhire, 1988.

SEHÂVÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, (Thk.: Ali Rızâ Abdullâh, 1.baskı, Dımeşk, 1995.

-----, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*, (Thk.: Uveydâ Salah Muhammed, I-III, Beyrut, 1996.

SEMÎNÜ'L-HALEBÎ, Ahmet b. Yûsuf, *ed-Dürü'l-masûn fî ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (Thk.: Harrat Ahmed Muhammed), I-VI, 1.baskı, Dımeşk, 1991.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, I-XXX, İstanbul, 1982.

-----, *Usûlu's-Serahsî*, (Hzr.: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), I-II, Beyrut, ts.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Câmi'u's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, I-II, 1.baskı, Beyrut, 1990.

-----, *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, (Thk.: Yusuf Ali Bedîyî), 2. baskı, Medine-Beyrut, 1992.

-----, *el-Le'âlî'l-masnû'a fî'l-ehâdis'l-mevdû'a*, I-II, Beyrut, ts.

-----, *Büşra'l-Keîb Bi Likâi'l-Habîb*, (Yzm.), Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7371/2.

SÛBKÎ, Takıyyu'd- Dîn Ebî'l Hasen Ali b. Abdi'l Kâfi, *Şifâu's-Sikâm Fi ziyâreti Hayyri'l-Enâm*, Bulak, 1318.

ŞA'RANÎ, Abdu'l Vehhâb, *Muhtasaru Tezkireti'l-Kurtûbi*, Kahire, 1310.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*, (Şrh.: Dîrâz Abdullah- Dîrâz Muhammed Abdullâh), I-IV, Beyrut, ts.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n Nihal*, Beyrut, 1975.

ŞEKERCİ, Osman, *Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi*, 1.baskı, İstanbul, 1972.

ŞENER, Mehmet "Cenâze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1993.

ŞERABÂSÎ, Ahmed, *Yes'elûnek fî'd-dîn ve'l-hayât*, I-IV, Beyrut, ts.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylül-evtâr Şerhu Müntaka'l-ahbâr min ehâdisi Seyyidi'l-ahyâr*, 1. baskı, I-VIII, Beyrut, 1983.

-----, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fî'l-ehâdisi'l-mevdû'a*, (Thk.: Yemânî Abdurrahmân b. Yahyâ), 3.baskı, Beyrut, 1987.

-----, *Câmi'u'l-ehâdisi'l-Câmi's-sağîr ve'l-Câmi'î'l-kebîr*, (Thk.: Sakr Abbâs Ahmed-Abdulcevâd), I-XXI, Beyrut, 1994.

-----, *es-Seylül-cerrâru'l-müdeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, (Thk.: Zâyid Mahmûd İbrâhîm), I-IV, Beyrut, ts.

-----, *Şerhu's- Sudûr Bi Tahrîmi Refi'l-Kubûr*, Kahire, 1366

ŞEYBÂNÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Hasen, *Kitâbul asl (el-Mebsût)*, (Thk.: Afkânî Ebu'l-Vefâ), I-V, Beyrut, 1990.

ŞEYH MANSUR b. Yûnus b. idrîs el-Buhûtî, *Keşşâfu'l kınâ' an Metnil iknâ'*, (Thk.: İbrâhîm Ahmed Abdülhamid), Riyad, 2003.

ŞİRÂZÎ, Ebu İshâk İbrâhîm b. Ali el-Fîrûzâbâdî, *el-Mühezzebe fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî*, I-II, Beyrut, ts.

ŞİRBÎNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtac ilâ ma'ri-feti me'âni'l Minhac*, (Thk.: Muavvad Ali Muhammed-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-VI, Beyrut, 1994.

ŞURUNBÜLÂLÎ, Hasan b. Ammâr b. Ali, *Merâkı'l-felâh bi imdâdi'l-Fettâh şerhu Nûri'l-izâh*, (Thk.: İbn Uveyda Salâhuddîn Mahmûd), Beyrut, 1995.

et-TÂÎ, Kemâleddin, *Min Hedyi'n-Nübüvve*, Bağdat, 1973

TABERÂNÎ, Ebu'l- Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (Thk.: Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), I-XXV, 3. baskı, Beyrut, 1985.

-----, *Kitâbu'd-duâ*, (Thk.: Muhammed Saîd Buhârî), I-III, 1.baskı, Beyrut, 1987.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, I-XII, 1.baskı, Beyrut,1992.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, (Thk.: Arnavût Şuayb), I-XVI, 1.baskı, Beyrut, 1994.

TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *Hâşiyetü Alâ Merâki'l- Felâh Şerhu Nûri'l-İzah*, Mısır, 1970.

TAYÂLİSÎ, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd, *el-Müsned*, 1.baskı, Haydarâbâd,1321.

TEBRÎZÎ, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (Hzr.: Saîd Muhammed el-Lehhâm), I-III, Beyrut, 1991.

TİBÎ, Şerafuddîn b. Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh, *Şerh alâ Mişkâtî'l-mesâbih* (Thk.: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye), I-VIII, 1.baskı, Karaçi, 1413.

TİMURTÂŞÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Tenvîru'l-ebsâr ve câmi'u'l-bihâr*, I-VIII, Beyrut,1979.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b.İsâ, *es-Sunen*, III, (Thk.: Muhammed Fu'âd Abdulbâkî), el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, ts.

TUNCEL, Metin, "Bingöl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, 1992.

TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*,9. baskı, Konya, 2005.

TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, Ankara,1989

UMÂRÎ, Ebu'l-Feyd Ahmed b. Muhammed b. Sıddîk el-Huseynî, *el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Bidâye*, (Thk.: Şellâk Adnan Ali), I-VIII, 1.baskı, Beyrut, 1987.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, I-II, Konya, 1990.

VÂSİTÎ, Elsem, b. Sehl er-Rezzâz, *Târîhu Vâsıt*, (Thk.: Avvâd Korkeys), 1.baskı, Medîne, ts.

VENŞERÎSÎ, Ahmed b. Yahyâ, *el-Mi'yâru'l-mağrib*, (Thk.: Hacı Muhammed ve bşk.), I-XII, Beyrut, ts.

YAHYA b. Ebî Bekr el-Hanefî, *Risâletü'l-Akâid*, (Yzm.), Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 4886/9.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979.

YİĞİTBAŞ, M. Sadık, *Kiğı Tarihi*, İstanbul, 1950.

YUVANÇ, Piran, "Bingöl'ün Tarihçesi", *Bingöl*, XVI, Bingöl, 1967.

ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-arûs min cevâhîri'l-Kâmûs*, I-X, 1.baskı, Mısır, 1988.

-----, *İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, I-XII, Beyrut, 1989.

-----, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i sarih Tercemesi*, (Trc.: Ahmed Naim), Ankara, 1970.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Thk.: Şuayb Arnavût), I-XV, 7. baskı, Beyrut, 1989.

-----, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâyeh fi'l-kütübi's-sitte*, (Thk.: Avvâme Muhammed-Nemru'l-Hatîb Ahmed), I-II, Cidde, 1992.

-----, *Dîvânu'd-duafâ' ve'l-metrûkîn*, (Nşr.: Meyyis Halîl), I-II, 1.baskı, Beyrut, 1988.

-----, *Tertîbü'l-Mevdû'ât li'bni'l-Cevzî*, (Nşr.: Zağlûl Besyûnî), 1.baskı, Beyrut, 1994.

-----, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut, 1963.

ZEYDAN, Abdülkerîm, *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'e*, I-X, 1.baskı, Beyrut, 1993.

ZEYLÂ'Î, Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, I-VI, Bulak, 1313.

ZEYLÂ'Î, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf el-Hanefî, *Nasbu'r-râye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, 3. baskı, I-IV, Beyrut, 1987.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletüh*, I-IX, 2.baskı, Dimeşk, ts.

-----, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, (Trc.: A.Efe, B.Eryarsoy, H.F.Ulus, A.Ural, Y.V.Yavuz, N.Yıldız), X, 2.baskı, İstanbul, 1992.

7. ÖZET

Sosyal hayatta ölüm, doğum kadar gerçek ve bir o kadarda etkileyicidir. Ölen kişiye karşı son vazifeyi layıkıyla icra etmek ölü yakınlarının en önemli arzusudur. Çünkü ölen şahsa, (en az yaşıyor iken verildiği değer) kadar kıymet verilir.

Ölümden sonraki hayatı da aydınlatmaya çalışan İslam dini geride kalanlara ölüm merasimleri ile ilgili detaylı öngörülerde bulunmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber, vefat eden bir Müslüman'a karşı nasıl bir tutum sergilemiştir? Sahabe ve tâbiûn nesilleri, cenaze merasimlerini nasıl icrâ etmişlerdir? Dirilerin yaptığı ibadetlerden ölülerin faydalanamayacağı iddiasının geçerliliğinin dini dayanağı var mıdır? gibi sorulara, peygamber ve sahabe uygulamalarını tespit ederek cevap vermek İslam inanç manzumesi içerisinde Müslümanların uygulamalarını da aydınlatacaktır.

Bir hadis araştırmacısı olarak bizim için peygamber uygulamalarıyla toplumsal uygulamayı karşılaştırmak, toplumun sünnete olan duyarlılığını ölçmek, doğru dini anlayış ile bidatlere dayalı inanışları birbirinden ayırmak ciddi bir önem arz etmektedir.

Bu bağlamda “Sünnet’te ve Geleneğimizde Cenaze Merasimlerinin Birbirine Uygunluğu Meselesi (Bingöl Örneği)” adlı çalışmamız giriş ve üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sünnet’e Göre Cenâze Merasimleri başlığı altında Ölüm Anında ve Ölümden Sonra Yapılacak İşlemler, Ölüye Telkinde Bulunma, Ölülere Kur’an Okuma, Temel İbadetlerin Ölü Adına Yapılması, Belirli Gün ve Gecelerde Ölü için Yapılan Hayırlar ve Taziye gibi konular işlenirken İkinci bölümde, Kabir Ziyareti başlığı altında Kabir Ziyaretinin Tarihi Gelişimi ve Meşruiyeti, Ziyaret Çeşitleri, Kabir Ziyaretinde Kadının Durumu, Kabir Ziyaretinin âdâbı, Kabir Ziyaretleriyle İlgili Yanlış İnanç ve Davranışların Kaynağı ve Sebepleri işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise, Bingöl’ün Konumu ve Tarihi, Bingöl’de Cenâze Merasimleri, Ölü için Ağlama, Ölüye Yapılan Hayırlar, Kabir ve Türbe Ziyareti gibi yöresel konular işlendikten sonra Sünnet’teki Uygulama ile Bingöl Geleneğindeki Cenaze Merasimlerinin Yöresel Uygulamaları mukayeseli bir şekilde verilmiştir.

Cenâze merasimlerini konu edinen bu çalışmamızda, halk dindarlığının önemli bir yönünü oluşturan cenâze merasimlerine açıklık getirmeye çalıştık. Saha araştırması bağlamında yerinde gözlem ve mülakat gibi tekniklerin yardımıyla elde ettiğimiz verileri objektif bir yaklaşımla yorumlamaya ve anlamlandırmaya gayret ettik.

Anahtar sözcükler: Ölüm, Cenâze Merâsimi, Kabir, Kabir ziyareti.

ABSTRACT

In social life, death is a true and an affecting reality as well as birth. Carrying out the last duty for the dead is the most important wish of the relatives. Because the dead man is as respected as he was alive.

Trying to shed light on the hereafter (the life after death), the Islam has prescribed funeral ceremonies in detail for the rest of the relatives. In this context, to answer such questions as how was the Prophet's attitude towards a muslim dead? How was the Prophet's companions' and other successors' practice of funeral ceremonies? Does the claim that the dead cannot benefit from alives' deeds have a religious base? in accordance with the Prophet's and his companions will illuminate the Muslims' practices in Islamic religious conventions.

As a hadith researcher, comparing the Prophet's practices with those of social ones, measuring the social sensibility for the prophetic tradition (sunnah) and discerning the correct religious beliefs from superstitions and the unsubstantiated ones is of great significance for us.

In this sense, the study 'The Case of Compatibility of Funeral Ceremonies in the Hadiths and in Our Traditions with Each Other (Bingöl as a sample) is composed of an introduction and three main parts. In the first part, under the heading of funeral ceremonies in accordance with the Way of prophet, the subjects such as the procedures to be carried out before and after death, preaching, reading Qur'an for the dead man, performing basic prayers on behalf of the dead man, doing good deeds for the dead man on certain days and nights and obituaries are handled. In the second part named grave visiting includes the history, development and legitimacy of grave visiting, types of visiting, the situation of the women during the visit, the related manners, the sources and reasons of unsubstantiated beliefs and ill-mannered behaviours related to the visit mentioned above. In third part, location and history of Bingöl, funeral ceremonies in Bingöl, weeping over the dead, good deeds that carried out for the dead, grave and tomb(türbe) visiting and such local cases are included; following that, local funeral traditions in Bingöl and those are prescribed in the Way are given comparatively.

In this study of funeral ceremonies, we have tried to shed light on the funeral ceremonies which represent an important aspect of public piety. As a field study, we have tried to interpret and explain the data objectively obtained through immediate observations and interviews.

Key Words: death, funeral ceremony, grave, grave visiting.